

TOLDY
MAGYAR
KÖLTÉSZET
TÖRTÉNETE
I. II.

22-3983

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A

MAGYAR KÖLTÉSZET

TÖRTÉNETE.

ÍRTA

TOLDY FERENC.

ELSŐ KÖTET.

PEST,

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

1854.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

LANTOS SEBESTYÉN,
(TINÓDI.)

A
MAGYAR KÖLTÉSZET
ZRÍNYIIG.

ÍRTA

TOLDY FERENC.

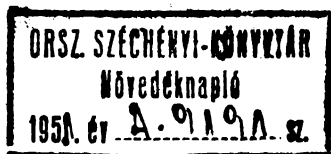
PEST,
HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

1854.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

223983

PEST, 1854. NYOMATOTT LINDERER ES HECKENASTNÁL.

DESSEWFFY VIRGINIA

GRÓFNÉNAK.

O lépj be : itt is istenek lakoznak.
Ne hidd hogy e nép, melyet új honába
Egy távol múltnak élő képei
S szent jóslatok lángoszlopa vezettek,
Hit-, bölcsesség-, s ének nélküli raj
Tört át a zúgó Dón hullámain.
Ne hidd hogy állatbőrbe varrt vadak
S vért hörpölő nem-emberek valának,
Kik jöttek, győztek, s e négy víz között
Testvéri láncsal összefont fajokból

Egy új, szebb ország alkotói lettek,
Tíz századok szélvészín át virágzók.
O mást beszél a hódolt népsereg,
Mely a szelíd erő árnyékiban
Bizton nyugodva új életre sarjadt;
Mást mond a nyelv, mely ősink ajkiról
Hatalmasan s édesden szóla le;
Az áldozat, mely egy fő istenének
Lángolt, s a táltos jámbor éneke.

Elnémult rég a nemzet ős imája,
S az ősziült kor zúgó viharjai
A hősök énekét elkapdosák :
De kérdezd a múlt' lengő árnyait,
S megnyílnak szellemajkaik megint :
Megsúgják a rég eltört lant zenéjét,
És újra hallod Árpád dalnokát;
S az ének, mely a húnkirály csatáit,
Mely Álmos útját a jósolt hazába,
A honszerző hadak harcműveit,
A hangos kürtöt s lengő zászlakat
Megdallá : lelked húrjain rezeg ;
Meghallod a cserhalmi diadalt,
Salamon keservét, Záh véres boszúját,
Jó Toldi kardja hangos csattanását,
A harminckét nemes bus-átkait,

S a riadót, melynek dörgő szavára
Mohammed arcán sápadt gond telelt;
Meg a királyi csarnok énekét is,
Melyen föllelkesült Hunyad fia.

Mohács lapályán elvérzett Lajos,
De szólni nem szűnt a lant zengzete.
A hegedősök intő szózatát
A kényur hallja, és nem áll boszút:
Az énekest köz tisztelet fedi;
A bajnok, háborúit, tüzhelyénél
A fáradt nép a szerelem regéit,
S mit a szentkönyv tanít, s a rény sugall
Figyelmes észszel s részvevőn lesi.
Buzgó dicséret zeng az ég urának,
A szenvedő, hymnuszba fojtja kínját,
S Balassa sebben mondja vég dalát.

Ily dolgokat fűz honfias Klióm,
Midőn az éj, a vizsga gondolat
Nevelő dajkája, földünkön borong.
Első valék, ki kalaúz kezén
Balúl ismert nem-ismert nemzetemnek
Bejární öszves dalhonát merészlém,
S a kor mohától eltakart nyomait
Felfedtem eltűnt szelleméletünknek,

S kik énekökkal tarták a magyart,
Nevöknek visszaadtam zengzetét.
NEKED mutatja bé a hosszas útról
Hozott gyümölcsök elsejét hived,
Kinek gondos részvéttel ápolod
E nép nevéért lángoló tűzét :
NEKED, hazánknak érzékeny leánya,
S lelkes nemed jobbjaínak Általad.
Ha Nálatok kedvet lel az áldozat,
Meglelte bérét a hű áldozó.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELŐSZÓ.

Az itt következő előadások a pesti egyetemenél az 1853/4-diki télen, s az erre következő nyáron tartatván, a Pesti Napló jeles főszerkesztője Török János úr felszólítása folytán az említett lap részére irattak le, néha mindjárt tartatások után, néha, midőn elfoglaltatásim sora nem engedte, később : de egészben, sőt többnyire a kifejezésig is, híven. Egyedül némely, a szóbeli előadásnál sokszor szükséges ismétlődő emlékeztetéseket, mutatóvány-felolvasásokat s ezekhez ragasztott széptani s nyelvtörténeti apró magyarázatokat mellőztem, nehogy azon lap illető terét meghaladják, melybe rendeltettek. De történt az is, hogy egy és más észrevétel, sőt adat is, kifejejtetett, mely el volt mondva, s viszont hogy némely adatok, mik tanszéken a beszéd hevében el találtak maradni, leírásukor beiktat-

tam; vagy éppen, időközben kézhez került régibb vagy újabb jegyzéseimből akkor szúrtam közbe, midőn azokat e külön kiadás alá egyengettem.

Vázlatok ezek — valamint Irodalom-Történetem is —, nem annyira az adatokra, melyek elég teljesen vannak felhozva, vagy érintve legalább, mint a historiai és széptani fejtegetésekre nézve azon rövid időtérnél fogva, mely a körülmények által az élő szónak engedtetett. Ha azonban isten kedvez életemnek, reménylem, hogy mindezeket oly részletes s minden oldalú vizsgálatokkal megalapító munkában fogom nemzetemnek hagyhatni, milyet a tárgy, nemzeti fontosságánál fogva, s mint a miveltségtörténet egyik lényeges része, érdemel, sőt most már követel. A historia, mai álláspontján, nem szorítkozik már az államok harci élete s hatalomviszályai megismertetésére; hanem hasonló figyelmet fordít a szellemnek az egyház és törvényhozásban, sőt a társas életben, a vallás, bölcsészet, költészet és tudományban, a művészet- és iparvilágban nyilatkozó fejleményeire, melyek sokkal sajátabb birtokai a népeknek, mint a harci és birodalmi események; ugyanis a harciak bizonyos conjunctúrák közt mindenütt nagyobb kisebb mértékben analóg jeleneteket mutatnak fel; ezek az uralkodó nemzetségek túl-befolyása

alatt képződnek ki. Ott, hol nem külső, hanem szellemi hatalmak viszik a fő szerepet, ott jelenik meg minden nép, mikép az egyén is, a maga önvalóságában: e tér az, mely tiszta emberi s felsőbb szellemi érdekénél fogva a historiai vizsgálódások első sorába lépett; s ehez képest a népek nem annyira a külső, mint a belső történelemben keresik büszkeségök és dicsőségök legméltóbb címeit.

Nálunk eddig csak egyes részei e belső történetnek, s mondhatni csak a legutóbbi években, kezdtek műveltetni. Jogéletünk, vallás- és egyházi phasisaink, műveltségünk, irodalmunk, művészeti s szorgalmi igyekvéseinkről még nem szólnak átkaroló s mélybe ható történeti művek; de gyűjtetnek az anyagok, vizsgálatnak az adatok, bíráló tekintetek vettetnek egyszer másszor a jelenetekre, sőt belső összefüggésekben kezdenek tárgyaltatni; az akademia jutalomtételei, a Kisfaludy-Társaság indításai pályaműveket, népdal, mese, közmondás-gyűjteményeket idéztek elő, a magyar mythologia Ipolyi jelentős nagy munkájában egy szökéssel a tudományok sorába lépett, Szalay László más tekintetben is fontos története mélyebb tekinteteket vet a jogviszonyok fejlődésébe, gróf Teleki József, mindenkép nagyszerű történetvizsgáló műve utóbbi

köteteiben a nemzet összes létét tárgyalja a házi életig s a játszókockáig; s e lapok írója az irodalomtörténetet, melynek nevét eddig írók nevei és könyvcímek elősorolásai bitorolták, igyekszik legalább azon vonalra emelni, melyen a történet nevét megérdemelhesse. A közönség fogékonysága és lelkeségétől függ, hogy az íróvilág kezdeményező igyekezeteit részvéttel pártolva, ezeket idővel azon fokra emelje, melyen a nagy nemzetek figyelmét és méltatását is magának kiérdemelje.

Ez ohajtott jövendőhöz kíván alulírt a jelen, bár vázlatos és rögtönzött, de többnyire régi készületeken alapvó, dolgozattal járulni. Ha az az irodalomtörténet közönségének nevelésére, asszonyaink részvételére, irodalmunknak kellő szempontból méltánylására — mely egyedül a historiai lehet — csak némileg fog is hatni, úgy fáradásaim gazdagon meg lesznek jutalmazva, s felbátorítva érzendem magamat a jelen század költészete történetét is mielőbb sajtó alá bocsátani.

Pesten, decemberben, 1854.

TOLDY FERENC.

TARTALOM.

Első Előadás. Az irodalomtörténet fogalma. Ismeretének szükséges volta. Virágzása a külföldön, és saját elmaradásunk. Átmenet a magyar irodalmi történet üzésének szükségére. Ennek egyike a költészet története. Felosztás. Ókor. A magyarok régi lakjai, s világéletük a legrégibb időkben. Mivelttség, egély, nyelv, írás 3—18

Második Előadás. Hún költészet: eposi, diadalmi énekek, bohózat. A húnmonda miként származott által a magyarokhoz. — A magyarok ókori költészete. Hegedősök. Történeti énekek 19—34

Harmadik Előadás. A régi magyarok *húnmondája*. Annak fenmaradt tagjai hazai és külföldi íróknál, s viszonya a külföldi Etele-mondákhoz 35—53

Negyedik Előadás. A régi *magyar hősmonda*. Annak dalnokai. Az írók, kiknél az fenmaradt. Annak két fő része. Az *Álmos mondaköre*, ennek tagjai és mythosi jelentése 54—67

Ötödik Előadás. Az *Árpádok vagy Hétmagyar mondaköre*. Annak forrásai. Tizenkét tagja.— A tizedik századi hősmonda töredékei 68—80

Hatodik Előadás. Visszapillantás az ókorra. Gyéza reformjai. A magyar középkor. Nemzeti költészet: Ósvallási énekek. Népköltészet. Történeti költészet: a dalnoki kar folytonos virágzása. Királyi énekesek. A hegedősök történeti énekeinek tárgyai. Ilyek nyomai a krónikákban 81—92

Hetedik Előadás. A középkori *történeti műköltészet* maradványai. Regényes beszélek: A Toldi-monda. Óriás Lóránt. — *Tanversek*; Apáti Ferenc Feddő éneke. — *Egyházi* költészet, korán megszorítva a zsinati ellenőrzés által. Breviári énekek. — *Vallásos epos*: Szent Katalin nagy legendája. — Népköltészet. Vándor színészek . . . 93—107

Nyolcadik Előadás. Az újkor. — Költészetének három időszaka jellemezve. — Az első, vagyis a népies elbeszélő s az egyházi költészet virágzásának kora 108—114

Kilencedik Előadás. Tizenhatodik századbeli *regényes költészetünk*. A Romai Gesták s a Decameron ennek részben forrásai. — Hazai és bizonytalan eredetű regényes beszélek: Toldi Miklós, Ilosvai Pétertől. Vitéz Francisco, Vasfai Gáspártól. Szilágyi és Hajmási, a szendrei névtelentől. Árgírus királyfi, Görgei Alberttől 115—122

Tizedik Előadás. Az *európai középkor nagy mondaköreihez* tartozó regényes költeményeink. Alboin, Valkai Andrástól, a longobárd mondából. A szép Magyellóna, a Károlymondakörből. A Romai Gestákból vett tárgyak: Fortunatus, Heltai Gáspártól (?). Jovenianus, Póli Istvántól. Rustán császár, a drávai névtelentől. — Boccacciói novellák Istvánfi Pál, Enyedi György és Veres Gáspártól 123—132

Tizenegyedik Előadás. Átmenet az *antik mondakörhöz*. Apollonius királyfi krónikája. — *Classical mondakör*. Trójai monda: Páris és Helena. Trója veszedelme, Dálnoki Jánostól. Ajax és Ulysses, Csáktornyai Mátyástól. Aeneis, Huszti Pétertől. — Némely elveszett darabok. — *Sándormondakör*: Öt mű közül egyet birunk, Idari Pétertől . 133—141

Tizenkettődik Előadás. A *regény* kezdete Magyarországon. Euryalus és Lucretia. Ponciánus históriája. Salamon és Markalf . . 142—151

Tizenharmadik Előadás. *Történeti énekek*. Gosárvári Mátyás húnkrónikája. Csáti Demeter töredéke Magyarország megvételeéről. Bánk bán, Valkai Andrásról. A tatárjárás, Temesvári Jánostól. Tinódi Zsigmond-krónikája. Nagy Mátyás Hunyadi-krónikája. A kenyérmezei ütközet, a nikolsburgi névtelentől; más, Temesvári Istvántól. Görcsöni Ambrus Mátyás-krónikája, folytatva Bogáti Fazekas Miklóstól. Valkai András király-krónikája 152—159

Tizennegyedik Előadás. *Tinódi Sebestyén*, az utolsó magyar dalnok. Élete. Egykorú történeteket tárgyazó verses krónikái. Azok jellemzése. Tinódi mint történeti kútfő . . . 160—171

Tizenötödik Előadás. Egyéb egykorú történeteket leíró verses krónikások. Sziget veszedelme. II. János király élete, Csanádi Demetertől. Túri György halála. A nádudvari győzelem, Salánki Györgytől. Ihász névtelene. Szinán basa megveretése, Szöllősi Istvántól. — Külföldi egykorú történetek előadói: Tinódi, Tóke, Valkai. — Külföldi régiebb történetek előadói: Márai, Csegéri, Bogáti, Fazekas, Cserényi . . . 172—181

Tizenhatodik Előadás. *A bibliai epika* mint átmeneti lánc-szem a tanköltészethez. Annak protestáns jelleme. Irodalma a tizenhatodik században. — *Erkölcsei beszédek*. — *Tanköltészet*. Vallási és vallás-erkölcsi. Dogmai. Általános erkölcsi. — Feddő költészet: Horvát András és mások 182—194

Tizenhetedik Előadás. Az *apológ.* Pesti Gábor Aesopusa. Heltai Gáspár meséi. — *Lyrái költészet*. Az egyházi ének. Katholikus karkönyvek. Protestáns énekeskönyvek. Unitároké. Szombatoské. A XVI. századbeli egyházi költészet méltatása 195—207

Tizennyolcadik Előadás. *Önálló lyrái költészet*: Elegiaköltők. Egyéni-vallásos és világi dal: *Balassa Bálint*. — Alkalmi költészet: ódák. — Romai mérték behozatalának első kísérletei 208—214

Tizenkilencedik Előadás. Színészet és *színköltészet*. „Balassa Menyhárt“ az első ismeretes magyar historiai színdarab. — „Moralitások“ vándor lantosok által előadva. „Comico-Tragoedia.“ — A tanodai dráma. Bibliai tartalommal: Szegedi Lőrinc Theophaniája. Classicaival: Bornemisza Péter Klytáemnestrája 215—230

Huszonegyedik Előadás. Költői állapotok a tizenhetedik század első felében. *Elbeszélő költészet*: Szentmártoni és Kolosi. — *Tanköltészet*: Nyéki Vörös Mátyás, Szentmártoni és Kolosi. Politikai irányköltészet. — *Lyrái költészet*: Rimai, Beniczky, Péczeli Imre. Az egyházi ének a protestánsoknál: Szenci Molnár Albert; az Öreg graduál. A katolikusoknál. — Befejezés 231—240

A

MAGYAR KÖLTÉSZET

TÖRTÉNETE.

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ ELŐADÁS.

Az irodalomtörténet fogalma. Ismeretének szükséges volta. Virágzása a külföldön, és saját elmaradásunk. Átmenet a magyar irodalmi történet üzésének szükségére. Ennek egyik ága a költészet története. Felosztás. — Ókor. A magyarok régi lakjai, s világeletök a legrégibb időkben. Miveltség, egély, nyelv, írás.

Uraim!

Azon tudomány, mely hétfői összejöveteleink tárgyat teszi, nemzeti tekintetben a legfontosabbak, a leggyümölcsözőbbek egyike. T. i. a nemzeti irodalom története, melynek a költészet története egyik fő része, *a nemzetnek a nyelvben és irott termékekben nyilatkozó értelmiségét* mutatja fel, kezdetében, fejlődésében, koronkénti hanyatlásai és ismét emelkedéseiben; kimutatja, ha okfejtő akar lenni, mindazon külső és belső ható erőket, mik azt gerjesztik, fejtik és határozzák. A külsők közé számítjuk az

országos, a vallási és műveltségi állapotokat, továbbá az irodalomra egyenesen ható intézkedéseket és eszközöket, milyenek a tanodák, társaságok, gyűjtemények, a törvényhozás, kereskedelem és könyvnyomtatás; belső tényezők a tudományok állása, kelete, idegen irodalmak elterjedése; sőt magok a hazai irodalmi jelenségek és kitünőbb elmék ismét másokra nézve lesznek új tényezőkké; s így az értelmiségnek egész nagy köre, mint ok vagy okozat, leköti figyelmünket az irodalmi történetben.

Ha az értelmiség csakugyan egyik legnemesebb képessége az embernek, ha a mai művelt világban nem a nyers erő, hanem inkább az értelmiség minél magasabb foka teszen valamely nemzetet tiszteltesse: vajjon nem kell-e nekünk is minden módon azon lennünk, hogy irodalmi értelmiségünk történeti egész körét felbuvároljuk, s mind magunk derekasan kiösmérjük, mind másokkal minél tágabb körben megismertessük; és ez úton is meggyőzzük a világot, hogy a művelt emberiségnek méltó tagjai vagyunk?

De ismernünk kell irodalmunkat, hogy élvezhessük, hasznosíthassuk, szerethessük. Egyes jó könyvekhez, ha az alkalom s a véletlen kedvez, irodalmi tájékozás nélkül is férhetünk, s úgy a hogy hasznunkra is fordíthatjuk: de ma-

gát az irodalmat, t. i. a nemzet irott szellem-művei egyetemét, mindent mi abban érdekes, szép, s a nemzet életével összefüggő van, nem élvezhetjük; nem ismerhetjük a nemzeti szellem tartalmasságát, körét és ható erejét; nem ismerhetjük a nemzeti történet egyik legnemesebb részét, t. i. azt, mely az alkotó szellem tetteit veszi számba, *az irodalmi történet nélkül*. De hasznunkra sem fordíthatjuk e történeti összefüggő ismeret nélkül az irodalmat, mert nem ismervén az egész kört, nem tudjuk megválasztani a művelődés eszközeit, és sok a legderekabb eszközök közül használatlan marad. Végre nem is szerethetjük azt úgy igazán, mint minden művelt embernek, kinek szíve helyén van, nemzete lelkének műveit szeretnie kell, mert : ignoti nulla cupido.

Így fogja fel a külföld a nemzeti irodalom-történet jelentőségét; s bár azt valamennyi művelt nemzet rég óta ápolja már, és számos nagy becsü munkákat állítottak elé e nemből : soha e tudomány annyi feldolgozót, de oly elterjedést sem vett, mint az utolsó fertály században. T. i. a mely arányban a reál tudományok mind nagyobb és nagyobb tért nyertek a közoktatásban : ugyan abban vétetnek fel belé a nemzeti nyelvek és irodalmak. Érezték ugyanis a művelt

népek, hogy midőn az úgy nevezett tudós iskolák rovására szaporították az anyagi élet érdekeit ápoló reáliskolákat : azokban a gazdaszat minden nemeire, az iparra, gyárügyre, gépészetre, műtanra, kereskedeésre magokat adóknak *szellemi* műveléséről is kell gondoskodni; érezték hogy a természettudományoknak ez irányban nagy ugyan képező erejük, de hogy csak a lélek valamennyi erőinek arányos kifejtése és táplálása óv meg a darabos egyoldalúságtól. E célra pedig az illető nemzeti nyelv tudományos tanítása, az illető nemzeti irodalom történeti és széptani megismertetése, jeles darabok olvasása és magyarázása hozatott be. S a tapasztalás azon roppant művelő hatásról tevén tanúságot, melyet ezen tanítás gyakorol, behozatott az valamennyi nevelő intézetekbe, még a női iskolákba is, míg másfelül a tudós iskolák, ugymint a gymnasiumok és egyetemek is felkarolták azt hasonló szeretettel, s nincsen már iskola külföldön, melyben az illető anyanyelv gondosan ne taníttatnék, sőt mindennemű, még a classicai nyelvtanításnak is alapjává ne tétetnék, s a hazai irodalom ne magyaráztatnék. Innen nincs jelenleg a történettudománynak oly neme, mely lelkesebben üzetnék, mint az irodalmi történet : s az irodalom tengere számtalan

chrestomathiák csatornái által a nemzet millió erecskéibe elszármaztattatik.

Mi a csinosodott világ ezen irányától meszsze elmaradtunk. Van irodalmunk, sokkal régiebb, mint azt sok tudós, magyar tudós, sőt magyar író és költő csak álmodja is; és van irodalmunknak számos becses műve, mely a fentartást, az ismertetést, az olvasást többfelől megérdemli; s ha néha mint mű kevesebb figyelemre méltó is, de mint a nemzeti szellemnek, bizonyos időre nézve, hű kifejezése, tehát mint emlék, szintugy méltó az ismerésre, mint valamely historiai tett, melyben talán semmi rendkívüli nincs ugyan, de mint a nemzeti életnek egy jellemző vonása, tanulságos, vonzó, sőt fontos lehet. Ne azt kérdezzék tehát önök azon íróknál, kikről értekezni, kikkel szellemileg társalkodni fogunk: egytől egyig nagy, vagy csak kitűnő írók voltak-e? se az elésorolandó műveknél: maradandó becsűek-e? Minden író, ki a maga idejére vagy különállva hatott, s így a nemzet szellemi életének meghatározásába befolyt; vagy ki ily működésben emlékezetes részt vett; úgy minden mű, mely egykor általánosan, vagy sokak által olvastatott, kedveltetett és dicsértetett: még a lelketlen író és munka is, mely bármi okból hatást gyakorolt: mind historiai tények a

szellemi világban, s előadásunkból el nem maradhatnak.

Így fogva fel az irodalmi történetet, még a legszegényebb irodalomé is nagy érdekű emberiségtörténeti tekintetben : hát még az illető nemzetre? melynek azt nem ismernie hiány és szégyen egyszersmind; kegyelettel nem úznia, s azokat, kik atyáinak világítottak, a feledékből ki nem bontania, rút hálátlanság. Igen szépen, s nem csak szépen, de valóan is mondja a német Schiller : „Ki kora legjobbait kielégítette, minden kornak élt.“

Ideje, hogy mi e hálátlanságból kivetközzünk; de ideje annak is, hogy saját magunk irodalmi életével közelebbről megismerkedvén, azt becsülni, szeretni tanúljuk; hogy azt egymás közt ismét forgalomba hozván, megfogyatkozott kincsünket ez úton újra visszaszerezzük. S szebb jövődőt nyitott irodalmunknak e részben a kormány azon rendelete, mely szerint a magyar irodalmi történet valamennyi magyar gymnasiumokba rendes tanulmányul behozatott: a miért itt is, bár közbevetőleg, hálánkat ki nem fejeznünk nem lehet. De a felsőbb okulás az egyetem körébe való. Szívből fogok örülni, ha lesznek, kik e helyről helyesebb nézetekkel me-nendenek el irodalmunkról, s azt megkedvelni,

és figyelemök tárgyává tenni fogják; örülni fogok, ha azon órák, melyeket e tárgynak szentelhetünk, mindnyájunkban nevelni fogják azon kegyeletet, melylyel különösen a magyar írók emlékezetének tartozunk, kik oly sokáig jutalom, sőt méltánylás nélkül is, egyedül hazafiúi kötelességök érzetében hozták áldozataikat a nemzet oltárára.

A nemzeti irodalomtörténet gazdagsága tekintetéből azonban ezuttal *annak csak egyik ágát* : *a nemzeti költészet történetét* veszem fel foglalkodásunk tárgyaul, s azt, ha lehetend, egész a legújabb időig folytatom.

Ha már azon főbb fejlődési szakaszokat vesszük fel, melyek nemzetünk irodalmi életében észrevehetőek, négy ilyen tapasztalhatunk, melyeket *koroknak* nevezek : u. m. az *ókort*, a *közép*, az *új*, és a *legújabb kort*.

Ókor alatt a keresztyénség előtti időt;

Középkor alatt a keresztyénség felvételétől a mohácsi vészig és egyszersmind a hitujításig terjedő időt;

Újkor alatt a mohácsi véstől a nemzeti élet hanyatlásaig, vagyis a múlt század közepeig terjedő időt;

Legújabb kor alatt ettől az utolsó forradalomig elfolyt időt értem.

Az *ókor* története, melyet helyesen az *önálló nemzetiség korának* jellemezhetünk, a kereszténység előtti időt foglalja magában : s visszamegy a történetvizsgálat fonalán Ázsiáig, felkeresi eleinket mint húnokat és magyarokat nem csak a Fekete tenger és Kaukaszus északi részeiben, s az Ural déli tartományaiban a Volga és Jajk vizei között, hanem a Kaukaszus déli részeiben, az örmények és perzsák között is, hova történeti nyomok is utalnak; de utal főképp a nyelvvizsgálat, mely tagadhatatlanul bizonyítván, hogy nyelvünk, mely különben egész szerkezete és anyaga azaz szógyökerei szerint a scytha vagy ural-altaji nyelvosztályhoz tartozik, egy igen régi korban, melybe a historia fel nem nyúlik, részint közvetlen, részint közvetett érintkezésben élt ama másik nagy nyelvosztálynak, az indoeurópainak, több nyelveivel, hová a sanskrit vagy a most már holt óhindu nyelv, a perzsa, a görög, latin, germán és szláv nyelvek tartoznak. T. i. nem kevés szavunk, sőt némely szóképzőnk is van, mely ezek egyikével vagy másikával közös, és pedig nem talán az újabb időkben tőlök átvett, hanem a nyelv első szükségai közé tartozó: s ezek többnyire egyszerűbb alakban vannak meg nálunk, mint az említett indoeurópai nyelvekben. Ha a németeknek min-

den historiai fonal nélkül, Ázsia déli részeibe lehet visszavinni ős hazájokat, midőn egyedül a nyelvhasznítás útján csálhatatlanul megmutatják, hogy nyelvök nem csak a szlávval, görög-gel, deákkal, de a perzsával és ind azaz sanskrittal rokon, s hogy így e nyelvek bölcsejéből, a Kaukaszus déli vidékeiről kellett kiszakadniok: nekünk is azon feltűnő, meglepő, de másként meg nem magyarázható, ezenfelül historiai nyomok által is támogatott, tényszerű tételt szabad felállítanunk, miszerint a hűnmagyar törzsök a legrégibb időben Arménia, Mesopotámia, Perzsia népei közé volt vegyűlvé, s részben ugyan azok közt elolvadt, de részben onnan a kaukaszusi szorosokon keresztül felnyomva, nyelvét a scytha földön és népek közt fejtette ki, minél fogva szerkezetre nézve ezekkel szoros rokonságban áll. E scytha nyelvosztály hat nyelvcsaládja: a mandzsu, mongol, töröktatár, szamojéd, finn s a magyar; az utolsó ezen család legdélnyugatibb tagja, legközelebb a török s a finn nyelvekhez álló, kivált az utóbbinak uralhegyi ágaihoz, a vogulhoz és osztyákhoz, mint azt derék északi utazónk Reguly vizsgálatai mutatták; de azért e nyelvekkel a mienk sem leány, sem testvérnyelvi rokonságot nem tart: azaz se nem származik ezek valamelyikétől, sem ezek valamelyi-

kével együtt nem közös leánya egy harmadik, tán kihalt, nyelvnek; hanem rokonsága azon egy nyelvszemlemben áll, mely az egész osztályt szabályozza, melynek határai közt azonban a magyar nyelv egészen önálló organismussá fejlődött. T. i. nyelvünk alkotása oly teljes, összhangzó, s lényegében magából megérthető rendszert képez; gyökerei oly egyszerűek, a ragok, névmások s határozók oly szerencsésen visszavezethetők első elemeikre, s jó részt magából a magyar nyelvből is kimagyarázhatók: hogy nyelvünket mindezen tekintetekben másokkal egybe hasonlítván, azt eredetinek, önállóknak, mindenesetre pedig egynek az ősrégi nyelvek közül kell állítanunk.

Azonban hogy nemzetünk mikor hol lakott, s meddig Elő-Ázsia külön részeiben, szorosan meg nem határozhatjuk. Európába őseink a IX. század vége felé nyomultak be, itt mai hazájokat győzedelmesen bekalandozták, és elfoglalván, határaikat nyugot felé az Enc vizéig terjesztették, hol, névszerint Melken, Zsolt nagyfejedeleme székelt, s így Vindobona is azon időben Magyarország részét tette. Innen az egész X-dik század folytán nyugtalanították Közép- és Déli-Európát, u. m. a görög birodalmat, Német-, Olasz-, Franciaországot, s azt majdnem

évenként felprédálták, úgy hogy ama korban a litánia egyik verse így hangzott: A sagittis Hungarorum libera nos Domine! Ez állapot Európára nézve mármár elviselhetetlenné lett, és szükségkép ez egész világrészt szövetségbe egyesítette volna ellenök, ha Gyéza nem ül Taksony nagyfejedelmi székébe, egy, szokatlan értelmi és akarat-erővel bíró, férfit, ki nem csak világosan felfogta az európai viszonyokat, hanem szilárd kézzel tudta fékezni is népének vad erejét, s azt keresztyénné tevén, új üdvösebb irányok felé terelni. Az ő országlása fejezi be a *régi korb*, mely kiválólag a *magyar hőskornak* nevezendő.

S most már vessünk egy pillantást e korra az állodalmi élet s *miveltség* szempontjából. Mídon a magyar nép miveltségi állapotjait vizsgáljuk a keresztyénség felvétele előtt, ne zavarjanak meg bennünket azon külföldi középkori kronisták, kik eleinket úgy festik, mint a természet szörnyeit s valódi emberfalókat. Ők félelemmel nézték celláikból a kelet rettentő lovagait, kik hazájokat pusztították, az ő tollukat babona és gyűlölség vezette. Hogy azonban a magyar, miképen magát a IX. és X. században Európának bemutatta, harcias és vad volt, bizonyos, mert hosszas küzdelmeik elváltoztat-

ták az egykori székeiben szükségkép patriarchalis életet élő népet. De hogy ők nem buta pásztorok és vadászok voltak, midőn e földre kijöttek, hanem egy régibb rendezett társadalmi élet emlékezete szabályozta köz erkölcsüket, cáfolhatatlanul tanusítja azon szerkezet, melyet magoknak a pusztaszeri gyűlésen adtak, hol a magyar korlátolt örökös monarchia alapvonalait egyszerűen, de határozottan és ezer évre kihatólag, megállapították. S nem csak ez államrendező képesség teszen már akkori politikai érettségökről fényes tanuságot, hanem egyszersmind azon ildom és mérséklet, melylyel a meghódított népeket — nem más hódítók módja szerint rabokká, hanem — egyenjogu nemzettársakká tévén, minden visszahatást szerencsésen megelőztek. Csak is így merhették szinte az egész X. század folytán legjobb erőiket a külföldön foglalkodtatni, a nélkül hogy itthon támadástól, a régi nemzeti állapotok visszaállításától tartaniok kellett volna. Józan igazsággyakorlás és kétségkívüli erkölcsi felsőbbbség, nyersebb külső mellett is, megtartotta, mit fegyverök keresett.

E politikai érettségen kívül *egélyök* vágyis vallásuk az, mi elmebeli derék állapotjuk-s egy régibb polgárisodásukról tanúskodik. E vallás t. i. monotheismus volt. Középpontja egy nem-

zeti isten : *a magyarok istene*, kinek a termékenyítő nap jelképében, a tűzben, áldoztak, kit tiszteltek a levegőben és vízben, s alkotásának, a földnek, hymnusokat énekeltek. — Ez alkotó és fentartó isten ellentéte, vagyis minden gonosznak kútfeje, „*Ördög*“ volt, ki akár egy a perzsák Ahrimánjával, akár nem : de nemzeti neve, valamint Istené, nemzeti eredetiségéről eléggé kezeskedik. Ezek mellett még egy sereg jó s rossz *tündér* folyt be nézetök szerint az ember sorsa meghatározására, mikről Ipolyi Arnold, a magyar mythologia valóságos Grimmje, nekünk annyi tanulságost mondott, s mik azt mutatják, hogy eleink semmivel sem voltak meddőbbek egy az emberiségbe benyúló szellemvilág alkotásában, mint bármely más nép. S ugyanehez képest vallották *a lélek halhatatlanságát* is, mely nézeten alapult halottaik tisztelete is, kiknek emlékét gyászdalokkal üllötték. Végre azon tekintet, melylyel a *nők* iránt viseltettek, kik a házban férjeik *feleségei* (fele részei) voltak, s ehez képest mint özvegyek férjeik jogainak képviselői lettek : őket egy, eredeti nyerseségéből rég kivetkezett, társadalmi állapotjait szelidebb és felsőbb nézetek szerint rendező népnek tünnetik fel.

De maga e *nyelv* a hosszas költöző viszón-

tagságok után ide teleplő magyarok nem csekély szellemi fejlettségét bizonyítja. Nem birunk ugyan az ókorból egy nyelvemléket is összefüggő beszédben; de ha a legrégibb oklevelek és krónikákban bőven elszórt magyar neveket és szókat, úgy az árpádi és anjoui időszakokból reánk maradt magyar nyelvemlékeket philosphiai lélekkel vizsgáljuk, s a nyelv fejlődési menetéből az ismert időkben, az ezeket megelőzőtt századokra a legovakodóbb kritika fáklyájánál visszafelé okoskodunk : meggyőződünk a felől, hogy nyelvünk jelen honába egészen készen s ehhez képest a fejlettség nem csekély mértékével érkezett, hogy itt többé egy új nyelvtani alakot sem fejtett ki, egy képzővel sem bővült, deigen nem egyet elhullatott, hogy új gyökeret többé nem termett, s egyedül idegen szók felvétele, a szóképzés ősi alaptörvényei szerint folytatott származtatás, s az alkalmasint európai eredetű, de a nyelv szellemétől nem idegen összetétel útján gyarapodott. Csak a szókötés vett fel régi, sajátos és velős formái mellé sok újat, mi által a nyelv tetemesen változott, de fordulatai gazdagsága és könnyedségére nézve igen is nyert. Ha eként azt, mi nyelvünk alkotásában és anyagában hihetőleg európai eredetű, elválasztjuk, s azt, mi abban kétségkívül europa-előtti, egy

teljes képbe gyűjtjük : feltámad lelkünkben Árpád nyelve teljes egészletében, s meggyőződünk, hogy az lényegét tekintve semmivel sem kevesbbé nemes mai nyelvünknel, hanem minden különbség egyfelül ugyan szók és szókötési fordulatok szegénységében, de másfelül formagazdagságában és színezetében van, mely utóbbit bizonyos hangtani változatosság jelölt, mely egyébiránt részenként egy vagy más nyelvjárásunkban mai napig nyomait hagyta, s több lágy-ság az utóbb kiveszett kihangzásoknál fogva; meggyőződünk továbbá, hogy nemzetünk oly becses tőkéjét hozta magával a szógyököknek még lélektani s elvont fogalmakra is, s ezzel oly eleven képzekenységet párosított, hogy azon népnek mely magának ily nyelvet teremtett, bármily név alatt, szükségkép jelentős múltat, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt *egy már rég elsülyedt műveltségi időszakot* kell tulajdonítanunk, habár a költözési viszontagságok és főleg vallási, részben erőszakos, változások annak még emlékezetét is eltörlötték.

Ha mindezekhez még azon nem kétes tény-t adjuk, mely szerint a régi magyarok, Ázsiában már, saját írásukkal éltek, miután Menander Protector VI. századbéli byzanti író világosan beszéli, hogy ők II. Justinushoz „scytha betük-

kel írott levelet intéztek; hogy továbbá a szé-
kelyek a XIII. században s utóbb is saját rótt
írással (székely rúnákkal) éltek, *melynek függő-
leges iránya Közép-Ázsiába vezet vissza*: bátran
feltehetjük, hogy az ókorban némi vallási és tör-
téneti könyvekkel is bírtak, de melyeket szinte
úgy, sőt könnyebben, elpusztíthatott a keresz-
tyénítő X. és XI. század, mint pusztította és
széthányta a pogány magyarok *istenszobrait*,
miket bálványoknak neveztek, s melyeknek az
árpádi korszakban határkövekül alkalmazását
számos okleveli nyomok tanúsítják.

S ezek előre bocsátása után, mik meggyőz-
hetik Önöket, hogy a magyar, pogánykorában
sem volt minden szellemi fejlettség, polgáriso-
dás és művészet nélküli csorda; sőt inkább, har-
cias ugyan, de lovagias, nyílt eszű, vallási és
társadalmi helyes nézetekkel, végre költészettel
is bíró nép: a legközelebbi órában e korbeli
költészete tárgyalásához megyek által.

MÁSODIK ELŐADÁS.

Hún költészet; eposi, diadalmi énekek, bohózat. A húnmonda miként származott által a magyarokhoz. — A magyarok ókori költészete. Hegedősök. Történeti énekek.

Uraim!

Azok után, miket a múltkor eleink mivelt-ségi állapotairól előhoztam, nem fogja Önöket meglepni, ha már most a pogány magyarok *költészetét* emlegetem. Hiszen az úgynevezett félvad népek sincsenek egészen ez isteni szikra nélkül, s tudjuk, hogy némi dalaik azoknak is vannak, bármily soványak legyenek, s bár tartalmokat csak harcra buzdítás, vadászat, halálozás, ritkán szerelem s némi vallásos érzés teszük. De *mondaköltészetük* csak az állami szövetségben élő népeknek van, mert történettel is csak ilyek birnak. S ez régi magyaraink költészetének is fő és legjelentesebb része; de hogy ennek ere-

detére visszamehessünk, azok őseiről, a *húnokról* is kell emlékeznünk.

Nem bocsátkozom itt a *húnok* magyarságának nyomozása és megmutatásába. Ez oly historiai kérdés, melyre a magyar hagyomány, az egész középkori történetírás által támogatva, rég igenlőleg felelt. Vannak ugyan történeti tételek, miket a kritika szétbont és felold, mint a vegytan életműves részeket : de mert amaz nem találja fel bennök az okleveles bizonyosság lüktető pontját, mint ez nem az élet elvét : nincs-e a népek hagyományaiban igazság? Azonban mi itt annál nyugodtabban elhaladhatunk a külföld tagadó túlbölcseiségénél, mert nem historiát tárgyalunk, s mert mi a nemzeti mondák összefüggéséből is alkalmasint eléggé megnyugtató választ fogunk e kérdésre meríteni. Szólok tehát bevezetőleg csak a *húnok* költészetéről.

Hogy pedig a *húnok* költészettel valósággal birtak, arról Priscus, byzanti rhetor, ki II. Theodosius görög császárnak Eteléhez 448-ban küldött követségében részt vett, s így a húnkirály udvarában maga megfordult, hitelesen tanúskodik. Halljuk az ide vágó tanulságos helyeket Szabó Károly hű fordításában : „És némely folyókon átkelvén egy igen nagy faluba jutottunk, melyben, mint mondák, Attélásznak bárhol levő la-

kai közt legfényesebb lakása állott, szépen kidolgozott gerendákból és deszkákból összeállítva, és nem erősségre, hanem ékességre számított fa kerítéssel körítve. A királyé után az Onégésziosz laka volt legkitünőbb, melynek szinte fa kerítése, de tornyokkal nem volt úgy diszítve, mint az Attélászé. Nem igen távol a kerítéstől egy fürdő volt, melyet a szkütháknál Attélász után legtehetősebb Onégésziosz Paioniából hozott kövekből építtetett. Mert sem kő, sem fa nincs az ezen részen lakozó barbaroknál, hanem ott másunnan hordott fát használnak. A fürdő építő mestere, ki Szirmionból hurcoltatott fog-ságba, s ki azt reménylé, hogy tervéért jutalmul szabadságot fog nyerni, meg sem gondolta, hogy nagyobb bajba jut a scytháknál lévő szolgaságnál. Onégésziosz ugyan is fürdősnek tette, s őt és hozzá tartozóit kellett a fürdés közben szolgálnia. Amint Attélász ezen faluhoz ért, lányok jöttek elébe, soronként lépdelve egymás után fehér patyolat fátylok alatt, melyek oly igen hosszan terültek, hogy külön-külön mindegyik fátyol alatt, melyeket mindkét felől az asszonyok tártottak fölöttök (sok ilyen fátyolt tartó sor asszony volt pedig) hét vagy több lány is lépdelhetett, szküthá dalokat énekelve. A mint az Onégésziosz laka közelébe ért (mert azon ke-

resztül vezetett az út a fejedelmi udvarba), Onégésziosz neje számos szolgálányaival, kik közül némelyek étkeket, mások bort hoztak (mi a szkütháknál legnagyobb megtiszteltetés) elébe jöve, üdvözlé őt, és kérte vegyen az étkekből, miket, neki kedveskedni kívánva, hozott. S ő, kedves embere nejének kedvéért lóháton evett, mi alatt az asztalt (mely ezüst volt) az őt kísérő barbarok emelve tartották. Megízeltvén aztán a számára hozott kelyhet is, a fejedelmi lakba tért, mely a többinél magasabb volt és emelkedettebb helyen feküdt. — „A mint a sátorba visszaértünk, Oresztész atyja jött jelentve, hogy mindkettőnket lakomára hív Attélász, mely is a nap kilencedik órája körül lesz. S miután az időt pontosan megtartva s az ebédre meghívatra mind mi, mind a nyugoti rómaiak követői megjelenénk, megálltunk a küszöbön Attélászsalszembe. Itta pohárnokok honi szokás szerint kupát adtak kezünkbe, hogy leülésünk előtt köszöntsük el, mit megtévén s a kupát megízeltvén, a zsámolyokhoz menénk, melyeken ülve kellett ebédelnünk. A székek mindkét oldalról mind a terem falai mellett állottak; s közben ült egy kereveten Attélász; háta mögött egy más kerevet állt; ez után néhány lépcső nyugággyába vezetett, mely diszítésül leplek-

kel és hímzett függönyökkel volt takarva, mint a milyeket a hellenek és rómaiak menyekzőkre készítenek. S első helynek az Attélász jobbjára felől eső tartatott, s a bal felőli másodiknak, melyen mi valánk; előttünk ült azonban Berikhosz, egy a szkütháknál nagy nemzetségű férfiú. Onégésziosz ugyanis a fejedelmi kerevettől jobbra eső széken, az Onégészioszszal szemben eső széken pedig Attélász két fia üle, mert az öregeb-
 bik atyja kerevetén ült, nem közel, hanem jó távol, atyjától való szemérmében szemeit a földre lesütve. Midőn mind rendben valánk, a pohárnok előlép-
 vén, a boros kupát Attélász kezébe adja, ki azt elfogadván, a sor szerint legelsőt köszönti, s az a köszöntés által megtiszteltetve fölállott, s nem szabadott elébb leülnie, míg a kupát megizelítve vagy kiíva vissza nem adta a pohárnoknak. S a mint Attélász leült, hasonló módon a jelenlévők tisztelték meg őt, a kupákat elfogadva s köszönés után megizelítve. S mindenkinnek egy pohárnoka volt, kiknek sorjában kellett bejöniök, miután az Attélász pohárnoka kiment. Miután így a második s a többi is megtiszteltetett, minket is hasonlóan üdvözlött Attélász a székek rende szerint. S miután a köszöntéssel mindnyájan megtisztelteténk, kimentek a pohárnokok, s az Attélászé után asztalokat

raktak elénk, három négy vagy több emberre is egyet, s így kiki képes lehetett a székek sorát meg nem zavarva venni a tálcára rakott étkekből. S először az Attélász szolgája lépett be, egy hússal teli tállal, s utána a többiek, kik mindnyájunkat szolgáltak, kenyeret és étkeket rakva az asztalokra. És pedig a többi barbaroknak s nekünk sokféle étel volt készítve, és ezüst tányérokra hordták föl, Attélásznak pedig fa tálon huson kívül semmi egyebet nem. S más mindenben is mértékletesnek mutatkozott. A vendégek elő ugyan is arany és ezüst kupákat adtak, Attélász ellenben fa kupából ivott. Egyszerű volt öltözete is, s a többiekétől semmiben, csupán tisztaságban különbözött; és sem kardkötője, sem barbaros sarujának szíja, sem lova zablája nem volt, mint a többi barbarokéi, aranynyal vagy kövekkel, vagy más drágaságokkal ékítve. S miután az első tálakon fölhordott étkek elfogytak, mindnyájan fölálltunk, s ki felállott, elébb székebe le nem ülhetett, míg az elébbi sor szerint kiki a neki nyújtott boros kupát Attélász egészségére köszöntve ki nem itta. S miután őt így megtisztelők, leültünk, s minden asztalra második tálat raktak, más étkekkel. S miután ebből is mindnyájan ettünk, ugyanazon módon felállván, a kupát kiittuk s úgy ültünk le. Est-

vére kelve fátklyákat gyűjtöttek, s két barbar lépett be, Attélászszal szembe, s annak győzelmeit és hadi erényeit énekelve, önkészített dalo-
kat mondott. S a vendégek szemeiket rájuk füg-
geszték, s némelyek a költeményben gyönyör-
ködének, mások a csatákra visszaemlékezve gon-
dolatokba mélyedének, mások, kiknek testeit a
kor elgyengíté s hevöket nyugalomra kárhoztatá,
könnyekre fakadtak. A dalok után egy féleszü
szkütha lépett be, ki csodálatos és képtelen sü-
letlenségeket habarva mindnyájokat nevetésre
fakasztotta. Ezután a Mavrusziosz (Mór) Zerkón
sunnyogott be. Edékón ugyan is rábeszélte,
hogy menjen Attélászhoz, hogy nejét az ő köz-
benjárására majd kikaphassa, melyet, mint Blé-
dász igen kedves embere, a barbarok országában
kapott, s midőn Attélász által Aétiosznak aján-
dékba küldetett, Sküthiában hátra hagyott; de
csalatkozott reményében; Attélász ugyanis ha-
ragra lobbant, hogy mert birodalmába belépni.
Ekkor azért a vendégség alkalmával belépve,
alakja, öltözete, hangja és zúrt zavart beszédé-
vel, mennyiben az Avszónak nyelvébe ún és
góth szavakat kevert, mindnyájunkat annyira
felvidített, hogy szünni nem akaró kacagásba
törtünk ki, Attélászt kivéve; mert ő megindu-
latlan s arca változatlan maradt. Nem is lehetett

észrevenni, hogy valamit mosolygással szólt vagy tett volna egyebet, mint hogy legifjabbik fiát, kinek neve Érnász volt a mint bejövén hozzá ment, arcon csípte, nyájas szemeket vetve reá. S csodálkozásomra, hogy többi fiait fölsem veszi, s lelke ehez vonzódik, a mellettem ülő szkütha, ki az avszóniai nyelvet érté s előre megmondá, hogy semmit a mit mond, ki ne beszéljek, azt mondá: a jósok azt jövendölték Attélásznak, hogy nemzetsége meg fog bukni, de ezen gyermek által ismét fölemeltetik. Minthogy pedig az éjt vendégeskedéssel húzták ki, eltávolának, nem akarva nagyon elmerülni az ivásban.“

E helyek világössagot vetnek Etele erkölcsaire, melyeket nagyjainak pompaszeretetével ellentétben egyszerűeknek és fenségeseknek tapasztalunk; de, mint láttuk, a hún költészet nevei, tárgyai és hatásáról is tanulságos adatokat tartalmaznak. A hazajövő Etelét ugyan is leányi kar scytha dalok éneklésével üdvözlötte, mik kétségkívül magasztaló hymnusok voltak. A lakománál két hún dalnok Etele győzelmeit és hadi erényeit önkészített dalokban éneklé, melyeket a hún vendégek élénk figyelemmel, gyönyörködéssel, a vének bús merengéssel hallgattak. Ime eposi énekeik. Nem hiányzott a bohózat sem, mert azon hún, kit a görög fültanu

féleszünek nevez, s ki szerinte „csodálatos és képtelen sületlenségeket habarva, mindnyájokat nevetésre fakasztotta,“ mi egyéb egy udvari bohócnál, s recitációja egy tréfás monodrámánál? Mely kincsét őrizte volna meg Priscus a miveltségtörténetnek s legrégibb költészetünknek, ha magának e hallott üdvözlő, hősi és tréfás énekeket és beszédeket a hún, de görögül is tudó, Onegesios által megtolmácsoltatja, s történetkönyvébe bejegyzi!

Egy része azonban a *húnmondának* mégis fenmaradt — bár nem eredeti nyelvén s nem énekformájában — legrégibb krónikásainknál, sőt némi részben népünknel is szinte az újabb időkig. Ne csodálkozzunk ezen: a félig polgarisodott népek történeteiket s énekeiket szájról szájra menő hagyománykép sok századon át megszokták őrzeni, s nagy változások, költözések, új vallás s új nevezetes tettek hosszú sora kellenek, hogy emlékezetökből kitöröltessenek. Hiszen a rég elhunyt gáel nép énekei még a múlt században is éltek töredékesen a skót felföld népe közt — ismerik Önök az irodalmunkba is áttetett Ossiánt —; vagy ha ki ezek valódiságában kétkednék: ott van a német húnmonda legrégibb maradványa, az úgynevezett Hildebrand-ének, mely Etelével egykorulag az ötödik szá-

zadban támadván, Lachmann szerint egész a tizenhetedik századig élő népénekben fentartotta magát. Épen így maradt fen a mi népünknel is (nem csak a székelyek közt) az Etele-monda némely része, mint péld. az *Etele menyekzőjéről, haláláról, a három koporsójáról* való énekek és mondák, melyek közül Szirmay a másodikat még énekformában ismerte, de fájdalom, fel nem jegyzette, két sort kivéve, melyet alkalmilag hoz fel (Hung. in Parab. 108) a „tor“ cikkekre :

Magyarok királya, istennek ostora!

Nagy hirtelenséggel lett halála s tora . . .

s melyek kétségkívül újabb formát mutatnak, aminthogy a régi dalok a nép száján változni s megújulni szoktak, de a régi világnézetet s érzületet írmagúl megőrizve. Több élt természetesen népünk emlékezetében a keresztyénség elterjedése idejében : s egyrészt csakugyan e forrásból keletkezett régi krónikáinkban a hún történet, melynek némely részét hiába keressük a középkor történetiróinál, s azért a historiai kritika el is vetette ezeket, míg a legújabb időben, különösen a húnok pannoniai háborúját tárgyaló mondát Érdy ásatásai történeti tény rangjára emelték. T. i. Kézai Simon, Kún László király alatt élt irónk, a Róbert-Károly névtelen

krónikása (a bécsi Képes Krónika összeállítója) közös régibb forrásból merítve, két roppant népcsatát írnak le, melyek elseje egyfelül Macrinus pannoniai helytartó s a gót Detre (Ditricus Veronensis) romai, gót s egyéb segédseregei, másfelül a húnok között Keve vezérlete mellett Potentiana város alatt a Tárnokvölgyében vívott; s mely nagy dráma második felvonása Tuln ausztriai város alatt játszott el, a nyugati népek teljes megveretésével, hol Béla, Réva és Kádosa hún vezérek elesvén, mind ezek, mind a Potentiana alatt elhullottak a Tárnokvölgyben a „romai nagy út“ mellett temették el, a hely pedig, hihetőleg a sírdombok sokaságától, Százhalomnak, Keve sirjától Keve-házának is, neveztetett; végre Detre a homlokába lőtt hún nyíl dacára az ütközetből elszabadulván „haláltalan Detrének“ neveztetett: „egész mai napig“ mond a kétségkívül tizenkettődik századbeli krónikás, kiből t. i. az utóbbiak merítettek. A historia, mint mondtam, semmit sem tud e pannoniai háborúról, a geographia semmit sem Potentiánáról: s íme az ásatások a százhalmi sírokban hún hamvakat, fegyver- s ékességi darabokat, utóbb a romai utat, sőt a romai castellum maradványait is felmutatták, s a monda valódiságát kétségkívülivé tették. Egy még most is

elő népmonda azt regéli, hogy egy pásztor megtalálván Etele kardját, azt Árpádnak adta által, melylyel ez aztán Magyarországot visszafoglalta. E monda nem egyéb, mint az Atila Mars-kardjáról szóló húnrege megifjítása az által, hogy egy újabb nemzeti hősre ruháztatott. Szinte az árpádi királyok idejében élt még a magyar nép emlékezetében Csabának, Etele fiának Görögországban eltűnte, minél fogva „a köznép — mond a régi húnkrónika írója — valamely távozonak *még most is* azt mondogatja: Akkor térj meg, mikor Csaba Görögországból;“ a Képes Krónika pedig még azt teszi hozzá: „ezt kötődésből mondják.“ Több ily példák, valamint Béla király névtelen jegyzőjének több helyei, a *hún mondakörnek a magyar népnél még az árpádi királyok idejében is fenvoltát bizonyítják.*

De mily összefüggés van a két nép közt? mely csatornán szivároghatott a húnmonda Árpád magyarjaihoz által? E kérdés csak azt hőkentheti meg, ki a húnokat Atila fiai alatt utolsó lábíg kiirtottaknak képzei. De a népek nem úgy öletnek ki, mint egyesek. Midőn a nagy király halála után fiai és népei két táborra oszlottak, melyek egyikén, a nemzetin, a görög anyától lett Csaba, másikán, az idegen hódolt népeken,

a német Chriemhildtől született Aladár uralkodott, s az idegen vasallusok szitogatásai folytán polgári háború tört ki : Csaba meggyőzetvén, felekezetének egy része Erdélybe vonult, s ott mint székelyek e mai napig fenmaradt; a másik, királyával, scythiai székeibe vonult ki. De a székelyeken kívül itt maradtak kétségkívül Aladár hűnjai is, bár nem uralkodva már, hanem elébbi hódoltjaik vasallusaiként nemzeti nevöket is elvesztve; s ide költözött utóbb egy más hűn-magyar faj, a várkúnok vagy avarok, kiket a byzanti s nyugoti írók hűnoknak is neveznek, míg viszont a német hűsmonda a hűnokat is gyakran avaroknak hívja. Mindezek ugyanannyi fentartói lehetnek a hűnmondának. De a hűn nemzet magva, a Pontus mellékeire kihuzódott Csabaféle had, kétségkívül nemzeti fő kincsként őrzötte a nagy király tettei emlékezetét, s midőn végre ennek egyik ága, az utigúrok, Magyer nevű királya alatt éjszak felé huzódott, azt az ötödik század óta immár a Volga és Don közt székeltek velök rokon magyarokkal közölhetete : mert midőn ezek a kilencedik században europai Scythiába s Magyarországba bevonultak, Etele nevének paizsa alatt hódították vissza ősrökonuk világbirodalmának középpontját, mostani hazánkat. Így térben és időbeni összefüggé-

sére ügyelve a hűnmagyar rokon fajoknak, a mindnyájokat közösen érdeklő mondáknak náluk fenmaradtán épen nincs mit csodálkoznunk.

S ezek teszik a tizenkettődik század elejétől fogva többféle szerkezetben fenlevő krónikáink első részét: „a hűn krónikát,” melynek tartalma a népies hűnmondát megcsonkúlva, eredeti költői alakjából kivéve, prózába föleresztve, idegen, tudós és keresztyén hozzáadások és nézetmód által interpolálva, s így részben átalakítva adja ugyan; megbecsülhetlen maradványok mégis azok, mert sok egyes vonásaikban a magyar népnél elevenen élt és hatott mondára világosan emlékeztetnek.

S ezen előzmények után már most bizvást átmehetünk magának a *magyarok ókori költészetének* részletes tárgyalásához. Valamint ahűn, úgy az ómagyar költészetről is historiai bizonyságok tanúskodnak. A szentgáli Ekkehardt, úgy szent Gellérd életirója, Anonymus és krónikáink egyszerűnél többször emlékeznek alkalmilag pogány őseink énekeiről, melyek *vallási, gyász, női* (szerelmi) és főkép hősi vagy *történeti énekek* voltak. Ez utóbbiak a nemzet minden nevezetesebb viszontagságait, vezérei és hősei bajnoki tetteit részletesen magokban foglalták, mint azt főleg Anonymusból és krónikáinkból látjuk,

melyek gyakran egyenest a nép énekes hagyományyaiból merítettek : miszerint állíthatjuk, hogy e hősi énekek a nemzeti történet valóságos helyettesei voltak. S ez énekek szerzője és fentartója egy külön *dalnoki rend* volt ugyan, melynek tagjai *hegedősöknek* neveztettek azon húros eszközről, melylyel hosszas énekeik előadását kísérték, miket lakomáknál, nemzeti ünnepeken, táborban, csárdákban előadtak : de a nép is nem részvétlen hallgatója volt azoknak, sőt eltanulván tőlök, maga is széltiben dallotta, mint ezt Anonymus tanutételéből határozottan tudjuk.

A régi magyarok ezen történeti énekeik pedig *két nagy mondakörre* vihetők vissza; első a *húnmonda*, melynek a húnokról a magyarokra átszállásáról, annak még az árpádi királyok alatt is fenvoltáról, s régi krónikáink utján, bár változtatva, mind maig, könyveinkben, sőt némi részben a népnél is, fentartatásáról már szóltam; másik a *régi-magyar hősmonda*, mely a hét vezérek dolgait, az ország megvétele s a tizedik századbeli europai fegyveres kalandokat tárgyalta Gyéza nagyfejedelemig, kinek inkább politikára mint háborúkra irányzott, nagyszerű eredményü, de nem csillogó s nem népszerű korával az a maga befejeztetését lelte. Vajjon e

két monda közét kitöltötte-e valamely középtag, egy ázsiai mondat. i., mely a nemzet ottani vándorlásait s egész volgahoni múltját tárgyalta, nem tudjuk; sőt hihető, hogy miután abból egy hang sem zendült át a dunai honba, e nagy tetekben bizonyosan nem szapora időköz a hűmónda megőrzésére szorítkozott.

Ama két monda tehát az, melylyel legközelebb foglalkodni kívánunk.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HARMADIK ELŐADÁS.

A régi magyarok *húnmondája*. Annak fenmaradt tagjai hazai és külföldi íróknál, s viszonya a külföldi Etele-mondákhoz.

Uraim!

Mai értekezésünk tárgyát az eleinktől reánk maradt két mondakör elseje, a *húnmonda*, teszi.

Midőn a húnmondát régiségünk kevés írott maradványai közt nyomozzuk, szinte kirekesztőleg Kézai Simonra s a Róbert-Károly király névtelen krónikására (bécsi Képes Krónika) vagyunk utasítva, kik a magok hún krónikáját közös forrásból, t. i. egy régibb, hihetőleg tizenkettődik századbéli, hún krónikából irták által. A többiek, mint az úgynevezett pozsonyi, Csepreghy, budai, dubnici krónikák itt számba nem vétethetnek, mert ezek csak már másodkézből, a Róbert-Károly krónikásából, merí-

tettek; még kevésbbé Turóci, ki szinte ezt használta, s ezenkívül tudományos készüllettel élve, külföldi legenda, krónika és történetirókból bővítette s egészítette ki azt. De ama két régibb hazai krónikán kívül, nem szabad nyomozásainkban a húnokkal egykorú vagy közel egykorú külföldi forrásokat is figyelem nélkül hagynunk, mert hazai krónikáink legrégibbjeinek részben, s közvetve vagy közvetlenül, ezek is szolgáltak kútforrásul. Csak ily minden oldalú összehasonlítás útján vagyunk képesek a mieinkben fenmaradt hagyományt kritikailag méltatni, s legalább hihetőséggel kimutatni, mi ment azokba egyenesen a nemzeti szájhagyományból által, s mit merítettek krónikásaink külföldi irott kútforrásokból. Ilyek pedig az utóbbiak közül névszerint, és pedig ötödik századbéliak, tehát egykorúak: a galliai Prosper, a spanyol Idacius, a byzanti Priscus Rhetor; a hatodik századból Jornandes gót püspök, ki a gótok viselt dolgairól irt könyvében, Priscuson kívül, kinek azóta elveszett részeit ő még derekasan használta s idézi is, legbővebben emlékezik a húnokról, továbbá a byzanti Prokóp és Agathias; a nyolcadik századból a sokszor használt német (langobárd) Paullus Diaconus s a byzanti Theophanes; végre a kilencedikből Anastasius. Mind ezeknek te-

kintetbe vételével a húnmonda egyes tagjai, elterjedésök és forrásaikra nézve, így állanak :

1. *A hún és magyar nemzet eredete.* Ennek két nevezetesebb íze : *a gímszarvas mondája*, mely a hazai krónika szerint Húnort és Magyart (Magor) a maeóti tó mellékeire csalván, eltünt, ezek pedig a tartomány termékeny voltáról meggyőződven, azt megszállották; *s a nőrablás mondája*, mely szerint a két testvér hatodévre a „Bereka“ leányait egy ünnepélyen meglepven, magokkal vivék, az alán főnök köztök volt leányaival összeházosodtak, s ez úton adtak eredetet amaz a hún, ez a magyar nemzetnek. Míg ez érdekes rege egyfelül a romai eredet, vagyis a Romulus és Remus, s a szabinai nők elragadása mondájával hasonló felfogást és népies forrást éreztet — ily csodálatos analogiák a népek mythoskori regéi közt nem ritkák; — másfelül a Bereka fiainak feleségei és leányai alatt *) kétségkívül a *berek*, azaz berkes tartomány lakóinak leányait kell értenünk, mely tartomány a maeóti tó *éjszaki* mellékein terjed el : mit a *Dule* név, (t. i. princeps

*) Kézai olvasása szerint : uxores et pueros filiorum *Belar*, a Képes Krónikáé szerint : uxores et *filias* filiorum *Berzeba*, mely név a budaiban és Turócinál helyesebben *Bereka*.

Dule : mond Kézai) is látszik támogatni, mely a mesés Thuléval, mint távol-éjszaki ismeretlen tartományyal, függhet össze, s mely szerint Thuléja nem csak nyugoti Európának, hanem más, például a maeóti vidéknek is volt volna, hová a régi geographusok, mint Strabo, a hyperboreusokat, mások legott a Jeges tengert teszik. S meg kell jegyeznünk, hogy a gímszarvas regéje már Jornandesnél előfordul, a húnok eredete pedig nála a gótok által e vadonokba üzött aliorumnáknak (feszlett nők) tisztátalan szellemekkel közösüléséből hozatik le. Mily származási viszonyban áll egymáshoz a két váriáns, nehéz határozottan állítani : de van benne hihetőség, hogy a húnmonda szolgáltatott alapot a közép-európai hagyománynak, melyet vagy a gót nép maga, vagy a keresztyén írók az őket annyira elzaklatott húnok elleni gyűlölségből ferdítettek el. Emlékezzünk csak az egykoru ugyan, de őket nem látott Ammianus Marcellinus és Zosimus, s a későbbi, részben Ammiánt kiíró, Jornandes leírásaikra a húnokról; s vessük össze Priscus Rhetorral, ki szinte külföldi és ellenség, de szemtanu is volt ! s kézzel fogjuk a lehetlenségig elferdítő népi gyűlöletet s az írók hiszékenységet vagy részrehajlását tapogathatni. De ezen nőrablási regére travestált alakjában is

reá ismerhetni: s tán nem hibázunk, ha azt egy, a mesés idők óta a Fekete-tenger éjszaki vidékein begyökeresült hagyománynak tekintjük: mert hiszen már Herodotnál is a sarmaták körülbelül e vidéken (a Don körül) scytha ifjak és amazónok közösüléséből mondatnak eredetteknek. Egyébiránt a gímszarvas mondája a hatodik század végén virágzott Agathiásnál is úgy mint szájmonda (ut fama percrebuit) érintetik.

2. *A tárnakvölgyi ütközet.*

3. *A cesumauri (zeiselmaueri) ütközet*, melynek érdekes részletét a gót *Detre homloknyila* teszi, s mely annál nevezetesebb, mert míg a régibb krónikák csak Detre homloksebét említik; Turóci hozzá teszi, mikép ő e nyíl szárát homlokában hagyva tért vissza Rómába, bizonysgaul a húnokkal volt csatájának; továbbá, hogy őt a „magyarok“ ily okból ez napig (tehát Mátyás király koráig) haláltalan Detrének nevezték. Ha itt Turócit tudva ámitani kívánónak nem akarjuk megbélyegezni, mit ily hű és lelkesmeretes írónál bizony nem tehetünk: úgy annál fontosabb e monda, hogy ezer évig fel bírta magát tartani a magyar nép tudatában. Oláh a tizenhatodik században szinte ily módon nyilatkozik: de ő csak Turócit irván által, tőle e részben semmit sem tanulunk. Egyébiránt e két

monda kizárólag a magyar krónikák által tartott fenn, s így más mint szájhagyományi, népmondai eredetök nem lehet. Tartalmokat említettem múltkor. Mindkettő pedig, mint láttuk akkor, *a százhalmi hűntemető* hagyományával szoros összefüggésben van, melynek historiai alapját az ásatások utólag fényesen igazolták.

4. *Atila királyltyá választatása.* Az esemény maga mind a hazai krónikák, mind a külsők által elég soványul adatik. Személyének leírása, mikép az a mieinktől adatik, világosan Jornandesre vezet vissza mint forrásra; ellenben Etele udvarának leírása krónikánkban eltér a szemtanú Priscusétól, s az ezt használó Jornandesétől, s tiszta népies felfogást tanusít. *A hadisten* (Mars) *kardjának mondája*, bár az nem a magyar hagyomány útján szállt reánk, hanem Priscus által jegyeztetett fel, ki azt kétség kívül Etele udvarában hallotta, s kitől Jornandes is vette át: mégis nem képzelhetni, hogy a régi mondának egyik fő tagját ne tette volna, annál is inkább, mert, mikép a múltkor említettem, az, Árpád nagyfejedelmünkre átruházva, s így megifjítva, mind maig a nép szájában fenmaradt. S épen azért, hogy ekép átalakult, sülyedt első mivoltában feledékbe, épen azért nem ismerte egy régi krónikánk sem.

5. *A cataláni ütközet.* Az ontott vér által ragadós folyammá dagadott patak mind a mieinknél, mind Prospernél, Idaciusnál és Jornandesnél, s a későbbi Paullusnál előfordúl; de *a jóslat, s a nyeregmaglya* mondái, mit csodálni lehet, a magyar krónikában hiányzanak: ide nem értve még is Turócit, de ki azt már a nyugoti írókból vette. Ellenben érdekes melléktagjai e mondának a *Strassburg megtöretése s a spanyolországi hadjárat*, valamint a gót Detrének részvéte e nyugoti nagy roham elhatározásában: mely utóbbi vagy anachronistikai összeforrasztása az utóbbi Theodoricusnak Etelével, mi a német hősmondában is úgy van; vagy egészen mesés személy, mint maga Grimm, a középkori mondák legmélyebb vizsgálója is vélelkszik.

Itt következik már az idő sora szerint két esemény, egyik *Rheims városa* megsemmisítése, másika sz. *Orsolya s a tizenegy ezer szűz* megöletése, miket régi krónikáink röviden emlegetnek, Turóci bőven beszél; a külföldi kronisták pedig nem ismernek. Mindkettő igen kései eredetű lehet, s a Nicasius püsp. és sz. Orsolya legendáiból szivároghatott át hazai krónikáinkba.

6. *A Buda meggyilkoltatásáról* mondát Priscus nem ismeri, deigen a szinte egykoru Prosper, ki, mi igen nevezetes, őt csakugyan Budá-

nak nevezi, míg Priscus Bledásznak, Jornandes, Paullus Diaconus s a többiek Bletának, Bledának hívják. A magyar monda ez eseményt még azon pár jellemző vonással toldja ki, miszerint Etele azért ölte meg öcscsét, mert ez hatáskörét áthágva, Sicambriát Budának neveztetette; hogy továbbá e várost Etelevárnak rendeltette neveztetni, mit a németek félelemből tettek is, azt Etzelburgnak híván, de a húnok Kézai szerint „keveset gondolva e tilalommal, ez napig Oubudának nevezik, *mint azelőtt.*“

7. *Aquileja veszedelme.* Közös a mieink s a nyugati írók, névszerint az egy időben élt Jornandes és Procopiussal; még a *golyamonda* is, melyből Etele a sokáig foganatlanul ostromlott város bizonyos elestét jövendölvén, elcsüggedt hadába új bátorságot öntött, s így Aquileja bevételét véghez hajtotta.

Ravenna megvétele részletei inkább egyháztörténeti, mint hagyományi alapot tanúsítanak. Így Atila és Leo találkozásuk is kirekesztőleg keresztyén befolyást és pedig igen kései, legendai eredetre mutat. Jornandes, sőt a kilencedik századbeli Anastasius is, csak röviden érintik; tudtomra Paullus Diaconus első, ki azt egészen kiképezve beszéli. Hazai krónikáink ismerik a legendát, legbővebben Turóci tárgyalja.

8. *Atila utolsó menyekzdje és halála a kései Theophanesnél egész általánosságban fordul elé; ellenben Jornandes és Paullusnál részletesben, a hazai krónikában pedig csak apró vonásokban és névben különbözöleg : melyben t. i. a leány, kit a gót püspök Ildicónak nevez, Paullus pedig hibásan Honoriával, a császár testvérével téveszt össze, Mikoltnak neveztetik. Marcianus álma régi krónikáinkban nincs meg, s Turóciba már a nyugotiakból ment által, kik közül Priscus, Jornandes, s utóbb Paullus beszéli. Jornandes továbbá Etelét éjjel titkon temetteti el, és pedig keresztyén felfogással három koporsóban : a magyar húnkrónika Százhalmon, a valóságos hüntemetőben. A magyar népmonda is három, úgymint arany, ezüst és vas koporsót említ ugyan, mely nézet szinte keresztyén felfogást tanusít, s így későbbi elváltozást : ennek azonban történeti alapját kétségkívül a nagy királylyal eltemetett arany és ezüst ékességek és fegyverei teszik. És csakugyan maga Jornandes írja : „Addunt arma hostium caedibus acquisita, phaleras vario gemmarum fulgore pretiosas, et diversi generis insignia, quibus colitur aulicum decus“ : mely helynél a régi magyar ravatalokra nem emlékeznünk nem lehet. Jornandes a sírások megöletését is említi „nehogy a király sír-*

helye tudassék és kiraboltassék.“ Véleményem szerint az öldöklés ténye magában hihető, de nem a Jornandes által felhozott okból; hadi foglyok lehettek azok és hű szolgák, kik hún szokás szerint a királylyal együtt eltemettettek, hogy őt halála után is szolgálják. Ellenben emlékeztet *a tor*, melyet Jornandes szláv szóval *strávának* nevez s részletesen leír, oly hűséggel és festőileg, hogy azt nem lehet a régi húnmondából nem vettnek tekinteni. Különben is már a múltkor hoztam fel Atila haláláról egy régi helyet, mely a tort szinte említi.

9. *A hún birodalom vége, vagy is a Krimhilda csatája, és*

10. *Csaba mondája.*

Jornandes is említi az elsőt, de a nélkül, hogy Krimhildáról emlékeznék, s teszi azt a Netaad vize mellé (más olvasások szerint Nedao, Neda?!). Itt, úgymond, elesik Ellak, legkedvesebb fia Etelének, testvérei a Pontus mellé vonulnak, köztök Hernak Kis-Scythia végső részeibe, atyjafiai (testvérei) Emmedzur és Ulcindur sziklás Dáciába azaz Oláhországba stb. A magyar monda itt részletesebb és teljesebb, mint azt a múltkor is elbeszéltem; s egyszersmind önálló, a mennyiben Krimhildát, gót Detrét, az Aladár és Csaba ellenkezését, a külföldiektől

függetlenül, mint egy szép életműves egészét összefüggeszti. A Csaba mondájában krónikáink *egyenesen a magyar nép tudatára hivatkoznak.*

Látjuk mindezekből, hogy hún krónikánk részben egyezik a történetírás adataival, sőt sokat kétségkívül abból merített; de látjuk azt is, hogy négy tagja, s bizonyos tekintetben legnevezetesebb tagja az összes húnmondának szinte kirekesztőleg a hagyományon alapszik, u. m. a tárnokvölgyi, a cezumauri ütközet, a Krimhilda csatája („proelium Chriemhildae“) és Csaba kivonulása. Hogy pedig épen ezek maradtak fenn legtovább a húnmagyar nép öntudatában, igen természetes, mert az első kettő alapította meg a húnbirodalmat, az utolsó kettő pedig bukását s a Pontus melléki haza megszállását tárgyalja, hol a hún s a magyar törzsök egyesülési pontját találjuk. Az első kettő a valóságos hún epos, a harmadik a tragoedia, a negyedik a hún epigónok trilogiájának első része, melynek másodikát, Gordas és Magyer történetét, a byzanti írókban olvashatjuk, harmadika pedig Álmos mythosi hivatásával végződik igazán. Emlékezetes az is, hogy a tárnokvölgyi ütközet a „Keveháza,“ Krimhilda csatája a „Kremfölde“ geographiai nevekben hagyta fenn emlékét egész az újabb időkig, bár több, ok-

mányilag kimutatható változatokon át amaz Kajászóra, imez Kelenföldre korcsosodott el; s hogy Csaba futásának emlékezete egész a tizenötödik századig közmondásilag élt a magyar népben. Végre egészben is nagy fontosságú emléke a hűnnagyar költészetnek régi krónikánk ezen hűn része, a mennyiben az több nemzeti aggszokásokat, jellemvonásokat, s főleg a nemzeti felfogás módját őrizte meg, mik által nem csak a nemzet historiai öntudatáról teszen tanúságot, hanem régi jogállapotaink és ethnographiáinknak is több drága gyöngyszemét tartalmazza, miknek kimutatása a költészettörténet körén kívül esik.

Eddig hűnmondánk viszonyát a történethez nyomoztuk; átmegyünk most azon kérdés fejtegetésére: *vajjon a magyar s a külföldi Etelemonda*, mikép az más nemzetek hűsmondaíban eléfordul, *ván-e, és mily, genetikai összefüggésben?* Itt mindenek előtt Wenzel Gusztáv tanárral találkozunk, ki e téren mély és terjedelmes vizsgálatokat tett a maga „Eszmetöredékeiben a magyar nemzeti hűsmonda tudományos méltatására,” mely nyomos dolgozattal ő első gerjesztett nálunk figyelmet e fontos tárgyra. Először is az *izlandi* maradványokban kutatja az Etelemonda nyomait, s ilyeket a régibb (ki-

lencedik századbeli) Eddában, s az izlandi ságákban lel, melyek szerint az eddai hősmonda nem hún eredetű ugyan, de mégis oly néptől ment oda által, mely Etele húnjaival érintkezésben, bár sem rokonság- sem barátságban nem, állt: a honnan, úgymond, e monda szerzője Etele nagyságát elismeri, de nem dicsőíti. Egyébiránt az eddai Atliról szóló tudósítások jóval későbbiek a történeti Etelénél. A legrégibb *német* énekekben is lel némi gyenge nyomokat, névszerint az angolszász Scopisvidsidhben, melynek szerzője a hetedik századnál régibb, s a húnoknál voltát említi; s a nyolcadik századbeli Hildebrand-énekekben, melynek hőse szinte járt Etelénél. Végre a *szlávokról* annyit vél felhozhatni, hogy Anonymusunk szerint még a kilencedik században is emlékeztek arról, mikép egykor Etele alattvalói voltak.

Kiemelvén aztán Kézai pár helyét, mik Etele személye és udvara leírását, europai hadjáratait, s a húnok vég veszedelmét tárgyalják, s ezeknek forrásaiul majd egészen a mondákat és hagyományt állítván, különösen pedig veronai Detre szereplését a német hősmondában magyar befolyásnak tulajdonítván; átmegy a német középkori három fő mondakör vizsgálatára: t. i. a frank-német, a gót s a burgundiéra: melyek

elsejében főleg aquitaniai Walthar, a másodikban veronai Ditrich, a harmadikban a Nibelungok szerepelnek. Az elsőhöz tartozik a Walthárt dicsőítő tizedik századbéli deák epos, miben Wenzel tanár legrégibb emlékét ismeri fel „azon befolyásnak, melyet a magyarok mindjárt itt-létők első századában gyakoroltak hősdalaik által a német középkori költészetre.“ T. i. nevezetes ellentétben állanak, úgymond, e költemény tudósításai Eteléről és húnjairól az Eddával és ónémet költeményekkel; Etele abban igazán dicsőítettetik, rajzai szokatlan friseséget és határozottságot mutatnak. A német s a hűnmagyar Detre-monda közt nevezett történetvizsgálónk legkisebb összeköttetést nem talál. De annál nagyobbat a Nibelung-énekben, mely szerinte „legtisztábban tükrözi vissza a régi hűnmagyar hősmondák befolyását a középkori német költészetre;“ s melynek a magyar hagyomány befolyásával készültét a „Klage“ némely szakaiból igyekszik bizonyítani, mikből hihető leszen, miszerint Pilgrim passzói püspök, a magyarok egyik terítője Gyéza nagyfejedelem idejében, a magyar hűnhagyományokat Konrád mester által feljegyeztette; sőt sikerült Wenzel tanárnak Ottó passzói püspök könyvei 1245. évi lajstromában egy ily verses költeményt Atiláról találni,

sőt annak nyomát is, hogy egy ilyen 1575-ben is jutott a bajor hercegek könyvtárába.

Ez röviden e fontos és fáradalmas nyomozások eredménye, mely, ha tán mindenben alá nem irhatnók is, a magyar irodalom történetészt buzgó hálára kötelezi, mert oly kérdést törekszik felvilágosítani, mely, érdekessége dacára, eladdig megpendítve sem volt. Abban bátran mi is egyet érthetünk Wenzel tanárral, hogy az Eddára a magyar monda közvetlen be nem folyt, hanem oly néptől kölcsönöztetett, mely a húnokkal egykor érintkezésben volt. E nép, ha az eddai Etele csakugyan kölcsönözmény, más mint a német nem lehetett; a forrás pedig, melyből az Edda a maga anyagát merítette, azon régi énekek, miknek összefűző feldolgozásából később a Nibelungen-ének támadott. Hogy az Edda élesebb vonásokkal nem jellemzi a hún királyt, szinte onnan lehet, hogy a Nibelungokról szóló régibb rhapsodiák magok is csak említik inkább, mint rajzolják. Így van a Hildebrand-énekben is. Nem tagadhatni e szerint, hogy a Nibelunge-Nót második része a maga részletes és sokban való festéseivel Eteléről feltűnik, s hogy Wenzel tanár nézetének a magyarországi Klingsor szerzősége, vagy, mivel ezen a német kritika már jóformán túlvan, az Ofterdingeni

Henriké, melyet legújabbán Spaun alaposan védett, felette kedvez. Mind a mellett megvallom, hogy a magyar befolyásnak a német eposra oly biztos jeleit nem találom. Igaz, hogy Etele hatalmának nagysága, fénye s a király kegyessége abban némi melegséggel van dicsőítve: de ezenkívül — mire a költő az egyes vonásokat a húnoknak nem épen kedvező történetirókban is feltevéshat — semmi sem szól e feltevés mellett. Ugyan is a Nibelungen-ének második részében tárgyalt „Krimhilda boszújának“ semminemű nyoma a hűnmagyar mondában, sőt a német eposban Hildebrand által megölt Krimhilda a hűnmagyar monda szerint túléli Etele, s gerjesztő oka azon, a hűn hatalmat végkép megtörő csatának, melynek, valamint a csatatérnek is, ő adott nevet. Nem tehetni fel, hogy a (magyar) „Krimhilda csatája“ adott létet a (német) „Krimhilda boszújának“: a különbség, akár a tett célját, akár a szereplőket, az okot és módot s egész jellemet tekintsük, határozott és tökéletes: másfelül a Krimhilda boszúja mind az izlandi, mind a frank mondakörben, mind a burgundiban, s végre a kettőnek egyesületeiben, a Nibelungen-Nót s a Klageban, közös és solidaris, s oly általános a középkori néptudatban, mint Detre, ki mint a gót mondakör —, és Etele, ki mint a

Vilkina-saga középpontja merül fel azok számos összeköttetéseiben. De még fontosb a *fel-fogás* lényeges eltérése. A Nibelungen-ének Eteléje t. i. a Wenzel tanár által kiírt versszakokon s némely ki nem irtakon kívül, mik erkölceit és életmódját illetik, minden egyéb, csak nem Etele. Rüdiger, Etele kérője, Krimhildának kilátást nyit, hogy királya talán keresztyénné is lesz, s valóban látjuk is őt lakvárosában hitvesével misére menni! A nagylelkű Etele álnokul magához hivatja a Nibelung hősöket, s őket a vendégjog tapodásával megöleti; s pedig a hitvесе régi sérelmeért állandó boszút húnjaira bízva: ő maga gyáva, a türhetlenségig passiv, valóságos statista király, míg húnjai is csakugyan bajnokokhoz méltatlanul küzdenek. E passivitáshoz férfiatlan puhaság szövetkezik: s midőn Hildebrand Krimhildát összekoncolja, Etelének, hitvесеérti boszuállás helyett, csak panasza és könyei vannak. Ekkehard deák eposa (Waltharius) is, azért hogy Atilát és húnjait dicséri, nem mondathatik nemzeti hagyományon alapvónak. Midőn ily, a világ és emberiség sorsára messze kiható nagy egyéniségek a népek öntudatába mélyednek, s azoknak mondáit eltöltik és megtermékenyítik: a népek külön jelmeleinél fogva különböző ugyan, de a gerjesztő

ok egysége s az emberiség történelmi érzéke analogiájánál fogva, oly közös képzeteket költenek, miknél fogva a több népek azonegy tárgy mondáiknak sokszor fogamat nélkül nyomozzuk nemzékrendét. A dolog az egy historiai alapnál fogva egy: a jellem a népek és költők külön egyéniségénél fogva különböző. Így van az, meggyőződéseim szerint, a húnmondával is. Dolog és jellem a magyar s a nibelungi húnmondában, ennek historiai részei kivételével, különböző. Hogy a magyarok bejöttével a tizedik században Közép-Europában a húnmonda ismét feléledve gazdagabban kezdett fejlődni, arra igenis a húnok utódaiul világszerte elismert magyarok megjelenése adhatott alkalmat: de sem Walthar szerzőjének színeket, sem a Nibelungok dalnokainak anyagot ők nem igen nyújtottak. Mindazáltal fontos és tanulságos eredménye az a magyar s külföldi húnmondák összehasonlításának, hogy a magyar húnmonda némely tagjainak legalább valóságos *nemzeti eredetét* bizonyítja be. Nem említem Atila felfogása mondai módját, mely nálunk úgy mint az izlandi Eddában, a nagylétében egyszerü Etelét a történet ellenére mindennemű külső fénynyel adja körül: ezen összeegyeztetés a népek lélektani közösségéből származik, s nálunk oly eredeti, mint

az Eddában; hanem egyebek helyett csak a húnmondába kiválhatatlanul befont Detrét emelem ki itt, ki — bár, mint Wenzel tanár is helyesen észrevette, semmi analogiát nem mutat a német hősmonda Ditrichével — a mi mondánkba szinte úgy be van szőve, mint a középkori más népekébe: de miután magyar krónikai szereplésének sem ezekben, sem a historiában alapja nincs, az európai solidaritáson kívül, mint *külön forrásra* egyenesen nemzeti mondanokra utasít.

Ekép jóformán tisztába levén hozva, miszerint régi magyarainknál élve élt egy húnmonda, mely valamint mindenütt, úgy nálunk is költői alakban tartotta fenn magát; továbbá hogy e húnmonda a tizenkettődik században, midőn ismeretlen krónikásunk azt deák prózába feloldva először iktatta be történetünkbe, megváltoztatva, megcsonkúlva teljes egészet többé nem képezett: de így is, bár folyvást fonnyadozva, némely töredékeiben a tizenötödik századig, sőt megújúlva jelenkorunkig is fenmaradt: jövő alkalommal a magyar költői hagyomány másik nagy köréhez: *a magyar hősmondához*, mehetünk által.

NEGYEDIK ELŐADÁS.

A régi magyar *hősmonda*. Annak dalnokai. Az írók, kiknél az fenmaradt. Annak két fő része. Az *Álmosmondaköre*, ennek tagjai és mythosi jelentése.

Uraim!

Régi magyaraink történeti énekeik, mint a múltkor mondtam, két nagy mondakört alkottak. Ezek elsejét, a húnmondát, a bel- és külföld történetiróival, úgy a külföld középkori költeményeiben fentartott népmondákkal összehasonlítva utolsó együttlétünkön tárgyalván, a másodikhoz megyünk által: a régi magyar *hősmondához*, mely ez ország megvétele, s őseink tizedik századbéli fegyveres kalandait Europa különféle részeiben foglalta magában.

De miután az ezen mondát netán tartalmazott történeti énekek minden nyoma, sőt emlékezetök is kienyészett népünk öntudatából: mit

mondhatunk kilenc század után azok tartalmáról? Igaz, krónikásaink fel nem jegyezték e dalokat, de a legrégibb közölök, Béla király névtelen jegyzője, kit rövidség okáért csak Anonymusnak nevezünk, s ki kétségen kívül I. Béla alatt virágzott, elég gyakran említi azokat, sőt történetirata legnagyobb részét azokból szerkesztette össze. Már munkája prologusában azt írja, miszerint „illetlen volna ily nemes nemzethez, ha eredetét és dicső tetteit a pór nép hamis meséiből, vagy a joculátorok (dalnokok, hegedősök) csácsogó énekeiből mintegy álomban hallgatná:“ a miért ő azokat „különféle történetírók hagyományaiból,“ „biztos iratokból,“ „a historiák világos előadásából“ meríti, s hozzáveti: „felix igitur Hungaria, cui sunt dona data varia, omnibus enim horis gaudeat de munere sui literatoris, quia exordium genealogiae regum suorum et nobilium habet.“ E helyből tanuljuk, hogy Anonymus első magyar történetírónk, vagy legalább ő nem ismert magánál régibbet; ama történetíratok alatt, melyekre hivatkozik, alkalmasint a királyi cancelláriában és klastromokban tétetni szokott feljegyzések értendők, legfeljebb a Gyéza nagyfejedelem alatt beszivárgott idegen papok rég elveszett koriratai, mik nem összefüggő historiát alkottak, milyet ő vett

célba, hanem évenkénti jegyzetekből állottak (külföldiektől ő Scythia leírása némely részein kívül egyebet ugyan nem is vehetett); végre, hogy dalnokok virágoztak idejében, kik a nemzet történeteit énekekben adták elő, vegyítve a nép felfogásából keletkezett „mesékkal,” miket, hogy olvasóinál hitelt találjon, polgári és szellemtörténetünk nagy kárával elhagyogatott, velejüket azonban bizonyosan átvette. De másutt is említi ő a magyar nép történeti énekeit; péld. hol Tuhutum dolgait beszéli, s hol dalnokaink pár versét le is fordítja: nam volebat, mond, Tuhutum per se nomen sibi et terram acquirere, *ut dicunt nostri ioculatores* :

„Omnes loca sibi acquirebant,
Et nomen bonum accipiebant.“

Másutt, hol Lehel, Bölcs és Botond déli hadjárataikat beszéli, melyeken a Fekete tengertől az Adriáig fekvő tartományokat hódították meg, oda veti: „quorum etiam bella et fortia quaeque facta sua, si scriptis praesentis paginae non vultis, credite garrulis cantibus ioculorum et falsis fabulis rusticorum, qui fortia facta et bella hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt.“ Ugyanott mondja, hogy a néphagyomány beszéli Botond konstantinápolyi had-

járatát, de melyet ő nem hiszen, mert történetíróknál nem olvasta! A Képes Krónika pedig világosan említi a magyarkákról szóló néphagyományt; a hétvezérről pedig írja : „cum sit quodammodo proprium mundanorum, arrogantiae plausum, plus de se assumere quam ex alienis de se ipsis componere; ideo isti capitanei septem de se ipsis cantilenas componentes, fecerunt inter se decantari, ob plausum secularem et divulgationem sui nominis, ut quasi eorum posteritas, his auditis, inter vicinos et amicos, iactare arrogantia se valeret.“ Ennyi historiai tanutétel után ki fog már kételkedni, hogy ősmagyarainknál a történeti énekek a köz- és társasélet hű kísérői, a nemzeti történet élő közlői voltak, s hogy magok a főemberek tartottak zsoltárban dalnokokat, kik által ez énekeket országszerte citara mellett énekeltették.

Maradt-e ezekből valami fenn? Itt is azon választ kell adnunk, melyet a húnmonda tárgyalásakor adtunk. Népünk ajkain ősi énekeink rég elnémultak, s mikor még hangzottak is, nekünk nem volt nagy Károlyunk, ki azokat összeszedte volna! De mint legrégibb történetkönyveink forrásaira, melyek Anonymus, bár többször szabadkozik tőlök, úgy a vezérek elveszett krónikája, melyet Kézai s a Képes Krónika által-

irtak, nem lehet rájuk nem ismernünk, kivált ha azokat a külföld azon íróival vetjük össze, kik részben egykorúak, részben közel-egykorúak, mind azokról mégis vajmi keveset tudnak, mik a nemzet közepett történetek, s így ezek körül forrásul a mieinknek egyáltalában nem szolgálhattak; a mennyiben pedig a magyarok külföldi dolgait illetik, ha azokat másképp beszélik is, azokkal a mieinket egyeztetni nem nehéz. E külföldi írók pedig főleg: bölcs Leo byzanti császár és Regino szentmártoni apát Trier mellett, mindkettő Árpád kortársai, Leo Grammaticus, Constantinus Porphyrogenitus császár és Luitprand cremonai püspök, Zsolt és Taksony kortársai, merseburgi Dithmár, szentgáli ifj. Ekkehard s béna Hermán, István kir. idejében, a görög Cedrenus a tizenegyedik század közepén, a Kió-melletti orosz barát, Nestor, és Gemblachi Szigebert Kálmán király — Zonaras II. István — végre Otto freisingeni püspök II. Gyéza kortársa; kik mind vagy egykorú, vagy hozzájuk időben közel álló dolgainkról tudósítanak krónikáikban, s kiknek nem csak igaz, de ál-előadásai, sőt hallgatások is, sokban tanulságosak, kiket azért a magyar hősmonda vizsgálatában is folyton szemmel kell tartanunk.

A mi már az úgynevezett *régi magyar hős-*

mondát különösen illeti, az legalkalmasabban két nagyobb körre osztható : első az *Álmos mondaköre*, második az Árpád vagy *Hét magyar mondaköre*. Mindketteje egykor gazdag volt tartalomban, ehez képest sok egyes tagokból állott, s változatossága- s népies felfogás bájaival bármely más népek hősmondaival bátran kiállhatta a versenyt.

I. Az *Álmos mondakörének* egyes tagjait bővebben Anonymus tartotta fenn, némi nyomát a Képes Krónika s azok, melyek ezt követték. Ezt mindenek előtt azon hitregei szín teszi költőivé, mely annak kezdetén és végén előmlik. Tagjai :

1. *Álmos hivatása*. Álmos abban úgy jelenik meg, mint az új hon felsőbb és láthatatlan hatalomtól kirendelt s előre jóslott szerzője, egy új társadalmi rend s uralkodóház alapítója. Anonymus azt így adja : „Erat quidam nobilissimus dux Scitie, qui duxit sibi in uxorem in Dentumoger filiam Önedubéliani nomine Emeső, de qua genuit filium, qui agnominatus est Álmos. Sed ab eventu divino est nominatus Álmos — quia matri eius pregnantis per somnium apparuit divina visio in forma austuris, que quasi veniens eam gravidavit, et innotuit ei, quod de utero eius egrederetur torrens, et de lumbis eius reges

gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra, quia ergo somnium in lingua hungarica dicitur Almu, et illius ortus per somnium fuit prognosticatus, ideo ipse vocatus est Almus.“ Kézai e hitregét a tizenharmadik század végén már nem ismeri, de van nála egy szó, mely szinte a most olvasott regére emlékeztet: „Ex istis — úgymond — capitaneis — t. i. kiket Anonymus Hétmagyarnak nevez — Árpád filius Almi, filii Elad (a Képes Krónikában Elyud, a budaiban leghelyesebben Eleud azaz Előd), filii Ugek, de genere *Turul*, rebus ditior erat, et potentior gente.“ Álmos e szerint a Turul vagyis Súlyom nemzetségből való volt, mit a rege Anonymusnál *képesen* úgy fejez ki, hogy Álmos anyjának Emesnek (vagy utánhangzással Eme-sőnek) isteni látmány jelent meg álmában, mely súlyom alakjában termékenyítette meg. Annál jelentőbb lesz pedig e mythos, ha Kézainak egy más helyére is visszaemlékezünk, mely szerint a magyarok nemzeti zászlóján Etele király ideje óta egész Gyézáig koronás súlyom pompázott: „Banerium quoque Regis Ethele, quod proprio scuto gestare consueverat, similitudinem avis habebat, quae hungarice *turul* dicitur, in capite cum corona. Illud enim banerium Huni usque tempora ducis Geiche, dum se regerent pro

communi, in exercitu semper secum gestavere:“ s így míg Álmos Etelével köttetik össze, másfelül e nemzetség címere egyszersmind az egész nemzeté gyanánt jelenik meg. Hogy a sólyom, vagy avult szóval turul, itt egyszersmind a bátorság, sebesség, tűz, erő, és a mennyiben e madárnem magos szikla-lakokat szeret, a felsőség jelképeként szerepel, érteni fogja az, ki a természethez még közelebb álló népek képzetmódját méltatja; de visszavezet őseink ázsiai honába is, hol, szinte Kézai szerint, a hegyekben kristályok találatnak (azaz kristálytisztaságu s jéghideg vizek), hol tündérgriffek fészkelnek, és a kereceset vagyis vadászsólyom fiadzik (In montibus etenim deserti memorati crystallus invenitur, et grifones nidum parant, avesque Legerfalk, que hungarice kerechet appellantur, procreare pullos dignoscuntur). Mely ragyogó, történetileg és természetileg szorosan egybefüggő, s egy keleti néphez illő mythos ez! De hogy Álmos megjósoltatására visszatérjünk: tud arról a Képes Krónika is (mely e helyen feltűnő rokonságot mutat a névtelen jegyzővel), részben ugyanazon kifejezésekkel így irván: „Porro Eleud, filius Ugek, ex filia Enodbilia in Scythia — a budaiban: in Mogor — genuit filium, qui vocatur Almos ab eventu, quia matri eius inno-

tuerit avis, quasi in forma asturis veniens, dum esset grávida, et quod de ventre eius egredere-tur torrens, ac in terra non sua multiplicaretur, ideoque fatatum (olv. fatum) fuit, quod de lum-bis eius gloriosi reges propagarentur. — Quia vero sompnum in lingua nostra dicitur alm, et illius ortus per sompnum fuit pronosticatus, ideo ipse vocatus est Almos.“ Itt is „a terra non sua“ világosan az ígéret földét, t. i. a keresendő új hont, emeli ki. Többi tagjai az Álmos monda-körének :

2. *Álmos választatása.* Egyedül Anonymus-nál. A Hétmagyar a nép szerfeletti elszaporodása miatt elhatározta Dentumogeriát, melyet Jászay Don-tó Magyarhonnak olvas, elhagyva, azon földet keresni fel, mely a hagyomány szerint („fama volante“) Atila királyé volt, „de cuius progenie Almus pater Árpád descenderat.“ Fő-vezért választanak tehát, Álmost, vele szerző-dést kötnek, s azt véresküvel erősítik. Érdekes itt a véreskünek, mint ősrégi nemzeti szokásnak előadása, és mindeneknél fontosb a Hétmagyar frigykötése, mely nem csak fővezért de nagy-fejedelmet (dominum) alapít, s ekép a hét nem-zetséget egy nemzetté forrasztva, annak társa-dalmi alapját az örökös de korlátolt egyedura-lomban megveti. A külföldiek erről, mint a

nemzet kebelében történt dologról, nem tudnak semmit; de igen a kiköltözés okáról, mely szerint a magyarok az utánok nyomuló besenyők (pacinaciták) által kiszorítva hagyták el Don-melléki hazájokat : mit a monda, gondosan eltávolítván mindent, mi nem a nemzet bátorítása és dicsőítésére szolgál, elhallgat. Ismeri a külföldi historia, névszerint Constantinus Porphyrogenitus Álmust, kit Salmutzesnek nevez, de nevén s előkelő állásán kívül semmit sem tud; beszél a kazaro-
roktól függését, de melyet helyesen csak úgy értelmezhetünk, ha azt a kazaro-
knak a magyar segédhadak feletti felsőségére értjük : mert írva van nemzetünkről : „est gens ingenua , libera, nullius unquam imperio subiecta;“ és Constantin maga mondja : „principem . . . alienigenum habuerunt nunquam.“

2. *Álmos Kióban.* A fejedelem megveri a kiói orosz s vele egyesült hét kún vezért. Midőn Kiót víná, azok békét kérnek és nyernek, túszo-
kat, ajándékokat és kalauzokat adnak a magyar-
roknak a Havas hegyek felé. A kúnok látván a magyar fejedelem hatalmát és kegyességét, hozzá csatlakoznak sok oroszokkal együtt ; s az egyesült hadak Lodomér városa felé haladnak.

4. *Álmos Ungban.* Lodomér és Halics tartományok fejedelmei szinte adományok, túsok és

kalauzok adásával elfordítják veszedelmöket, s a Hétmagyar ezek kalauzlatával a Havas hegyeken át Ungba tör be. Álmos Munkácsnál a tótok hódolatát elfogadja, Ung várát megszállja; megfutott várnagyát Laborcot a magyarok egy patakánál elfogják, felakasztják, s e vizet nevétől nevezik el; Álmos hálaáldomást nyújt istennek, s a fejedelemséget fiának általadja. — A kiói s ungi utat a mieink közül az egy Anonymus ismeri részletesen, Kézai s a bécsi krónika éppen csak azoni átjöveteleket érinti, minden részlet nélkül; a külföldiek közül csak az orosz Nestor tud róla, de ez is pusztá általánosságokat.

5. *Álmos eltűnése.* Valamint Álmos születése, úgy vége is mythoszi ködbe burkolva jelenik meg. Hivatása — az új honnak, t. i. Etele földének felkeresése — a Kárpátok átléptével be vala töltve, ő áldomásokkal meghálálja az isten kegyelmét, kormányát átadja fiának Árpádnak, s mikép Mózsés, élve eltűnik: senki többé nem látta őt: annyiban szerencsésebb a zsidó törvényhozónál, hogy ez az ígért földét csak látta, Álmos annak határain át is lépett, s kedvező szerencse előjeleül, a szláv népek hódolatát is elfogadhatta. Így jelenik meg Álmos mondája Anonymusnál, gyönyörű, mondhatni művészi *conceptio* keretkedése és befejezettségében. Utóbb

a monda, midőn első friseségét elvesztvén, a nép azt költői mély jelentősége és szépségében többé fel nem fogta, őt Erdélyben megöleti. „Almus in patria Erdelew occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire“ írja a Képes Krónika, s utána a többi mind. Ez, valamint az előzmények után historiai és erkölcsi, úgy költői lehetetlenség is, s mint mondtam, a monda elborúlt állapotjára mutat a tizenkettődik században, melyben az minden hihetőség szerint följegyeztetett, s utóbb a Képes Krónikába átalment.

Megvallom, ha mélyebben vizsgálom az egész Álmos-monda jelentését s a magyar népnek abban kifejezett képzetmódját; ha e mellett az egykorú külföldiek előadásait fontolom meg, kik Almost névről is alig ismerik, szerepléséről pedig épen semmit sem tudnak: ezen, isteni jelenet által megjövendőlt, népét az ígért földre kivezélendő, az új honnak királyokat adandó, hatalmas de kegyes, isteni férfiúban, ki hivatását megtökölvén Árpád fiát lépteti a színpadra, s nem emberi halállal múlva ki tűnik el népe köréből: nem történeti, hanem regés alakot vagyok hajlandó felismerni. Vannak a nemzetek őskorában időszakok, mik a historiai kritika fáklyája mellett ködbe oldódnak fel, a nélkül mégis, hogy a mit azokról a népek regélnek, koholmány volna.

Volt Árpád előtt a magyar népnek Mózsese, az bizonyos, ki azt barátságtalan földéből kivezette, mely sem bölcsője nem volt, sem természeti magasb idomai tovább fejlesztésében neki nem kedvezett, miket nem is ott szerzett, s mikkel mégis hogy e nép föl volt ruházva, az első együttlétünkör elmondottakból is világos Önök előtt : volt, szóval, Mózsese, ki Pharaói, t. i. a besenyők elől, a Don hullámain, az ő Verestengeren, átkalauzolta : de a Hétmagyar öszvesége volt-e az, kiknek szerencsés ihletű vezényletét, mint a nemzeti istenség gondviselő sugallása eredményét, e rejtélyes alakban személyesítette a hosszas és veszélyes költözése után végre csakugyan boldogult nép; vagy egyike a vezéreknek, s Árpád atyja vagy őse volt-e, kinek tanácsán indulva vitték a nép vezetői véghez a kijövetelt : én ugyan nem tudom; de hogyszemközt a történettel Árpád volt a magyarok első nagyfejedelme, hogy a nemzetségek frigye, s a véreskü erre értendők, s hogy a nép csak utóbb, a szerencsés kijövetel csodaszerű szemléletében, ismert eseményeket kevésbbé ismertek közé szöve, ruházta e történeti természetű eseményeket azon férfiúra, kit Álmosnak nevezett, vagy azon képzetre, melyet e név alatt testesített meg : azt a historia tisztába soha sem ho-

zandja: a mondák természetével megbarátkozott költői kebel azonban az utóbbi nézetnek lesz kész hódolni mint annál több belső valósággal bírónak, minél kevésbbé lehet amazt biztos történeti okokkal bebizonyítani.

Legközelebb a Hétmagyar vagy Árpád mondakörét fogjuk taglalgatni.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

ÖTÖDIK ELŐADÁS.

Az Árpád vagy Hétmagyar mondaköre. Annak forrásai. Tizenkét tagja. — A tizedik századi hősmonda tizedékei.

Következik már ma az *Árpád* vagy *Hétmagyar mondaköre*, mely ez országnak őseink általi meghódíttatását tartalmazta Árpád és ennek vezérei által. Középpontja e körnek a nagyfejedelm; mert, bár ő nem szerepel maga annak mindenik tagjában, de vezérei mindenütt úgy jelennek meg, mint kik vagy általa megbízva, vagy előleges engedelmével tesznek mindent, s őt tudósítva, hódítmányaikat az ő fejedelmi rendelkezése alá adják: s így minden Árpádtól indul ki, minden őhozzá tér vissza, s az összekötés e mondakör mindenik tagja közt nem kevesbbé szoros, mint Arthur király és asztaltársaié a híres britt mondakörben, sőt mint Anonymusnál fentartott s fájdalom minden költői

ékességeitől gondosan megfosztott töredékeiből sejtethni, egykor nem kevesbbé gazdag, ha tündérletekben nem is, de egy fiatal tűzű, daliás nép harci élete ragyogó vonásaiban. Mondám, egyetlen forrása e mondakörnek Béla kir. névtelen jegyzője, ki a haza részenkénti megvétele, melyet a külföldi krónikásoknál, kiket a múltkor meg is neveztem, sőt a többi névtelen egykorúaknál is hiában keresünk, izenként adja : részben ugyan a történetekkel egyeztethetőleg, részben nem : mi épen onnan van, hogy ő a néphagyományból, azon énekekből merített, melyeket, a Képes Krónikának múltkor felolvasott helye szerint, a hét vezérek készítettek, s melyek az Árpádkori elfoglalást szükségkép teljesen befoglalták. Csak egy tagját e mondakörnek tartotta fenn azon névtelen és elveszett, hihetőleg tizenkettődik századbeli hazai krónikásunk, kinek munkáját a Képes Krónika írta által : t. i. Szvatopluk s a fejer lóróli mondát, mely valóban különálló s így e kört kiegészítő tagnak tekinthető. Ezek szerint körülbelül *tizenkét tagját* emelhetjük ki az *Árpádmondának*, anélkül mégis, hogy annak egykori gazdagabbságát kétségbe hozva, azokkal kimerítettnek gondolnók az egészet. Azok pedig így következnek :

1. *Und, Retel és Tarcal követségök Zalánhoz.*

Ennek két csinos epizódját a Retel uszási viszontagsága teszi, mely Retel patakának adta nevét, és a Tarcal hegyére tett versenylovaglás, ennek érdekes mellékvonásaival.

2. *Ösöb és Velök követségök Ménü-Maróthoz*, melyhez Tas, Szabolcs és Töhötöm tiszántúli hadjáratuk, s a Tisza és Erdély közének a Meszesig megvétele csatlakozik. A nagy áldomás, valamint az elébbinél, úgy itt sem hiányzik.

3. *Erdély megvétele Töhötöm által*. Valamint a Zalánhoz küldötték előbb a tartomány kikémlésével bizattak meg, úgy Töhötöm is elébb Ogmándot küldte át a meszesi szoroson Erdély kikémlése végett; így tör aztán be Töhötöm, s veszi meg e tartományt. Szép kerekdeden bevégti e mondát az erdélyi népek hódoló esküje, honnan, úgymond Anonymus, a hely, melyen eztörtént, Esküllőnek neveztetett.

4. *Tas és Szabolcs második hadjáratuk a közép Tiszán*, ismét Ménü-Marót ellen, s a szerencsésen visszatérők ünnepiesen fogadtatása Árpádnál.

5. *Zoárd, Kádosa és Huba dunáninneni rándulataik*. Ebben Borsu epizódja a lelőtt szarvasról, melynek eleste helyén ő várat épít, s azt magáról Borsnak (Bars) nevezi. Ebbe tartozik a Zóbor megveretéséről monda is.

6. *Zalán futása*. Már a monda is úgy tárgyalja ez eseményt, mint legfontosbikát az egész körnek, melynek egyszersmind leggazdagabbika is. Ezen fordult meg a nemzet jövője s eddigi foglalásainak fentarthatása. Már itt Zalán és Árpád követségei, görög és bolgár segédhadak, Árpád imája és beszéde hadaihoz, Leel kürtje és Bölcsü lobogója, az alpári csata és Zalán megfutamodása szövetkeznek egy nagyszerű eposi képpé, melyet a szinte csak mondai *Szeri gyűlés* rekeszt be. Semmi nyoma mind ennek a történetben : de sokkal nagyobb körü s mélyebb jelentékü a monda, hogysem azt historiai alap nélkülinek tehetnők fel. Mily részletek kísérhették ezt egykor, melyeket a jó Anonymus mint regéket mellőzött : az itt-ott nála is megmaradt motivumok is mutatják. — Ez a monda az, melyet Vörösmarty biztos művészi tapintattal nemzeti eposzának tárgyaul választott, s gazdag képzelme annyi bájaival felruházott.

7. *Leel, Bölcsü és Botond aldujai hadjáratuk Spalatróig*. E monda is mily gazdag lehetett, kivehetni Anonymus saját szavaiból, ki csak egész általányban említvén, mely jeles tetteket vittek véghez e derék vezérek, egyenesen a dalnokok énekeire utasít a multkor is más tekin-

tetből idézett e nevezetes helyében : „quorum etiam bella et fortia quaeque facta sua, si scriptis praesentis paginae non vultis, credite garrulis *cantibus ioculatorum* stb.“ Mint ezen hadjárat epizódját említi Anonymus, Botond azon konstantinápolyi harctettét, melyet Kézai s a Képes Krónika helyesben Taksony korába tesznek, ki alatt a déli rohamok, Constantin folytatója és Cedrenus szerint, csakugyan gyakrabbak voltak, de a byzantiak szerint a magyarok veszteségeivel végződtek volna. Anonymust, ki a Botond-mondát ide sorolja, melyet különben kétségbe von, miután azt csak a mondából (quidam „dicunt“) ismerte : kétség kívül a hős nevének azonsága tévesztette. Hogy a konstantinápolyi Botond más, mint a Leel és Bölcsü híres vezértársok, mutatja ennek kora, mint a ki Árpád és Zsolt alatt virágzott, s mutatja maga a rege, mely a második Botondot közvitéznek állítja. S így a Botond-mondát is később tárgyaljuk.

8. *Zoárd és Kádosa déli hadjáratuk.* Megveszik a temesi bánságot, hódolnak nekik a bolgárok, Zoárd a rác földön hitvest vesz, ott letelepszik, s népe, mert szinte ott, úgymint idegen földön maradt, „ostoba magyar“ nevet nyer (quia mortuo domino suo viam non dilexit redire

ad patriam suam). Jellemző vonás, mely a nemzet összes történetén átvonódik *).

9. *Árpád Etelvárában.* Anonymus előadásából sejthetni, mily fényes színekkel lehetett Árpád szerencsés bevonulása Atila városába kifejtve a mondában. Itt pompáztak Atila királyi palotái (melyek nélkül a tíz s tizenegyedik század népe e hatalmas királyt már nem képzelte), a nagy lakomák — és pedig in palatio Athilae regis, hol a vezérek és főemberek Árpáddal *collateraliter sedendo* lakoztak, mit azért emel ki a monda, mert ez rendkívüli kitüntetés volt, ily

*) De hátha Anonymus e helye: „populus ille, qui nunc dicitur Sobamogera, mortuo duce Zuard in Graecia remansit, et ideo dictus est Soba secundum Graecos, idest stultus populus, quia mortuo domino suo, viam non dilexit redire ad patriam suam“ (cap. XLV.) mélyebb jelentéssel bír? Hátha az a népség „Csaba magyera“ azaz magyarja volt, maradványa a Csabával Görögországba vonúlt húnok egy részének, melylyel a Zoárdéi a Durazzótól Ráconig vonuló tartományban összevegyültek; s e szerint az az *ideo* csak Anonymus etymologizálásának gyümölcse? és „Csaba“ (mert így kell Anonymus leírását olvasni, homályos a-val (ā) az első szótagban) csak őáltala köttetett a tőle igen távol eső „ostobá“-hoz? Hogy a Csaba egy a ma nyílt hosszú á-val ejtett *csába* (csábít) melléknévvel, alig szenved kétséget.

rendkívüli alkalommal; s mit másutt is épen azért emel ki, t. i. hol Tasról és Szabolcsról beszél, miszerint Árpád azon való örömében, hogy középtiszai hadjáratukból szerencsésen tértek meg, „quotidie eos faciebat ad mensam suam comedere“; — ott viszhangoztak az Árpád zenészei és dalnokainak citarái, sípjai és énekei; a fő emberek arany, a köz emberek ezüst tálaikon és billikömökből költötték el a lucullusi lakomákat; de főleg a harcjátékok, melyekkel a bajnokok lóháton, lándzsásan és pajzsosan, az ifjancok pedig nyilazással mulattatták a fejedelmet a húsznapos ünnepély minden napjain.

10. *Pannonia* (a dunántúli Magyarország) *megvétele*. Tud erről Anonymus is, említi Árpád százalmi táborozását (*castra metatus est iuxta Danubium; versus „centum montes“*), sőt „*subiugato populo illius partis*“ Edüt adományozván, ezzel építteti Székesüt (Székesfejervárt); de a Szvatopluk-mondát, mely ide sorozandó, palóc létére, ki úgy látszik épen a Dunántúlt ismerte legkevesébbé, mint leginkább itt divatozott mondát nem ismerte. Fentartották azt a Képes Krónika s annak folytatói; s közönségesen bár, de hibásan tartatik a Zalánmonda puszta változatának, miután ettől merőben különbözik mind a szereplő személyek s az

esemény részletei, mind a színhely tekintetében. Ott Szvatopluk morva fejedelem, itt Zalán bolgár főnök; ott Árpád izen első, itt Zalán; ott a magyar követ Kicsid (Kusidnak iratik) Kund fia, itt Retel és Und; ott Pannonia, itt a Duna-Tisza köze Árpád követelésének tárgya; ott Veszprém az ellenfél székhelye, itt Titől az Al-Tiszan; ott a csatahely Százhalom, itt Alpár; ott Szvatopluk maga küzd, itt Zalán görög és bolgár segédhadakkal, miknek nagy része a Tiszába vesz; ott Szvatopluk a fejrőmegyei Dunába vesz, itt Zalán Görögfejrővár felé menekszik. Minden hasonlat a követelés analóg formájában van, és abban, hogy a Szvatopluk-mondájában is van Dunavíz, nyálábfű és fejrő ló: de a monda mindig azonegy módot követi hasonló események kiképzésében: sőt még azonosságot is szeret, mint láttuk az Álmos-mondában is, hol a lodomér s a halicsi események merőben azonegyek. Ezek szerint tehát az Árpád mondaköre a Képes Krónika által egy valósággal különböző taggal bővül, mely Kézainak csak érintő előadásával is legalább annyiban talál, hogy ez is „Pannoniát” nyeret el Szvatopluktól, s pedig a bánhídi, tehát szinte dunántúli, csatában. A historia ezekről nem tud semmit, s midőn Pray komolyan cáfolja Turóci előadását,

ki azt a Képes Krónikától vette át, épen azt cselekszi, mit mi : regének bélyegzi, de melyet mí alapban annál kevésbbé tarthatunk valótlan-nak, miután a meztelen historiai tény Constantinus Porphyrogenitusnál is megvan, kinél a morvák elleni háború nem ugyan a nagy Szva-toplúk-, de annak fiaival viseltetett, kiknek egyike csakugyan szinte e nevet viselte; jelves öltöztetését pedig e mondának úgy üdvözljük, mint a nemzeti felfogásmód egyik legpraegnán-sabb nyilatkozását. S ugyan ez oka annak is, hogy az Árpád-mondakör e tagja nem csak iro-dalmi feldolgozásban részesült, milyen a tizen-négv vagy tizenötödik századbéli híres „Emle-kezzünk“, hanem mind maig a magyar nép ön-tudatában is fentartotta magát.

11. *Zsolt születése.* Ezen esemény oly fon-tos volt az új társadalom jövődjére nézve (mi-után Árpád idősebb fiai elhaltak volt), hogy nem tévedek, ha Anonymus L-d. fejezetének is egyenesen valami népénekben keresem alapját; melyre a csepeli örömmünnepek is látszanak mu-tatni, hol „per plurimos dies faciebant convivía magna, iuvenesque eorum ludebant ante faciem ducis et suorum nobilium, sicut agni ovium ante arietes.“

12. *Ménü-Marót hódolása, Zsolt menyekzöje*

s fölemeltetése. Csak a bihari fejedelem meghódítása volt még hátra, ki, bár megnyirbált s közbe szorult, tartományában mégis fentartotta magát. Ösöb és Velöket bízta meg most is Árpád e hadjáratral, mint a kik e vidéket már ismerték. E legkeményebb viadalt követte Marót meghódolása, leányának Zsolttal eljegyeztetése, ünnepek és harcjátékok. Ezzel be levén fejezve a Kárpátok és a két tenger közt fekvő tartományok meghódítása, s így Árpád hivatása, ez nagyfejedelemmé emelteti fiát, és — meghal. Temetőhelyét is híven megőrizte a monda.

Ez teljes egységre kikerekített vége az Árpád mondakörének. E két nagy mondakörön kívül még *három egyes*, igen szép, költői, de nemzeties jelleménél fogva is felette érdekes monda maradt fenn, melyeket a külföldi harcos kalandokat tárgyalt, tizedik századi, hősmonda töredékeiül tekinthetünk, s ezek a következők:

1. A *Botond-monda*, melyet Anonymus, mint említém, Árpád korába, ellenben Kézai s a Képes Krónika az ágostai veszedelem (955) utáni időbe tesznek. A monda kiválólag költői, s mint epizódja az egyik konstantinápolyi magyar hadjáratnak, valóságos tényszerű alappal bírhatott, bár a byzantiak arról említést nem tesznek.

Egyébiránt e tényyszerűségre épen az „arany kapu” látszik mutatni, mely alatt Byzantiumnak egyik megárazott érc kapuja értendő. Korát a ténynek nehezebb meghatározni. Cedrenus szerint 934-ben száguldoztak magyaraink Byzant falai alatt; Constantinus Porphyrogenitus folytatója szerint 956, és ismét 959—63 körül, de ekkor magyaraink a görög írók szerint megveretvén, aligha nem a legelső becsapás értendő. Meghatározná az időt az Apor fővezér kora, ki e hadjáratot krónikáink szerint vezérlette, ha ennek más hadjáratban is fenmaradt volna emlékezete.

2. Leel és Bölcs veszedelmök. Azon monda tartalmát, mely a jászkiáltással összeköttetésben mind maig fenmaradt a nép emlékezetében, Anonymus Konrád cs. idejére (911—18) s az Inn vize mellé teszi, a Képes Krónika 918-ra, s így csakugyan Konrád cs. halála évére, s ennyiben a két fél vezérei egykörösága ellen egyik sem hibáz; de igen a történet ellen: mert itt a második ágostai ütközet értendő, mely Otto cs. idejében 955-ben történt, hol (mások szerint Regensburgnál) két magyar vezér, némelyek szerint csakugyan Leel és Bölcsü, felakasztatott; a németek részéről pedig Konrád vezér (a magyar monda szerint Leel kiáltja által föbe ütve) veszett el. Kézai röviden említi a kiált-mondát, de nem hiszi; a

Képes Krónika bővebben s igen érdekesen, míg a külföldi kútfők Konrád vezért magyar nyíltól elesettnek hirdetik. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a felakasztott két magyar vezér nem azon Leel és Bölesü, kik az Árpád mondakörében szerepelnek, s már az alpári mezőn vitézkedtek: mert ez idétt legalább hetven éves aggoknak kellett volna lenniök; másfelül a hagyomány is, mely a galgóci Lehel tornyot Leel síremlékének tartja, e vezérnek itthon elhaltára mutat; s így Ágostánál vagy más Leel veszett el, vagy e név a nemzeti hadikürt viselőjének tisztí neve volt, s így zavartatott a kettő össze a monda által.

3. *A gyászvitézek* (hihetőbben, Petrovics szerint, *gazvitézek*) *vagy magyarkák mondája*. Ez is a magyar hagyomány kirekesztő sajátja, s egyedül a Képes Krónika által átírt ama tizenkettődik századbeli elveszett krónikásnál maradt fenn, ki azt úgy közli, mint az ő korában is a nép által ismertet. Beszéli a pozsonyi, budai, Turóci s a többi krónika is, melyek a Képesből merítettek. Valamint a Lehelkürt mondája egy főfő fontosságú adatát őrzötte meg a régi magyar vallástannak, midőn azt mondatja Lehellel Konrádnak: Előzz meg engem, hogy a más világon szolgálhass; s ez által nem csak őseink meggyőződését a lélek halhatatlanságáról tanu-

sítja, hanem a több tatár népekkel rokon azon nézetet is, mely szerint a harcban eleső vitéznek az általa elejtettek a túlvilágon szolgálni fognak; úgy a magyarkák mondája igen jellemzően a régi magyarok hadi becs-érzetét és hadfenyítéki szigorát mutatja : mely szerint azokat, kik a 960. évi eisenachi veszedelemből füllevágva hazatérni nem pironkodtak, s a gyalázatos életet a dicső halál elibe tették, családok és javaiktól megfosztván s a nemzet társaságából kirekesztvén, a gyávákat-rettentő gyászpéldául földönfutókká tették.

A két utóbbi monda, mely szomorú emlékezeteket őrzött meg, hinnünk engedi, hogy azon győzelmek, melyek által őseink Zsolt nagyfjedelmök korában Európát kétségbe ejtették, a nemzet énekeiben bizonyosan dicsőítették, bár reánk nem jutottak. De nekünk elég volt e helytől meggyőződést szereznünk a pogány magyarok örökös gondjáról, mely által tetteiket énekekben utódaikra hagyni kívánták. S így már a keresztyén magyarok költészetére mehetünk által.

HATODIK ELŐADÁS.

Visszapillantás az ókorra. Gyéza reformjai. A magyar középkor. Nemzeti költészet: Ósvallási énekek. Népköltészet. Történeti költészet: a dalnoki kar folytonos virágzása. Királyi énekesek. A hegedősök történeti énekeinek tárgyai. Ilyek nyomai a krónikákban.

Uraim!

Ha az eddig előadottak után egy szemlélő pillantást vetünk vissza őseink európai léte első századára, melyet ókornak neveztem: mind külső, azaz társadalmi és hadi, mind belső, vagyis vallási és költői életükön egy saját, a többi európai népekétől eltérő, ázsiai székeikre emlékeztető jellemfonal végighuzódását fogjuk felismerni. Amott a nemzetségi szerkezetet, a nemzeti főnökségnek a hadi dolgok elintézésére s a fegyveres kézzel tett szerzemények köztekintélyü el-

ismerésére szorítkozott hatalma, s az igazságszolgáltatásnak szokásos törvények szerint egyes bírák végletes hatóságára biztatása kapja meg figyelmünket; míg a hadviselés foglалásra és zsákmánylására szorítkozott mind annak, mi a bajnoki élet szépítésére szolgált, s mit a munkát szabad férfiakhoz nem illő dolognak néző nemzet más uton nem szerezhett — mikép ez egy, a nomád életnek ki tudja hány százados időszakán átment népnél máskép nem is lehetett — itt egyszerű egyistenvallásra akadunk, távol a fetisismustól úgy, mint a kifejlett parzismustól; s egy dálniás költészetre, mely a hún ősök s a magyar faj európai hadviselési érdekes tényeit, s így akkor még annak összes történetét tartalmazta, a költészet minden ágait kísérte és szellemítette, egy saját dalnoki kar által szerzettetett, s általa mint egyszersmind a nemzeti történet valóságos depositáriusa által fíról fira szállíttatott. Itt még minden sajátságos, minden idegen befolyástól független és keleties úgy a nézletmódra, mint a formára nézve.

Változott a dolog Gyéza uralkodásra jutása óta. Europa nem tűrhetve tovább ez új vendégek nyugtalanító szomszédságát, nagyszerű készüléteket tön azok visszaverésére s gyengítésére, mely után a támadó fellépés sem mara-

dandott el. Az új nagyfejedelem belátta az új hazának ez életveszedelmét, s a nemzet európaisítása nagy gondolatát fogalmazta elméjében. Véget vetett a fegyveres kirohanásoknak, a szomszéd hatalmakkal követségeket váltott, békét kötött, a külföldi teleplőknek kedvezett, a földmívelést és kereskedelmet előmozdította, a keresztyénség terjesztőit oltalma alá vette, sőt terjesztette maga erőszakkal is s megkeresztelkedett, gyermekeit európaiasan neveltette, és európai fejedelmekkel házassította össze. Ezen intézkedésekkel, a dacos nemzet irányában kifejtett hajthatatlan erélyénél fogva, birodalmát az európai államcsaládba új tagul bekeblezte. Alig hűnyta be e nagy ember, huszonöt évi országglás után, szemeit, az erőtetett, s így a nemzet életében még meg nem gyökerezhetett intézvényeket gyűlölő főemberek közül Kupa feltámadt István ellen, hogy vele s a behonosított idegekkel együtt az új rendszert kiirtsa, s az ősi vallást régi méltóságába visszahelyezze. A csata a nagy reformátor nagy fia részére dőlt el, s a keresztyénség s az ennek alapján felépítendő jövő meg volt mentve, a törzsökfők hatalma megtörve, az új vallás államvallássá nyilatkoztatva, egy fényes s a státus életébe szőtt hatalmas egyház megállapítva, a keresztyén tan pe-

dig oktatás által is terjesztve. Mindamellett lassan, de annál biztosabban gyökeredzett meg ez, s az Aba, I. Endre és I. Béla alatt még hathatósan ellenható ősi vallás a tizenegyedik század vége felé már csak egyes és titkos hívek által követtetett. Ekép Istvánnal megkezdődött a *magyar középkor*, mely mindinkább az európai középkor jellemét vette fel; t. i. a keresztyén vallás áthatotta a státus- és családeletet, s lételt adott egy magyar irodalomnak is kétségtelenül István alatt már, bár legrégibb irott emléke csak a tizenkettődik századba szolgál vissza: értem a híres halotti beszédet, de mely szinte egy a magyar keresztyénség első korában készült szöveget tartalmaz. Nem tartozik az élénkbe szabott körbe e keresztyén irodalmat egész kiterjedése szerint tárgyalni: elég legyen azt jegyezni meg, hogy annak a költészeten kívüli összes tartalma vallási; s hogy a középkort a tizenhatodik század első negyedében hozzánk is behatott nagy hitujításig terjesztjük, midőn a vallásba s összes tudományosságba beoltott kriticismus arra egészen más jellemet öltött.

E középkori magyar költészet részint a réginek folytatása, részint egy egészen új, a változott vallásos nézetekből keletkezett volt. Amazt *nemzeti* vagy világi, ezt *egyházi* költészet neve

alatt fogjuk tárgyalni, melyekhez még a *nép-szinköltészet* járult.

Középkori *nemzeti* költészetünk négy rovat alá osztható. Az elsőbe az *ősvallási énekek* tartoztak, de melyeknek szinte úgy csak emlékezetők maradt fenn, mint azon verses beszédeknek, melyekről a hazai krónika tesz említést, hol az I. Béla alatti fejezérvári gyűlés történetében írja, miszerint a nép tátosai (praepositi plebis) „in eminenti suggestu residentes, praedicabant nefanda carmina contra fidem“, miből sejthetjük, hogy az ősvallási költészet, a keresztyénnel küzdve, polemiai irányt is vett, mint vett a hitujítás korában az új egyház a réginek irányában. A második rendbe a *népköltészet* számítható, mely a magán élet s a szív ügyeit tárgyalta, melynek léteztéről egy ily költőies népnél, milyen a magyar, akkor sem volna okunk kételkedni, ha azon adatkat nem birnók is, melyet a sz. Gellérd legendája írója hagyott ránk, midőn egy, urának kézi malmán buzát őrlő leány dalát említi, s ezen olasz pappal az ének dallamának édességét dicsérteti. Figyelmünket azonban itt is leginkább a *történeti költészet* köti le. A dalnoki kar, melyről az ókorban emlékeztünk már, nem csak fenvolt az egész középkorban is, mint azt Anonymusnál láttuk, ki a maga kora

joculátorait többször emlegeti; de kétség kívül kiegészítő részét tette minden főuri udvarnak, mint azt Hunyadi Jánosról és Bátor Miklós váci püspökről névszerint tudjuk, s nem kevesebb a királyi udvarnak is. Cornides t. i. III. Endrének egy oklevelével ismertet meg bennünket, mely arról tanúskodik, hogy e király alatt a királyi dalnokoknak fentartására rendelt külön jószágok is voltak; Mátyás király dalnokairól pedig Galeoti tesz bizonyosságot, ki mint kor- és szemtanu beszéli, miszerint a királynál lakoma felett vagy tudományos vita foly, vagy illemes és vig'beszélgetés, vagy versek énekeltetnek. „Mert, folytatja, vannak udvarában zenészek és hegedősök (dalnokok), kik a hősök tetteit asztal felett, lant mellett éneklék. A tárgy mindig valamely jeles bajnoki tett. Szerелеmdalok ritkán fordulnak elő — mi, közbevetőleg legyen mondva, a nemzet méltóságos komolyságát jellemzi —, hanem többnyire a törökök ellen viselt dolgok vannak szőnyegen, ékes előadással“ *).

*) In eius convivio disputatur, aut sermo de re honesta aut jucunda habetur, aut carmina cantantur. Sunt enim ibi musici et citharoedi, qui fortium gesta in lingua patria ad mensam in lyra decantant. Cantatur autem semper aliquod egregium facinus.

Mindezen történeti énekek azonban, vagy soha le nem íratnak, hogy a hegedősök kirekesztő sajátjai maradjanak, vagy bár leírva, de a nemzet gondatlansága, s a haza közbejött több százados viszontagságai következtén, végkép elvesztek. Mindamellett nem lesz tán érdeknélküli azon tárgyak felhozása, melyek hogy a dalnokok vagy hegedősök énekeinek alapúl szolgáltak, arra írott adataink vannak. Ilyek :

Az *István király halálára készült énekek*, melyek hihetőleg a király tetteire is kiterjeszkedtek. Ezekre értem én a Képes Krónika azon helyét, hol beszéli, miszerint István halálával Magyarország lantja gyászba öltözött *).

A *cserhalmi ütközet*, melynek dicsőségét a Gyéza és László hercegek részére hajló dalnokok ezeknek tulajdonítván, a historia szerint a király (Salamon) féltékenységet irántok nem kis mértékben táplálták.

A *Záh Klára és Felicián szomorú története*. Tanúskodik erről a nemz. muzeumban őrzött Ist-

Amatoria autem carmina raro ibi cantantur, et ut plurimum gesta in Turcos in medium veniunt, non sine sermone concinno. Cap. XVII.

*) „Totius cithara Hungariae versa est in luctum.“ l. Turócit, P. II. cap. XXXIV.

vánfi-codexben Istvánfi kezével beírva olvasható jegyzés, mely szerint az annalisok elhallgatják a Felicián tettének okát, de a közönséges hagyomány, a hegedősök énekei azt Klára becsülete sérelmének tulajdonítják stb *).

Kis Károly meggyilkoltatása szinte ily énekek tárgya volt. Ezek közül kétféle töredék jegyeztetett fel a tizenhatod században. Az egyik így szólaltatja meg Erzsébet királynét :

Vágd csak, fiam, vágd Forgács !

Tied legyen Gimes és Gács.

A másik így :

Balázs ! öld meg a királyt :

Neked adom Gimesvárát.

Kont István tettei. Turóci, Mátyás király korabeli történetírónk, világosan írja : Ama dicső lovag, Kont István, kit a mi korunk is, mely erőre és vitézségre nem kevesebbé ragyogó, nem csak magasztal, hanem zengő lant mellett énekel is **).

*) „A citharoedis ad lyram canitur“ mond a régi jegyzet.

**) Miles gloriosus, Hungaros inter omnes magno laudis proeconio insignitus, Stephanus Konth — quem

A harminckét nemesfővétele szintetárgya volt a történeti énekeknek, mint Tinódi a tizenhatodik század közepén említi, mondván :

Vitézek ott harmincketten valának,
Kiket sokszor hegedősök csácsogtak.

Zsigmond király életét az énekes monda tündéri elemekkel vegyítette. Így Tinódi a maga verses Zsigmond-krónikájába Tar Lőrinc pokoljárátát szövéen be, mint forrásra világosan a mondára hivatkozik :

Énekbe hallottam, vagy volt, vagy nem volt. .

A Hunyadi-mondából vehette Bánkai Nagy Mátyás tizenhatodik századbéli költő többi közt azon jelenetet, hol V. László király a Hunyadi Jánosnak adott címert így magyarázza :

„Az oroszlán lába, hogy ki a koronát
Körmével elragadta,
Az a te fiadat, jó Hunyadi Mátyást
Bizonyára példázza :
Mert ez a koronát az én holtom után
Mindjára elragadja.“ —
Hét esztendő múlván ám beteljesedék
Király proféciája.

nostrum aevum, viribus et virtute non minus praeclarum, nedum loquitur, verum et resonanti lyra canit. P. IV. cap. VII.

Heltai Gáspár szinte tizenhatodik századbeli író egyenesen a mondára hivatkozik, hol Hunyadi Jánost Zsigmond királytól és Morzsinai Erzsébettől eredezteti. Mely gazdag lehetett a Hunyadi-monda, mennyi szép éneknek adhatott az eredetet, miután a szerb költészetet is a tizenötödik században e hős oly fényesen megtermékenyítette.

A kenyérmezei diadalkor a táborban rögtönzött énekekről mind az egykoru Bonfini, mind az egy századdal utóbb virágzott Liszti János püspök tanúskodik. A vacsorát — írja amaz — hadi énekek közt végezvén, a vezérek és főemberek dicséretét kidolgozatlan rögtönzött versekben énekelték. Liszti pedig Bonfini historiai előadására azt jegyzé meg: „Mind ezt a mi erdélyi hegedőseink a csárdákban egészen más-kép éneklik“ *).

Elég historiai tanutétel arra, hogy történeti költészetünk az egész középkoron által valódi életfriseséggel virágzott, s nem csak a hún-

*) Az eredeti helyek ezek: Bonfinié: „Coena non sine militari cantu transacta, incompósito extemporalique carmine ducum procerumque laudes concinuerunt.“ Liszti jegyzése: „Haec omnia nostri transilvani fidicines in tabernis longe aliter decantant.“

mondát s a régi magyar hősmondát legalább a tizenkettődik századig, sőt mint múltkor meggyőződünk, részben Turóciig is fentartotta: hanem a kor nevezetesebb történeteit is folyvást fölvette körébe, a historiai emlékezeteket a nép-nél életben tartotta, s ez által a nemzeti büszkeség, daliás érzet és dicsvágy táplálására csakugyan fő s a leghatalmasabb eszköz volt.

De felvett az oly tárgyakat is, melyeknek mondaiságáról az írott emlékek nem tanúskodnak ugyan, de annál világosabban viselik homlokukon a hagyomány, sőt költői tárgyalás bélyegét. — Ilyek pedig a többiek felett név szerint: Béla herceg párviadala a pomerániai herceggel, Endre és Béla Várkonyban, a cserhalmi ütközet ama csinos epizóddal, melyben László herceg a váradi püspök leányának tartott magyar hölgyet egykún kezeiből kimenti, Salamon király viszontagságai, melyek öszvesen inkább a regény színét viselik, mint a historiáét, Kálmán orosz hadjárata, második István, vak Béla és Borics stb, miket oly drámai élet s eleven szemlélhetőség leng által, hogy világosan nem a királyi cancellária s a klastromi barátok feljegyzéseire, hanem a joculátorok énekeire mutatnak, mint forrásokra, s miket, mikép azt másutt érintettem, hihetőleg III. István kormánya alatt írt

össze egy, a nemzet történeti énekeit jól ismerő krónikás, honnan aztán a Képes Krónika szerkesztője merítette történetkönyvének legérdekesebb részeit. Nem kevésbé fontos érdekes események következtek a tizenkettődik és tizenharmadik században : de történetírásunk kirekesztőleg a celláikba szorúlt barátok kezeibe kerülén; a hagyomány megszűnt feljegyeztetni : innen krónikáink soványsága III. István idejétől, s innen, hogy azt ez időtől fogva részletesen ismerni megszűnünk.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HETEDIK ELŐADÁS.

A középkori történeti műköltészet maradványai. Régényes beszédek : A Toldi-monda. Óriás Lóránt. — *Tanversek* ; Apáti Ferenc Feddő éneke. — *Egyházi* költészet, korán megszorítva a zsinati ellenőrzés által. Breviári énekek. — *Vallásos epos*. Szent Katalin nagy legendája. — Népköltészet. Vándor színészek.

Eddig a hegedősök történeti énekeiről szoltam a magyar középkorban, s mondtam, hogy azok, bár itt-ott történetiróink által említettnek, sőt nyomaik régi krónikáinkból is kiösmérhetők: mint a dalnoki kaszt féltett birtoka hihetőleg soha le nem irattak, vagy ha leirattak is, nyom nélkül elvesztek. Hátra van, hogy azon történeti énekekről emlékezzem, melyek mint írók szerzeményei az irodalomhoz tartoznak. Ezek közt legrégibb, mely a századokat túlélte, amaz ének *Pannonia megvételéről*, melynek első sora:

Emlekezzünk régiekrel, s mely, mióta Révai által először közzé tétetett, annyira elhíresült. Ezen, 39 négysoros versszakból, s így öszvesen 156 versből álló éneket Pray György jeles történetírónk fedezte fel s írta le egy régi kéziratból, mely, úgymond, barát-gót betűkkel készült, s így a tizenötödik század kezdetére, vagy a tizennegyediknek végére mutat; s róla 1774-ben Annálisaihoz írt kritikai értekezéseiben a következő szavakkal emlékezett: „tizennegyedik századbéli magyar ének, mely hogy régibb eredetiből vétetett, nem csak a helyesírás, de a versek s a szerkezet durvasága is mutatja.“ Ugyan ebből, mint látszik, másolta le magának azt később Subich protonotárius így címezvén azt: „*Cantilena hungarorum de VII ducum sub Arpadi auspiciis légationibus ac rebus gestis, ex antiquo codice sec. XIV. circiter, characteribus monastico-gothicis scripto.*“ Először Révai adta ki ez éneket 1787-ben Elegyes versei mellé vett Magyar régiségeiben Cornides példányából, mely Prayénak másolata volt; én pedig Irodalmi Történetem I. kötetében egyenesen Pray önkezü másolatából, használva a Subichét is, melynek hasonmását birom. A mi ez ének korát illeti, Subich azt, mint láttuk „mintegy“ a tizennegyedik századba, Pray a tizennegyediknek

végére, vagy a tizenötödiknek elejére teszi, és azon kívül régiebből vétetettnek tartja; Sándor István a régi halotti beszéddel egykorúnak, gr. Mailáth János az általa III. Béla idejébe s így a tizenkettődik századba tett Anonymusnak tulajdonítja, Horvát István végre némi vég stropháknál fogva, mik egy nála volt kéziratban hozzá függesztvék, Csáti Deméternek tulajdonítja, s a tizenhatodik századba teszi. Én a nyelvtekintetéből, különösen több régen kiavult, s a mennyiben régi kézirati irodalmunkat átvizsgáltam, ebben nem találtató szók- és formákból Pray véleményéhez csatlakozom, de abban eltérek a jeles történetbuvárunktól, hogy azt vele nem tekinthetem a régi hegedősök egyik énekének, hanem, mint „A magyar történeti költészet” című könyvemben kifejtettem, egyenesen a Képes Krónikából merítettnek állítom. Ehez képest az híhetőleg valamelyik középkori barátnak munkája, ki magát azon etymologizálás által is elárulja, melyet helyenként beszótt: például hol a deák szöveg szerint azt írván, mikép Árpád a maga vitézeivel istent segédül hívta, nagy naivsággal *Deust* kiáltat pogány őseinkkel s hozzá teszi:

Arról nevezték ott a várost
Szamos mentében a nemes *Dézsnek*.

Így alább is :

Árpád juta (érkezik) magyar néppel ;
Kelem földén a Dunán *elkelének* ,
 Az *cseken* (gázlón) ők *csekének* (átgázlának) ,
 Az *Tetemben* (ma Tétény) *el-feltetének* (feltetszé-
 nek , megjelenének) ;
Érden sokat ők *értének* stb.

Különben is a krónika száraz rende szerint, a népies jellem minden nyoma nélkül, s ehhez képest nagyon is józanúl beszéli ez ének szerzője szabálytalan, és így énekelhetlen verseiben, mit maga a krónikás valamely népies ének nyomán, helyenként legalább csakugyan fölmelegedve, adott. Itt tehát nem népi, hanem irodalmi művel van dolgunk, de melynek becse nem a költői előadásban, hanem némely apró pótolékokban s nyelvi sajátságokban áll.

Másod helyt említhetem a Batori István és Kinizsi Pál vezérlete alatt 1479. Ali török fővezéren kivívott *kenyérmezei diadalt* tárgyaló, még most egészen ismeretlen, történeti költeményt, melyet az abban, hihetőleg a felkelt néppel, jelen volt szászvárosi kántor készített, s melyet egy levelezőm 1840-ben egy papságra készülő lelkes fiatal embernél Erdélyben látott és olvasott. Az egész, régi írásban, négy vagy öt ívet foglalt el. Többet erről most nem mondhatok, mert a kézirat kinyerése végetti utánjárásom

birtokosának közbejött viszontagságainál fogva még eddig célt nem ért.

A harmadik maradvány egy névtelennek *emlékdala Mátyás királyról*, mely Döbrentei Gábor által az úgynevezett gyöngyösi codexben felfedezve, a magyar akadémia által kiadott Régi Nyelvemlékek közt jelent meg. Egyenetlen négyesekben iratott.

A negyedik egy bizonyos Gergely deáknak *gyászéneke Both János* felett, ki Mátyás király részéről követséget viselvén a portánál, ott vészett, 1493 körüli időből. Ezt is Döbrentei Gábor fedezte fel a Méreyek levéltárában levő Paksy-codexben. Elég szabályos hármásokban. Egy hű szolgának bensőséges keserve ez, mely Both János küldetését beszélvén el, az előbbivel együtt a történeti énekek közt említhető.

Az ötödik Szabadkai Mihály éneke *Beriszlai Péter* tetteiről 1515-ből. E Péter akkor vespéremi püspök és horvátországi bán, a törökök rettentője s az alsó részek fő oltalmazója volt. Ezen ének töredékét velem Jankowich számos évek előtt közlötte; az egészet mindazáltal nem láthattam mindeddig. Hármásokban iratott.

Ezek a hihetőleg gazdagabb történeti műköltészet nyomai s maradványai a magyar középkorból; kevesebb, hogysem azokból ez el-

tünt irodalom uralkodó jelleméről ítéletet hozzassunk.

A világi költészet negyedik rovatát a *regényes beszélek* teszik. Ilyen volt Tót Lőrinc pokljárata, melyről még Sándor István tudott; ilyen a múltkor említett Tar Lőrinc álma, mely Zsigmond kir. történetével volt összefűzve. Ilyen a *Toldi Miklós mondája*, mely sokkal bensőbbben van a magyar népköltészettel összeszőve, és sokkal jelentesebb, hogysem pusztán megérintésével beérjük. Toldi Miklós korát illetőleg, Ilosvai szerint, ki e mondát a tizenhatodik században dolgozta ki, Toldi Miklós, Róbert Károly és Lajos királyok alatt élt volna; Rádai Pál idejében, ki 1677-ben született s a Toldi-mondát fészkeben, Nógrádban, ismerte, a hős már Mátyás király korába volt áttéve, s ennek hősei közé iktatva; így ismerte Dugonics is a múlt században. A historia ez érdekes alakról mélyen hallgat. Én abban egy, a magyar őskorból, vagy éppen eleink mythosából fenmaradt töredéket vélek felismerni, melyben az a Toldi, kire utóbb a „Miklós“ keresztyén név tapadt, a testi erő és ügyesség, a bátorság s szívbeli derékség képviselője volt, körülbelül mint a helleneknél (Herakles), phoeniciaknál, indoknál stb is tiszteltettek ily magán-életi hősök, kikkel jellemben

a mi Toldink meglepőleg egyezik. E monda aztán a nép emlékezetében századról századra hol csonkult, hol bővült, sőt a változott hitnézettel maga is átalakult, s hova-tovább újabb s újabb korba tétetett. Ilosvai feldolgozásának köszönjük, hogy azon formájában ismerjük, melyet az az Anjouk korában vett fel. Ő világosan hivatkozik verses historiákra (miket akkor közönségesen krónikáknak híttak) és énekekre, melyekben Toldi már Lajos környületéhez tartozott, kinek kormányja, újságával, szerencséjével, nagyszerűségével a múltak emlékezetét elhomályosítván, új tárgyakkal termékenyítette meg a népköltést, mihez pedig a nép a múltból különösen ragaszkodott — milyen a Toldi-monda lehetett a maga csodás részleteivel — azt ez újabb korba hozta által. Egy századdal utóbb ismét Mátyás fényes időszaka jött, mely Lajosét sülyesztvén feledékbe, a nép a maga Toldiát ismét Mátyás hősköre kiegészítésére fordította: s hogy Ilosvai nem ez újabb változatát dolgozta fel, onnan magyarázható, miszerint ő régebb írott énekekre kívánt inkább támaszkodni, hogysem a nép hagyományára, mely azonban folytatva élő befolyását ez anyagra, azt végül azon csodálatos maradványokhoz kötötte, mik már a múlt század elején a budai vár bécsi kapujában függöttek, s

mikről Ilosvai költeményének egy újabb (1746-diki) kiadása így emlékezik:

„Ha, kegyes olvasó, valami kétséged
Ebben az mit írtam, vagyon, s el nem hiszed,
Vagy ez históriát álomnak itéled,
Hogy Toldi Miklós lött volna, nem hiszed :
Nézd meg jól Budának az bécsi kapuját :
Meglátod ott ennek *súlyos buzogányát,*
Mellette függeni személyéhez *paizsát,*
Parittyából hajgált húszfontos köveit,
Diadalmas vitéz *hegyes kópiaját,*
És . a kit csizmáján viselt, *sarkantyúját.*”

Mind ezeket, és roppant kengyelvasát, s azon nehéz szántóvasat, melyet kópiajával átdöfött stb, magam is láttam ifjú koromban, hallottam a népnek róla közkeletű mondáit, melyek csak azóta némultak el magában a fővárosban, mióta e rejtélyes maradványok a budai várnak egy-szeri kitatarozásakor eltakarítottak. Egyéb-iránt bármikép legyen a dolog, nekünk itt elég volt e regének a középkorban is énekekben fenvoltát érintenünk, melynek egykori gazdagságára nem csak a Dugonics idejében még ismeretes Toldi-kalandok s a példabeszédekben fennmaradt nyomok mutatnak, hanem ismét Ilosvai-ból is meggyőződünk, ki önvallomása szerint csak szemelvényt adott Toldinak előtte ismeretes egész mondaköréből :

*Több dolgai között jó Toldi Miklósnak
Még ifjú korából ily éneket írnak stb.*

De szivárogtak be külföldi regék is : melyek különösen az óriás *Lóránt tettei* voltak, melyeket hogy Mátyás király, mint gyermek még, szülői házánál a legfeszültebb figyelemmel hallgatott, Galeoti tanúskodik. Egyébiránt, akár a Turpinnak tulajdonított deák regényből készültek ezek, akár III. Béla francia hitvesével netán bejött jongleurök útján, vagy német királynéinkkal Németországból, vagy a nápolyi hadjáratok alkalmával Olaszországból hozattak s oltattak be a magyar népköltészetbe Lóránt kalandai: mindegy; elég az, hogy ezen adat, mely a frank Károlymondának egy nevezetes részét Hunyadi János házánál mutatja fel, bizonyítja egyszersmind azt is, hogy középkorunkban megvolt Európával azon költői közösség, mely utóbb, a kifejlett nemzeti ellentét korában, a népköltészetre nézve tökéletesen kienyészett.

Mennyiben virágzott még más ága is a világi költészetnek népünknel és irodalmunkban ezen korban, meg nem határozhatjuk; mert csak két kis emlék maradt még ránk, ú. m. Nyír-Kálai Tamás néhány *jogtani emlékkerse* Mátyás kir. korából; és Apáti Ferenc deáknak *Feddő éneke* a nemz. muzeumnak a tizenhatodik század elején

írt Peer-codexében. Ha ez utóbbi nem magánosan áll korára, úgy mutatványául vehető az akkori satirai költészetnek, melyre ugyan mind az egyházi és világi főbb rendek, mind egyéb rétegei az összes társadalomnak, épen a Jagyellók korában, vajmi gazdag anyagot szolgáltatottak. A jó Ferenc deák e csinos alakú s tizennégyszakú énekében általán az erkölcsök sülyedten panaszkodik, az egyháziak világiasságán, a közfenyíték tágulásán, közben a főemberek lanyhaságán a török ellen, a pórság fenlító erkölcein stb. Kiadta ez érdekes emléket Révai Miklós 1787-ben már Magyar Régiségei közt, s én Kézikönyvemben s a M. Irod. Története első kiadásában. Mennyi világosság hárúlna azon korok erkölceire is, ha több ily satirai kifakadások fenmaradnak!

Ennyit és nem többet hozhattam elő a magy. középkor világi költészetéről. A mi már az *egyházi költészetet* illeti e korban, annak támadta kétségkívül a keresztyénség behozatala koráig, sz. Istvánig visszaviendő, s hihető, miszerint az első istenes énekek az egyház fejei által készíttetve osztattak ki a még nem eléggé mívelt lelkészek között, kik a népet azok éneklésére oktatták. De úgy látszik, hogy már a magyar keresztyénség első századában találkoztak pap-

jaink közt olyanok, kik vallásos buzgóság és talán költői érzés által is ösztönözve, ily énekeket készítettek, melyek az egyházi felsőbbség által néha tán gáncsosaknak is találtatván ágaztattani tekintetben : a Kálmán királyunk alatt 1111. vagy 1112-ben Lőrinc esztergami érsek által tartott magyar egyházi zsinatban a templomokban énekeltetni szokott énekek zsinat censura alatt vettettek *). Fő forrása az egyházi énekeknek nálunk is a romai breviár volt. T. i. nagyobb része azon énekeknek, melyek némi régi codexeinkben, de különösen a károlyfejérvári könyvtár Batthyányi-hymnáriumában találtatnak, abból vétettek, s különösen azok verses formái is a középkori deákénekekére képeztettek ki. Találtatnak azonban egyebünne vett, sőt eredeti ily énekeink is. Ezek közül való Vásárhelyi Andrásnak azon, a szűz Máriához mint hazánk védasszonyához szóló, buzgóságos éneke, melyet a Peer-codexből Révai adott ki a többször említett helyen; ilyen a sz. István jobb kezéhez szóló s Nürnbergben 1484-ben kinyomatott régi magyar ének, melyet Bartalis Antal látott, s mely első versszakáról ítélve ugyanaz, mit

*) „Nihil legatur vel cantetur in ecclesia, nisi quod fuerit in synodo collaudatum“ mond a XLVI. cikkely.

a magyar nép sz. István ünnepén Budán mind maig énekel; ilyen továbbá a sz. Lászlóhoz írt ének a tizenhatodik századból, mely először magyar költészeti kézikönyvemben jelent meg. Egyébiránt e régi énekeink igen különböző becsűek; a régiebbek, mik a tizennegyedik századra, s a tizenötödiknek első felére mutatnak vissza, deák eredetieik tökéletlen fordításai, szerkesztők nagy ügyetlenséget árul el a verselésben, a legrégiebbek épen merő folyó beszédet állítanak elő, csupán az egyh. dallamokhoz mért szóagszámmal; nem sokára azonban tiszta strophalkat mutatkozott, hol rím nélkül, hol páros, sőt váltórímekkel, néha bizonyos mértékes lejtéssel is, és pedig a régiebbek közt is: úgy hogy e különbségeket inkább a dolgozók egyéniségének, mint egyetemes korszerinti haladásnak tulajdoníthatni. Egyike azon vallásos énekeinknek, mik valódi érzéssel készültek, a sz. Bernát-féle, több részből álló, hymnus a „felfeszített Krisztushoz,” mely az úgynevezett Czech-codexben maradt fenn, s a magyar akademia Nyelvemlékeiben jelent meg.

E hymnusi költészet mellett igen hihető, hogy a *vallásos epos* mezeje is egészen parlagon nem hagyatott, bár mindeddig annak csak egy emléket sikerült találnom. Ez alexandriai szent Ka-

talán legendája, mely a m. akademia könyvtárában őrzött úgynevezett érsekújvári codexben van*). Áll az több mint négyezer versből, többnyire nyolcasokból s párosan rímleőkben. Nem merem határozottan állítani, hogy a mű eredeti, eddig azonban e szentnek oly legendáját nem találtam, melynek az fordításaként tekinthető volna; a tárgyalás is meglepőleg könnyű és szabad, az elbeszélés sebes, természetes menetelű, az előadás elég nyomas és eleven, verselése folyó. Korát meghatározni nehéz; a tizenötödik századnál azonban régiebbnek nem látszik lenni.

Végül középkori költészetünk harmadik osztályához, a *népszínházköltészet*hez térek. E cím alatt senki sem fog irodalmilag művelt drámát várni: népi rögtönzött darabok azok, miket itt értünk, s melyek a keresztyén népeknél, a színi mutatóványok iránt talán még a pogánykorból náluk fennmaradt hajlamnál fogva, úgy látszik legott a keresztyénség kezdetében támadtak. Eleinte ugyan újtestamentomi tárgyakat, különösen a passiót, de utóbb más bibliai és legendai motívumokat is egyszerű beszélgetésben, néha közbeigatott énekekkel, terjesztének elő (a honnan

*) Azóta általam kiadatott Pesten. Heckenastnál' 1854. k8r.

az úgynevezett húsvéti, karácsoni játékok); de miután azokba mind több személyek bevéte-
vén, világiak is léptek a papi színészek közé, az eleinte vallási játékokba világias, bohós, sőt csintalan, és végre trágár tréfák is vegyültek. Ilyen, más európai népeknél *mysterium*oknak nevezett, népies mutatványok, úgy látszik, jóko-
rán beférkeztek hozzánk is; én legalább, a kor szelleme és erkölcséből indulva, az 1279. évi budai nemzeti zsinat azon kánonát (VIII.), hogy az egyháziak „a mímusokat, histriókat és joculátorokat (hegedősöket) ne hallgassák“ a *mysterium*okból eredt, de azoktól már a tizenhar-
madik században nálunk különvált, rögtönzött *népszínjátékokra* és *bohózatokra* értem. Hogy e vándor színészrend folyton létezett, bizonyítja az 1460-ki szepesi zsinat (XXXVIII.) kánona, mely inti a papokat, hogy a mímusoknak, histrióknak, síposoknak, Krisztus alamizsnájából, mely a szegényeket illeti, ne adjanak semmit.“ Mindamellet ama pesti barát, a Biga salutis írója (1498.) panaszkodik, hogy magokban a klastromokban is színi énekek zengenek (*cantus theatrales* perstrepunt); és Zsámboki, tizenhatodik századbeli történetírónk azt jegyzi meg, miszerint a törökök azért határozták el II. Lajos ellen a háborút, mert tapasztalták, hogy a ma-

gyarok lakomák és *theatrumok* örömeibe sülyedtek el. Mind ezek a népszínhátek általános voltára mutatnak, s kétségkívül ezekből fejlődtek ki azon komolyabb s a kor históriáját is körébe bevonó színi mutatóványok, melyekkel a következő korszakban fogunk találkozni. Egyébiránt egy ily népi színdarabnak is, melyek vázlatai néha papirosra is lehettek téve, nem maradt reánk nyoma : senki sem becsülván azokat, senki nem tartván megőrzésöket érdekesnek, holott a néperkölcsök és magánélet ismeretére nézve nem könnyen bírának jellemzőbb emlékeket, mint ezeket.

Ekép befejezván középkori költészetünk vázlatát, jövő alkalommal a nagy hitujítással kezdődött újkor vizsgálatára megyünk által.

NYOLCADIK ELŐADÁS.

Az újkor — Költészetének három időszaka jellemzve. — Az első, vagyis a népies elbeszélő s az egyházi költészet virágzásának kora.

Uraim!

Azon szellemi nagy fordulat, melyet a classica literaturának Byzanc eleste utáni feltámasztása s az ez által szülemlett philologiai kritika és hermeneutika előkészített, s a hierarchiai állapotok végre elfordíthatlanúl bekövetkeztettek: a nagy *hitújítás* t. i., a mohácsi veszedelem után gátolhatlan erővel ragadta meg a magyar szellemeket is. T. i. a föld nálunk is el volt e mag befogadására készítve, midőn az említett katasztróph által a trón a királynak, az egyház, legtöbb főpapjainak elestével árvaságra jutván, a köz fejetlenség közepett az új tan akadály nélkül elterjesztethetett. Némely hatalmaskodó fő-

urak elragadták a püspökök nélküli megyék jószágait, s jobbágyaikkal együtt az új egyházhoz tértek, reménylven, hogy a régi hierarchia megbuktával a jogtalan szerzemény birtokában megerősödhetnek, s pártolván szellemi mozgalom által külföldre édesgetett férfiakat, ezek csoportosan látogatták a protestáns tudomány egyetemeit, s visszatérven, a meggyőződés fegyvereivel fejezték be a nagy változást, mely a kezdetbeli erőszak folytán csak külső hódítmány volt. E mozgalom mellett egy más, a nemzeti önállás melletti, nem kevesebbé hatalmasan foglalván el a lelkeket, a nemzet felrázatott régi biztossága és szellemi gondatlanságából, s a ketős téren mind irodalmilag, mind tetteleg élénk munkásságnak eredt. *Új kor* támadt ekép a politikai és vallási világban; az irodalom, klastromi elzártságából kilépve, a nemzeti mozgalommal egyesülve, ettől pártoltatva sezt pártolva, az összes nemzethez kezdett szólni, s nemzeti jellemet öltve nemzeti hatalommá válni.

Előadásaink körén kívül fekszik ez öszves, vallásbeli és tudományos, irodalmat vázolni, mely különösen a hittudományi téren mind a két egyház részéről tekintélyes munkásságot fejtett ki: minket itt a költészet foglal el, mely a változott kor befolyása alatt mind nemzeti, mind

egyházi ágon új nemeket fejtett ki s szinte új jellemet öltött.

T. í. valamint az öszves szellemi mozgalom, különösen a tizenhatodik században, előkelőleg protestáns volt, úgy a költészet is e században egypár kivétellel protestánsok általmíveltetvén, e jellemet mutatja fel; politikai tekintetben pedig a nemzeties visszahatás fő organuma volt.

Ez utóbbi irányt megtartotta költészetünk a következő századokban is; ellenben a bécsi békekötés (1606.) után erőre vergődött katholikus visszahatás a nemzetnek szinte öszves szellemi munkásságát a tudomány, különösen a theologia terén öszvesítvén, a költészet a tizenhetedik században terjedelmileg háttérbe lépett; azon kevesek által azonban, kik azt üzték, a nyelvet és formát tekintve tisztult és nemesedett, sőt részben művészileg is kezdett művelteni.

Végre a szatmári frigy 1711-ben valahára visszaadta az országnak a békét; de a béke kíséretében szellemi és nemzeti önelhagyás tespesztette a magyart. Ama nagy érdekek, mik a tizenhatodik és tizenhetedik századot nem csak ébren, de feszült szellemi munkásságban is tartották, részint tért vesztve, részint, látszólag legalább, megnyugtátva, megszűntek táplálni a közéletet úgy, mint az irodalmat, mely két szá-

zadon keresztül azzal élénk kölcsönhatást folytatva, amaz élettől ruganyt nyert, amaz életnek viszont tartalmat adott. A tizennyolcadik század közepén lelkeség- és izléshiány jellemezte az öszves magyar irodalmat, s így a költészetet is. Az újkor lét és nem lét közt ingadozott.

S e harmadfél század lesz „újkor“ néven foglalatosságaink tárgya. Az áttekintés könnyebbitésére azt *három időszakra* osztva tárgyaljuk:

Az *első* a mohácsi vésztől a bécsi békeig (1526—1606-8) terjedő protestáns kort karolja át. A költészet ez időben többnyire protestáns papok s iskolamesterek, általán a nép emberei által üzetett; jelleme népies, naiv, a művészet minden sejtése nélkül; [a lyra szinte kirekesztőleg vallásos; az elbeszélés a történeti költészet formájának alacson fokán állapodott meg; közönsége az alsóbb rétegek: az alnemesség, a városi polgárok, a vitézlő rend, maga a falusi nép. Elterjedése jelentékeny, akár a művek, akár az olvasók számát tekintjük.

A *második időszak*, vagy is a bécsi békétől a szatmári békeig (1606—1711) terjedő forradalmi kor költészete, elválva korától, egészen önálló menetelt vett, annak nem kifolyása, nem kifejezője többé. Visszahuzódva a nemzet alsóbb rendeitől, mely a múlt század örökségén élődik,

a tudományos műveltséggel bíró felsőbb rendek által karoltatik fel. Ehez képest a történeti költészet álláspontjáról az epos magasabb lépcsőjére emelkedik. A didaktikai elem a vallásos és egyházi költészetből a világiba megyen által. Az egyház mind két felekezete a múlt századok énekes hagyományát gyűjti, szemelgeti, javítgatja, elfogadja — s ezzel termelni megszűnik. Van vallásos költészet, de egyéni jellemű, melylyel az egyháznak mint intézvénynek és tekintélynek többé semmi közössége.

A harmadik időszak, a hanyatlásé, a szatmári békétől a magyar királyi testőrsereg irodalmi fellépéseig (1711—1772.) tart. A prózai irodalom nem szaporátlan, de lelketlen; a költői, kiterjedésre és szellemre szegény. De e téli álmában egy új tavasz csirái érlelődtek, mely 1772-ben Bessenyei Györggyel és körével üllötte első májusát.

Lássuk már most e kor első időszakát, vagyis a *népies elbeszélő* s az *egyházi költészet* virágzása korát.

Az elsőnek termékeit azon kor históriáknak, históriás énekeknek, krónikáknak nevezte; s általános jellemök szerint oly verses munkák, melyek történt dolgokat, vagy bár költötteket, de ezeket is valóknak beszélnek el, jobbra szo-

ros ragaszkodással az időrendhez, a külső valósághoz s így az elrendelésben, sőt többnyire még a kifejezésben is száraz és józan, szóval nem egyéb annál, minek azt nálunk nevezték is. A németek Reimchronik néven csak történeti események verses előadását értették.

Ily népies elbeszélő költészetünk a tizenhatodik század folytán gazdag volt. Eredetét annak kétség kívül a népmondában s a hegedősök történeti énekeiben kell keresnünk, s mint a múltkor felemlített, Pannonia megvétele tárgyozó, éneknél láttuk, már a tizennegyedik században vette kezdetét, de a mit sajnálnunk kell, többnyire irott krónikákból, ritkán és csak részben a hagyományból, többször a jelenből merítve, de az író feltalálásából vagy épen kedélyéből nem adva hozzá semmi ékességet, vagy csak igen tartózkodva.

Mindamellett ezen „históriás énekek“ elég gazdag, s általában *népies*, irodalma figyelemünkre sok tekintetben igen érdemes. Azon kívül, hogy bennünket a nemzet érzületével, gondolkozása módjával, históriai felfogásával s azon rétegek tanultsági és miveltségi állapotjával ismertet meg, melyekben az támadt s melyeknek az olvasmányát tette. Sok oly darab van közte, mely valóságos történeti forrásnak

bevehető, mindnyája pedig a nyelv. történetére, dialektusai s egyes sajátosságai ismeretére nézve bő anyagot nyújt.

Ámbár ezen elbeszélő költeményeknek nem kis részét három század viszontagságai és gondatlansága eltemették: a meglevők is oly szép számmal vannak, hogy kellő áttekinthetős végett bizonyos csoportokra osztva kell azokat ismertetnünk. Ily csoportok pedig: 1. *a regés énekek*, melyek a mondaköltészetből merített tárgyakkal; 2. *a történeti énekek*, mik történetkönyvekből vagy más uton szerzett tudomásból merített történet dolgokat, mint ilyeneket adnak elő; 3. *a bibliai énekek*, többnyire az ótestamentumból kölcsönzött tárgygyal.

A regés énekekkel, vagy verselt novellákkal fogjuk részletes tárgyalásunkat megkezdeni.

KILENCEDIK ELŐADÁS.

Tizenhatodik századbeli *regényes költészetünk*. A Romai Gesták s a Decameron ennek részben forrásai.— Hazai és bizonytalan eredetű regényes beszélek : Toldi Miklós Ilosvai Pétertől. Vitéz Francisco Vaszai Gáspártól. Szilágyi és Hajmási a szendrei névtelentől. Árgírus királyfi Görgei Alberttől.

Uraim !

A regényes költészet nálunk a tizenhat. században sok illatos virágot hozott, de azok ide majd mind idegen földről plántáltattak által. Irodalmi költőink t. i., bár a nép emberei, népünk hagyományos regéit és szebbnél szebb tündérmeséit, melyek mai napiglan, bár gyakran megcsonkúlva s így eredeti jelképes jelentességekben elhomályosodva, fenmaradtak, többnyire mellőzve, írott forrásokból vették tárgyaikat, és csak annyiban bántak velök szabadon, a mennyiben a külföld

prózai beszélyeit verses előadásba öntve, ily szabadságra magokat feljogosítva vagy kényszerítve érezték. Rajta leszek, hogy e csoportba tartozó verses beszélyeinknek forrásait is kimutathassam, a miért jó leszen előleg ezekkel is futólag legalább megismerkedni.

A regés beszélyek a középkornak egyik legkedvesebb olvasmányát tették. Megelőzték és pótlották a regényt. Azök első stádiumában a didaktikai irányt látjuk előuralkodni, a másodikban a mulattatót, s itt szerepelt aztán a gúnyor, az erkölcsbíró ostora is : s ezek szükségkép jellemrajzot tettek fel. Amaz elsőt a híres „Rimai Gesták“ (Gesta Romanorum) képviselik, mely beszély- és példagyűjtemény első compilátora a legújabb vizsgálatok szerint egy Elimandus nevű barát volt, ki 1227-ben halt meg, s munkája, különféle codexeiben különfélekép bővítve, változtatva, több nyelvekre, mint németre, belgára, angolra fordítva, a tizenötödik századtól kezdve pedig számtalanszor nyomtatva is, maradt ránk. — Tartalma a szentírásból, szentatyákból, romai történetekből, legendákból s a középkor mondaköreiből gyűlt, része hozzá költetett, s ekkép forrása lett szinte számtalan ki- és átdolgozásoknak Közép-Európa népeinél. A második stádium fő képviselője

Boccaccio ismeretes Decameronja, az olasz próza classicai megalapítója, sőt az új novellának is felül nem múlt kiinduló pontja. E kettőben megtaláljuk legtöbb regényes beszélyeink eredetieit, de a mieink többnyire nem közvetlenül ez első forrásból merítettek, hanem deák, ritkábban olasz vagy német úton vették által.

Ezek után lássuk már most egyenként tizenhatodik századbeli regényes irodalmunk termékeit. Azon néhánynyal kezdem, mely vagy eredeti, vagy bizonytalan eredetű.

Tiszta magyar mondai eredetű a múltkor már alkalmilag említett *Toldi Miklós*-féle história *Ilosvai Pétertől*, ki Kusalykőben, a Szilágyságban, úgy látszik iskolamester vagy falujegyzője, 1564 és 1574 közt virágzott, s több, részint elveszett, verses elbeszélések szerzője. Ő nem volt első, ki Toldiról írt, sőt maga is hivatkozik hősről „*írt énekekre*,” s fájdalom azoknak csak kivonatát adja. Munkája legrégibb kiadása, mely ránk maradt, egy 1620-ki lőcsei, igen hézagossá, utánnyomat. Számtalanszor ismételtetett, s mai napig kedves cikke a ponyvairodalomnak, de a lőcseinél is hiányosban, korrul korra változtatva, részben megtoldva is. A darabnak nincs más érdeme, mint hogy a Toldi-mondának néhány különben elveszett töredékeit tartja fenn. T. i.

több egyes vonásokon kívül a hősnek hat kalandját mondja el, melyek : Viadala egy cseh vitézzel; furcsa kaland egy úri nővel; a sírkiosztási kaland töredékesen; Toldi Prágában; s vén korából : Toldi mint barát a németújhegyi harcjátékban egy olasz vitézt győz meg; Budán a király apródjai által ősz szakálaért csúfoltatva, buzogányával hármat levág. Ilosvai távol van sejtelmétől is egy jellemző egységes egészenek : egy íz a másik mellett minden összefüggés nélkül áll; s Toldi egy nyers, részeges, óriási erejű vitéz, kinn bátorságán kívül semmi, mi részvétünket megnyerhetné, kivevén ajótét azon szép vonását, mely szerint, miután egy özvegy elejtett fiaért a híres cseh vitézen bosszút áll, annak vagyonát az özvegy anyának engedi át.

Sokkal érdekesebb a női hűségnek egy szép példáját rajzoló *Vitéz Francisco* históriája, *Vasfai Gáspártól*, kinek élte körülményeiről semmit sem tudunk. Készült 1552-ben, de csak későbbi, debreceni és kolosvári utánnyomatokban birjuk (1574, 78, 79, 1601.). Köz kedvességű darab volt, melynek „nótájára“ sok egyéb készült. A történet Magyarországon játszik, nagyobb részt Béla kir. udvarában. Vitéz Francisco, Zebornik várának ura t. i., a kir. lakomán dicsekedvén neje hűségével, a harcjátékon általa

meggyőzött. Kasszander vitéz, őt bosszantandó, tagadja azt, s ajánlkozik a nő hűtelensége jeleinek meghozására. Ez sikerül csel által, Kasszander meghozza a gyűrűt és handzsárt, Francisco fogadás szerint fejét és jószágát veszti, élete azonban a király kegyelméből meghagyatik, de haza térnie többé nem szabad. A szerencsétlen vitéz, apródja által megizeni hitvesének a történetet, s maga elbújdosik a széles világba. A nő a hű apróddal barátruhában keresni meggy férjét, de esztendeig hiába kóborolván, Béla királyhoz tér, s mint Indiából jött lovag neki szolgálatát ajánlja. Az ifju „Lorán“ annyira megkedveltetik király és királyné által, hogy fiúl fogadtatik általok. Egy kir. ebédnél Kasszander, biztosnak vélve magát, midőn szó esnék arról, mily címen birja Zeberniket, őszintén eldicsekszik a Franciscón elkövetett csellel; de a dolog torkára forr: a „királyfiu“ kivégezteti, nő ruháját leveti, s az időközben általa Budán mint szegény teherhordó katona feltalált s megismert férje előtt, kit vitéz szolgaként tartott, s a király előtt megnyilatkozván, ez, a nő hűségét csodáltában, őt csakugyan így is örököseül fogadja. Historiai alapja nincs a regének; azon körülmény, hogy némely dolgok szövettek belé, mik aztán a kifejlődésből kimaradnak, oda lát-

szik mutatni, hogy a szerző nem valamely irott műből kölcsönzötte tárgyát, hanem valamely hézagos népregéből : mi ellen sem az idegen nevek nem szólnak, mert régi királyaink udvarában elég külföldi lovag fordult meg, kik itt behonosodtak, sem a magyar országos állapotokkal nem egyező felfogás (péld. egy lovagnak, vagy épen nőnek kir. örökösül fogadása), de egy ily örökös nélküli Béla király nem léte sem: mert a nép nevet és családot oszt regés királyainak szabad tetszése szerint. Az alapgondolat igen szép, de a kivitel, tetszetős naivsága mellett is, költőileg szegény; a nyelvet és technikát tekintve pedig a kor leggyengébb művei egyike.

Nem kevesbbé szépen gondolva, és sokkal szerencsésben kivíve a *Szilágyi és Hajmási* históriája van, melynek tartalma Vörösmarty újabb kidolgozásából közismeretű. Névtelen szerzője azt, Szendrő várában fogva levén, írta 1571-ben „egy poetának ő verseiből.“ Talán nem tévedünk, ha azt egy eddig vagy elveszett, vagy legalább közismeretre nem jutott szerb nép-ének után készültnek tartjuk : ide látszik mutatni az elbeszélés egész menetele, a hely, hol a magyar szerző azt készítette, a történet catastrophjának scénája : Magyarország határin, melyet a legna-

gyobb hihetőséggel Szerviába tehetünk. Megtá-
laltatik ugyan a Kollár által kiadott tót histó-
riai énekek közt, de ez magyar idiotismusaival
egyenesen a magyarra utasít, mint eredetiére,
melyet sorról sorra hűségesen követ. Históriai
alapja mennyiben lehet e bájos regének, nem
tudom; Szilágyi Mihály a gubernátor, a törté-
net szerint csak egyszer, és pedig élte végén
volt Konstantinápolyban fogva, hol el is veszett;
Hajmási „Lászlónak“ pedig a történetben nem
maradt emléke, bár ily nevű család a tizenötö-
dik században az előkelők egyike volt; még is
nem annyira história hallgatása egy ily magán
esetről mint a moldvai magyaroknál mindmaig
még fenlévő monda változatai hinnünk engedik,
hogy itt egy tizenhatodik századbéli Szilágyiról
van szó. Ujabban kiadtam e művecskét „Magyar
költői régiségeim“ közt 1828-ban a Csoma-
codexből vett másolat szerint. Kiadásai végkép
elvesztek.

Görgei Albertnek mai napig a nép kezén
forgó s közönségesen ismert tündérmeséjére té-
rek a híres *Árgírus királyfi*ről és tündér szüz-
leányról, mely utóbbi az újabb s részint egészen
átdolgozott kiadásokban Ilona nevet kapott.
Egyike ez a legszebb jelképes meséknek, melyek
az európai középkor népei közt szinte közös bir-

tok gyanánt voltak elterjedve, s melyben a mythosi jelentés a legdúsabb képzelemmel van felöltöztetve. Eredeti mű-e, hazai vagy idegen forrásból vette-e Görgei, s mennyit adott hozzá a magából, meg nem határozható, míg eredetiére rá nem találunk : de annyi áll, hogy ha fordításnál sem volna egyéb, ő azt költőileg és sok gyöngéd érzéssel kezelte. Alap nélküli azon nézet, melyet Benkő József is feljegyzett Transilvániájában, miszerint e regében Árgirus Trajánt, az aranyhajú tündérszűz az aranyban gazdag Dáciát jelenti, s Árgirus bújdosásai szerencsés vége, t. i. a szűz megnyerése, Dáciának Traján általi meghódíttatását. A tündérmesék soha nem tárgyalnak politikai eseményeket, hanem a népek kosmogoniai képzeteiből fejlődnek.

Jövő alkalommal az ismert forrásokból merített verses novellákra megyünk által.

TIZEDIK ELŐADÁS.

Az *európai középkor nagy mondaköreihez* tartozó regényes költeményeink. Alboin, Valkai Andrástól, a langobárd mondából. A szép Magyellóna, a Károlymondakörből. A Római Gestákból vett tárgyak: Fortunatus Heltai Gáspártól (?). Jovenianus, Póli Istvántól. Rustán császár, a drávai névtelentől. — Boccacciói novellák Istvánfi Pál, Enyedi György és Veres Gáspártól.

Uraim!

A múltkor ismertetett, külön forrásokból merített, régés költeményektől áttérünk már most azokra, melyeknek forrásai az európai középkor nagy mondaköreiben felfedezhetők.

Elsőben a *langobárd mondának* egy gyászos epizódjával találkozunk. Alboin langobárd király az avarok segedelmével legyőzve és megölve Kunimund gepida királyt, ennek leányát Rozi-mundát feleségül veszi, s egy víg lakoma alkal-

mával kényszeríti, hogy atyja kaponyájából készített pohárból igyék. A boszúra gerjedt nő, férjét orozva megöleti; de miután utóbbi férjére Elmichre ráúnt, s ennek mérget nyújtott volna, ez észrevevén azt, törrel kényszeríti hitvesét a maradék italnak kiivására, melynek mindkettő áldozataul esik. — E mondát Paulus Warnefridus, ki a nyolcadik században élt, jegyezte fel a legszebb költői tárgyakban dús langobárd történetében, s ebből vette át a Rozimunda mondáját Bonfini, magyar történetébe *), s viszont innen merítette *Valkai András* a maga elbeszélését 1579-ben, s kiadta azt Kolosváratt Heltaí Gáspárnénál 1580. A kidolgozásnak semmi költői érdeme. Nem várjuk ugyan tőle, hogy azon nagyszerű motivumokat, miknek munkáltatására e borzasztó tárgy annyi alkalmat nyújt, felhasználja: ezzel ő megelőzte volna korát; de még az egyszerű naiv elbeszélés azon báját sem tudta neki megadni, melyet Istvánfi Pál, Görgei Albert, vagy csak Vasfai Gáspár is, elöntöttek a magokén, s melyet a moralizáló elmélkedések egyáltalában nem pótolnak. Nem is ért, tudtomra, egy kiadásnál többet.

Köz kedvességben állott a középkorban a

*) Lib. I. Dec. VII. VIII.

Károlymondakörhöz tartozó, *Szép Magyellóna* regényes története is, mely Franciaországból származik, s már a tizenkettedik században íratott le és pedig versekben; a tizenötödik században a provenci nyelvből francia prózába fordított le; innen átvándorolt Spanyolországba, Németalföldre, végre Németországba is, hol azt Warbeck Vida fordítván le 1535-ben, innen aztán hozzánk is átszármazott. Előszavában így ír a névtelen magyar fordító: „Fő, becsületes és tiszteletes urak, s mind közönséges renden való férfiak és asszonyok! Minekutánna én sokszor kérettettem volna az históriaszeretőktől hogy mindenféle szép, nyájas és szemérmetes históriákat német nyelvből (mint im a következőből kitetszik) szép dolgokkal ékesíttetett magyar nyelvre adnék, egy provinciai gróf, Péter nevű fiárul, viszont Neapolis királynak Magellona nevű leányával történt história találkozik kezemben, melyet francia nyelvből németre Warbek Vitus megfordított. Hogy magyarul még ez nem volna . . .“ Ennyit közöl gr. Mailáth János, a magyar költészetről értekezésében *), ki úgy látszik valamely tizenhatodik századbeli kiadását látta e regénynek, mert azt

*) *Magyarische Gedichte*, Stuttg. 1825. LIII. 1.

I. Ferdinánd korába teszi; de hibáz, ha a magyar előszót Spalatinus Györgynek tulajdonítja, ki német reformátor, szász historiographus volt, s a Warbeck német fordításának kiadója. Én csak egy sokkal későbbi kiadást tudok, mely Lőcsén 1676-ban jött ki, s a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár lajstromában áll, de nem láthatván azt, nincs mit mondanom róla, sőt azt sem határozhatom meg: vajjon versekben van-e, mi hihetőbb, vagy prózában, mely esetben ez nyitná meg a magyar regényirodalmat, mint Európának más végén megnyitotta a spanyolt.

Következnek azon beszélyek, melyeknek tárgyai a múltkor ismertetett Római Gestákból vétettek. Ilyen mindenek előtt *Fortunatus*, a középkornak egyik leghíresebb prózai népregénye, mely rövidebben az említett Gestákban találattik, hihetőleg egy régibb angol regényből összevonva. Meséjének vázlata ez: Fortunatus szülei elszegényedvén, maga szolgálatot keres, hogy őket felségélhesse; és csakugyan egy gazdag királynál komornikká leszen, utóbb teljes bizodalmu embere; miáltal az udvariak irigységét magára vonván, s általok rá váró veszedelmekkel ijesztetvén, elbújdosik. De a Szerencse a jó fiút el nem hagyja; s a bújdosót egy erszénynyel ajándékozza meg, mely pénzből soha ki nem

fogyott. Sok viszontagságok után szolgájával egy császárnál szolgálatba állott, kit mint hadi vezér minden ellenségeitől megmentvén, annak leányát feleségül nyeri, országában utódja lesz, szülőit fölkeresi s boldoggá tevén, maga is boldog véget ér. A magyar szerző hallomásból ismerkedvén meg az akkor köz kedvességben levő német népregény tartalmával, azt szabadon s önállóan dolgozta ki, úgy hogy a magyar Fortunatus, a kivített tekintve, eredeti munkának tartható. Elbeszélése elég érdekes, és csak helyenként szakasztatik meg hosszas bibliai, historiai parallélák és moralizálások által. Talán nem tévedek, ha szerzőjeül a szép Magyellónával együtt, *Heltai Gáspárt* tartom, mire a tudós felfogás, az írásmód, s azon körülmény látszik mutatni, hogy, mint mondja, a történetet Szebenben németül hallotta, holott tizenhatodik századbéli magyar verses íróink közt alig-alig van, ki a német nyelvet birta: Heltai pedig erdélyi szász volt, sőt később egyenesen egy németből készült fordításával lesz alkalmunk találkozni. Fortunatus kiadásai közül egy hely s év nélkül ismerek a tizenhatodik századból, mely typusa után ítélve csakugyan Heltai nyomtatása, s egyetlen ismeretes példánya a nemzeti múzeumban őriztetik. Sándor még egy szinte

hely nélkül ismer 1651-ből, s végre még egy pestit birunk 1778-ból.

Hasonlókép a Romai Gestákból vette *Póli István* 1593-ban a maga *Joveniánusát*. A rege hőse egy hatalmas romai császár, ki szíve felfuvalkodottságában magát istennek képzelé. Ez egy lovaglása alkalmával kíséretét hátrahagyván, hősege lehűtésére egy tóban megfürdik. Időközben jó egy hozzá teljesen hasonló férfiú, ruháiba öltözik, lován visszatér a kísérethez, s ezzel a városba, hol mind a nép, mind a császárné által férjének ismertetve, kormányoz. Az alatt az igazi császár nem találván meg sem öltözetét, sem lovát, ily ruhátlan állapotban átvállván visszamenni a városba, egy vitézének házánál bekocogtat, de meg nem ismertetve, elveszőztetik. Hasonlókép járván egy hadnagy kastélyában, valamint saját várában is, honnan a császár által csúful kivettetik: az erdőben lakó remete gyóntatójához folyamodik, ki előle mint kísértet elől bezárván ajtaját, végre bűnbánásra fakad, s isten nevében kérvén bebocsáttatást, a baráttól kihallgattatást, bocsánatot s ruhát nyer. Így térve vissza várkastélyába, ott megismertetik, s az új császár, ki az istentől boszúra küldött Ráfael angyal volt, visszabocsátja székébe. A magyar dolgozat szabadon

készült, részletesebb a gestai elbeszélésnél, s nem hiányzik benne az erkölcsi szemlélődés. Vége felé a magyar „ének-szerző“ így fordul hallgatóihoz:

„Immár ha meghallád, kérlek meg ne csúfoljad,
A rút kevélységet inkább te hátra hagyjad:
Inkább az *nagy pohárt az énekmendónak*
Jó boroddal megtöltsed.“

Egy kiadását ismerem, mely hely és év jegye nélkül Debrecenben Lipsiai Pálnál (tehát 1601 s 19 közt) nyomtatott.

A *drópai névtelennek* eddig váltig ismeretlen, és csak az akadémiai Csoma-codex által fentartott *Rustán császárja*, szent Eustach legendájára emlékeztet, miképen az a „Historia Lombardica“ban beszéltetik, s mely szinte átment a Római Gestákba, mikre a szerző hivatkozik is. Én legalább így értem a végszak e sorát:

Ez éneket *Romaságnak irt könyvéből* írá . . .“

bár sokban lényegesen eltér magyar énekszerzőnk e szerkezettől. A megillető mese ez: Eustachius római császárnak megjelenik egy angyal, álmában, s elhatározza őt a keresztség felvételére, szabad választására hagyván: ifjúságában kíván-e *gazdagságot* s vénségében *szegeénységet*, vagy *viszont*? Ő az utóbbit választja és a keresztségben Rustán lesz. Nem so-

kára szerencsétlenül harcolván, népe által elüzetik jámbor hitvesével és két kis fiával együtt. Midőn a tengerparthoz érven egy szigetre áteveznének, s a bárkásokat nem fizethetnék, ezek őt és fiait kiszállítják ugyan, de szép feleségét vitelbérül magoknak tartják. Míg fiai egyikét egy oroszlán, másikat egy farkas ragadja el, ő szolgálatba jut, mint másfelül hitvесе is, de ki tisztaságát mind végig megőrzi. A fiúk vadászok által külön-külön megmentetvén, jó nevelő atyákra akadnak. Harminckét év múlva, roszul menvén Róma dolgai, megemlékeznek Rustán császárról, őt felkeresni küldenek tizenkét követet, kik végre megtalálván őt, visszahelyezik székébe. Fiai, egymást s atyjokat nem ismerve, mint vezérek tüntetik ki magokat, de végre gyermeki viszontagságaikat elbeszélvén, egymást megismerik; anyjokat is feltalálják, s a fiatalságukban sok viszontagságokon átment jámbor házaspár boldog vénséggel jutalmaztatik. E rege mind a conceptióban, mind a kivitelben sok szép és megható motívumokkal bír. A magyar névtelen szerző fordításnak nevezi azt: ha e szót mai szoros értelmében vesszük, meg kell vallanom, hogy eredetiét ki nem jelelhetem. A Gesták, vagy inkább az „arany legenda“ elbeszélésétől sokban eltér; ebben hősünk nem császár,

hanem Traján hadivezére, kit Placidusnak hívtak, s ki a keresztségben vette fel az Eustachius nevet; s a keresztség felvételére maga a megváltó által biratott, ki vadászaton egy általa üldözött szarvas képében jelent meg neki. Sok viszontagságok után, melyek a magyar költemény elbeszélésével nagyjában egyeznek, az elszórt szülék és fiúk egyesülnek ugyan, de Adorján cs. által, midőn megtudná, hogy keresztyének, vértanuságot szenvednek. Más neveket is viselnek a személyek a legendában: a magyar költeményben, ritka anachronismussal Rhea Sylvia a császárné neve, Romulus és Remus a fiúké, s így a farkasmondával e költemény sajátos összeköttetésbe lép. Ismétlem: a drávai névtelen sok kedves részletekkel bir, s ha tán más szerkezetet követett is, előadása nincs minden érdem nélkül.

A *Boccaccio-féle novellákat* kell még felemlítenem, melyek közül három jutott reánk, szebbnél szebb, ugymint: *Volter és Grizeldisz* historiája, *Istvánfi Páltól*, a történetíró atyjától, melyet az 1539-ben a Petrarcha híres deák ki dolgozásából némi önállósággal készített. Tartalma eléggé ismeretes. Eredeti kiadását nem birjuk; deigen utánnyomatai közül egy debrecenit 1574, egy kolosvárit 1580-ból, s egy

lőcseit 1629-ből. A másik a *Gizmunda és Giscardo* históriája, melyet *Enyedi György*, az unitáriusok egykori híres superintendense 1574-ben Beroaldo Fülöp (*historiae mythicae*) szerint dolgozott. Tancred salernói herceg leánya Gizmundának kedvesét Giscardót megöleti, s ennek szívét neki egy arany „mosdóban“ megküldvén, Gizmunda mérget vesz. Kiadásai Debrecen, 1577., hely jegye nélkül 1624. és ismét 1737. — A harmadik egy a Decameron egyik legszebb darabja után készült úgynevezett barátságregge, t. i. *Titus és Giszippus* históriája, melyben a két ifjú a legnehezebb viszonyok közt baráti ingatlan hűségöket áldozattal is megpecsétlik. Készítette azt szegedi *Veres Gáspár* 1577-ben „Szép rövid história két nemes ifjakkak igaz barátságokról“ cím alatt; kiadásai Kolosv. 1578. Lőcse 1629. és 1676. Ezen magyar dolgozatokban, Istvánfit kivéve, ki egyenesen és kirekesztőleg költői álláspontot vesz, a más két szerző, úgy mint a gestai regék kidolgozói, az erkölcsi momentumot mindenütt vezéreszméül érvényeztetik, mit, hol ez a költemény szellemével egyezik, s helyén és mértékkel történik, nem helytelenítünk. A mieink ezt ritkán értették, s a didaxisnak kellestinél nagyobb tért engedtek. De ebben ők a kor szellemének áldoztak.

TIZENEGYEDIK ELŐADÁS.

Átmenet az *antik mondakörhöz*. Apollonius királyfi krónikája. — Classikai mondakör. Trójai monda : Páris és Helena. Trója veszedelme Dálnoki Jánostól. Ajax és Ulysses Csáktornyai Mátyástól. Aeneis Huszti Pétertől. — Nemely elveszett darabok. — Sándormondakör : Öt mű közül egyet birunk, Idari Pétertől.

Az *antik mondakörből* vett tárgyú művekhez *Apollonius királyfi* krónikája teszi az átmenetet, mely, tartalma minden részleteit tekintve, tiszta görög eredetre mutat. Antiochus király, saját leánya iránt tiltott tüzet táplálván, azzal kívánja kérőit elijeszteni, hogy leánya kezét egy találós mese kifejtéséhez köti, de úgy, hogy az, ki meg nem fejtí, fejét veszejtse. Apollonius tyrusi király kitalálja azt, egyszersmind ama viszonyt is, de Antiochus tagadja, s harmincenapi időt engedve neki a megfejtésre, haza bocsátja,

utána azonban gyilkost küld. Apollonius veszélyben látva magát, gazdagon megrakott gályán kibújdosik hazájából, s Tharsisba száll, hol az éhséggel küzdő városnak élelmet osztogat, de megintetve, hogy Antiochustól veszély fenyegeti, újra tengerre kél, hajótörést szenved, partra vettetik; s Altistrates király által megkedveltetvén, ennek leányát hitvesül nyeri. Azalatt Antiochus meghalván, Apollonius kiáltatik ki helyébe Antiochia királyává. Tyrusba indul tehát hitvesével; ez azonban tengeri háború közben elszülvén leányát meghal, s Apollonius őt a hajósok törvénye szerint — miután a hajó holt embert nem tűr — jól készült szekrénybe rekesztve, a hajóknak adja át. Azonban a nő csak tetszhalott volt, s Ephesusban a tenger által kivettetvén, felélesztetik, s Diána templomában várja férje általi megtaláltatását; Apollonius ellenben Tharsisba ér, leányát Strangviliónál hagyja nevelésben, s maga országa elfoglalására indul. Leánya Tharsia ezalatt szépen fölnevekedik, haldokló dajkájától eredetéről felvilágosíttatik; de nevelő anyja, kincseit ahítván, s azt hívén, hogy atyja többé vissza nem jó, gyilkost küld utána a tengerpartra, hol dajkája sírjánál keseregni szokott. Azonban tengeri rablók elragadják őt a gyilkos elől, és Manthilénában egy bűnház birtokosának

adják el : de Tharsia itt is meg tudja őrzeni tisztaságát; míg végre atyja által megtalálván, ezzel haza indul; Apollomius pedig, álom által intve, Ephesusban kiszáll, ott feleségével ismét egyesül, s boldog aggkort ér. A szépen gondolt regét a Római Gesták tartották fenn, s innen vette ezt a magyar névtelen szerző, 1588., kit Sándor István Bogáti Fazekas Miklósnak tart, de alap nélkül, hihetőleg csak azért, mert a magyar költemény Bogáti Aspásiájának „nótájára“ iratott. De mi ez a magyar dolgozat eredetiéhez képest! lelketlen, száraz kivonata a Gesták legszebb beszélyének, mellőzésével a lélektani motívumoknak s mindazon szép megindító részleteknek, melyekben az eredeti oly gazdag. Mégis kedves népkönyve lett az a magyarnak, s első kiadása óta, mely Kolosvárt 1591-ben nyomtatott, számtalan kiadást ért, melyek legújabbika, előttem ismeretes, Budán 1840-ben Bagónál jelent meg.

Térjünk most már a kétségtelen *classical* eredetű *mondakörhöz*. Tudjuk, hogy a *trójai veszedelem* a maga előzményeivel s kalandos utójátékaival nem csak a régiség költőit és rhapsódusait sokat foglalkodtatta, nem csak a római császárok idején némely irodalmi apokryphok szülemlésére nyújtott alkalmat, melyek a Dares

Phrygius és kretai Diktysnek tulajdonított, sokat olvasott munkák voltak : hanem hogy a középkor ez egész mondakört nagy előszeretettel felkarolta, s versben és prózában sokféleképp kidolgozta. A legkedveltebb Guido de Columpnis prózai regénye volt, ki a tizenkettődik században írta meg azt Dares és Diktys után, barbár deáksággal és történeti elbeszélés alakjában ugyan, de kora szellemében felékesítve azt számos regényes ingredienciákkal ; mely munka aztán fő indítója lett az elég gazdag középkori trójai irodalomnak, versben és prózában, s majd minden európai nyelveken. A tárgy nálunk is mindig kedves volt. Már Béla király névtelen jegyzője írt egy *Historia Trojánát*, szinte Dares Phrygius nyomán; a nevezett Colonnai Guidó regényének pedig az egyetemi könyvtár egy szép codexét bírja, melyet egy bizonyos Sztárai Máté írt le Egervári László, a váradi püspökség igazgatója, számára 1475-ben. Nem maradhatott tehát ki e tárgy, a Mátyás király óta nálunk is általánosan felébredt classicaí érdek mellett is tizenhatodik századbeli szapora regényes irodalmunkból; és csakugyan négy verselt mű tartozik ide, melyek hol a trójai háború okát, hol magát a katasztrófát, hol annak következményeit tárgyalják. Ilyek voltak pedig :

1. *Páris és Helena* története, négy részben, egy *lévai névtelentől*, írva 1570-ben, s kiadva Kolosvárt 1576. Tartalmát Páris ítélete, szerelme s Helena megszöktetése teszik, melyekhez Trója megvétele is röviden, csak tizennégy versszakban, biggyesztetik. Belé van szöve Ovid két heroídjá : a Páris és Helena leveleik.

2. *Trója veszedelme* hat részben *Dálnoki János* kolosvári deáktól, 1569-ből. A magyar szerző Páris születésével kezdi, és Trója elvesztével végzi; száraz történeti modorban s mind azon szép motívumok kihagyásával, melyekkel a régi költők, kivált Homér, azt oly bájolóvá tették. Mindamellet az két századon át köz kedvességben állott, mit a gyakori reá-hivatkozások, s a sok kiadások bizonyítanak : úgy hogy a tizenhatodik századból három, a tizenhetedikből hét, s a tizennyolcadikból ismét három kiadás maradt reánk. Egyébiránt az nem fordítás, hanem compilatio inkább, mint a szerző maga is kifejezi vég soraiban :

„Az Trójáról való emlékezetben
Sok krónikákból írák ezt versekben.“

3. *Ajax és Ulysses* históriája, három részben, *Csáktornyai Mátyástól*, 1592-ből, melyben a trójai mondának egy érdekes epizódját, a két

hősnek Achilles fegyverei fölötti vitáját írja le, bő adagjával az erkölcsies okoskodásnak. Tudtomra egy kiadásnál, mely Kolosvárt, ifj. Heltainál készült, többet nem ért.

4. A trójai monda folytatásaul tekintendő *Husztí Péter Aeneise*, öt részben, melynek én csak két kiadását ismerem, egy bártfait 1582-ből s egy kolosvárit 1624-ből. A szerző egyébiránt Dálnokinál is feljebb kezdi, Trója alapításával t. i., de csak rövid vázlatban; aztán Aeneas bújdosását, a didói epizódot és Róma építtetését beszéli el, helyenkénti éles érintésével a pápaságnak is! — Mind a négy darab minden költői, sőt formai érdem nélkül is, van.

A régi görög mondakörhöz tartozik még egy „histórias ének az *Telamon királyról* és az ő fiának (?) Diomedesnek szörnyű haláláról,“ mely Kolosvárt Heltainénál 1578. jelent meg, s melyet Jankowich látott. Sándor szerint viszont megvolna a *Pyramus és Thisbe* megható története is, melyet a középkor Ovid valamennyi regéi közül méltán leginkább szeretett, s legtöbbször dolgozott ki. De én egyiket sem látván mind eddig, rólok nem szólhatok.

Egy más régi mondakör, mely irodalmi úton nem csak a keresztyén középkorra, hanem a ke-

letre is átszarmazott, s a művelt emberiség mindkét osztálya mondáit csodálatosan megtermékenyítette, a *Sándormondakör* volt. Alapjául annak nem a tulajdonképi történetírás, hanem egy bizonytalan szerző által görögül írt, igen régi, mesés történet szolgált, mely a középkorban különféle görög, deák, zsidó stb átdolgozat és fordítás által terjedvén el, ismét deák, olasz, francia, német stb verses és prózai regénynek nyújtott tárgyat. Hogy a regényes nagy Sándor nálunk is ösmeretes volt, bizonyítja a magyar akademiának egy tizenötödik századbéli magyarországi codexe, melyben egy ily deák prózai regény „*Historia Magni Alexandri*“ találtatik, melynek azonban rokonsági viszonyát egyéb Sándorregényekhez az összehasonlítási eszközök itteni szűke miatt meg nem határozhatom. Magyar mű a tizenhatodik században tudtunkra öt tárgyalta nagy Sándort; az első *Ilosvai Péteré* (ki 1564—74. közt virágzott), melyről „*Ptolomaeusa*“ elején maga így emlékezik:

„Sokszor szoltunk a régi nagy üdökről,
Kiváltképen *világbiró Sándorról*“

s mely, úgy látszik, végkép elveszett; a másik *Idari Péteré*, melyet 1548-ban írt, s melyben

hivatkozik egy, ezt megelőzőtt, Sándorára az, első szakban :

„Jóllehet nagy sokat szoltunk Sándorról,
Ű szerencsájéről, birodalmáról :
De bővebben szóljunk nagy hatalmáról,
Kit igazán szedtünk jó krónikákból.“

Egy negyediket Bod Péter említ Sz. Hiláriusában : Nagy Sándor eredetéről és cselekedeteiről való história, mely bőven s jelesen összeszedegettetett Plutarchusból és más írókból ; végre Jankowich ismert egy ötödiket : „Nagy Sándornak macedónok győzhetetlen királyának históriája,“ mely újonnan Lőcsén, Brewer Lőrincnél, 1627. Bethlen Gábornak ajánlva jelent meg, s mely szerinte nem Curtiusból vétetett, hanem olasz vagy német eredetire mutat : mely esetben ez a dolgozat adná kétségkívül Sándor-regéink legköltőbbikét. Én mindezek közül csak Idari dilógiája második darabját ismerem, mely hat részben csakugyan a legkrónikaibb józansággal tárgyalja e felette regényes tárgyat, és pedig, mint a hatodik rész deák címversében mondja :

„*Curtius* haec cecinit, transscripsit Petrus in Idar.“

néből gyaníthatni, hogy ama középkori, költői színezetű, műveket vagy nem ismerte, vagy a

tizenhatodik század változott felfogása szerint nem becsülte, mely, míg a középkor a történetet is mythosi világításban tárgyalta, igen tudósul és józanon a mythost is historiai érvényre szerte emelni. Ugyan ezt kell mondanunk a trójai monda dolgozóiról is. — Idari második Sándorának három kiadását bírjuk még : két debrecenit, 1574, 1582, és egy kolosvárit, 1591.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TIZENKETTÖDIK ELŐADÁS.

A *regény* kezdete Magyarországon. Euryalus és Lucretia. Ponciánus históriája. Salamon és Markalf.

A középkori nagy mondakörökből kölesönözött regés költemények tárgyalása után már most a *regény* történetéhez megyünk által a tizenhatodik században.

Nálunk a regény ugyanazon fejleményi stádiumokon ment keresztül, melyeket annak világtörténeti kiképződése mutat fel. Eltekintve t. i. a görögök és rómaiak kisebb-nagyobb szerelmes beszélyeik és regényeiktől, mik a keresztén középkorra úgy sem hatottak által, vagy csak igen későn; a középkori regény az éjszaki-francia regényes eposból csirázott elé, mely eleinte szigorúbb költői formákat mutatott és versekben szólott, és csak utóbb, prózába feloldva, és mindinkább a mindennapi élet tárgyait,

s ezekkel ennek formáit is vevén fel, keletkezett belőle amaz úgy nevezett regény. Nálunk is a verselt regényes beszélyt láttuk először feltűnni; és csak nagy-sokára következett egy pár prózai regény. T. i. eleinte nem csak a Boccaccio novel-lái, de a valóságos regények is versekben dolgoztattak, mikép egyikével *Fortunátusban* már megismerkedtünk; a *Szép Magyellóna* is hihetőleg támogatni fogja ez állításomat, s támogatja egy harmadik: *Aeneas Sylvius* híres regénye, *Euryalus és Lucretia*. Csak e század nyolcadik tizedében kísérlették meg nálunk a szépirodalmi prózát, s ide a *Ponciánus* históriája és *Salamon és Markalf* tréfabeszédei tartoznak. Mely három érdekes darabbal fogunk már ma megismerkedni.

Első helyen említettem „*Euryalus és Lucretia* szép históriáját“ öt részben, egy *pataki névtelentől*, 1577-ből. — Eredeti szerzője annak *Aeneas Sylvius Piccolomini*, egykor *Zsigmond* császár titoknöke, s utóbb *II. Pius* néven római pápa, ki abban a császári cancellárnak *Schlick Gáspárnak* egy sienai nemes nővel volt szerelmét dolgozta fel. A hős, ki itt *Euryalus* nevet visel, a császárral Sienába jövén, látja *Lucretiát*, egy idős férfiú húsz éves szép nejét, iránta lángoló szerelemre gyúl, s benne is ily lángot

gerjeszt. Mégis a nő Euryalus leveleire eleinte visszautasítólag, de végre engedőleg felelvén, kijátszásával az őt őriző argusi szemeknek, s párszor a férj meglepéseit is lélekjelenléte által elfordítva, elfogadja Euryalus titkos látogatásait; míg végre a császár Sienát elhagyván, s Euryalus őt követvén, Lucretia sovár szerelmének áldozata lesz. Ez a történet rövid vázlata, mely többféle nehézségek, szövevények, s egy pár epizóddal van ugyan kibővítve, de mely utóbbiak nincsenek benső szükségességgel a regény fő eseményeivel összeforrasztva, jeléül annak, hogy a szerző magában a mesében szorosán a valódi történetet követte, melyből semmit elhagyni, ahoz semmithozzáadni nem akart; de belső becsét, s a regény világirodalmi fejlődése irányában epochális jelentességét a lelki állapotok és phychologiai változások festése teszi, mely eladdig a regényben meg sem pendítettett. S éppen abban van érdeme a magyar névtelen dolgozónak is, hogy költői kebelrel fogta fel s érezte által mindezen szép motívumokat, hogy korának ilyesekben még nem hajlékony nyelvén ez égető érzéki szerelem küzdései-, habozásai s élményeinek hangot és kifejezést tudott adni. Egyébiránt a magyar szerző a kor didaktikai irányát követve, a munkát egy rövid

elmélkedéssel a vak szerelem veszedelmes voltáról kezd meg, s egy hosszabbal rekeszti be, melyben az ily veszedelmes szenvedélyt s az ellene alkalmazható gyógyszereket írja le, s ezekkel a regényre erkölcsies bélyeget nyom. S ezért is valóban okunk van csodálni, hogy tizenhatodik századi regényes irodalmunk e legszebb darabja, tudtomra legalább, csak egy vagy két kiadást ért (a kolosvári 1592-ki bizonyosan utánnyomat már), míg az Aeneas Sylvius munkája Európa minden népeit bejárta, s úgy deák, mint spanyol és olasz, francia és német, angol és dán nyelven sokféle kidolgozatokban elterjedett; sőt nálunk is már rég ismeretes volt, mire az eredetinek egy, Mátyás kir. korában itt készült deák másolata is látszik mutatni, mely a saját könyvtáramat díszesítő Béli-codexben találtatik.

Áttérünk az első magyar prózai regényhez: *Ponciánus históriájához*. Hű fordítása ez ama híres novella-koszorúnak a *hét bölcs mesterről*, mely egy római császárfiú élete rámájába foglalva, az irodalomtörténeti újabb vizsgálatok eredményei szerint egész Indiáig visszavihető, honnan az már a tizedik század előtt az arabokhoz vándorolt át, utóbb a perzsákhoz, törökökhöz; de az európai nyúgottal azt egy régi zsidó

átdolgozás közvetítette, s innen, a rájának megtartásával, de a személyek nevei, hazája sokféle elváltoztatása, s az egyes beszédeknek másokkal felcserélése mellett, mint a középkor egyéb népkönyvei, görög, deák, francia, német, belga, olasz stb prózai és verses, átdolgozások és fordítások keletkeztek, egy rövidebb pedig a Gestákba is átment: míg az hazánkba is megtalálta beújtját. Itt azt egy névtelen valamelyik német szerkezetből fordította, Eber Balázs bécsi nyomdász pedig gróf Eck győri főkapitánynak 1573. azon alkalommal ajánlotta, midőn ez Enyingi Ferenc özvegyét nőül vette. Az érdekes mese ez: Ponciánus római cs., fiát Diocletianust hét bölcsnek adta át oktatás végett, s midőn második hitvesétől nem látta gyermeket, udvarához visszahívta. A bölcsesé lett ifjú a csillagok által megintetett, hogy atyjánál életveszély fenyegeti, hacsak hét napig tökéletes szótlanságot nem tart. És csakugyan fiatal mostohája iránta tilos szerelemre gerjedvén, midőn a fiú neki nem akarna kedvezni, bevádolja atyjánál, mintha őt el akarta volna csábítani, ő pedig ellentállván, őt meg szándékozott volna gyilkolni, a miért Diocletian halálát kívánja. Ponciánus kivégeztetését rendelve, a császárfi egyik bölcs mestere leveszi atyját kegyetlen szándékaról egy példázó

elbeszéléssel, mely hatást a császárné egy szinte példázó ellenbeszélylyel lerontván, az ifjú másod nap ismét halálra vitetik; ekkor a második bölcs hasonló módon haladékot nyer, mire a császárné ismét megingatván férjét, következik a harmadik, negyedik s így tovább a hetedik kísérlet mindkét részről; a mikor ama hét nap elmúlván, Diocletian megszólamlík, a történet dolgot atyjának, úgy mint volt, elbeszéli: és ez hitvesét végeztetvén ki, fiát székébe ülteti. A magyar Ponciánus *első kísérlete irodalmunkban a szépirodalmi prózának*, s nem csak mint ilyen valóságos időszaki jelenet, hanem szépségével is a nevezetesebb magyar prózaművek közé tartozik, de egyszersmind tanúsága azon küzdelemnek, melylyel prózánk a bibliai stílből kivetkőzni igyekezett. Az említett bécsi kiadás, melynek tudtomra egyetlen fenmaradt példánya a nemz. muzeumi könyvtárában őriztetik, egyszersmind nyomtatási tekintetben érdekes, mert német betűkkel nyomtatott. Ezen kívül még három utánnyomatot tudunk, két lőcseit 1653. és 1679-ből, s egy pozsonyit a múlt századból évjegy nélkül.

Egy harmadik nemét az európai regényirodalomnak nálunk a híres *Salamon és Markalf* című népkönyv képviseli, mely ott a vallásos

regényektől a furesákhöz (komikumokhoz) képezte az átmenetet, s hozzánk szinte ez időtáiban plántáltatott által. Úgy látszik, hogy kiindulási pontjául Salamon Példabeszédei 30. és 31. fejezetei szolgáltak, eredete pedig szinte keletre visszavihető. Annyi bizonyos, hogy e népregény már jó-korán a keresztyén középkorban, és pedig deák, némelyek szerint még elébb ófrancia nyelven eredett, melyből egy angolszász fordítás is hozatik fel; továbbá hogy a tizenötödik század közepén nyerte, szinte deák nyelven, most ismeretes formáját, hógymár ekkor nálunk is ösmeretes volt, mint azt annak egy töredéke a magam birtokában levő Béli-codexben mutatja; hogy kevésbé utóbb belga s majd német nyelven is megjelent, melyből dán, svéd, lengyel fordítások keletkeztek; később egy olasz szerkezet, mely viszont spanyolra és németre tétetett át. Hozzánk azt ama deák-német szerkezet után ültette át egy névtelen, Bod szerint Bornemisza Péter, az én véleményem szerint inkább *Heltai Gáspár*, vagy ennek valamely erdélyi társa. E most már elveszett 1577-ki Heltai-féle kiadás az, melyet Bod Péter látott, s melyet rövid időn Kolosvárt még kétfő 1591-ben Monyorókeréken Manlius Jánosé követett, ki Heltainak több munkáját nagy kedvvel utánnyomatta. E regényben Salamon

úgy jelenik meg, mint a céhbeli tudós bölcsek képviselője, Markalf pedig, egy idomtalan aljas paraszt, mint az alnép természetes, egyszerű s életrevaló bölcseségének hordozója, mely a nép közmondásai s többnyire durva és mosdatlan tréfabeszédeiben rejlik. Markalf itt addig felel a bölcs királylyal, példabeszédei s erkölcsi mondasai fonákját hímezetlen népies mondatokkal kimutatván, ravasz tréfás tetteivel addig fárasztja, míg meggyőzi őt a felől, hogy királyi hatalmával sem bír rajta kifogni, s jobbnak tartja őt örök eltartással elnémitani, hogysem vagy folytatni a győzödelmet nem ígérő harcot, vagy erőszakkal rázni le a kamaszt, kinek tréfaiban végre is sok igazság, s mindenesetre egészséges, életerős csira van. Ily formát keresett a hatalmaskodó erőszak irányában a meztelen igazság a középkor egy más intézvényében, a vígmesterek vagy udvari bolondokéban, s ez a Markalf ennek mintegy irodalmi nyilatkozványa. És csakugyan, valamint a külföldön, úgy nálunk is e népkönyv mint köz kedvességű munka soká tartotta fenn magát úgy, hogy csak a tizen-nyolcadik századból is öt kiadást ismerünk, sőt egy budait 1808-ból is, ámbár az ily cikkek, ritkán találván beútat a gyűjteményekbe, nagyobb részt nyom nélkül elnyűödtek a köznép kezén.

Ami figyelmünket mégis az, nem csak mint érdekes jele a maga korának, de annál fogva is nagy mértékben érdemli, mert ez a Salamon és Mar-kalf, régi alakjában, első viszhangja a népi beszédnek, s mint ilyen, prózánk és nyelvünk bizonyos formái történetéhez emlékezetes adalék.

Berekesztvén ezekkel régibb regényes költészetünk szemláját, mely nevezetes módon tünteti fel a tizenhatodik század solidaritását az európai középkori népies irodalommal, s mely azt engedi sejtenünk, hogy ezen, a tudósok által szinte a múlt század végeig előkelő selég rövidlátó lenézéssel megvetett irodalmunknak újabb gyűjtőink csak egy részét mentették meg a vég feledéktől : nem lehet nem sajnálnunk, mikép a következő tizenhetedik században a költészet a nép emberei köréből szinte kirekesztőleg a tudósokéba és előkelőkébe ment által, kiknek kezeiben a regényes szépirodalom elfonnyadt, s helyébe egy, a nép kedélyétől idegen, száraz-erkölcsi s mythologiai tudós irány terjedett el : minél fogva a szép kezdet folytatás és önálló művelés nélkül maradván, népünk fogékonysága a tiszta-emberi, s a költői öltözetben fellépő jó iránt is elégséges táplálék nélkül maradt. E jelet, t. i. a népies irodalom kiényészte okait ak-

kor fogjuk vizsgálni, midőn majd a tizenhetedik század költészetével foglalkodunk. Legközelebb a szorosan történeti költészet ismertetésével megyünk a tárgyalás alatt levő korszak folytatásához által.

TIZENHARMADIK ELŐADÁS.

Történeti énekek. Gosárvári Mátyás húnkrónikája. Csáti Demeter töredéke Magyarország megvételéről. Bánk bán Valkai Andrástól. A tatárjárás Temesvári Jánostól. Tinódi Zsigmond - krónikája. Nagy Mátyás Hunyadi-krónikája. A kenyérmezei ütközet, a nikolsburgi névtelentől; más, Temesvári Istvántól. Görcsöni Ambrus Mátyás-krónikája, folytatva Bogáti Fazekas Miklóstól. Valkai András Király-krónikája.

A sor most a *történeti énekeket* éri, melyeknek tárgya vagy *hazai*, s részben hazai krónikákból, nagyobb részt azonban a jelenkorból, vagy a *külföldi* múlt és jelenből vétetett. Ezeknek előadásában is, valamint a regés énekeknél cselekedtünk, a felvett történetek idősorát fogom követni, mert érdekesebb látnunk, mely tárgyak vonzották leginkább a kor figyelmét, mint az rók egymásra-következését tartani figyelemmel, miután azokban egymásra-hatást venni

észre bajos volna. T. i. mindnyájan azonegy fel-fogást, azonegy tárgyalást éreztetnek, melyet hihetőleg a közelebb elmúlt két század irodalmi költészetéből öröklöttek, melynek egyik maradványával, a Pannonia megvételeéről szóló énekkel, már meg is ösmerkedtünk, s melylyel a tizenhatodik század *írott* történeti költeményei minden tekintetben rokonságot tartanak.

Lássuk tehát először is a hazai krónikákból merített tárgyú történeti énekeket.

Ezek közt először is egy *húnkrónikával* találkozunk, melyet *Gosárvári Máttyás* erdélyi eredetű író „Az régi magyaroknak első bejövésekről való história“ címmel, hat részben, írt. Jelen-téktelen munka, mely a székelymondából, mint várhatnók, semmit sem vett fel, hanem nyomban és kirekesztőleg Heltai Gáspár krónikáját követi, mely csak 1575-ben jelenvén meg, Jankowich 1570-ki kiadása a nem létező könyvek közé sorozandó. Sándor egy 1579-ki kolosvárit hoz fel. A nemzeti muzeum példánya, melyet én használtam, címlap nélküli, s azért ennek évét meg nem határozhatom.

2. *Magyarország megvétele*t Csáti Demeter írta meg. Horvát István bírta ama Pannonia megvételeéről szóló éneknek, melyet azimént említettem, egy másolatát, melynek végén, *némi*

hézag után, három, de kétségkívül nem hozzá tartozó versszak találtatik, mely nem egyéb, mint egy, Árpád hódításait tárgyalt, historiás ének vége. E sorokat :

„Ezt szerzették Szilágyságban,
Csáti Demeter nagy gondolatjában,
Mikort nagy bú vala Magyarországon
Egy néminemű mulatságában“

Horvát a mohácsi veszedelemre vonatkoztatja, miszerint az utolsó három szak hián egészen elveszett ének kevéssel ama vérnap után íratott volna. Talállok ugyan a krakai magyar bursa registrumában egy Demetrius Chath-ot 1494. és 1509. közt a krakai egyetem magyar tanulói sorában, de miután ennek a Csátinak hazája ott feljegyezve nincs, meg nem határozhatni, egy-e ez ama szilágysági Csátival, s így íráthatott-e annak elveszett éneke oly korán, mint Horvát állítja. Ohajtható volna pedig ezt birnunk már azon fogalomzavarnál fogva is, melyet a fentartott szakok elárúlnak, midőn Budát, kitől hazánk fővárosa nyerte nevét, Árpád közvetlen utódjává teszi; s mely, miután a szerző abban egy ismeretes forrást sem követett, egyenesen a népmonda közvetlen követésére látszik mutatni, mely hat század alatt könnyen elhomályosodhatott, s a régi monda hőseit könnyen história-elleni

állásba hozhatta egymással. S ennyiben a Csáti énekével az összes históriai költészetnek legérdekesebb darabja veszett el!

3. Az árpádi királyok történetéből két esemény talált században verses feldolgozót. Egyik ezek közül *Bánk bán esete*, melyet *Valkai András* írt 1573-ban, követve benne, mint maga is vallja, Bonfinit, ki ezen, történettudományilag számos részleteiben kétes, különben valódi-tragoediai, tényből, művészi kézzel egy valóban gyönyörű novellát képezett ki. A tárgy tehát *Valkaitól* ügyesen választatott, s nem minden tapintat nélkül dolgoztatott is ki. Úgy látszik, tetszéssel is fogadtatott, mert hat év alatt négy kiadást ért: két kolosvárit 1574. és 80., s két debrecenit ugyanazon években.

Másik a IV. Béla-kori *Tatárjárás, Temesvári Jánostól*, 1571., mely azonban nem valamely egyes fontos eseményt kap ki a szomorú történetből, nem ilyenben mutatja fel az irtó harc minden borzasztóságait, hanem verses leírását adja a számos egyes események sorának, szárazon kivonva szinte Bonfiniből, s minden költői hozzájárulás nélkül. Némi korszerű intések azonban, mint másoknál is ez időkben, a magyarok sorszerű visszavonásait illetők, itt sem maradnak el. Halljunk egyet:

„Ritka magyaroknál az jó egyenesség (azaz egyesség);
 A ki (mely) ömellettek volna nagy segítség,
 Az is nálok úgy áll úgymint egy ellenség:
 Még önnen-köztek is vagy on csak gyűlölség.

Ezt immárat sokszor késértették volna
 Hogy a visszavonás romlásokra volna:
 Országok a miatt sokszor pusztúlt volna,
 Melyért sok nemzetnél utálatban volna

Gonosz az az erkölcs, bátor (bár) elhagyjátok!
 Mert ha egymás között csak visszáat vonszotok,
 Üdegen népek is támadnak reátok,
 Majd ennél jobban is elesűsz ti országotok.”

Az Anjouk történetéből, mely annyi dicső,
 regényes, és annyi gyászos eseményekben oly
 gazdag, egyik sem lelt irodalmi kidőlgőzöt. El-
 lenben

4. *Zsigmond-krónikát Tinódi Sebestyén*ntől
 bírunk, az utolsó magyar dálnoktól, kiről jövő-
 kor bővebb szőlásunk lesz. Egyetlen forrása
 neki Turóci krónikája, melynek, épen legjellem-
 festőibb helyei kihagyásával, mint egyéb kor-
 társai, száraz verses kivonatát adja. Csak Tar
 Lőrinc regéje van világosan a népmondából
 véve. Az 1552-ben készült munkát csak Heltai
 énekgyűjteményéből ismerjük.

5. *Hunyadi-krónikát Bánkai Nagy Mátyás*
 adott 1560. Hunyadi János tetteit írja le Albert

király elhúnytától fogva, szinte Turóci krónikájából és kivonatilag, a legszebb motívumoknak hol elhagyásával, hol fel nem használásával. Helyenként Székely István krónikáját követi, kitől vette át a Hunyadi címere magyarázatát is, melyből egyenesen a népmonda szól. Érdeme a nyelvben határozódik, mely tiszta magyar, elég correct s folyó, s verselésében, mely társaiénál könnyebb lejtésű. Érdekes egyébiránt a munkájának sorsa, melyet t. i. Heltai Gáspár arra használt fel, hogy azt egy első részszel, mely Hunyadi életét Albert halálaig tárgyalja, megtoldván, Hunyadit a néphagyomány szerint Zsigmond kir. és Morzsina Erzsébettől eredeztesse: ennyiben a Heltai-féle kitoldott kiadásnak csakugyan saját érdeme van, bár előadása a Nagynál érezhetőleg gyengébb. — Következett

6. a Mátyás kir. kora. Ezt hol részben, hol mint egésznet négy verselő tárgyalta. Egyik dicső epizódja a Mátyás uralkodásának a *kenyérmezei ütközet*, hol Bátori István, a végső szükség percében Kinizsi Pál által segítve, Ali béget tökéletesen megverte. Ezt szinte egy időben két költő tárgyalta: egy névtelen, ki azt 1568-ban Morvaországban Nikolsburgban írta le, s azért *nikolsburgi névtelennek* nevezzük, és *Temesvári*

István deák, telegdi iskolamester 1569-ben, mindkettő híven Bonfini követve, amaz öt, ez négy soru versszakokban, elég eleven elbeszéléssel s a történetből csinosan kikerekítve. De az ő érdemök is inkább a tárgyé: ez viszi őket, nem ők azt. A névtelennek azonban, melegebb vallásos és hazafiúi buzgósága s correct verselése elsőséget ad társa felett. Ennek kiadása elveszett, s egyedül a késmárki evang. lyceum könyvtárában levő másolatban maradt ránk: míg Temesvári István munkáját tudtomra három (kolosvári) kiadás tartotta fenn 1574, 79-ből, s egy évjegy-nélküli. — Egész *Mátyás-krónikát*, nyolc részben, *Görccsöni Ambrus* deák, máskép Gosárvári Ambrus, kezdett, Bogáti *Fazekas Miklós* pedig 1576-ban befejezett. Amaz az I. részben röviden átfutván fejedelmeink sorát Árpádtól Mátyásig, csak Hunyadi Jánost tárgyalja bővebben, bele szövéen Zsigmond kormánylatába a Hunyadi János holló- és gyűrűmondáját, később annak sokféle viszontagságait s hadi tetteit; a II. rész a nándorfejérvári ütközetet s Hunyadi halálát írja le; a III-dik Hunyadi László s V. László eseteit, Mátyás választását, s ama mondaszerű elbeszélést adja, mely szerint az ifjú király, kiürült pénztárán segítettő, az országnagyokból erőszakos letar-

tóztatás által zsarolt volna ki pénzeket; a IVdik-ben Mátyás minden tetteit Bécs bevételéig; Bogáti az V-ben a többit, Mátyás halálaig. Ezekhez azután még három részben a Jagyellók, János, Ferdinánd, s végre II. János dolgai járúlnak úgy, hogy az egész, mely eredetileg Mátyást akarta csak dicsőíteni, végül egy öszves *királykrónika* lett, de mely mégis legtöbb tért a három Hunyadinak szánt. Mind a két dolgozó, szinte mint többi társaik, szorosan historiai rendet és előadást követ, úgy, hogy nem mindennapi érdekessége e nagyobb kiterjedésű műnek a nemzeti felfogás szigorában van. Göröcsöni három, Bogáti két kiadást ért.

Berekesztém a mai sort *Valkai András Király-krónikájával* (Kolosv. 1567), mely valamenynyi eddig említett verses krónikáknál szárazabb módon adja az öszves magyar történet kivonát; s mely, a Bogátiéval együtt, a szerzők koráig menvén fel, átmenetelt képez az egykorú dolgokat tárgyaló, sokkal fontosb, rímes krónikákhoz, melyekkel a jövő órában fogunk megismerkedni.

TIZENNEGYEDIK ELŐADÁS.

Tinódi Sebestyén, az utolsó magyar dalnok. Élete. Egykorú történeteket tárgyzó verses krónikái. Azok jellemzése. Tinódi mint történeti kútfő.

Első, ki a tárgyalt időszakban egykorú történt dolgokat verselt, *Tinódi Sebestyén* volt, az *utolsó magyar dalnok*, ki önkészített énekeit ~~szinte~~ önkészített dallamok szerint, lantkiséret mellett, az urak udvaraiban éneklette; kinek az ének, mestersége és keresete volt, s ehhez képest *lantos Sebestyén*nek neveztetett országszerte, de *deáknak* is egyszersmind, mert iskolai készült-séggel bírva, énekeit nem csak élő szóval, hanem írásban s nyomtatásban is előterjesztette. Tinódi valódi költői természet volt, de ez nem verseiben, melyek az iskola szárazságát meg nem tagadják, hanem dallamaiban nyilatkozott, melyeknek mélyen megindító méla hangjaibaszótte

hazafiúi aggó fájdalmát a szétbomlásnak eredni látszott nemzeti lét felett. Vele tehát nem csak mint a legszaporább és egyszersmind legfontosb versíróval e században, de főleg mint a hegedős vagy lantos rend képviselőjével, közelebbről meg kell ismerkednünk.

Tinódi Sebestyén nemes, de elszegényedett szülektől származott, kik nevöket Fejér megye Tinódnevű pusztájától vették, s maradékaik egész maig azon laktak *). Ifjúságáról, első képeztetéséről nem tudunk semmit; hogy legalább is gymnásiumi oktatást vett, munkái tanusítják. Először Sziget várában találkozunk vele, Török Bálint udvarában; ennek Szulimán fogságába jutása, s majd Törökné halála után vándorbottal s lantjával járta be az országot, hol az urak, hol a végházakban fordúlva meg, s énekelve el történeti énekeit. Végre 1549-ben Kassán állapodott meg, hol öt évig, szoros körülmények s gyakor betegeskedés közt írta meg egykorú nevezetesb eseményeket tárgyzó munkái nagyobb részét. Úgy látszik, ezek kiadása végett ment, miután ezidőben Magyarországon nyomda nem

*) Az utolsó Tinódi (István) ugyanott szegénységben tengve, ez idei februárban halt meg (Sallai Pál úr tudósítása).

volt, 1553-ban Kolosvárra, hol egyéb kisebb írásain kívül „Erdélyi históriáját“ írván meg, ezt némely más dolgozataival együtt „Cronica“ címmel két könyvben bocsátotta ki Hoffgref Györgynél 1554-ben, s Ferdinánd királynak ajánlotta, ki már elébb hallván „Egervára“ hí-rét, azt Zsámboki által magának deákra fordít-tatta volt. Ez évben megszűnnek Tinódi mun-kásságának bizonyos jelei. Annyi áll, hogy ő, munkái kijövedele után Erdélyt elhagyván, s az akkor nádorrá választott Nádasdi Tamásnál lelven menedéket, élte alkonyát ennek udvará-ban töltötte, hol sanyarú de feddhetlen életét pár év múlva be is fejezte. Ha Jankowich nem tévedett, midőn Tinódiéknak egy „Sziget ostro-mát“ tulajdonít, mely 1577-ben jelent volna meg, úgy az vagy az 1530-diki, midőn a várat elébbi pártfogója Török Bálint védelmezte Fer-dinánd vezérei ellen, s melyet azon okból nem vett Tinódi fel nagy krónikájába, mert illetlennek tartotta azt Ferdinándnak ajánlani; vagy, mi hihetőbb, az 1556-ki, mikor Nádasdi mentette meg babocsai digressiója által a Szigetben ve-zénylő Horvát Márkot a török túlerőtől; és csak-ugyan Zsámbokinak elbeszélése ez ostromról egy ily verses krónikára látszik, mint kútfor-rásra, mutatni. Ez esetben Tinódi 1556-ban még

élt volna. De 1559-ben özvegyét már egy Pozsgai György nevű nemesnél találjuk férjnél, és Kassán űzött kereskedésében a városi tanács által háborgattatni, a miért a nádor által azon érdeknél fogva, miket a boldogult Tinódi, élte végeig körülötte tett, a kassai tanácsnak ajánlatott. Halálát tehát 1556 és 59 közé kell tennünk.

Hogy már Tinódi munkáihoz menjünk által: a már említett Zsigmond-krónika, két bibliai s néhány intő és feddő költeményen kívül, a mik fenmaradtak, mind egykorú eseményeket tárgyalnak. Sokkal fontosbak azok, hogysem teljes sorukat, az iratás rende szerint, ne közöljem.

1. *Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról* (írva 1541.). Azon szomorú nevezetességű esemény leírása, midőn Szulejmán ez évben csellel elfoglalta a haza fővárosát, a királynét kormányával együtt abból eltávolította, Török Bálintot pedig elfogatván, örökös fogságba Konstantinápolyba küldte.

2. *Prini Péternek, Mailáth Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról* (1542). Sajátkép intő költemény a magyarokhoz, ónák magokat a török álnok hitegetéseitől; a Perényi Péter elfogatása, mely 1532-ben történt, smelyből nagy kincscsel és fia oda-engedésével válthatta csak ki magát a kemény apa, továbbá Mailáthé és Töröké,

mely e férfiak haláláig tartott, tulajdonkép csak eszméltető példakul hozatnak fel. A súly azonban itt is Török Bálint és családja sorsára téte-
tik. A ház hű szolgája kebelből szakadó elegiai szózata fogoly urához s a főemberekhez intézett intés rekeszti be e szép darabot, melyben ezeket hathatós ellentállásra hívja fel.

3. *Verbőci Imrének Kászon hadával kozári mezőn viadalja* (írva 1543). Nem csak részletes, de eleven és szemléletes leírása a kozári viadalnak. Ettől is bátor intésekre veszen alkalmat mind a bevezetésben, mind a berekesztésben, az urakhoz s a végekbeli hősökhöz : azokat a kölcsönös irigy indulatért feddi, ezeket inti, hogy a szegény földnépet ne nyomorgassák.

4. *Az szalkai mezőn való viadalról* (ír. 1544). Szinte részletes leírása két csatározó támadásnak, melyet a törökök Balassa Menyhért ellen Lévában és Nyári Ferenc ellen intéztek Szalka mellett ; eleven s elég festői előadásban.

5. *Varkucs Tamás idejébe lött csaták Egörből* (ír. 1548). Mint a cím is mutatja, több, össze nem függő események leírása ; előadásilag érdektelen, de, mint mindene Tinódinak, történeti tekintetben fontos, és különösen korfestő.

6. *Szitnya, Léva, Csábrág és Murány váraknak megvevése* (ír. 1549.). Részletes leírása kü-

lönösen Léva és Murány ostromának. Igen fontos a históriára; de a szerző érzületére s hazafiúi bátorságára is a legszebb világosságot vető. Erélyesen szólal fel szegény lántosunk a rabló urak (kiket ő kobzóknak nevez), azok fosztogatásai, kegyetlenkedései ellen, hűségre, egységre inti, nem titkolja a rablóvárak elromlásáni örömét; de még sem győzheti le hazafiúi szíve fájdalmát, midőn a magyarságot veszni látja. Gáncsolja a csábrágiak kudarcos megadását, s a lévai ostromot úgy írja le mint fénypontját a magyar hadi történetnek. Tnódinak e darabjából tűnik kiFerdinándhoz hajlásának oka is; t. i. tőle várta ő a szegénység ótalmát s a magyar egység helyreállítását; mindamellet is nem némitthatja el igazságérzetét, hol a királynak Balassa iránti viseletét jegyzi fel.

7. *Kapitány György bajviadalja* (ír. 1550.). Egy Hollókőben ugyanez évben történt epizód.

8. *Károly császár hada Saxoniába* (ír. 1550.). Szinte egyetlen forrás magyarinknak az 1546-i schmalkaldi háborúbani részvételéről. A magyar segédhadak tetteit szemtanúk előadása után beszéli el. Protestáns léte dacára is szeretettel írja le ezen Magyarországon akkor népszerűtlen háborút, mert alkalmat lel benne is a magyar fegyver dicsőítésére.

9. *Szegedi veszedelem* (ír. 1552.). Részletes és szemléletes leírása Tót Mihály vitéz tettének Szegeden, eleven karképe a magyar hajdúság romlott erkölcsének.

10. *Az vég Temesvárbán Losonci Istvánnak haláláról* (ír. 1552.) Körülményes rajza e fontos eseménynek az azt megelőzőttörténetekkel, melyek a becsei és emölcsoi ütközetek; a pozsonyi országgyűlésnek, melyen e fontos végvár segedelmezése elhatározott, de meg nem adatott; Temesvár hosszas ostromának, és Losonci adott szó elleni legyilkoltatásának.

11. *Egervár viadaljáról való ének*, négy részben (ír. 1553). Szinte körülményes és hű leírása azon dicső tetteknek, melyeknek Eger 1552-ben színhelye volt. Helyrajzzal kezdi, részletesen ismerteti a csekély védhadat, a vezérek intézkedéseit, a kétfelöli készüléteket, az ismételt felkéréseket és ostromokat, egy hűtlen hegedős árulását, a lőpor kigyuladását, Gergely deák tüzérmesterségeit (kit Vörösmarty a maga hasontárgyu eposában dicsőített), a föld alatti küzdelemeket, Dobó szigorát, a derék (azaz fő) ostromot s a nők részvételét abban, a törökök elvonulását, s a trophaeumokat; végül Mecskeinek meggyilkoltatását a várkonyi pórság által. — Ezt követte nyomban az:

12. *Egri históriának summája*, egy részben (ír. 1553.), epitoméja az előbbinek, hihetőleg, hogy szóbeli előadásra alkalmazza; oda látszának mutatni e sorok:

Nagy béven (böven) ezt mind nagy krónikába
Nektök megírtam ő állatjába (a mint t. i. részletesen
Itt rövid szóval csak summájába, történt):
Hogy ne legyetök restök hallásába.

Egyébiránt némely helyt pótolja s kiegészíti a „a nagy krónikát“ oly adatokkal, melyek hihetőleg később jutottak tudomására.

13. *Enyingi Terek János vitézsége* (ír. 1553.). Egyike Tinódi legérdekesebb énekeinek. Török János, Bálint fia, bosszút állandó atyjáért a törökökön, önelszántából megtámadja és megveri Feru agát Déván. Eddig a darab egy kerek kis egész; melyhez még egy pár viadalát biggyeszti hősének, az egység kárával. Azonban előnye ez eposi elbeszélésnek, hogy feladása egy egyes személy dicsőítése levén, egyéni vonásokkal bíró képet ad, melyet a személyes vonzalom melegével fest.

14. *Erdélyi história* öt részben (ír. 1553.). Történeti tekintetben a legnevezetesebb; azon szövényes eseményeket tárgyzó, melyek Marti-nuzzi titkos szövetsége óta Ferdinánddal aman-

nak megöletéseig adták magokat elő. Míg Tinódinak többi verses históriái mintegy magoktól kerekedtek ki meglehetősen egészekké, ez a tárgy kissé nehezebben engedte magát rendeztetni, s épen e rendezésben mutatott Tinódi némi ügyességet, ámbár oly épen egymásba vágó szerves szerkezetről, milyet az kíván, szó nem lehet. Itt is csak történetíró a mi lantosunk, de értelmes történetíró, s azon kívül lelkiismeretes, hű s részrehajlatlan. Martinuzzi jelleme iránt ő szinte úgy nincs tisztában, mint nem voltak kortársai sem, de e rejtélyes ember keblében küzdő hazafiság és nagyravágyás kitünik előadásából, mely szerint hol ez hol az vergődött túlsúlyra, de úgy hogy midőn amaz ennek engedett is, a magával meghasonlott ember azzal nyugtatta meg magát, hogy a mit teszen, a nemzetnek is javára van. Az előadás a többi munkákénál gondatlannabb, a III. része különösen bágyadt. A sietés jelei világosak.

15. *Budai Ali basa históriája* (ír. 1553.). Ali basa 1552-diki kiütései Budából, melyekben Veszprémet Vas Mihálytól, Drégelyt Szonditól, Szécsényt stb megvette.

16. *Ördög Mátyás veszödelme* (ír. 1553.), tulajdonkép folytatása az előbbennek, s nem is pusztán Teuffel Mátyás esete a palásti mezőn,

hanem elbeszélése a temesvári és egri dolgok közibe eső történeteknek, melyek: Illyés moldvai vajda beütése és kivettetése, Sólymos és Lippa feladatása és Szolnok veszedelme Nyári Lőrinc tehetetlen gyávasága miatt. E két utóbbi verses krónikában a tárgyak már pusztán egymásutánban oszlanak fel, minden belső egység nélkül.

Nagyobb részét e rímes krónikáknak Heltai Gáspár 1574-ben újra kiadta történelmi énekgyűjteményében.

Egyenként hoztam fel Tinódi számos rímes krónikáit, minthogy azok nem csak mindannyi fontos adalékok amatizenként évnék, t. i. az 1541-től 1553-ig lefolyt időnek történetéhez, melyeket tárgyalnak, hanem nagyobb részben valódi kútfők, melyeket nem csak Katona István és Budai Ferenc használtak, de már Tinódi kortársai, meg nem nevezve, de annál bővebben kiaknásztak. Így Zsámboki, ki nem csak Egervárát fordította le Ferdinánd kir. kívánságára, de más történelmi darabjait is Tinódi után készítette; így Forgács Ferenc, ki a maga commentáriusai 1. 2., Istvánfi, ki történeté 16—18. könyveiben, Schesaeus, ki „Ruinae Pannonicae” című verses történetében, a legapróbb részletekig követték lantosunkat. És csakugyan nincs történetírónk, ki nagyobb pontossággal, igazságsze-

retettel és részrehajlatlansággal közlené fáradságos gonddal és utánjárással szemtanúktól szerzett és értelmesen összefüggesztett adatait. Ezen kívül munkái összegét mély hazafiság, s tiszteletre hódító férfias érzület lelkesíti, melynek iránytűi „haza és emberiség“; s bár létezése közönségének, úgymint az urak és vitézlő rendeknek kedvesétől függött : ő mégis inkább szükségét szenvedett, de tartózkodás nélkül intette, korholta, s viszont buzdította, kérte őket, hogy hátrahagyásával az egyenetlenségnek, a lelketlen tétlenségnek, s a szegény nép nyomásának, vállat vetve a haza ellenségei ellen tegyenek eleget hazafiúi kötelességeiknek.

„Tanácsot sokáig . . .

így inti egy helyt a főembereket :

„Tanácsot sokáig, kérlek ne tartsatok,
Ha ez két víz között ti lakni akartok :
Mert ha csak hallgattok, szömben ti nem vívtok,
Félök hogy sokáig itt nem uralkodtok.

Mint történetjegyző, mint országos erkölcsbíró s a nemzetet helyzete tiszta eszmélésére ébresztő irányító Tinódi, kora szerzői közt, egyike a legfontosbak és tiszteletre méltóbbaknak ; s felette igazságtalan az, ki őt míveletlen költői előadása, nyelve s rossz rímei után ítéli meg.

Ennyi elég legyen ez uttal e derék lantosunkról! Addig is pedig, míg előadásunk más rovataiban is találkozandunk vele, a jövő órában az egykoru dolgokat Tinódi példája után meg-
éneklőkhöz megyünk által.

TIZÉNÖTÖDIK ELŐADÁS.

Egyéb, egykoru történeteket leíró verses krónikások. Sziget veszedelme. II. János király élete Csanádi Demetertől. Túri György halála. A nádudvari győzelem Salánki Györgytől. ¹Ihász névtelene. Szinán basa megveretése Szöllősi Istvántól. — Külföldi egykoru történetek előadói: Tinódi, Töke, Valkai. — Külföldi régiebb történetek előadói: Má dai, Csegéri, Bogáti Fazekas, Cserényi.

Tinódit többen követték egykorú fontosb események verses leírásában. Idő szerint legközelebb áll hozzá ama *névtelen*, ki *Sziget veszedelmét* legott a történet évében, 1566-ban, adta. Az előadás szárazon lajstromozza azon kilenc nagyobb kisebb támadást, mely Zrínyi fészke ellen indíttatott; közben néhány érdekes epizódot, „csodát“ mint a szerző nevezi, beszél el, milyen különösen az, mely szerint a benszorult vitézek, feleségeiket leöldösték, nehogy török

kézre kerüljenek. Egy e nők közül esdeklett urának, ne ölné meg, hanem adna neki fegyvert és lovat, szentül ígervén, hogy bátran vivand az ellenséggel. S úgy történt; ő és férje vitéz ellentállás és több törökfej elhullatása után együtt estek el a csatatéren. E történet bizonyosan nem költött: a tizenhatodik század rímkrónikása mindenek előtt prózai valóság és hitelesség után törekedtek; hanem, mert a szerző maga nem vett részt a szigeti dolgokban, hihetőleg azon 25 magyar által tudatott meg, kik szerinte a közel nádasba menekültek. Hátha ez a történet tudva volt Zrínyi a költő előtt, s ez szolgált alapjaul a Deli Vid s bajnok neje gyönyörű epizódjának? Szulimán haláláról nincs e krónikában emlékezet; hihetőleg azért, mert halála módja iránt még akkor eltérő hírek szárnyallottak: hiszen a költő Zrínyi kilencven évvel utóbb tudósít, hogy horvát s olasz krónikák, sőt a törökök is Zrínyi kezének tulajdonítják Szulimán halálát; míg mások a vár bevétele előtt természetes halállal kimúlnak állították. Zrínyi viszont, a mi énekesünk szerint, nem a vég ostrom alkalmával esett el, sőt:

„Vég ustromon Zrínyi Miklós nem vala,
Mert halálos álgyában fekszik vala:

Nyolcadik ustromon sebösült vala.

Egy jancsár ágyához akadott vala :

Harmadnapig a jancsár eltitkolá;

Hogy meghalna, eszében vötte vala :

Az basának megjelöntötte vala,

Fejét vitéz úrnak elvötték vala.“

E *versiója* Zrínyi halálának valamennyi egykorú írók, s főleg a szemtanú Selaniki (török író) ellenében csak azt bizonyítja, mikép nincsen tény, mely egykorúlag különfélekép ne beszéltetnék. Mert a mi névtelenünk is azt bizonyosan nem maga költötte, hanem a nép mendemondájából vette át.

E rimes krónika nyomtatványának egyetlen példánya, s az is csak töredékesen létezik, és saját könyvtáramnak egyik becses ereklyéjét teszi. A Lugossy-codex pedig írott másolatát tartotta fenn, de fájdalom itt is egy levél hiányzik, melyen a 28—47 versszakok állottak. Emezt ismerte Péczely József, s ennek nyomán az akademiában még 1846-ban a Zrínyi halála módjáról értekezett is, annak hamisságát kétségkívülivé tevén.

Következik, másodszor, *II. János király élete*, az unitárius *Csánádi* Demetertől, írva 1571-ben legott az ifju fejedelem halála után. Szomorú szívvel lát a szerző e viszontagságos

élet vázolásához, melyben egyébiránt semmi új ténnyt nem kapunk. Rajta az elbeszélő nyugodt objectivitása helyett az érdeklett fél panaszos hangulata ömlik el, melyben tárgyától alkalmat veszen a szerencse forgandóságáról elmélkedni, olvasóit isten iránti bizodalomra serkenteni, s könyörgésre, hogy végül is jobbra fordítsa az ország nyomorúlt állapotját. Alkalmi tankölte-mény inkább, melyben a János élete példának áll, mint tiszta elbeszélés : de mint a kor érzé-sének visszatükrözése nem érdektelen. Eddig három kiadását ismerünk : egy kolosvárit 1571-ből, melyet még azon évben egy debreceni követett, s 1582-ben ismét egy kolosvári, mely utóbbi az iratás évét 1576-ra teszi — kétségki-vül egy (elveszett) 1576-diki kiadás nyomán, mely a készülési év megifjítása által újdonságot negédlett.

Hasonlíthatlanul érdekesebb, s részben megható, egy névtelennek egykorú historiás éneke *Túri György haláláról* (1571.) Panaszszal kezdi a török ügy díszléséről, miután ezeknek pontosan kijár zsoldjok s mindennemű hadikészületeikről gondoskodva van; s korholásával a magyar kormánynak, mely a végekbeli népek dolgát elhanyagolja, s a magyar uraknak, kik leletlenségökben elhagyják a közügyet, mi által

vége is csak magok fejére gyűjtik a veszélyt. Elmondja aztán Túri Györgynek, az ország akkori legjobb vitézének, elveszését Kanizsa alatt, az övéinek ezen támadt keservét, mikhez még a hős korábbi tetteit adja. Az egész Túri dicsőítése akar lenni. A fő történet oly biztos részletességgel s eleven szemlélhetőséggel van rajzolva, s e mellett annyi érdekeltséggel és melegséggel, mikép alig kételkedhetni, hogy a szerző az ő emberei egyike, s maga szemtanu volt. S így a gyarló nyelvezet dacára az előadás saját érdekekkel, a tartalom pedig történeti hitelességgel bír. Aminthogy Istvánfi Miklós csakugyan megegyezik névtelenünkkel, s irányában a Forgács eltérő elbeszélése a Túrinnak vetett cselről hitelt nem érdemlőmondának mutatkozik. Egyetlen fenmaradt példánya az akademiában őriztetik; és sem hely-, sem évjeggyel nem bír.

Szinte igen becses, történelmi és korrajzi tekintetben, s nem csak elevenen előadva, de írva is jól van *Salánki György* rimes krónikája Geszti Ferenc *nádudvari győzödelméről* (1580.). Elbeszélését a magyar renegát Sásvár bég dolgaival kezdi, kinek nemzete elleni gabszágát eleven színekkel festi. Veisz budai basa azon évi szerencsétlen hadakozásai leírása után, miknek folytán a basa visszahivatott Konstantinápolyba, az

ideiglen helyettesül parancsnokló Sásvár kegyetlenkedéseit adja elő, ki Szolnokon gyűjtven össze a kerületbeli török hadakat, onnan Tokaj ellen indítja; de a németek vitézsége miatt elvonulván, míg Ruber Károly utána nyomúl, a borsodi magyar és német csapatok által hadnagyká választott Geszti Ferenc Nádudvarnál megtámadja és megsemmisíti. Jól készül tárgyhöz az író, pontosan s kellőleg összefüggesztve rajzolja ez érdekes események sorát, de épen az elhatározó csatának részleteit nem ismerte, mi oda mutat, hogy bár a történetek színhelyéhez közel, Borsodban lakott, szemtanúja az eseményeknek még sem volt. Hála a győzödelmet adott istenhez és szabadításunkért; könyörgés rekeszti be a különben tiszta elbeszélést. Egyetlen példánya, mely időnkre szállt, s legott 1581-ben Heltainénál nyomtatott Kolosvárt, Horvát István könyvtárával együtt a nemzeti muzeumban van. Vajjon azon Salánki György ifjusági munkája legyen-e ez, ki negyvenöt évvel utóbb Rotterdami Rézmán Enchiridionát „azaz a keresztyén vitézséget tanító kézben való könyvecskéjét“ Rákóczi Györgynek, még mint borsodi főispánnak, ajánlva 1627. Lugdunumban adta ki? meg nem határozhatom.

Az Ihász Névtelenének hihetőleg kevés

1586 után írt elbeszélése: *Ali basa haláláról*, nem emelkedik fel a történet magasb rangjára, hanem közvetlenül óvakodtató tanítást veszen célba az asszonyok iránt — mint deák címe: „Icon vicissitudinis humanae vitae“ is mutatja; — mégis a törökök akkori erkölcsére fényt vetvén, nem épen jelentéktelen darab. Szerző Budán hallotta a vezír sorsát, ki 1580—3-ig s másodszor 1586-ban volt budai basa, s ki itt, eltérőleg a török történetírók előadásától, méreggel vet véget önéletének. A nyelv újoncra mutat az írás mesterségében. Egyetlen, s hátul csonka, példánya, Ihász Gábor ajándékából most már az akadémiai könyvtárban őriztetik. A nyomtatás Bártfára mutat, s a XVI. század végére, vagy a következőnek elejére.

Mint előadó meghaladja az eddigieket *Szölösi István*, ki Bátori Zsigmond 1595-diki hadviselését *Szinán basa* ellen Jakabfi (Jacobinus) János után szabadon dolgozta. A históriára nézve tehát nincs érdeme a darabnak: annál inkább tünteti ki azt folyó, kellemes előadása, a többi kortársakénál gondosabb verselés és nyelv. Janowich és Németh János egy 1595-ki németújvári kiadást ismertek, mely mint kétségtelen utánnyomat egy azon évi kolosvárit teszen fel, s tanúja azon szerénységnek, melynek többp él-

dáival találkozunk a tizenhatodik században. Azonagy évbeli az esemény, Jakabfi történet-irata, Szöllösi verses dolgozása, melynek kéz-irat után kellett készülnie, s két kiadás Erdély és Magyarországon. Az akademiában Abrugyi kolosvári kiadása van 1635.

Ezek azon rímes krónikák, mik hazai egykorú eseményeket tárgyalnak, s a kétséggkívül sok ilyes közül ránk maradtak. Még négyet kell hozzájuk adnom, mik szinte azonkoru, de külföldi történeteket adnak. Egyikét ezeknek *Tinódi* Sebestyén munkái közt találjuk: *Szulimán cs. Kazul basával való viadali* (írva 1546). Leírja ebben gondos dalnokunk Szulimán 1534—6-ki perzsa hadjáratát Thamasp sah ellen, ki itt a Kazul basa néven értendő — (kuzzul basnak nevezvén a törökök a perzsa sahot veres turbánjáról). Az előadás zavart és homályos, milyen Tinódi forrása lehetett, kinek azt egy a török „császártól jött úrfi“ beszélte. E darabjában hivatkozik ő egy török *Császár-krónikára*, melyet írt volt, de mely korunkra el nem jutott. Következik *Spira Ferenc rettenetös historiája, Tőke Ferenc*től 1553-ból, melyet egyedül a Bornemisza énekgyűjteménye tartott fenn. Ez a Spira halála egyik tanujának (A . . .) deák előadása szerint híven és elevenen adja elő a

vallásos rajongás e szomorú áldozatának vég napjait. — A más két rímes krónika *Valkai András* által készült 1571-ben : elseje a híres algíri kalóz és főnök Barbarossa, tulajdonkép Haireddinne (kit ő Hariadenusnak nevez) Európában akkor (1530) köz csodálatot gerjesztett hadakozásait, s általa Túnisz megvéételét; a második V. Károly császárnak 1535-ben viszont ellene intézett hadjáratát adja elő, melyben Túniszt elfoglalta, s ennek előzőtt királyát ismét bele helyezte (ugyanazon történet, mely Pyrker László Tuníziásának nyújtott tárgyat). A tartalom szorosan Jovius 33. és 34. könyveiből való, mint maga feljegyzi; az előadás, mint Valkaié mindenütt, száraz és gondatlan.

Hátra van még utolsó osztálya a rímes krónikáknak, mik *régibb külföldi történeteket* beszélnek el. Ilyek *Mádai Mihály*tól : *Jeruzsálem pusztulása*, de melynek csak a fogalmazatából maradt fenn tizenhat kezdő versszakja Szabolcs vármegye jegyzőkönyvében, kiadva a Régi Magyar Nyelvemlékek második kötetében. Egy más *Jeruzsálem veszedelme Csegéri Andrástól* van; iratott 1553-ban. A muzeumban egy debreceni kiadás van 1573-ból, s egy kolosvári 1580-ból. Ide valók : *Szkanderbég vitéz dolgai* hat részben Bogáti *Fazekas* Miklóstól 1579-ből,

melynek egy debreceni kiadását birja a bécsi Tezeiánum könyvtára (XXXXVII. évjeggyel?), egy kolosvárit 1592-ből a nemz. muzeum, s egy ettől különböző szinte kolosvárit ugyanez évből a Rádai-könyvtár; végre *Cserényi Mihály*-tól *a perzsa fejedelmek históriája* 1591-ből, Xenophon s más régi írók után: a legterjedelmesebb valamennyi rímes krónikáink közt; kolosvári kiadása 1592-ből az akademiában. Mindezek történeti elbeszélések, költői érzés és előadás nélkül; a vers kezelésében az egy Cserényi mutat felsőséget társai felett. S azért, ezek mellett nem időzve, legközelebb a vallásos epikához megyünk által.

TIZENHATODIK ELŐADÁS.

A bibliai epika mint átmeneti lánc-szem a tanköltészetéhez. Annak protestáns jelleme. Irodalma a tizenhatodik században. — *Erkölcsei beszédek*. — *Tanköltészet*. Vallási és vallás-erkölcsi. Dogmai. Általános erkölcsi. — Feddőköltészet: Horvát András és mások.

Bár a *bibliai epika* a regényes elbeszéléseket és rimes krónikákat idő szerint megelőzte, még is ezek után tárgyaljuk, minthogy alkalmas átmenetelül szolgál a tanköltészetéhez: miután célja nem volt érdekes események költői előadása által gyönyörködtetni, hanem inkább épületes elmélkedések, vallásos és erkölcsi oktatások, jámbor intések s buzgalmi ömledezések által a hitéletre gerjesztőleg, a köz erkölcsiségre javítólag, s a haza akkori soknemű szenvedései közt a kedélyekre vigasztalólag hatni. E világosan kifejezett gyakorlati irány ez egész osztályát a bibliai elbeszéléseknek, úgy mint a tárgyalt rimes krónikákat, szorosán véve a költészet körén kívül ejti: melyhez csak külső, bármí

gyarló, formája szerint tartozik. S ugyanezen gyakorlati irányával különbözik tizenhatodik századbeli vallási epikánk a középkorilegendáktól, melyek prózai öltözetökben is rendszerint sokkal több költőiséggel bírtak; de különbözik tárgyai forrására nézve is, mely a kor protestáns szelleménél fogva kizárólag a szentírás, és pedig kevés kivétellel, az ótestamentom. Nyújtottak ugyan ily bibliai költeményekre más keresztény népek irodalmai is példát; így az ónémet költészet már a kilencedik századból mutatja fel az evangéliomoknak, s külön némely egyes újtestamentomi történeteknek, a tizenkettődikből a Genesisnek, Urunk élete és kínszenvedésének stb verses feldolgozásait; de a tizenhatodik század magyar ily költeményei azokkal semminemű származási összeköttetésben nincsenek, sőt egyrészt egyenesen a protestáns biblicismusból eredtek; másfelül az országos, vallásos és erkölcsi állapotok által hivatnak életbe. Azon egyetlen legendai tárgy, a szent Eustach legendája után készült „Rustán,” melylyel már megismerkedtünk, nem annyira ily irányból, mint inkább jámbor gyönyörködtetésül készült, s azért a regényes beszélek közt tárgyalatott.

Nem mindent, de sokat a bibliai költeményekből a Hoffgref Györgynek Kolosvárt 1553

körül nyomtatott kótás énekgyűjteménye, mely az akadémiai könyvtár egyik legnagyobb ritkaságát teszi, s a Bornemisza Péternek Detrekön 1582-ben nyomult gyűjteménye tartottak fenn; nem kevés ezek közül hol egy, hol több külön kiadásban is maradt ránk, mások csak külön; ismét mások egykori léteztéről csak történetes hivatkozások tesznek tanuságot. A legrégibb író, kinek ily darabjait bírjuk, *Batizi* András, a magyar reformátorok egyik elseje, volt, a nélkül mégis, hogy őt azért e nem kezdőjének mondhatnók, különben nem találnánk a kor csekély közlekedése mellett rögtön annyiakat nyomában: sőt őtet is más kortársaival együtt, már elébbi példák követőjének tekinthetjük. Tőle egyébiránt négy ide tartozó darabot bírunk 1540—46 évekből, u. m. : A vitéz Gedeon, Az istenfélő Zsuzsanna, Jónás próféta és István patriárka szent házassága históriáit. Követik őt időrendben *Tinódi Sebestyén* 1541. Judit asszony, s 1549-ben Dávid és Góliát históriáival; *Csikei István* 1542-ben Illyés próféta és Ákháb király; *Kákonyi Péter* 1544-ben Ásvérus és Esther, s az erős vitéz Sámson históriáival; *Szeremlyéni Mihály* től 1544-ben Egyiptomból kijövése Izraelnek; *Baranyai Páltól* 1545-ben A tékozló fiú; egy 1546 előtti *névtelentől* Eleázár mártiromsága; *Székel*

Balázs 1546-ban szent Tóbiás historiájával; *Fekete* Imre azon évben Sámson és Dalilával, s Egynehány szép historiával a királyok könyveiből; *Biai* Gáspár 1549-ben Dávid és Bethsabéval, *Décsi* András, e szak legmunkásabb művelője, 1549-től fogva hat darabbal, u. m. Az levitáról, Mózsés és József hadáról az Amelek ellen, Makabeusról, Az ifjabb Tóbiás házasságáról, Izsák áldozatjáról, és Világ kezdetétől lött dolgokról; *Sztárai* Mihály 1549 és 57-ben Illyés és Ákháb lött dolgaikkal és sz. Athanasius életével, *Tarjai* Mihály 1552-ben Judit és Holofernes historiájával; két *névtelen* 1553 előtt Manasses és Nabugodonozor, s Az három istenfélő férfiakról, kik az igaz hitnek vallása miatt az égő kemen-cébe vettetenek; ismét egy *névtelen* 1555-ben Ábrahám patriárka áldozatjával; *Bánkai Nagy* Mátyás 1556-b. Jákob fia József historiájával; *Erdélyi* Máté 1560 előtt szent János fővételével; *Fráter* Gáspár 1560-b. Antiochus király kegyetlenségéről való historiával; a *küküllői névtelen* szintén 1560-b. Abigail asszony; *Torkos* János 1561-b. Absolon támadása historiájával; *Ilosvai* Péter 1564-b. több elveszett munkáin kívül, mikre hivatkozik, Sz. Pál apostol életével; *Bornemisza* Miklós 1568-b. ismét Eleázár mártíromsága; *Sztárai* Miklós 1576-b. a Vízözön

históriájával; egy *kolosvári névtelen* 1577-b. ismét Esther; *Decsi* Gáspár 1579-b. Dávid és Óriás históriájával; egy 1581-ki *névtelen* A bölcs Salamon királynak két versengő asszonyállatok közt való igaz ítéletiről való históriájával; egy *névtelen* 1582 előtt a Genesissel „a teremtésről” címmel; *Tolnai* György szinte 1582 előtt szent Jób; *Zombori* Antal 1583-b. ismét Eleázár históriájával; *Illyefalvi* István 1590-b. Jephta tragédiájával, melyet a cím után ítélő írók hibásan tartottak színműnek; s végre *Gyöke* Ferenc Szép históriájával a makabeusok II. könyvéből, melyet egy bártfai, hely és évjegy nélküli, kiadás világos tévedéssel Ceglédi Nyíri János kevi papnak tulajdonított. Mind ezeknek különböző ugyan nyelv és verselésbeni érdemök, de a tárgyalást tekintve azonegy felfogási módjok, mely szerint egyszerűen, de mindennapiasan is és szélesen adják, mit a biblia, az írók különböző tehetségéhez képest nem egyforma szépséggel ugyan, de rövidségével s ihletett fenségével mindig megható módon, terjeszt elő. Sajátjok és szinte közös sajátjok az erkölcsi alkalmazás, mely a kor uralkodó vétkei irányában hol rövidebb, hol bő tanításban történik.

S ezek után még némely *világi elbeszéléseket* kell felhoznom; melyek szinte mint e bib-

liaiak, csak hordozói valamely tannak. Ezek közt első *Varsányi György Xerxes-krónikája* (ír. 1561.), mely egyedül a szerencse mulandósága példázására használtatik, s két kiadást látott Debr. 1573. 74. Ilyek Bogáti *Fazekas* Miklós apró elbeszélései „*az tökéletes asszonyállatok-ról*“ (ír. 1575) egy prolog és epilóg által összekapcsolva, mindennemű női erényeket dicsőítőik s ajánlók, melyek közül egy, u. m. Lucretia ismeretes gyászos története, sz. Ágoston után iratik le, de úgy mint ezt e szentatyából a Gesták vették által; a többi tizenkettő Plutarch erkölcsi iratai közül vétetett (megjelent Kolosv. 1577.) Ilyen, szinte Bogátitót: *Aspasia* asszony dolga és az jó erkölcsű asszonyoknak tükre (ír. 1587; „kit görögből olvastam“ mond szerző), a női szemérem és alázatosság ajánlására (megj. Kolosv. 1591.). S így, míg Bogáti a női különféle erények képeit állítja fel, *Szák mári Fábri* (vagy Fabrici, Fabricicsics?) *István* (1577.) a Parthenius *szerelmes történetei* közül ad tizenhatot, mind a feslett szerelem köréből, „tanoságokra jámboroknak,“ hatalmas szárazsággal s igen rossz verseléssel. Mindössze is csak két kiadását ismerjük.

S ime észrevétlenül a *tanköltészet* kellő közepében találjuk fel magunkat. Ennek könnyebb

átnézete végett bizonyos gyakorlati felosztást követünk, midőn annak hol inkább vallási és vallás-erkölcsi, hol általán erkölcsi, hol végre feddő irányát különböztetjük meg. Itt is, az e századbeli irodalomnak tárgy és kiterjedés szerint ismeretlen volta tekintetéből el fogom az e szakhoz tartozó darabokat lehető teljességgel sorolni, külön csak a bármi tekintetből érdekeseket némi észrevételekkel kísérve.

Vallási tanköltészetünk leggyakoroltabb témája a halálra és utolsó ítéletre emlékeztetés: mely erényes életre intés s a bűnösöknek örök elkárhozással fenyegetése volt. E hűrt már *Battizi András* pendítette meg két költeményében: „Meglőtt és megleendő dolgoknak teremtestül fogva mind az ítéletig való história“ és „Más história az Nabukodonor királyról és az négy birodalmokról“ (mindkettő 1544.), mik Bornemiszsa gyűjteményében már egybe forrasztva állanak, s így nem annyira eposi, mint didaktikai darab, mert benne a Nabukodonozor álma csak kiinduló pontnak használtatik a világ közel elmúlása hirdetésére, s az emberiségben ez okért isteni félelem gerjesztésére. Újra felmerült e gondolat a *sarlóközi névtelennél* (1552-b.), kitől az utolsó ítélet költői s helyenként megható előadását egyedül a Lugossy-codexben találtató

másolat tartotta fenn. Két ily darab áll a Bornemisza gyűjteményében is (1582.), egyik *Dobai András* pataki paptól, másik *egynévtelentől*; egy későbbit *Vajdakamarási Lőrinc* adott (1596. el.); s erre megyen ki mind *Bornemisza Péter*nek kettős dolgozata : Az isten városáról (ír. 1567.) és sz. János látásáról, melyek tulajdonkép azon egy képet állítanak elő: t. i. a jók boldogulását s a gonoszok bűnhődését; mind *Horvát András* költeménye „Az átokról“ (ír. 1547), s egy *bújdoso névtelen* „szép éneke, mikép az úristen megáldja azokat minden jóval, az kik ötet félik, és az istenteleneket megátkozza“ (évjegy nélküli kiadás az akademiában), mindkettő Mózsés után; mind végre *Pesti György* deáknak a halálról való emlékeztető éneke (ír. 1560.): melyek mind érzésben mind formában a kor jobb dolgozatai közé tartoznak, jeléül annak, mikép az írókat, kiket saját erejük nem emelt, itt annál inkább emelte a hathatós tárgy. Némelyek egyenesen nemzetünkre térnek át, mint Horvát András s a bújdoso névtelen, s itt az előadás még hathatósabb; vagy feddő, sőt gúnyos hangot öltenek (természetesen főleg a pápa s barátok ellen) mint Pesti György.

Mások más tárgyakat használtak fel intéseik hordozóiul. Kellemetes olvasatu ezek közül egy

névtelennek költeménye a Lugossy-codexben („Christus comparat regnum coelorum negotiatori quaerenti margaritas“ deák címmel), melyben először a gyöngynek természetrajzi ismertetét adja, azután az Antonius és Kleopatra gyöngy-adomáját beszélván el, a gyöngy és istenige magyarázásához lát. A mily sikárlott a nyelvbéli előadás, oly gondosan tagolt és kivitt a hasonlat: de kép és eszme egységes előadásáról a művészet akkori állása mellett természetesen még nem lehetett szó. *Ilosvai Péteré* a szent körösztsegről (ír. 1568.) első részében e szentség jelentését magyarázza, a másodikban a vele való gonoszúl élés-, a két utolsóban a férfi és nő nevek „jegyzéséről“ azaz jelentéséről szól. Valamint e részek tárgyai különbözők, úgy jellemők is; az első inkább dogmai, a második, melyben keresztség körüli babonás szokásokat emleget, mik nincsenek erkölcsrajzi érdek nélkül, a római egyház szertartásait is gúnyolja e szentségnél; a két utolsó vallásos-erkölcsi mondatokkal van átszöve: tarka halmaz egységes élet nélkül. Szerencsésben kezelte ugyanó „*Ptolomaeus kir. históriájában*“ a Mózsés könyvei görög fordításának (a hetvenkét tolmács által) történetét, Aristeus után; az eleven és erkölcsmondatokkal rakott előadás épen nincs érdek

nélkül; de nevezetes az epilóg, melyben ez a jó hegedős tiszteletet parancsoló bátorsággal támadja meg a dobzódásba sülyedt urakat, kik távol Ptolomaeus buzgóságától, a biblia terjedésére áldozni lelketlenek. Tisztán dogmai tanköltevény csak egy maradt fenn (s ez is egyetlen példányban az akademiánál): *Melius Péteré*, ki miután az unitáriusokat élő szóval, tollal és tettel üldözte, *Az egy igaz istenről* írt, közel két ezer soru, költeményében a hegedősök ajkaira is el igyekezett származtatni tanait.

Általános erkölcsi tárgyuak a következők: *Pécsi Jánosé*: „Oeconomia coniugalis, az házasok életiről való szép ének, melybe tiszti és gazdagsága meglátszik“ cím alatt, hol a házasoknak egymás, aztán gyermekeik iránti kötelmeiket tárgyalja (megj. Kolosv. 1580.); *Tolnai Bálinté*: „de moribus in convivio“ két énekben, hol először a házi gazda, azután a vendégek kötelességeit mondja el (egyedül a Lugossy-codexben maradt fenn); *Ádámi János* kolosvári kereskedő két darabja, egy mely az igaz barátságot dicsőíti, s egy más, beszélgetés alakjában, a szerencse forgandóságáról, melyben főleg istenhezi bizodalomra utal. A beszélgetők „két Múzak, Minerva és Pallás,“ kik mint derék keresztyén *ifjak* kissé furcsán veszik ki magokat (ír. és megj.

Kolosv. 1599.). Ide számítható *Cato* „Igen szép könyvecskéje,“ t. i. erkölesi verspárjainak fordítása is (először Kolosv. 1580.). Jeles mű *Petki János*nak, egy erdélyi nemesnek *Silius Italicus* után készített tankölteménye „Az Virtus és Voluptásnak vetekedések“ (ír. ez időszak végén 1608., megj. 1610.), mely a férfi erények magasztosságát dicsőítván, mindennemű, a kort alázó vétkek irányában, erélyesen korholja s buzdítja kor- és rangtársait, felelnének meg nemzeti és hazai kötelességeiknek.

Ide tartoznak a feddő versezetek is. Hihető, hogy sok ilyen csak írva keréngett, melyek a következő időkben is maradtak fenn némely gyűjteményekben, mások pedig, mik kinyomattak, szántszándékkal is megsemmisítették: néhány azonban mintegy mutatványul még is felhozható. Első helyen, s mint méltó képviselőjét a tizenhatodik századbéli feddélynek, *Horvát András* tályai vagy papot vagy mestert kell felemlítenem, kitől az 1542. és 49. közti időből nyolc költeményt bírunk, fentartva a Hoffgref és Bornemisza énekgyűjteményeikben, hol nevével, hol szülőhelyé után Szkárosi névjegygyel, hol csak lakhelye feljegyzésével, melyek egy részében a hitbeli villongások embere a romai egyházat tanilag is, gúnynyal is támadja meg, de több

darabjában valódi nemes bátorsággal **ostorozza** a hatalmaskodó főembereket, s kivált az igazságot nem oltalmazó, hanem tapodó önző birakat. Ily darabjai : Az Antikrisztus országa ellen, Kétféle hitről, a Krisztusbeli és a pápai foltos hitről, Pál érsek levelére való felelet, kit írt volt a keresztyén predikátoroknak (t. i. Várdai Pál esztergami érseknek az 1548-ki zsinatból a protestáns papokhoz is intézett encyclicája ellen), Panasza Krisztusnak, hogy ellene támadnak a világiak ; Az fejedelemségről (a magistratusok és főurak ellen), A fősvényységről, Az istennek irgalmasságáról és a világnak hálaadatlanságáról, Az átokról Mózsés után Deut. 28., de alkalmazva hazánkra s ama szomorú korra. Horvát, eltekintve a felekezeti állásponttól, mint szigorú erkölcsbíró, férfias jellem s gyakran hatásos előadó teljes méltánylatunkat érdemli. Bornemisza egy más feddélyt is közöl egy kitért *névtelen baráttól*, miben ez a kath. papokat erkölczstelenségről vádolja. Egy prózai satira a kath. papok nótelenségét gúnyolja beszélgetés alakjában (Krakó 1550. egyetlen és csonka péld. saját könyvt), De ezek sem maradtak adósai a protestánsoknak, bár csak egy kath. feddélyt ismerek a *felnémeti névtelentől* 1565-ből: „Ének a Luther-papok ellen,“ melyet egy régi könyvbe

beírva találtam, s mely, egyéb hasonlókkal együtt, nyomatlan maradt, miután ilyek terjesztésére az ez időben kirekesztőleg protestáns nyomdászok sajtóikat egyáltalában nem használtatták. Más ide tartozók: *Tinódinak* két költeménye: *Sok részögösről*, és *Az udvarbírákról és kulcsárokról*; ez utóbbi személyes korholás a főurak tisztei ellen, kik uraságaikat csalják s a vendégeket — köztök őt is, a lantost — rossz borukkal elkedvetlenítik; *Ormpruszt Kristóf* pozsonyi kir. kamarai pénztárnok satirája gonosz asszony embereknek erkölcekről, melyet a szerző előbb németül, aztán barátjai nógatására magyarul is írt (1550., kiadva ez évb. Bécsb.); egy *névtelennek* gúnyos recipéje a rest és csácsogó asszonyok ellen (prózában, és placat alakban nyomtatva; egyetlen példánya saját gyűjteményemben); végre *Csáktornyai Mátyásé*: „Az romai asszonyoknak cifraság tilalmáról való perlődések az tanács előtt“ két részben (1559), melyben a női fényüzést s vele járó bűnöket korholja. Egészben a feddő irodalomtól, a mennyiben forrása nem a vallási türelmetlenségben található, az erkölcsi becset meg nem tagadhatni, erkölcsrajzi tekintetben pedig mint a korról tanúságot tevő, teljes figyelmünkre méltó.

TIZENHETEDIK ELŐADÁS.

Az *apológ*. Pesti Gábor Aesopusa. Heltai Gáspár meséi. — *Lyrarai költészet*. Az egyházi ének. Katholikus karkönyvek. Protestáns énekeskönyvek. Unitároké. Szombatosoké. A XVI. századbéli egyházi költészet méltatása.

Még egy formájáról a tanköltészetnek kell szólanom, mielőtt a lyrához mennék által, és pedig a legkedveltebből a középkorban, az *apológ* vagyis aesopusi meséről, mely mindjárt ez időszak kezdetén jelenik meg. Tudnillik Pesti, vagy nemzetségi nevén *Missér Gábor*, a négy evangelista híres fordítója, e bibliai munkájával szinte egykorúlag, u. m. 1536-ban, adá Aesop életét és fabuláit, megtoldva mindegyikét egy-egy terzinába foglalt tanusággal. Pesti Aesóp valamely régi redactióját követi; melyhez képest meséi rövidiek, kevés szavúak, s bár szabad for-

dítást ígér, még is az eredetit elég szorosan követők. Így e munka a nyelvbéli előadás előnyei dacára — mely tiszta, szabályos és szabatos — nem volt az, mi neki általános érvényt adott volna, t. i. népszerű. S épen ez utóbbi tulajdon teszi *Heltai Gáspár meséit* a kor egyik legérdekesebb jelenetévé. Címök : „Száz fabula, melyeket Aesopusból és egyebünne begyűjtett és öszveszörzött“. A szerző úglátszik német redactiók után dolgozott, s nem csak Aesóp, hanem Rimicius, Avian, s másokét is adta, szabadon tárgyalva, különösen az úgynevezett affabulációkban, vagyis az erkölcsi tanulságok előadásaiiban, melyek, míg az apológok rendszerint egész elbeszélésekké szélesednek ki, s gyakran valóságos népmesék formáját veszik fel, elég bőven oktatnak, intenek, s ez intéseknek szentírási helyekkel, példákkal és közmondásokkal adnak nyomatékot : *közmondásokkal*, melyek a mesével folytonos benső viszonyban jelenve meg, a philosophusi bölcseséget úgy tüntetik fel, mint a közmondásokban megjelenő népbölcsesség testvérét. Ezen kívül e mesék morálja nem csak általános, hanem folytonos tekintettel lévén a különféle osztályoknak azon időbeli erkölcsére, a kor köz és magán életére, egyszersmind különyszerű is; mihez egy minden idegen zamattól

ment tárgyalás járulván a maga kényelmes s egészen népi jellemű elbeszélésével, keresztyén életnézetével, s nemzeti vonatkozásaival: a munka mint eredeti, kor- és népszerű úgy jelenik meg. S ebben fekszik mind irodalmi, mind történeti nagy jelentősége. Hogy az mind ezeknél fogva csakugyan köz tetszésben részesült is, bizonyítani látszik azon körülmény, miszerint Manlius János azt 1596-ban Németújváratt újra kinyomatta. Az eredeti kiadás idő folytán annyira megritkult, hogy annak csak egy példányát ismerjük (az akademia könyvtárában), s ez is csonka lévén, megjelenése évét meg nem határozhatni.

Ezek után most már a *lyrai költészethez*, még pedig először is annak virágzóbb részéhez, a vallásos érzelmeköltészethez megyünk által. Ezt két szakaszban fogom tárgyalni, a mint t. i. vagy egyházi használatra rendeltetett, s így súlypontját saját körén kívül, a liturgiában találta; vagy ettől függetlenül a költő kedélyállapotjából mintegy belső szükséggel fakadt elé.

Mennyiben míveltetett az *egyházi ének* a katolikusok által e században, azt meghatározni szinte lehetetlen. Ismerek ugyan három katólikus karkönyvet, kéziratban, úgymint a Batthyányi-félét a gyulafejevári s két mást a sáros-

pataki könyvtárban, melyek kétségkívül ez időszakból valók *), de szövegök részben kétségkívül nagy régiségre, tehát a megelőző idősakra mutat, s bajjal meghatározható : járult-e hozzá e században valami egészen új, s kitől, mikor, s mi, miután sem a különben is csonka codex, sem az egyes énekek évjegyet nem viselnek. Mindazáltal a hitujítási törekvések által támasztott katolikus visszahatás nehezen hagyta revissio nélkül az átöröklött énekkészletet, mely az alap világos régisége mellett részben a csinosító s megújító kéz nyomait ismerhetőleg viseli.

Az új egyház is, szinte úgy mint Németországban, eleinte csak a katolikus énekkészlethez folyamodott, s részint a régi magyar templomi hymnusokat vette át, hol szóról szóra, hol némi változtatásokkal; részint új fordításokat készített. *Székely István*, a zsoltárok első prot. fordítója s egy híres magyar krónika írója, számos ilyeket fordított, s azokat „a keresztyén eklézsiának régi deák hymnusainak magyarázatja“ cím alatt Krakóban 1538-ban adta ki. Fájdalom, hogy ezen, vallástörténeti, költői

*) A Batthyányié is, melynek e helye : „Hogy a mi nyomorúlt országunkat a pogány kéztől megszabadítsd“ mutatja, miszerint az 1541 után íratott.

és nyelvi tekintetben minden esetre igen nevezetes könyvet mind ekkorig nem láthattam, s így önöknek a módról, miképen ő a breviáriumi énekekkel bánt, nem mondhatok semmit. A melyek a protestáns régibb énekeskönyvekben találtnak, péld. a *Veni redemptor gentium*, a szűz Mária éneke: *Magnificat anima mea Dominum*, *A solis ortus cardine*, *Natus est nobis Rex gloriae*, *Patris sapientia*, *Te Deum laudamus*, *Jam lucis orto sidere*, *Pange lingua*, *Conditor alme*, *Dies irae* és sok egyéb fordításai, mind a katholikus időkből valók. De szinte egykorúlag megindult a protestáns énekköltés is, melynek első mivelői csakugyan az első magyar reformátorok, név szerint Batizi András (már 1530. óta), Rádai Balázs, Dévai Mátyás, Huszár Gál, Sztárai Mihály, a három Szegedi (István, Gergely és Lőrinc) s mások voltak, kik szinte mint a német reformátorok, jobbra a zsoltárokat vették előképül; míg mások, mint különösen a tizenhatodik század másod felében Skaricza Máté, Luther énekeit (*Erős várunk nekünk az isten, Atya isten tarts meg minket stb*) fordították le; egyebek eredetieket készítették, majd dogmai tartalommal, a hitágazatok terjesztésére, majd könyörgés alakban az év nagyobb ünnepeire, vagy a vallásos élet külön momentumaira alkal-

mazottakat (házassági, halotti stb), vagy a hazának mindinkább elboruló állapotairól (az úgynevezett jeremiádok) stb. Mintegy ötven énekszerző nevét ismerjük, kik e század folytatában ilyféle dolgozatokkal nevelték az új egyház énekkészletét, nem mindig belső hivatásból, hanem gyakran csak községek szükségét kielégítendő, minthogy alkalmas énekgyűjtemények még nem léteztek, vagy a később létesültek drágaságuknál fogva nem voltak még kiki által megszerezhetők. T. i. a gyűjtések csak a tizenhatodik század második felében kezdődtek. A mint azonban az *énekeskönyvek* eszméje megszületett, minden felekezet derekasan igyekezett az elszórva készült s használt énekeket összeszedni, s közhasználatra kibocsátani.

Legelső ily énekeskönyv volt, úgy látszik, a Szenci Molnár Albert által említett *Huszár Gálé*, ki 1557-ben dunántúli superintendens volt, s mintegy 1576-ig virágzott. Ezének tartom az *akademia* könyvtárának azon eddig ismeretlen, címlap nélküli csonka énekeskönyvét, mely betűjellemei után minden bizonynnyal Debrecenben nyomult, és pedig vagy Török Mihálynál, ha az 1564—70 közt, vagy ennek utóda Komlós Andrásnál, ha 1570—76 közt készült. Minden esetre 1564 és 76 közé teendő az, mert a legifjabb da-

rab benne, 1564-ből való, 1576-ban pedig úgy tartatik, hogy Huszár Gál többé nem élt. Az akademiánál levő töredék zsoltárokat, karácsoni, passiói, feltámadási és mennybemeneteli, úrvacsorai, predikáció-utáni énekeket s vegyes szentegyházbeli dicséreteket tartalmaz. Ezt követte *Bornemisza Péter* dunáninneri superintendensé, mely Detrekőn 1582-ben jelent meg, s első részében egyházi s egyéb vallásos énekeket, a másodikban vallásos, tan- és feddő költeményeket, a harmadikban bibliai beszélyeket foglal. Ezzel egykorulag, vagy kevéssel utóbb jelenített meg a szinte Molnár Albert által említett *Beyte Istváné*, ki 1580-ban szinte dunántúli superintendens volt. Ezét vélem felismerni azon ismeretlen kótás nagy énekeskönyvben, melynek saját gyűjteményem néhány kevés töredékét bírja, s melynek nagyobb részét, de szinte cím, kezdet s vég nélkül, ujabban Nagy István úrnak ritkaságokban gazdag könyvtárában láthatnom szerencsém volt. Következett *Gönci Györgyé*, melynek első kiadása könyvészeink szerint Debrecenben 1592., második Bártfán, harmadika Lőcsén 1635-ben jelent meg, de miközöl én csak ez utolsót ismerem, sőt egyetlen fenmaradt példányát magam birom is; s mely szerkezetével a mai protestáns énekeskönyvek-

nek alapul szolgált. Továbbá egy *bártfai*, melynek csonka és egyetlen példánya a sárospataki könyvtárban őriztetik, s mely tartalma után ítélve, szinte 1590 utáni ugyan, de Gönciétől elrendezésére nézve tökéletesen különbözik, azonkívül némely ennél nem találtató énekeket is tartalmaz; végre *Dávid Ferenc* és *Heltai Gáspáré*, mely Kolosvárt évszám nélkül s kis 8adban nyomtatott. Közölök a bártfai énekeskönyv hihetőleg a Luther hívei számára rendeltetett; Dávid és Heltaié az unitáriusok részére készült, a miért a Szentháromságot illető énekek benne hiányzanak, s azok, hol e tanra vonatkozás van, megváltoztatvák; a többi Calvin követői által szerkesztetett, de mind a két protestáns felekezet által használtatott. Mindezekhez járul még *Ujfalvi Imrétől* a halotti énekek gyűjteménye, mely Debrecenben 1589-ben jelent meg először, de eddig csak az 1654-diki váradi kiadásban ismertetett, melynél én egy régibbet (Lőcse, 1635) bírok. Továbbá van még néhány, a tizenhetedik század első felében készült kézirati gyűjtemény is, mik legnagyobb részt az említett nyomtatott énekeskönyvben foglaltakat tartalmazznak, némit azonban közölnek, mi azokba belé nem ment; ilyen az úgynevezett lipcsei codex, a tizenhetedik század elejéről, Lugossy co-

dexe 1627—33-ból, s az akademia kecskeméti kótás karkönyve 1637-ből.

Egészen külön áll ezektől, s mint egy, kevéssé ismeretes, kised, üldözött s mégis e napig, bár titkon, fennálló felekezet hitéletének szinte egyetlen irodalmi emléke, nagy nevezettségű: az erdélyi *szombatosok hymnológiája*. Ennek megalapítója az ifjabbik *Bogáti Fazakas Miklós* volt, hihetőleg a Mátyás-krónika folytatójának, az unitárius hasonnevű versirónak a szombatos felekezethez állott fia, kinek 1604-ben elkészült Zsoltárkönyvét több könyvészeink mint kinyomtatottat hozzák fel a nélkül, hogy egy is valaha látta volna. T. i. kéziratban rejlett az mindeddig az unitáriusok kolosvári könyvtárában, s most az illetők jóságából kezemnél van. Első részét teszi ez egyszersmind a szombatosok énekeskönyvének, melyhez egy második, vegyes hymnusok és dogmai énekekből álló járult, részben legalább bizonyosan ugyanazon szerzőtől. Ennek, első részében hű, mása az 1615-ben leírt, Lugossy által megismertetett akadémiai Jancsó-codex, a másodikban mindazáltal részint abból vett, részint más szombatos énekek új szerkesztményét tünteti fel. Végre ismét az unitáriusok kolosvári birtoka egy harmadik, először Kriza által megismertetett, 1617-ben írt, s 1626-dikig

folytatott codex, mely a zsoltárok elhagyásával egyedül a Jancsó-codex második részét „az Izrael istenétől rendeltetett szent és igaz innepeknek megszentelésére csináltatott énekeket“ foglalja magában, azon renddel, mint amaz, csak egy pár ének hián, de miután egész és ép, nem csak kerek s egész szerkesztményt, de számos később hozzá toldott énekeket is tartalmazó. E nem csekély énekkészlet nagyobb részt a zsoltárok szerzőjétől látszik lenni, de vannak egyes énekek más nevezett költőktől is, melyek ama kisdied felekezet kebelében voltak *Pécsi Simon*, *Bethlen Gábor* főcancellárja, a felekezet főoltalmazója s végül mártirja, *Pankotai Tamás*, *Bökényi János*, *Alvinci Énok*; s e szerint ez, bár csak kicsi részben, a tárgyalásunk alatt levő időszakból, nevezetesen 1581-től, mint láttuk, a következő század első negyedébe szolgál által.

Ennyiből áll az, mit ez időszak egyházi énekköltészetéről szólva, könyvészileg is fel kellett hoznom, nem lévén irodalmunknak ennél kevesbbé ismert ága, miután valamennyi említett énekgyűjtemények az egy Bornemiszaén s a Lugossy és Kriza által megismertetett két codexen kívül irodalomtörténetünkben mindeddig váltig ismeretlenek, Gönciét sem vévén ki, melyet többen emlegettek ugyan, de sem Jankowich, sem

Horvát István, sem Nagy Gábor vagy mások még csak nem is láttak.

Midőn most már az öszves egyházi költészet méltatására térünk, nehogy iránta igazságtalanok legyünk, nem illik felednünk, miszerint azt gyakorlati rendeltetésénél fogva más mértékkel kell mérnünk, mint a lyrai költészet egyéb, önálló nemeit. Rendeltetése t. i. általában vallásos érzéseket költeni az egyházi községekben, annak tagjaiban jámbor hitet, az isten iránt szívélyes bizodalmat s gyermekded ragaszkodást táplálni; különösen pedig az egyházi új felekezeteknél a biblia, mint istentől sugalt, s így a keresztyén vallás fő alapját tevő szent könyv tekintélyét mindenek felett megállapítani, s egyszersmind hittani ágazataik iránti meggyőződésöket erősíteni : a honnan e neme a lyrának kénytelen volt a didaktikai, sőt eleinte a polemiai elemet is felvenni. Ha ezen tartalom egyszerű beszédben szólalt meg, mely valamint egyfelül a mindennapitól, úgy másfelül a költői s kivált világias ékességtől, vagy épen dagálytól távol maradt : úgy rendeltetésének teljesen megfelelt. S ezt ez időszakbeli egyházi költészetünkről nagyobb kisebb mértékben csakugyan állíthatni. Közvetetlen hit, mély meggyőződés, bensőséges odaadás jellemzik azt, s ha, kivált a

didaxisra nagyon hajló protestáns énekekben, a beszéd gyakran nem különbözik a prózától, ez által kevesbet szenvedett, mint oly költői divatnyelv által fogott volna, milyen a legújabb istenes énekekben a közvetlen vallásosságot minden nyomon megcáfolja. S így, bár a forma, akár a kifejezés választékos csínját, akár a vers szabályos lejtését vegyük, a régi katolikus himnuszokénál is pongyolábban jelenik meg, a kor vallásos fogékonyságával találkozván, nem tévesztette hatását, buzgóbb érzéseket gerjesztett mint kifejezni bírt, s ekkép nagyszerű tényezője lett azon lelkiületnek, mely e században ismét a vallás belsősége felé fordult, értelme s kedélye minden erejével. Nincs a protestáns énekszerzők közt, ki határozott felsőbbiséggel jelennék meg társai felett, az egyenlő míveltségi fok egyformává tette ez öszves költészetet; de egyes darabok, s ismét egyes darabok egyes helyei találtatnak a többiek felett kitünők. Ellenben érezhető emelkedést mutatott e költészet az üldöztetése közepett egészen kedélyvilágához utasított szombatos felekezethnél, s különösen annak fő képviselője *Bogáti ifj. Fazakas Mihálynál*, kinék szabadon dolgozott zsoltárai és énekei mind melegségre s költői kifejezésre, mind az érzések nemességére, úgy a nyelv és versalak

tisztaságára nézve mindent meghaladott, mit egyházi költészetünk azon időben előállított. Akkor azonban e szép énekgyűjtemény az országos tilalmak miatt világot nem láthatva, s a kisdied felekezetnek isteni tisztelete rejtekhelyeiből ki nem hathatva, az öszves énekszerzésre nem gyakorolhatta azon nemesítő befolyást, mely különben el nem maradhatott volna.

S ez legyen mára elég e fontos tárgyról. Legközelebb az önálló vallásos s a világi lyrához megyünk által.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TIZENNYOLCADIK ELŐADÁS.

Önálló lyrai költészet : Elegiaköltők. — Egyéni vallásos és világi dal : Balassa Bálint. — *Alkalmi költészet* : ódák. — Római mérték behozatalának első kísérletei.

Az önálló lyra is többnyire vallásos érzéseket zengett a tizenhatodik században. De itt a költők nem a község érzésének igyekeztek tartalmat, irányt és kifejezést adni, hanem istenes gondolatokkal eltölt saját keblök szükségének eleget tenni. Ismerjük e század szenvedéseit, a köz nyomort, melyet a török hódítások és hadjáratok községekre úgy mint egyesekre, de közben a vallási és politikai üldözések is egyes hazafiakra hoztak: ez állapotok gerjeszték fel többnyire ama vallásos hangulatot, mely nem csak papi és világi egyének, de nők keblében is énekre fakadt. Ennél fogva bizonyos nyomasztó bú jel-

lemzi e költészetet, s inkább a szenvedései felett szemlődő, fájdalma poharát az utolsó cseppig kiürítő, s azért bő, mély, de csendes elegia hangját és formáját szereti, mint az istenhezi jótevő viszony élénk képzeléséből melegen felderülő szív ömledését, vagy éppen a fő lény teremtő s világkormányzó hatalmától emelt és lelkesült hymnus föllengését. Ily darabok különösen : a hitéért üldözött *Szepetneki János* halálra készülő éneke (1555.), *Palatics György* éneke csonkatornyi fogságában (1570.), a *Bátori Boldizsár* (1594.), úgy *Kátosi Péter* kissebzeni polgár (1595.) kivégeztetésök előtti énekeik; ilyen Magyarország gyásza *Gyarmati Imrétől* (1596.), egy más ilyen „Várad pusztulásakor“ *Debreceni Jánostól* (1598.), s Erdély veszedelméről *Vay Lőrinctől* (1602. mind a három a lipcsei cod.).

Bármi megilletők e művecskék helyenként, mégis egy lyrai költőnk maradt csak a tizenhatodik századból, ki a költői nevet teljesen megérdemli: báró *Balassa Bálint*, nevezetes egyszerűsmind arról is, hogy az írók közül a világi dalt ő pendítette meg első. Balassa Bálint élete és költészete közt a legszorosb összefüggést ismerjük fel, bár ez élet felett oly sűrű homály lebeg, mely még csak alapos gyanításokat is alig enged. Anyait mégis tudhatunk, hogy e lovagias ifju, mind

vallásos és tudományos, mind a vitézi pályára kitünő neveltetést nyert; midőn Bátori István az erdélyi székbe ült, azon magyar urak közé állott, kik Békesi Gáspárt pártolták, s 1575-ben vitézeivel Erdélybe rontott, de a határon a fejedelem vezére Kornis Gáspár által megveretvén, s futás közben Hagymási Kristóf katonái által megfogatván, Bátorinál fogságba esett; de innen később nem csak kiszabadult, hanem, úgy látszik, a fejedelem különös kegyét is megnyerte, miután 1585-ben készült végrendeletében e kegyére hivatkozva őt hitvese főtútorául is kérte ki. Visszatérvén Erdélyből, hazája szolgálatába állott, s a végvárakban vitézkedett a törökök ellen, sőt, különösen Egerben, úgy látszik, vezérkedett is. Itt történhetett házassága is Dobó Krisztinával, Istvánnak az egri hősnek leányával 1584-ben, ki neki a következő évben fiat szülvén, ő maga „testében beteges lévén, de elméjében egészséges,” tette fel az említett végrendeletet, mely minden érdekessége mellett későbbi viszonyaira csak annyiban vet világot, miszerint hitvesének bátyja Dobó Ferenc, huga jószágait és vagyonát elfoglalva tartotta, felesége pedig a király által azon időben törvénybe volt idézve. Innen keletkezhett költőnknek

azon állapota, mely négy évvel utóbb kényszerítette hazájából kibújdosni

„Isten . . . légy vezérem ,

Mert ím bújdosni úz nagy bú és szemérem“

írja „bujdosó énekében;“ hogy pedig e kivonulása számkivetés volt inkább mint önkénytes futás, ugyanazon ének azon helye gyaníttatja, melyben istent kéri :

„Hogy bujdosásom ideje tölte után

Én édes hazámban térjek ismét vigan.“

Noha másfelől vannak jelek, mik egyszersmind becsületbeli ügyet sejtetnek. T. i. említett Bujdosó énekében verseit okozza ígyképen :

Ti pedig szerzettem átkozott sok versek,

Búnál kik egyebet nekem nem nyertetek,

Tűzben mind fejenként égjete, vesszete;

Mert haszontalanok, jót nem érdemletek.“

s a felebbi hely : „bújdosni úz nagy bú és szemérem“ ilyesmire vezethet. Szinte így nem tudjuk, hol tartózkodott legyen száműzetése idején, bár egy más énekét, külföldön, így végzi :

„Ezeket irám

A tenger partján

Oceanus mellett,

Kilencven egyet

Mikor jedzettek

Másfélezer felett.

Csak 1594-ben találjuk ismét hazájában, ho

Esztergam ostrománál Pálfi Miklós mellett vitézül harcolván, mind két combja keresztül lövetett, minek következtén rövid ideig senyvedvén, miután utolsó énekét is istenhez intézte, meghalálozott. Balassa Bálint énekeinek csak legkisebb részét adta ki Nadányi ; t. i. ezen több mint hússzor (legújabbán Pest, 1806.) ismételt kiadásban azon vallásos énekei, miket Sándor szerint ily cím alatt : „Beteg lelkeknek való füves kertecske,“ még huszonkét éves korában Krakóban 1572-ben bocsátott ki, nem foglaltatnak. Lehetek neki feddő és gúnyversei is : s ilyek értendők azon „átkozott sok versek“ alatt, miket, mint láttuk, tűzre ítélt. A Balassa versei köz kézen forgó gyűjteménye, legnagyobb részében, egyéni vallásos énekeket tartalmaz, mik azon mysticismus jellemével bírnak, mely mind buzgó vallási neveltetésének, mind élte keserőségeinek összeforrt nyilatkozása volt. Mély de elborult érzés, a bűnnek öntudata, uralkodik azokban, s a képes költői nyelv, tömörttség, s a versek dallamos lebegése mellett is örömtelen érzést gerjeszt. Meghatók hazafiúi énekei, mikben a haza hanyatló ügyét siratja ; és igen kellemesen hangzik vissza keblünkben azon pár dala, melyben a szép természet s a vitézi élet szeretete derült tüzes röpdösést vesz.

Az alkalmi költészet, mely leginkább hadi tetteket *ódákban* dicsőített, csak egy pár maradványt hagyott, milyen *Gyulai Mártoné* Pálfi Miklós és Schwarzenberg győri diadalmukról 1599., és *Debreceni Jánosé* Bocskai Istvánhoz 1605.; amaz a később szinte uralkodóvá lett *tudós* poesis egyik előhírnöke, melyben az elbeszélés s mythologiai képek vagy inkább fogalmak és nevek szerepeltek; imez még a nemzeti hangu költészethez tartozik, s nincs élénkség, sőt tűz nélkül. *Tasnádi Péter* első tett próbát Horatiussal, a II. könyv 14. szép ódáját (*Eheu fugaces*) utánozván, de minden sejtelme nélkül a classicismusnak, tiszta keresztyén felfogással adja azt, az eredeti (*alcaeusféle*) ódaalak tagszámával, de időmérték helyett rímezve.

S itt kell, bár futólag, emlékeznem *Erdősi Jánosról*, ki bibliafordítási működése közben a magyar nyelvet beható tanulmányozás tárgyává tevén, nem csak egy, több tekintetben bámulásra indító nyelvtant készített, hanem nyelvünknek időmértani természetét is észrevevén, *az elegiai versmértéket* nagy szerencsével megkísérlette, de néhány csekély utánzókon kívül, különösen a költői dictionnak nagy kárával, követőket nem talált.

A *leiró* s egyéb, semmi bizonyos költői osz-

tályba nem sorozható, darabokat mellőzván, jövő alkalommal a tizenhatodik század szűk körü, de mégis nevezetes drámai kísérleteivel fejezzük majd be ez időszak költészete történetét.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TIZENKILENCEDIK ELŐADÁS.

Színészet és *színköltészet*. „Balassa Menyhárt“ az első ismeretes magyar históriai színdarab. — „Moralitások“ vándor lantosok által előadva. „Comico-Tragedia.“ — A tanodai dráma. Bibliai tartalommal: Szegedi Lőrinc Theophaniája. Classicaí tartalommal: Bornemisz Péter Klytaemnestrája.

Mai előadásom tárgyát a tizenhatodik század némely *drámai* maradványai teszik.

Vissza fognak még önök emlékezni azokra, miket az elébbi időszak színészetéről mondtam: tudniillik, hogy a tizenharmadik s a tizenötödik századból, sőt a Jagyellók korára nézve is vannak adataink, mik szerint a magyarnak azon időkben vándor színésze volt, melynek előadásai és énekei a népi élet egyik kedvelt tényezőjét tették. Lehet, sőt hihető, hogy a népköltészet ez ága a mohácsi vérnappal megcsökkent, s a bekövetkezett zavaros idők súlya alatt nem mindjárt támadt ismét fel. De feltámadt az még

is, mit egy, Horvát István által fényre hozott adat kétségtelenné teszen, mely szerint t. i. a tizenhetedik század elején „mesék és színdarabok adattak elő nyilvánosságosan, mik Kanizsa ostromát, a törökök remegését, futását és jövőendő veszedelmöket mutatták fel.“¹⁾ Lássuk mit tanulhatunk e nevezetes helyből. Mindenek előtt senki sem fogja azt úgy érteni, mintha a kanizsai esemény rögtönzött volna embereket, kik egyenesen és kirekesztőleg ennek színi előadására egyesültek volna, hanem úgy, hogy már létezett színésztársulatok tették többi közt e szomorú eseményt is önszerkesztett mutatványaik egyik tárgyává. Nagy fontosságu pedig ez adat különösen azért, mert a népszíneszetnek egyik, s tán fő tárgyaként a jelennek történeti eseményeit tünteti fel, egyszersmind pedig *gyakorlati irányra* is mutat. T. i. Kanizsa 1600-ban a törökök által megvéttetett ugyan ²⁾, de egyedül a várhad s a felszabadítására jött seregek kiéheztetése által; magok az ütközetek, miket

1) Publice fabulae exhibitae, et comoediae, expugnationem Canisiensem, turcarum trepidationem, fugam et futuram stragem repraesentantes.“ (L. a Postilla Scultet. 1617. toldaléka 97. l.)

2) „Expugnationem.“

Istvánfiból részletesen ismerünk, rendkívüli szerencsével a törökök tetemes veszteségeivel s gyakori rémülő futásaival folytak ¹⁾, s azért nem csökkent a magyarok reménye, miszerint a feladott vár nem sokára vissza fog vétetni (amint-hogy évvel utóbb a visszafoglalás meg is kísértetett, bár sikertelenül): már e remény élesztésére voltak, úgy látszik, az említett mutatónyok irányozva: a törökök elétűntetett rémülése egyszerűsmind jövőendő veszedelmök ²⁾ előjelül és zálogául mutattatván fel. Sugyan e hely gyaníttatja velem azt is, hogy a legújabb eseményeket mohón felkapó, tevékeny színészet mindjárt nyomban a vár feladása után vonta azt körébe, midőn az 1601-diki foganatlan ostromlás a visszavehetés reményét még el nem enyészttette.

Nem kétlem részemről, hogy e vándor színészet darabjai kirekesztőleg magoknak a színészeknek szerzeményei voltak. Így volt ez másutt is a keresztyén dráma keletkezésekor; így maradt részben mind e napig; erre látszik mutatni azon, szinte történeti, dráma, mely az enyészett egyetlenegy példányban, az akademiában elkerülte, u. m. „*Balassa Menyhárt*.” T. i. sok-

¹⁾ „Turcarum trepidationem, fugam.”

²⁾ „Futuram stragem.”

kal, több elevenség és élethűség van ennek valóban drámai dialogusában, mint hogy az, amaz időben, mástól, mint egy a színpadi előadhatás titkaival mindennapi gyakorlatból ismeretes színésztől, származhatott volna. Érdemes lesz vele itt közelebbről megismerkednünk már csak azért is, mert címén túl az irodalom róla mindeddig semmit sem tud. Fő személye az öt részre (actusra) osztott darabnak Balassa Menyhárt, a tizenhatodik század egyik leghatalmasb hőse és legszemtelenebb pártosa; tárgya inkább a jellemnek, mint valamely fontos cselekvénynek előadása. Imezt így jeleli a cím, mely teljesen ekép hangzik: „Comoedia Balassi Menyhárt árulatasáról (árulásáról), melylyel elszakada az magyarországi második választott János királytul.“ A dolog 1561-ben történt. Hogy a darabot megíthessük, annak folyamát röviden előadom. Az I. rész első jelenetében Balassa és Kasza Mátyás, annak egyik biztosa a „közbeszólók“ (interlocutori). Ez bejelentvén Szénási Istvánnak, mint látszik Balassa udvari predikátorának és a bécsi udvarhoz küldöttjének visszajövetelét, beszélgetés szövődik köztök, melyben maga Menyhárt exponálja Jánostól elpártolása okait. A második jelenetben Balassa maga marad a belépett Szénásival, ki elmondja mily gonosz hírben áll

az udvar magyar urainál, de hogy a király (Ferdinánd) hajlandó őt hűségébe fogadni, s hozzáállásaért Diósgyőrt ajánlani, úgy hogy Szatmárt és Nagybányát Menyhárt visszabocsássa. S itt el nem marad a predikátor, abbeli jámbor tanácsával : elégednék meg ura ez ajánlatokkal, vetne véget a sok istentelenségnek, és laknék nyugodalmasan Diósgyőrött. A II. rész, valamint a többi, csak egy jelenetből áll. Itt Balassa tanácskozában biztos embereivel, Kelemen ispánnal, úgy Tamás és Józsa deákokkal a teendőkről, abban állapodik meg, Tamás deák javaslatára, hogy Oláh Miklóst ajándékkal s hite változtatásával nyerje meg; s Józst az érsek előkészítésére maga előtt elbocsátja. Józsa a III. felvonásban jár el dolgában; maga Balassa aztán a IV-ben jelenik meg az érseknél, s ennek kívánságára, hogy a római hitre áttérését tettel is bebizonyítsa, bűneit meggyónja, végre Oláhnak ajándékot ígér, ettől viszont feloldoztatik, s a királynáli közbenjárásáról biztosítatik. Az V. rész beszélgetést foglal magában Menyhárt fia Boldizsár és Tamás deák, mint látszik ennek nevelője, közt, melyből Boldizsár készületét tudjuk meg, a János udvarából, hol záloga volt apja hűségének, megszökni.

E vázlatból látják önök, hogy, ha lehet cse-

lekvényről e darabban szó, úgy az Menyhárt elhatározásában áll Ferdinándhoz állani által, az e végre tett előleges lépésekben, s végre a hit-változtatás és ajándék által megnyert érseki kegy folytán magában a szándékolt átpártolásban: egy, bár következményeiben, de drámailag nem fontos tettben, mely tehát legfeljebb valamely nagyobb drámába egyes motívumul beillő. Azt is észre vehették önök, hogy a mennyiben már az első felvonásban biztosítva van Menyhárt elfogadtatása Ferdinánd által, és semmi nehézség, s ilyennek leküzdése nem jó elő, drámai haladás sincs a darabban; az V. rész vagy felvonás végre az előbbiekkal semmi összeköttetést nem tart, hacsak Boldizsár megszökését Menyhárt tette kiegészítőjének nem akarjuk tekinteni. A feltalálás tehát igen szegény; de a szerző szándéka nem is irodalmi, művészi, — valami historiai nagy dráma alkotása — hanem erkölcsi-politikai, s így gyakorlati volt, t. i. Balassa Menyhárt jellemét a köz megvetésnek adni által. Ezt embere jellemének hímzetlen feltüntetése által kívánta elérni, s ekép a történet előadása csak mint a jellemrajz hordozója tűnik fel. Ebben pedig, mondhatni, szerző, ha drámailag nem is, de a mily öntudatosan, oly szerencsésen járt el. T. i. nála a jellem nem a cselekvénnyel *fejlík* :

Menyhárt a darab végén az ami elején volt: hanem az *festetik* abban, mit a személyek magokról és egymásról mondanak, de e jellemfestés éles, határozó vonásokkal készült; mely pillantást enged vetnünk az időbe, melyben Balassa úgy jelenik meg egyszersmind, mint képviselője egy már múlófélben levő gaz kornak, melyet ő mint „arany időt könyhullatással ohajtott“ (V. rész), mely a politikai álnokság, a lélekárulás és hithagyás, esküszegés és megvesztegetés, a birtokhajhászás minden erkölcstelen neme, sőt nyílt rablás és gyilkosság kora volt. S nem csak a kor, nem csak a hős festésében tanusít szerző ügyességet és erőt, de némi különféléseget is személyei rajzaiban, mi az egészbe világot és árnyékot hoz. Az V. rész is csak e jellemrajz kiegészítése végett van hozzá biggyesztve: a gyümölcs megismertetése a fának teljes megismertetésére szolgálván. Mind ezekben szerző erkölcsi és hazafias állásponton áll; ha az Oláh rajzában a hitbuzgó protestánsa valóságtól eltér, s abba rágalom és gúny vegyül, azt inkább az időnek, mint a szerzőnek rójuk fel; ebben ő épen csak azt teszi, mit nem csak költők, hanem theologusok és történetírók, itt s a külföldön, tettek. Emlékezzünk csak azon gúnyjátékokra, mik a protestantismus hazájában, a szomszéd Németor-

szágban, azon időben kelendők voltak, s a roma egyháznak a nép szemeiben becstelenítésére irányoztattak. Ezekre tekintve is van okunk hinni, hogy oly politikai iránydarabok, mint „Balassa Menyhárt“ s a „Kanizsai ostrom“, s oly katholikus-ellenes jelenetek, milyen amabban a Balassa gyónása, csak kicsi részét tették azon számos daraboknak, mik az azonkori vándor színpad deszkáin, csűrökben és csárdákban, vásárokon s — válogatással — a nagyurak udvarai-
ban „repraesentáltattak“. — „Balassára“ nézve, miután első felemlítője Horvát István, szerzőjeül nyilván Karádi Pált állítja, a temesvári unitárius papot és superintendenst, kénytelen vagyok megjegyezni, miszerint Horvát e darabot a Teleki-könyvtárban látván, címén kívül alig olvasott belőle egyebet, mert maga Karádi, midőn azt Abrudbányán laktában ott levő vándor nyomdájában 1569-ben kinyomatta, előszavában világosan csak kiadójának mondja magát. „Mikoron — így kezdi ő azt — az Balassa Menyhártról való komédia *az én kezemhez akadt volna, elolvassván azt*, csodálkozom vala rajta, minemű rettenetes és hallhatatlan (nem-hallható) istentelenségekkel és árultatásokkal vala rakva: nem tűrhetém hogy ki ne nyomtatnám, és mindeneknek tudtára ne adnám.“ Én ugyan nem

kétlem, hogy a Karádi kezébe akadt névtelen kézirat valamely színésztársaság tagjától került; s kor- és jellemfestő jelességénél, valamint élénk, haladó, s amaz idő társalkodási nyelvét visszatükröző dialogusánál fogva mélyen sajnáltatja velünk, hogy több ilyen vagy nem találta meg útját a sajtóhoz, vagy ha is, az enyészetet el nem kerülte.

Más nemét az e korbeli színműveknek az úgynevezett „*moralitások*,” vagy is erkölcsi irányu allegorikai darabok tették. Ezeknek egyik maradványát ama „Comico-tragoediában” bírjuk, melynek egy tizenhetedik és számos tizen-nyolcadik századbéli, értelemzavaró hibáktól hemzsező, kiadásait bírjuk ily cím alatt : „Négy szakaszokból álló, rész szerént víg, rész szerént szomorú história.” A négy szakasz vagy is „scena” mind annyi külön címet visel, melyek elseje : „A Jóságos cselekedetről és Vétekről” s öt „actusból” áll; másodika : „A fényes Gazdagságról és a szegény Lázárról” négy actusból; harmadika „a híres lator Katonáról” három actusból; negyedike „A kegyetlen Tisztartóról” szinte három actusból. A fellépő személyek mindannyi személyesített jellemalakok; mindenik szakaszban más-más példában azonegy erkölcsi eszme vezettetik a hallgató elibe, t. i. hogy a

bűnt büntetés követi. Az elsőben, mely némileg előjátékot képez, a Jóságos Cselekedet (virtus) s a Vétek vitáznak e világ urasága felett, de amaz elhagyatván a többség által, elszáll a földről, a Szenvedést (patientia) s a Tűrhetést (tolerantia) hagyva a boldogtalan emberiségnek. A másodikban a tobzódó gazdag, ki az éhen haló Lázártól a morzsalékot is megtagadja, a Halál által pokolra küldetik. A harmadikban és negyedikben ugyanez történik a rablóval s a kegyetlen tisztartóval, s egy epilógban a Halál inti a közönséget, hogy úgy éljen, miszerint egykor istennél feltalálja jutalmát. A darab verseszve van, s valamint külön schemákban íratott, úgy, az egyformaság kerülésére, külön dallamok szerint is adatott elő, melyek így vannak mindenik actus előtt megjelelve: Ad notam odes hist.: A tündérországról, vagy: Ad notam odes militaris: A vitézek karja, A Sziget veszedelme históriájának nótájára stb. Az ily darabok előadói nálunk is, mint Németországban, hihetőleg a tizenhatodik században is létezett vándor lantosok voltak, mert az előadás maga, hogy érdekeljen, hogy ne fáraszszon, nem annyira eleven tagjáratatást, mint értelmes recitációt kívánt.

Kisebb körök számára volt rendelve, s már

nem a nép emberei, hanem egyenesen a tanul-
tak irodalmi foglalatosságának tárgyát tette a
tanodai dráma. Míg a népi színpad, mint rég
behonosult, egészen nemzeti irányu intézvény,
teljesen független maradt a külföldtől; s mialatt
Németországban ez idétt is hol fársángi bohóza-
tokból állott, mikben régi vagy napi mulatsá-
gos történetek, tréfával és gúnynyal vegyítve,
vezettettek a közönség elibe, hol a középkori
mondát dramatizálta, hol ótestamentomi, régi
históriai tárgyakat, utóbb görög és római tra-
gédiákat s komédiákat dolgozott át vagy után-
zott: nálunk, a nemzet komolyabb hangulatánál
fogva alkalmasint komoly, s tán nagyobb részt
nemzeti történeti tárgyakra szorítkozott: ezalatt
az iskolai dráma egyenesen a külföldről, s elő-
ször is hihetőleg a német egyetemeket látogatott
protestáns theologusaink által hozatott be, taní-
tók és papok által szereztetett, s vagy sátoros
ünnepeken, vagy közvizsgálatok alkalmával a
tanulók által adatott elő. Reuchlin volt a német
földön az első egyike, ki ily példát mutatott fel
már a tizenötödik század végén. Nálunk annak
első példái a tizenhatodik századba szolgálnak
vissza. Gottsched hoz fel egy ily drámát, mely-
lyel Stöckel Lénárd tanár, a magyarországi iro-
dalomtörténet egyik nevezetes tudósa, a bártfai

(német) gymnásiumi ifjúság által e század közepén játszatott el, s mely Wittenbergben 1559-ben ki is nyomtatott ily cím alatt : „*Historia von Susanna, in Tragödienweise gestellt zu Vbung der Jugent zu Bartfelt in Ungarn.*“ Hogy azonban e szokás a magyar tanodákban is divatozott, bizonyítja mindenek előtt *Szegedi Lőrincnek Theophaniája* „azaz Isteni Megjelenés, új és igen szép komoedia a mi első atyáinknak állapotjáról és az emberi tiszteknek rendeléséről avagy grádicsáról,“ nyomtatva Komlós András által Debr. 1575. (egyetlen, két levél hián teljes, példánya Sinai Miklós könyvtárából, most, annak első ismertetője Farkas Lajos birtokában; Sinai által eszközölt s átnézett másolata pedig Pécelen a Ráday-könyvt.). A darab négy actusra, s ezek hol három, hol hat scénára vannak osztva. Tartalma : (I. 1.) Éva a kigyótóli elcsábíttatásán és Káin rosszaságán keseregven, (I. 2.) Ádám vigasztalja, istenben helyezi bizodalját, s felszólítja, miszerint a holnapi ünnepre addig is, míg ő maga áldozatra való bárányt meg választani, mosogassa meg fiait, hogy tiszták legyenek az innepnapra, s „mindeniktől kérd el, úgy mond, renddel a keresztyéni fundamentomot.“ Éva megy. (I. 3.) Ádám egy hosszas monológban a házasság boldogító voltát

dicséri. A felvonás közben a „chorus“ egy a zsol-tárokból kivont éneket énekel. (II. 1.) Éva Káint hívja forgácsot szedni a tűzre; Káin előjövén, hosszas önbeszédben megrója szülői kívánságát, kik azt akarják, hogy csak tanuljon, imádkoz-zék stb, „de balgatag, ki atyja kívánságára en-gedi életét“ a helyett hogy „e világi szépségnek örülne.“ Ekkép az őt megszólító Évával civa-kodva, megtagadja engedelmességét, s Ábel öcscsére mint fiatalabbra hárítja a munkát, (II. 2.) ki örömet cselekszi azt, mert istennek vele tiszteletet tesz; s dolgára menvén (II. 3.) Éva Ábel jóságában találja bánatai közt megnyug-vását. Karének. (III. 1.) Káin találkozáván dő-zsölő pajtásaival, a szenteskedés felett gúnyolód-nak, s istenről nem a legjámborabbul okoskodva a mezőre mennek mulatni; ellenben (III. 2.) Ábel és Seth istenfélő beszélgetések közt, me-lyek tárgya szüleik keserősége, nyaláb fát és vizet hoznak fürdőnek, Seth Káint keresni ké-szül, midőn (III. 3.) Éva megtalálván őket, ké-sedelmökért gyengén megrója, és (III. 4.) Sethet Káin után küldi, hogy megmossa. (III. 5.) Seth megtalálja a mulatókat, Káin holmi gúnybe-szédek közt követi, de (III. 6.) csak tiszteletlen versenygés után engedelmeskedik anyjának. A IV-dik actusban következik magaa Theophania.

Isten megjelenését az I. scénában az angyalok zengése hirdeti; Éva ájtatos szívvel készül tiszta fiaival isten látásához, a mosdatlan Káin megijedve elrejtezik; (IV. 2.) az úr megjelenik, az imádó háznépét üdvezli, Évának megbocsátja bűneit, a fiúk tudományát megvizsgálja, Ábel elmondja a tíz parancsolatot, a hiszekegyet, a miért a szentlélek ajándékát nyeri, Seth a miatyánkot stb, végre Káint kívánván, ez (IV.3.) Seth hívására, bár némi ellenkezés után, megjelenik, s (IV. 4.) az úr által megvizsgáltatván, hibásan rebegi el a miatyánkot, mire Éva engedtlenségeért vádolván őt : „Káin! mond isten, ha penitenciát nem tartandasz, higgyed, hogy megtalálod a kárhozatot, de akarom hallani micsoda hited vagyon ..“ Itt megszakad a példány, s így mind isten ítélete Káin felett, mind az emberi társaság elrendezése, mely a prólóg szerint következett, valamint az Ádám áldozata, melylyel, bár a prólóg nem említi, a darabnak végződnie kellett, hiányzik.

E rövid vázlatból észrevehették önök, hogy a jámbor Szegedi Lőrinc már tárgyat is olyat választott, mely épen a *drámai* előadás határait haladja meg, miután oly jellemet akar szem elé állítani, minek szellem elibe vezetése is a legmagasb költői ihletést követeli, melylyel ő nem birt.

De nem is vett ő egyebet célba, mint a gonosz és jámbor fiak képében a fiúi kötelességeket, az engedelmes gyermekek megjutalmaztatását, s az istentelenek bünhődésétüntetni elő. S ezen erkölcsi és vallásos eszme felöltöztetése levén célja, annyira nem törekedett bármi halavány jellemzés után, hogy az egész költemény *egy* nagy anachronismust képez, mely nem egyszer jámbor mosolygásra indíthatta még a Szegedi hallgatóit is. Nem csak modern costumben jelenik meg az egész társaság, midőn aranyat és drágaköveket, házi bútorokat és eszközöket, gyömbért és „hébert“ (Glühwein), sőt baranyai és zsolti bort is stb emlegetnek, s magyar közmondásokkal élnek (például „megjött Antal Budáról“), de úgy éreznek és gondolkodnak is ez első emberek, mint a tizenhatodik század keresztyénei; s mind az elaggott emberiség tapasztalása, reflexiója és kétkedései, még a praedestinatió tana is, meglelik kifejezésüket, mind a keresztyén institutiók, papok és barátok, csuklya és bőjt, szobai tanulás és „lecke“, stb; de Jézus, Jupiter és király is emlegettetnek, pedig nem valami ősvilági pásztorkirály, hanem olyan, ki „udvarbíró“ (hopmestert) tart; nem említve az egyéni jellemzés naiv kezelését, mely szerint isten mint valóságos examináló katecheta, Káin

és társai mint egyetemi korhely fiak rajzoltatnak stb. S mily különbség e hosszadalmas, nem indokolt, minden drámai élet nélküli dialóg, s másfelül a „Balassa Menyhárt“ szerzőjének jellemzetes, egyéni, és gyors beszédei között! Íme ott az iskola emberének sikárlott csinálmánya, itt az élet emberének nyers de élethű szabadte-remtménye.

Egyébiránt nem csak a biblia nyújtott a tanodai drámának tárgyakat, hanem, mint lát-szik, a classicai literatura is; mert ide tartozott kétségkívül a Sándor István által említett *Klytaemnestra tragédiája* is, melyet *Bornemisza Péter* (vir. 1576—1584) Sándor szerint Sophokles-ből fordított, s ez esetben ennek Elektrája után, vagy, mit én a címnél fogva hajlandóbb vagyok hinni, Hans Sachs után készíthetett, ki 1554-ben adott csakugyan egy „Klytaemnestrát,“ melylyel munkás irónk német egyetemeken lé-tekör ismerkedhetett meg.

Ennyiből és nem többől áll, mit önöknek ti-zenhatodik századbéli drámáinkról mondhattam, melyek csak legkisebb részben kerülhettek sajtó alá, mert nem annyira olvasásra, mint előadásra készültek, s a mennyiben kinyomattak is, a ti-zenhatodik századbéli irodalom nagy része sor-sában részesültek: az elenyészésben.

HUSZADIK ELŐADÁS.

Költői állapotok a tizenhetedik század első felében.
Elbesszélő költészet: Szentmártoni és Kolosi. — *Tanköltészet*: Nyéki Vörös Mátyás, Szentmártoni és Kolosi.
 — *Lyrái költészet*: Rimai, Beniczky, Péczeli Imre. *Az egyházi ének a protestánsoknál*: Szenci Molnár Albert; *Az Öreg graduál. A katolikusoknál*. — Befejezés.

Az 1606-ban megkötött, és két évvel utóbb országos törvényt vált, bécsi béke csak rövid időre nyugtatta meg a nemzetnek a protestantismushoz hajló nagyobb részét. Ugyanis Pázmány Péter hatalmas szellemének vezérlete alatt a katholicismus ifjai erélylyel kezdett visszahatni irodalomban úgy, mint az országos életben: s amabban egy új időszakot alapított meg, mely főleg hitvitázó irányt vett; ebben az egész századon végig huzódó forradalmakat idézett elő, miknek a szatmári béke vetett 1711-ben

véget. A kettős küzdelem annyira elfogta a szellemeket, hogy az eddig főképen népies-költői irodalom mindinkább elnémult, s helyette minden erőket a könyvekben és szószerkeken folyt theologiai viták foglaltak el. Ekép a költészetet kedvelő nép a század közepéig leginkább csak a múltnak örökségén élődött, régibb művek újabb kiadásait forgatta, melyeknek mindinkább avuló s lankadó érdeke, új megragadó jelenetek által nem élesztve, végre hatni megszűnván, annak népi közönsége is lassanként megfogyott. Felváltotta azt a tizenhetedik század közepe óta egy új költészet a nemzet előkelő, mívelt rendei közt, mely azon kornak általános iránya szerint a népiesnek mellőzésével a tudománynyal szövetkezve, szabályosabb, öntudatosb, művészibb lett, de népszerűségét, s ezzel régi kiterjedt hatását a tömegekre elvesztette. Ezen új költészettel, melynek eredménye főleg a históriai ének helyébe lépett epos, s fő dísze Zrínyi Miklós a költő lett, a jövő félévi folyamában fogunk megismerkedni: a jelent, a tizenhatodik század költészete utóhangjainak ismertetésével rekesztem be.

Az *elbeszélő költészet* mezején összeleg csak két íróval találkozunk, kiknek mindketteje *bibliai* tárgyakat kezelt, u. m. *Szentmártoni Bodó*

János kolosi unitár pappal, ki 1623—45 közt virágozva, kora első költőjének tartatott, és *Kolosi Török János* kolosi iskolatanítóval, 1631. Amattól birunk beszélgetéseket az Úr Jézus Krisztus haláláról és feltámadásáról 1623., egy Tékozló fiu historiáját három részben 1628., és Mária Magdolnának sok bűneiből való kegyes megtérésének históriáját 1632.; ettől sz. János evang. históriáját Reuchlin után 1631.

A tanköltészet mezején leginkább *Nyéki Vörös Mátyás* pápóci prépost tűnt fel (1620—29) keresztyén erkölcsi és vallásos tankölteményeivel, melyek: A négy végső dolgokról, négy részben, Siralom a halandóságról, A véghetetlenörök-kévalóságról, Egy elkárhozott lélek és test panaszkodó beszélgetése deák után, Egy szentelt vitéznek készülőt fújó trombitája az emberigyarlóságról stb, mik „Tintinnabulum tripudiantium” cím alatt csak tudtomra kilencszer jelentek meg (a legrégibb fenmaradt kiadás 1701, a legújabb 1781.). Az élet felfogásában, mely barátságos inkább mint bölcsész, semmi része a költészetnek; maga az előadás predikatori és tanító: csak az eleven és képes nyelv emlékeztet arra, hogy költeménynyel, a könnyü, velős nyelv s korához képest feltűnőleg correct verselés arra, hogy gyakorlott ügyes íróval van dolgunk. Másnemű

köz kedvességű költemények voltak *Szentmártonitól* : Az vas , Az vadászás , Az ácsmesterek , Az sónak dicséreti (1628—45.) s némely egyebek, miknek csak Túri Mihály kolosi aknames-ter (1647-ki) versei tartották fenn emlékezetöket ekkép :

„Ezeken kívül is urak haláliról,
Az üdőnek köztünk sok változásiról
Menye (mennyi) sok szép írást hagyott sok dolgokról,
Hogy annyi most nem költ magyar pennától.“

Kolositól : A világi emberek bolondságán és nyomoruságán való siralom Marsilius Ficinus után 1631., Az egyes életnek kedvetlen és káros veltáról 1647., Kakasok természetéről. Mindezek becse a tanuságban áll, Szentmártoninál még a gondosabb előadásban; de a tizenhatodik század naív bensősége hiányzik bennök.

A *politikai irányköltészetnek*, mely az előbbi században a históriai s a feddő énekekben uralkodott, némely egyes dalokon kívül, csak két darabja maradt fenn a Lipcse városa könyvtárának magyar énekes codexében, mik hogy nyomtatás által valaha közzé lettek, méltán kételkedetni. Ezek egyikének címe : „Historia az Erdélyországnak nyomoruságáról, és magyaroknak Bátori Gábor ellen való föltámadásáról;“ másiké:

„Alia historia de iisdem disturbis“; mindkettő, mint látszik, 1611. évből, s mindkettő Bátori valamely párthíve munkája. E költemények nem annyira a történetet, mint inkább a fejedelem ellenségeinek indokait tárgyalják; az első Forgács Zsigmond nádor hadjáratát Bátori ellen a papság, különösen Forgács Ferenc bibornok protestantismus elleni törekvéseinek, az utóbbi egyenesen a pápának rója fel, kit II. Mátyás királylyal beszélgetve léptet fel azon világos iránynyal, hogy a fejedelmet a protestantismus hőseül tüntetve elé, ügyének népszerűséget szerezzen, s az ellenpártot, mint a magyar szabadság és önállás árulót, gyanúsítsa. Egyébiránt nem tagadhatni, hogy a szerzők vagy szerző tolát nem csak buzgó ragaszkodás a fiatal fejedelemhez, hanem öncsaló hit is vezérli. E tekintetben a két költemény belső rokonságot mutat azon, szinte névtelen, sírontúli szózatával Bátori Gábornak, melyben ez megható panaszt emelve ellenségei ellen, bucsúzik híveitől; s mely annyival jobb hatást teszen, mert a vitéz és daliás kényúr halála után készülvén, midőn szerzője azzal senkinek kegyét nem kereshette, úgy tűnik fel mint személyesszeretet és nem múlt hűség őszinte keserve, mely nem is volt közzétételre számítva. Alig tévedünk, ha azt a feje-

delem belső papjának tulajdonítjuk. Ezt is csak kéziratilag, az Ostfiak családi levéltára tartotta fenn, honnan az Új Magyar Muzeum nem régen közzölte.

E félszázad költészetének legbecsesb ágát a *lyra* teszi, mely még mindig szinte kizárólag *vallásos*. Mintha Balassa Bálint példája világiakat is felgerjesztett volna egyéni vallásos érzelmeiket énekben szólaltatni meg. Az ő dalformáit látjuk most általánosan használatba véve. Főleg két költő az, ki e nemben a tizenhetedik század első negyedében jeleskedett: *Rimay János* (1595—1631) és *Beniczky Péter* (vir. 1619—23), amaz Bátori Zsigmond apródja és Bocskai István fejedelem tanácsosa, utóbb II. Mátyás, s ismét Bethlen Gábor követé a török udvarnál, ez szentelt vitéz; az élet embere mind a kettő, s mégis mindkettőnek világnézete bűntudattal befátyolozott. Ez érzet forrása korántsem egyéni; mindkettő igaz ember volt: a szomorú idők születték e borult hangulatot, mely a mélyebb kedélyeknél általános volt. T. i. a köz bajok isten büntetésének tekintettek az emberiség vétkeiért, s e bűnös emberiségből annál kevésbbé vette ki magát költő, minél szigorúbb erkölcsi követeléseket intézett önmagához is. Így Rimay és Beniczky is; s e hangulat, mely legott

elfogta, mihelyt lanthoz nyúltak, okozta, hogy náluk az élet s a költészet nem mutatta azon szép egységet, mely normális idők sajátja. Rimay, ki élete nagy részét fejedelmi körökben mint tisztelt és munkás férfit töltötte el, mihelyt szemlélődik, a földi élet megvetését énekli: a világ neki csalárd, a szerencse forgandó, a közép-szer nyújt csak nyugodalmat, boldogságot a hit, az erény, mindenek felett isten. Beniczkyt is bűnsúly nyomja, mely alkalmasint csak képzeletében létezett; egy egész sor éneke a töredelem ömledezése; de ő ezen, s a világi dolgok forgandóságán és megvetésén kívül, mintegy félve, néha más hűrt is pendít meg: a szabadság, a tavasz, a vadászat örömeit stb. Egyébiránt a kettő közül Rimay a mélyebb kedély, kinek gondolatban több tartalma, formában több szabatossága és correctiója. Rimaynak egy nagyobb költeménye: „de virtute vagy az udvariságról;“ egy az ő korabeli dolgokat tárgyaló krónikája s egyéb énekei, miknek létezte nyomait Ipolyi kimutatta, elvesztek, valamint nagypénteki meditációi, török követségi útja s számos státusziratai részben a felfedezőt, mindnyája a kiadót még várják. Rimay versei mellett korabeli számos erkölcsi és vallásos énekek gyűjteménye található, Rimayval, vagy helyesben a korral, közös

szelleműek, hol nevezetlen, hol nevezett költőktől, kik között *Péczeli Király Imre* (1608—31.) legtöbbet s legjobbat adott. Beniczky, „Magyar Rhythmusaiiban” — mert enélvalatt ismereteseek — kétszáz ötven magyar példabeszédet tárgyal moralizálva, ugyanannyi kilences versszakban : köz kedvességűek szinte maig az alsóbb rendeknél, és sok tapasztalati helyes észrevételeket tartalmazók, de épen nem költői köntösben (1664-től 1806-ig tizenhat kiadását tudunk).

Az *egyházi lyrát* ez időszak elején *Szenci Molnár Albert* kezdte meg Beza és Marot után és francia szchémaék szerint dolgozott zsoltárai-val (1607), melyek költői irodalmunkban tartalmasság és mély vallásos érzés kifejezésével jeleskednek, alaki tekintetben pedig, u. m. a szchémaék különféleségére (száz harmincféle), a rímre és nyelvbéli előadásra nézve : epochalis munka, mely mind e napig kétségbe nem vett köz érvénynyel bír a protestáns magyarok közt. Egy akkori írónkra sem hatott oly üdvösen a húzamos külföldi lakás. Molnár Albertnél érez-teti magát először azon finom ízlés, azon nemie a correctionak, mely egyedül eszméletes önmi-veléss öntudatos munkálkodás eredménye lehet. Az ő zsoltárai ehez képest már nem csak munka, hanem mű ; s ő annak előszavában első is egy-

uttal, ki a verselés némely kívánczságait szóba hozta. E classicus mű egyszersmind zárköve lett zsolnártészettünknek, valamint másfelül az „*Öreg Graduál*“, külső tekintélyével főleg, a protestáns egyházi költészetben hosszú időre megállapodást szült. Szerkeszté azt Bethlen Gábor fejedelem idején ennek udvari papja *Keserűi Dajka János* superintendens, a régi anyaszentegyház hymnuszai s a divatozott kézirati graduálok nyomán, halála után pedig Dajka utódja *Gelei Katona István* befejezván azt, I. Rákóczi György kétszáz példányban, hangjegyekkel, nagy ívréten, nagy betűkkel, kari használatra, Gyulafejérváratt 1636-ban kinyomatta. E könyv, irodalmunk egyik remekdarabja, áruba nem bocsáttatott, hanem a fejedelem maga, egy a két haza egyházaihoz intézett és sajátkezűleg aláírt ajánlólevél mellett küldte meg a főbb ekleziáknak, melyek azon idő óta ezt használták, míg a kisebb egyházak s községek a Gönci-féle, időről időre változtatott és Szenci Molnár Albert zsolnártáiraival megtöltött énekeskönyvekkel élt. Ez időtől fogva a protestáns egyházi költészetben szünet lett érezhető.

A romai egyházba a tizenötödik század óta, melynek közepe táján az egyházi énekek köztekintélyi megalapítás tárgyai voltak,

dogmai tekintetben helyben nem hagyható számos énekek férkezhetek be, minél fogva az 1560-diki zsinat ama régi hymnáriumot újra megerősítvén, ezentúlra is csak ily előleges helybenhagyás feltétele alatt engedett divatot az újon keletkezendő énekeknek. Mindamellett az 1629-diki nagyszombati zsinat szükségesnek látta e rendszabályt megújítani, sőt az ügy gyakorlati megalapítása végett egy bizottmányilag szerkesztendő énekeskönyv nyomtatását is elhatározni: mely azonban csak félszázaddal utóbb létesült. Addig is egyházi férfaink, magán szorgalom útján, több kísérletet tettek, de melyek már a következő időszakba tartoznak. *Hajnal Mátyás* jezsuita énekeit Jézus szent szívéhez (1629.) nem láttam.

Ily állapotot mutat költészetünk a tizenhetedik század közepén: a hanyatlását az elbeszélőben, a tetőzését s ezzel az önmunkásság bevégezését a vallásos éneken: midőn az új félszázad közepén, addig ismeretlen nagyságban az első magyar művész költő tűnt fel: Zrínyi Miklós: kivel jövő félevi előadásaimat kezdem meg.

A

MAGYAR KÖLTÉSZET

TÖRTÉNETE.

ÍRTA

TOLDY FERENC.

MÁSODIK KÖTET.

PEST,

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

1854.

G. ZRÍNYI MIKLÓS,
A KÖLTŐ.

A

MAGYAR KÖLTÉSNET

ZRÍNYITÖL KISFALUDY SÁNDORIG.

ÍRTA

TOLDY FERENC.

PEST,

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

1854.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BOHUS-SZÖGYÉNYI ANTÓNIA

ASSZONYNAK.

Egy csarnok áll e hon vidékein,
Melynek faláról hosszú méla sorban
Tekintenek le e nép dalnoki;
Még leng a hymnus, mely az ég urához
A hit fellengző szárnyain repül;
A dal, mely a szív nyíló titkait
Rebegtet ki magányos éjeken;
S még zeng a hárfa húrjain az ének,
Dicsőítve a magyarnak hőseit :
De ritka honfit, ritka honleányt

Látok belépni a dalos terembe,
S fogékony szívvel késve a zenén
Az intő árnyak szózatán merengni.
Ezt a hideg szív, azt hívságai
Marasztják, és amaszt a feledés;
Még több, édes sajátját büszke döllyel
Tekinti, és csak idegent szeret.
S ott áll a zengő csarnok elhagyatva,
S az énekessereg magán borong.

De Te, nemes hölgy, a kinek szivét
Be nem lépék e fagynak kéréi,
Jövel, s fogadd a kalaúz kezét;
S mit ő a hűség gondjával regél,
Hallgasd meg, és hozd el társnőidet,
S fonj koszorút a hon költőinek.

Itt Zrínyi áll, ki fenkölt énekében
Szigetnek zengi honfi hőseit;
Ott Gyöngyösi, Keménynek dalnoka,
S az ön kínjában vérező Kohári,
Ki börtönének vak homályiban
Vigaszt meríte lantja húrjain.
Itt Rádai, a hit szent énekével,
A lenge Amade, szerelmivel,
Ott Faludi a lant játékival,

És Orczy, a derült érzékeny agg,
Tanít, és bájol, s orvosol kebelt.
Itt van, ki új tüzet gyújtott egünkön,
A bölcs ész avatottja, Bessenyei,
Míg Ányos zengi holdvilágos éjjel
Elvesztett boldogsága panaszt;
Ott Fanni haldoklik fájó sebében
Az életnek, míg szíve megszakad.
És Dayka kínját hallhatd, és Vitéz
Nemes küzdelmit Sisypheus kövével,
És Himfy lantját Vaocluse árnyain.

Egy gyöngyöt alkotott az ég ura,
Melynek szelíd ragyoglatú tüze
Nem a gazdagnak fényüző nyakán,
Nem a kevélység homlokán diszelg :
E gyöngy a halvány ínség szenvedésén,
A hon bajain, s a honnak felvirúltán
A nő szemébül könny gyanánt fakad :
E drágagyöngyöt láttam arcodon,
Nemes hölgy, bú- s örömtől fényleni.
O úzd el a bűt, melyet ád a sors :
E képeken legeltesd nézteid,
S mit rólok, és ez öszves hű seregről
A hon reményi-, lelkes ifjainknak,
Buzgó szerelmmel hirdetétek koronként,

O hallgassd meg, hallgassa meg nemed,
Kinek szivén e faj jövője forr,
S idézze fel letűnt idők szerelmét!
Ismét feléled akkor a halott,
S vallásos bízalom s hit harmatozza
A megnyugvásnak balzsamát reátok.
Nem vész el a nép, mely szent hagyományként
Az ősi lantnak intő szózatát
Kegygyel megőrzi, s hű marad magához.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

Huszonegyedik Előadás. Költői állapotok a tizenhetedik században, és *Zrínyi Miklós*. A Zrínyiász. Annak első része : I—IV. ének . . 3—17

Huszonkettődik Előadás. A Zrínyiász további folyamatának (V—XIII. ének) boncolata 18—31

Huszonharmadik Előadás. A Zrínyiász vége (XIV. XV. ének). Annak szerkezete. Epizódok. Zrínyi mint jellemfestő. A csodálatos a Zrínyiászbán. Előadás, verselés, nyelvezet . . 32—51

Huszonnegyedik Előadás. Zrínyi mint lyrai költő. — *Liszi László*, s a Mohácsi Veszedelem. Ennek boncolata s bírálata. Liszi kisebb költeményei 52—63

Huszonötödik Előadás. *A verses regény* : *Gyöngyösi István*. Murányi Venus, Kemény János emlékezete, Chariclia, Rózsakoszorú, Cupido, Pali-nodia. Gyöngyösi kortársai, a tizenhatodik száz. rímes krónikáinak utánzói. Gyöngyösi jelentessége 64—81

Huszonhatodik Előadás. Átmenet a *tan-költészet*hez. Haller János Hármaskönyvtára. Gróf Kohári István. Tudományos tárgyak verselődje. — *Alkalmi költészet*. — *Lyrain költészet*: II. Balassa Bálint, Kazinczy András, gróf Zichy Péter. Egyházi énekek. — *Színészet* és színiköltészet . . . 82—95

Huszonhetedik Előadás. Az irodalmi hanyatlás kora. Annak okai. A költészet állapota. *Elbeszélő költészet*: gróf Lázár János. Gróf Haller László Telemachja. — *Tanköltészet*. — *Dalköltészet*: báró Amade László, Faludi Ferenc. Egyházi lyra: Rádai Pál, Szónyi Benjamin. — *Színköltészet*. A tanodai dráma: Faludi, Kunics, Illei. „Moralitások”. — Új jövőendő előzményei . . . 96—113

Huszonnyolcadik Előadás. A legújabb kor. Annak jelleme a megelőző időkhoz képest. Időszakai. Kezdetje, vagyis az *újzsiduság kora*: a nemes testőrsereg irodalmi fellépése. Általános mozgalom, s annak eszközei . . . 114—123

Huszonkilencedik Előadás. A legújabb irodalom megkezdője *Bessenyei György*. Elágazó munkásságának átnézete. Bessenyei mint drámaíró; mint tanköltő. Hatása a költészetre, s általában az irodalomra. Visszavonulása, kéziratban maradt munkái . . . 124—135

Harmincadik Előadás. A *francia iskola* többi írói: *Orczy*, *Barcsay*, *Ányos* legkitünőbb elegiai költőnk, I. Teleki József, *Pécsele*. — Francia s angol művek átültetése: Drámák. Eposok. Regények: *Bárczy Sándor*, a magyar szépirodalmi próza teremője. Tanköltemények. Lyrainak . . . 136—153

Harmincegyedik Előadás. A *classica*

iskola; annak előzményei. Alapítói: Baróti Szabó Dávid, *Révai Miklós*, Rájnisi József. Virgíl magyarul. — Másod korszaka: a classicismus köz érvényre vergődik. Sikertelen kísérletek a hellen költők körül. Az iskola a maga önállóságában: *Virág Benedek*. Horác magyarul 154—173

Harminckettödik Előadás. A *népiesek iskolája*. *Dugonics*. Annak történeti regényei és színművei. A népies *epos*: az új Zrínyiász, Kónyitól; a Hunniász, *Horváth Ádámtól*; a Magyar Gyász, Etéditől; Vályi-Nagy, Gáti István. . . . 174—193

Harmincharmadik Előadás. A népies iskola folytatása. A verses *regény*: Poocs, gróf *Gvadányi József*: a Falusi Notárius trilogiája. Rontó Pál. — *Tanköltészet*. — *Lyrái költészet*: Horváth Ádám népies dalai. — *A leoninisták*. — *A debreceni kör*: Földi, Fazekas: „Ludas Matyi“, ifj. Kovács József 194—208

Harmincgyedik Előadás. Az új iskola kezdetei. Szépészi irány, ujítás a nyelvben és technikában. Gróf *Ráday Gedeon*, s a Ráday-versnem. *Verseghy*, Bacsányi. *A lyratriász*: Kazinczy, Szentjóni, *Dayka* 209—217

Harmincötödik Előadás. Az önállók. Az irodalmi központosítás eszméje és *Kármán*. „*Urania*.“ *Fanni Hagyományai*. Kármán írói jelleme. *Csonkai Vitéz Mihály*. Költői jelleme, s neveltetésének erre volt kedvezőtlen befolyása. Védelme Kölcsey irányában 218—232

Harminchatodik Előadás. *Kisfaludy Sándor*. Életének és költészetének egysége. „Himfy Szerelmei.“ *Kisfaludy és Petrarca*. A költői nyelv

nála emelkedik először felsőbb nemzeties szépségre.	
Regéi a magyar előidőből	233—246
Harminchetedik Előadás. Visszapillantás	
a különféle irodalmi felekezetekre. — <i>A prózai re-</i>	
<i>gény.</i> Mészáros Ignác és Kártigámja. — <i>A dráma.</i>	
A színészet föléledése. Ennek közvetlen előzmé-	
nyei: Fejér György s a pozsonyi papnövelde. <i>Az</i>	
<i>első pesti színésztársaság.</i> Országos részvét. <i>Az er-</i>	
<i>délyiek.</i> Színköltészet. — <i>Széptani mozgalmak.</i> —	
Befejezés	247—268
Név és tárgymutató	269—282

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A

MAGYAR KÖLTÉSZET

TÖRTÉNETE.

Országos Széchényi Könyvtár

HUSZONEGYEDIK ELŐADÁS.

Költői állapotok a tizenhetedik században, és *Zrínyi Miklós*. A *Zrínyiász*. Annak első része : I—IV. ének.

Uraim!

A magyar költészet, mint azt múlt félévi utolsó előadásomban kiemelttem, a tizenhetedik század lefolyása alatt lényeges változáson ment keresztül. A vándor dalnokok eltűntek, a népemberei költészete elnémult, a nem oly rögtön elhallgató szükség a meglevőnek új meg új kiadásai által segített magán, és csak itt-ott szólt meg néhány folytatója a régi iskolának, mely a nép szellemi életében vert agg gyökérből, a XVI-dik század éveiben új meg új hajtásokkal virított vala ki. A költészet a mívelt rendek által karoltatott fel, s ehez képest új befolyások, t. i. az európai tudomány és műköltészeté alatt művészeibb, egyszersmind népies jelleméből s ezzel együtt népszerűségéből kivetkőzve, tisztán iro-

dalmivá lett. Első, ki ez irányban, és pedig meglepő nagyságban lépett fel, Zrínyi Miklós volt; s mivé lesz vala műköltészetünk, ha az híven az ő nyomain halad! De arra az ő lángelméje kellett; a magyar szellem pedig mintha az ő megteremtésébe, másfél századra, bele fáradt volna. Így ő maga egy kor, egy iskola, követőkkel, de méltó utódok nélkül; kik utána jöttek, a tudománytól kölcsönözték azt, mit a lélek tölök megtagadott. Egy tagban tárgyaljuk tehát őt úgy mint epos-, s egyszersmind úgy mint lyrai költőt.

Zrínyi költészete szoros összeköttetésben van életével, azért múlhatatlan, hogy életére is legalább egy futó pillantást vessünk. *Gróf Zrínyi Miklós*, e néven VII., a szigeti Zrínyi Miklós unokájának Györgynek fia, kit Wallenstein 1626-ban vesztett el méreg által, 1616-ban született. Élete, egész sorát mutatja fel a sikeres hadi tetteknek; s ő, a drávai vidékek oltalma s a törökök rettentője, vitézsége, vezéri bölcsesége és áldozni kész hazafiságaért köz tisztelet és szeretet tárgya, első ifjúságában már zászlós úr és főispán, utóbb horvát bán s nagy befolyásu tagja lett a törvényhozásnak; másfelül kora míveltségének színvonalán állott, s Mátyás kora óta az első magyar úr, kinek vára egyszersmind a

Múzak temploma volt, melyet könyv-, régiség- és képtár díszesítettek, s ki a státusférfiú és hadvezér dicsőségét az író és költőével egyesítette. Halála tudva van. Miután Montecuccoli s az udvari haditanács eljárása, mely iránt szabad lélekkel, de siker nélkül igyekezett I. Leopoldot felvilágosítani, őt visszavonulásra kényszeríték, a mindig győzedelmes hadvezért 1664. nov. 18. egy vadkan halálosan megsebesíté. Nem tartozik tárgyamhoz, hogy e helyt prózai munkáit ismertessem, miknek legnagyobb része nyomtatásban csak épen most lát világot; de nem hagyhatom érintés nélkül, miszerint nehéz elhatározni: ezek mutatják-e tudományos szakképezettségét nagyobb fényben, vagy poetai lángelméjét a költőiek? Itt csak emezekről lehet szó. Első költeményei tárgya a szerelem volt; később ment ő által az eposhoz: s bár nem merem állítani, hogy Tasso remekműve érlelte meg az olasz földön gyakran meg-megforduló, s a Tasso szép epizódjait holdvilágos éjeken a velencei csónakászoktól is meghallott férfiúban azon eltökélést: hazája irodalmát egy hasonlóval dicsőíteni, de hogy ez lehegett előtte főleg, midőn műve tervét fogalmazta — bár Homert és Virgilt is jól ismerte — az, úgy hiszem, előadásim folytából világosan ki fog tűnni, a nélkül,

hogy akár a követés, milyen nélkül, elődeihez viszonyítva egy nagy költő sincsen, akár helyenkénti reminiscentiái, művészi és költői nagyságából legkisebbet levonnának.

Mindenek előtt fő munkáját, a mai nap úgynevezett *Zrínyiászt*, lássuk, melyet baráti kezek épen a tizenhetedik század második felének első évében adtak ki Bécsben „Ádriai tenger Syrenájának“ nevezvén a címlapon költőjét. Ebben ő szépapjának, a szigeti Zrínyi Miklósnak halhatatlan tettét dicsőíti. Mily biztos műérzettel tudta ő ez új, e tisztán históriai, e korlátolt következményű eseményt epopoeai tárgygyá magasítani — mi magában is már fényes tanuságot teszen költői alkotó hivatásáról — a költemény széptani boncolatából fog kitűnni, mely alá hogy azt vessük, mind azért szükséges, miszerint költészetünk első classikai művével közelebbről megismerkedjünk, mind pedig, hogy az utána jött nem kevés eposi költők megbírálására kellő elméleti alapokat nyerjünk.

A *Zrínyiász*, amelynek a szerző csak deák címet adott: „Obsidio Szigetiana“, tizenöt énekből áll, miknek először is egyenkénti tartalmát mondom el, mindenikét némi észrevételekkel követve, melyek közt helyenként az őt megelőzőtt remek költőkkel rokonságát is meg-

érintem; azután szerkezetéről, machináiról, epizódjairól, jellemrajzáról, előadásáról, és végre nyelvezetéről kívánok értekezni.

Az *első énekben* a költő, visszapillantva ifjúságára, melyben szerelmet énekelt, nagyobb tárgyhoz készül : őse bátor tettének megénekléséhez. Azért a boldogságos szűzet hívja segédül, hogy hőst, ki az isten fia szent nevéért esett el, méltán dicsőíthesse. E rövid kezdet után mindjárt a mennyországba vezet bennünket, hol istent mutatja fel, mikép a földre pillantva le, a magyarokon akad meg szeme, kiknek erkölcsi sülyedésén haragra gyúlván, Mihály arkangyalt hívja maga elibe, s büntetőjökül a törököket rendelvén, meghagyja neki, hogy a poklokra szálljon, s onnan a legdühösb fúriát küldvén Szulimán keblébe, őt a magyarok ellen felindítsa. Mihály engedelmeskedvén, Alektót választja ki e célra, ki Szulimánnak, álmában, atyja Szélim képében jelenik meg, s neki hódításai céljaul a magyarokat tüzi ki, mint a kiket a meg hasonlás elgyengített. Szulimán erre a hadjáratot elhatározza, seregeit Drinápolyba rendeli, a divánnak kijelenti célját, mely Arszlán budai fővezér levele által is támogatva a vezérek által javaltatik. Következik az összegyűlt hadak és vezérek leírása.

A költő, mint Önök az első ének e rövid vázlatából is észrevehették, öntudatos biztossággal emeli fel magában nem igen fontos tárgyát — mert egy kisdéd várnak, ha az végvár volna is, birása vagy elvesztése eldöntő egy haza sorsára nem lehetett — felelemli mondom, az epopoea magosságára az által, hogy *egy az egész nemzetre kiható erkölcsi nagy eszme kifejezésévé teszi*. T. i. Szulimán e hadjáratát nem úgy tünteti fel, mint a melynek célja a kis Sziget megvívása volt, aminthogy nem is az volt, s ha Szulimán ott nem vész, csak epizódja leendett egy nagy harcnak; nem is mint egy oldalról pusztá hódítási, másról védelmi harcot: hanem mint egy a testnek, léleknek és szerencsének mindennemű adományaival kegyelt, de *vétkekbe süllyedt nemzetnek, eszméltetés- és javításra isten által rendelt, ostromoztatását*. S ez eszmét is Zrinyi nem úgy fekteti a költeménybe, mint a tanköltők szoktak, a történetektől elvont tanuságképen: hanem mint működő elvet, mint egy felsőbb hatalom tettét, az istenét t. i., ki maga indítja fel a szultánt a magyarokra mint büntető karja eszközét, s másfelül elválasztott hőse vérében dicsóíti meg szent fia, „elárult“ nevét — így fogván fel t. i. a buzgó katolikus költő a hitujítást. Egy ilyen, mintegy a nemzet

lelki váltságára rendelt esemény, természeteszerint csak nagy, sőt rendkívüli eszközök által mehet véghez : tehát isten maga intézi azt, a pokol minden erői tétetnek mozgásba, hogy az istenhez hű s azért benne bízó sereg és hős vezérének ellentállása annál nagyszerűbb, jutalma, melylyel maga az isten által koronáztatik, annál fényesben kiérdemelve legyen. Ez által van indokolva a machina is, vagy a csodálatos e költeményben : s így a különben egyszerű történeti hősköltemény epopoeává magasítva. Ez indokolja a segedelemkérést is, melyet az isten anyjához intéz : mert a keresztyén költő ily nagy conceptióú tárgy megéneklésére, melynek kerekletébe az ég és pokol hatalmai nyúlnak be, magát felsőbb segedelem nélkül elégtelennek érzi. Nem pusztá mímélése tehát ez eposi elődeinek, bár nem tagadhatni, hogy annak fogalmazásában úgy követte Tassót, mint a kezdő versszakban Virgílt. A helyek rokonsága szembeszökő:

Ille ego, qui quondam, gracili modulatus avena
Carmen, et, egressus silvis, vicina coegi,
Vt quamvis avido parerent arva colono :
Gratum opus agricolis : at nunc horrentia Martis
Arma, virumque cano . . .

Én, az ki azelőtt iffiú elmével
Játszottam szerelemnek édes versével.

Küzködtem Viola kegyetlenségével :
 Mostan immár Mársnak hangassabb versével
 Fegyvert s vitézt éneklek . . .

O Musa, tu, che di caduchi allori
 Non circondi la fronte in Elicona,
 Ma su nel cielo infra i beati cori
 Hai di stelle immortali aurea corona;
 Tu spira al petto mio celesti ardori,
 Tu rischiara il mio canto, e tu perdona
 S'intesso fregi al ver, s'adorno in parte
 D'altri diletta, che di tuoi le carte . . .

Múza, te ki nem rothadó laurusbul
 Viseled koszorúdat, sem gyenge ágbul,
 Hanem fényes mennyei szent csillagokbul
 Van kötve koronád, holdból és szép napbul; . . .

de az ily visszaemlékezések mellékes dolgokban
 nem szállítják le a költő becsét, sőt a mód, mely
 szerint Zrínyi tovább fűzi, különösen az utób-
 bit, mutatja, mikép ő csak csirát vett által,
 melyből saját költészete földében saját szép vi-
 rágot tudott eredeztetni. Tasso t. i. invocáció-
 jának másod részében bocsánatot kér a bold.
 szűztől, hogy világi dolgokkal is felékesítette
 költeményét; míg Zrínyi reá úgy hivatkozik
 mint szent anyjára annak, kiért hőse meghalt:

Te, ki szüz anya vagy, és szülted uradat,
 Az ki örökkén volt, s imádod fiadat

Úgy mint istenedet és nagy monarchádat ;
Szentséges királyné ! hívom irgalmadat.

Adj pennámnak erőt, úgy irhassak mint volt
Arról, ki fiad szent nevéért bátran holt,
Megvetvén vilagot, kibén sok java volt ;
Kíért él szent lelke, ha teste meg is holt.

Engedd meg hogy neve, mely most is köztünk él,
Büvöljön jó híre valahol nap jár kél ;
Lássák pogány ebek : az ki istentől fél,
Soha meg nem halhat, hanem örökkén él.

Tasso invocatioja szebben van előadva, Zrínyié jobban gondolva.

Az isteni jelenet is (I. 7—27.) kétségkívül szintén Tassóé által van felgerjesztve, ki viszont Virgílt követte :

Et iam finis erat : quum Jupiter aethere summo
Despiciens mare velivolum terrasque iacentis,
Litoraue, et latos populos, sic vertice coeli
Constitit, et Libyae defixit lumina regnis.

Quando de l'alto soglio il padre eterno,
Ch'è nella parte più del ciel sincera ;
E quanto è da le stelle, al basso inferno,
Tanto è più insù de la stellata sfera ;
Gli occhi in giù volse, e in un sol punto, e in una
Vista mirò ciò ch'in se il mondo aduna.
Mirò tutte le cose, et in Soria
S'affissò poi ne' principi cristiani. . . .

Az nagy mindenható az földre kinté,
 Egy szemfordulásból világot megnézé:
 De leginkább magyarokat észben vette. . . .

de tartalma Zrínyinél egészen más; és különösen a haragvó és büntető isten felfogása tökéletesen a biblia szellemében van. Alektót, a fúriát, Tassóval együtt Virgiltól vette, s egészen az utóbbi szerint (VII. 324 s köv.) képezte, de ügyesen öltöztetve Szélimmé, kinek képében súlyos okokkal ostromolja és izgatja fel a perzsák ellen készülő Szulimánt, hogy minden erejét a magyarok ellen fordítsa. Azt teteti tehát a költő Alektóval, mi pusztá emberi tanács után az erős akarátú és makacscsászárnál nem sikerülendett, s így is ez alakját nem utánzásból, sőt inkább szükséges motívumúl szövi be a történetbe. Látjuk ezekből, miszerint Zrínyi már az első énekben mély jelentésű és szilárd alapját veti meg az öszves épületnek; cselekvés cselekvést követ drámai élénk előadásban, s az ének vég része már a drinápolyi táborba tesz által, hol élénk jellemző vonásokban vezeti élénkbe e vészhordó nagy erő részleteit, s a vezérek közül ügyes kézzel már itt emeli ki a tatár khánfit, Delimánt, ki, mint egy szép epizód hőse, utóbb oly igen fogja bírni részvételünket.

E készülétek közben a *második ének* már Ma-

gyarországba vezet, hol a budai fővezér Arszlán bég, a szultánnak kezére dolgozandó, meg szállja Palotát. Túri György éjjel kiront, s a jancsárokból sokakat levág. Arszlán hajnalban ostromolja a várat, de nagy veszteséggel visszanyomatik. Azalatt Szulimán megindulván Konstantinápolyból, ennek leírása és jelleme következik, úgy az összes sereg képe. Petráfot a szultán előre küldi Gyula alá, melyet Kerecseni László feladván, a török adott hite ellen a várőrséggel együtt örök rabságra jut. Szulimán nincsen még elhatározva: Eger vagy Sziget alá szálljon-e? — E helyt Zrínyi Miklós viseli a kapitányságot, kit a költő itt vezet először fel azon imájában, melyben a szultán hadjáratáról értesült vezér, életét a keresztyénségért felajánlja. Isten erre a fészületről hozzá szólva, örök életet ígér jámbor szolgájának, s tudatja vele, hogy csak Szulimán megölése és számos török romlása után fog Szigettel együtt ő is elesni.

Ez énekben a leendő harcok színhelyére vezetetünk, sőt azok két különböző kimenetelű várostrommal még is kezdetnek. — Egyébiránt semmi kitünő: a mi egészen helyesen van, nehogy a fő történetnek fentartandó részvét előkészítő események által igénybe vétessék. Majd

közelebb vitetünk a fő történethez a fő tényzők, a két fél vezérei, festése által, kik közül az utóbbi istenhezi viszonyában mutattatván fel, ezzel a machina első része mély célzatossággal ki van egészítve. T. i. már most mind a két vezér mint egy felsőbb hatalom megbízottja áll előttünk, s ez által epopoeai fő hősekké avatva.

A *harmadik énekben* Szulimán a megvert Arszlán helyébe Musztafa boszniai pasát iktatja be; Boszniába pedig Mehmetet küldi. Ez, tartományába indulván, Siklós alatt megállapodik, s nem hajtvá a siklósi bégnek, Szkendernek, intézésére, nyílt mezőn táboroz. Zrínyi a dologról értesülvén, kiszemelt csapattal Mehmetre üt, és miután ennek vitéz fiát Rézmánt s őt magát is elejtette, seregét szétveri. Pécsi Olaj bég a futó törökséget megállítja ugyan, de szerencse nélkül küzdvén, Zrínyi felszólítására magát megadja.

Az érdek növekedő félben. Szkender és Mehmet beszélgetésök jellemző: amaz a szigetifegyveres életet, ez a török gondolkodást festi. A satori jelenet, mely a két vezért keleti kényelmökkel mutatja fel, s a török apród szép éneke, melylyel urait mulattatja, kedves nyugpont a mozgalmas képben; de a költő öntudatos eljárása-

sát is alkalmasan jellemzi az idylli szépségű ének tartalma, melyben az ifju dalnok, szerencséje hűségét magasztalja, s ezzel is közvetve Mehmet biztosság-érzetét táplálja. Azalatt a figyelmes Zrínyi Siklósra készül, s mint istentől ihletett hős, vitézeit az ég oltalmával bátorítván, a török ellen kiindul. A hajnali harc szemléltető részletességgel festetik, s neveltetik érdeke azon egyéni csatázások előadása által, melyekben török részről Rézmán, az ennek holttetemei felett halálig küzdő apja Mehmet, s másfelől Zrínyi mutattnak fel, mik, közbevetőleg legyen mondva, Mezentius és fia Lausus megöltetésére emlékeztetnek Aeneas által (Virg. X. végén); így a vitéz Olaj bég s a lány kedélyű Cserrei Pál; ismét az óriás Rahmat s a dühös Farkasics viadalmaik: míg Zrínyi a kivítt győzödelem után Olaj béget, ki a nehéz harc alatt minden fegyveréből kipusztult, a vitézség iránti tiszteletből bántatlan elfogja, s a véres képet engesztelő vonással fejezi be.

A *negyedik ének* szoros folytatása a harmadiknak. Egy hosszabb kitérés után a szerencse állhatatlanságáról, érdekesen festetik Zrínyi diadalmas visszamenetele Szigetre, hol az elesteket megtisztelvén, hadias vígalom után Olaj bégnek, váltságul az elfogott Radován vajdáért,

szabadságot ad. Azalatt Szulimán, megértvén a siklósi bajt, Zrínyi ellen felgerjed, s rajta bosszút veendő, Egerre rendelt seregeit Szigetre tereli, bár Kadileser, a főpap, a madarak viseletéből, bal jóslatot mond a szultánra. Éjjel két lónak elszabadulása véres zavart idéz elő a török táborban, mely magát Zrínyi által megtámadottnak véli. Szulimán nagy nehezen csillapítja az öldöklést.

Ez ének fénypontjai a szigeti jelenetek, különösen Zrínyi megszólításai az elestekhez, György kiseded fiához, s lovagias bánása Olaj béggel. Ellenben a szultán táborában keletkezett zavar csak annyiban függ össze a fő történettel, a mennyiben azon rémülést festi, melyet Zrínyi pusztá neve gerjesztett a törökségnél : de fontosb következés nélkül maradván, rövidebbnek is kellett volna lennie, s nem oly kitüntető helyen állania, milyen egy éneknek vég része, melynek mindenkor vagy valamely fontos eseményt berekesztenie, vagy ilyent előkészítenie s ilyenre figyelmet költenie kell. Hiba az is, hogy a siklósi dolog által előidézett fordulatot Szulimán tervében a költő a harmadik ének bevezetésében előre jelenti, a helyett, hogy azt az események folyásából utólag eredeztetné : s így azon jótevő hatást, melyet e része a történetnek

szülne, elkeseríti. Egypár versszak kihagyása segített a dolgon.

S ím e négy énekben tulajdonképi első, előkészítő, része a hőskölteménynek; jövőkor a másodikat fogjuk közelebbről tárgyalni.

.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

HUSZONKETTÖDIK ELŐADÁS.

A Zrínyiász további folyamatának (V.—XIII. ének) boncolata.

A Zrínyiász első részét, mely az eposi mese előzményeit mutatja fel, az első négy énekben múltkor vázolván, a másodikra megyek által, mely kilenc énekben annak derekát, tudnillik mind azt, mi a kezdet és vég közé esik, tartalmazza. Zrínyinek

Megtölt szorgos füle már császár hírével,
Hogy jün romlására minden erejével:

a miért erélyes ellentállásra készül, mely készülétek teszik az *ötödik ének* foglalatját. Összehíván a várőrséget, ahoz buzdító beszédet tart, s ő és a had kölcsönös kitűrést és hűséget esküszik. Itt szövi be költőnk a szigeti hadnagyok, csapatok s készülétek leírását. Következik levele a királyhoz és bucsubeszéde kis fiához, kit,

bár atyja mellett akar harcolni, a levéllel Miksához küld.

Ez ének, mint látjuk, egészen szigeti dolgokkal foglalkodik. Mind a beszéd jeles, melyben egy bölcs és istenes vezér szól, seregét isten oltalmával biztatja, a törökökön nyert győzelmek emlegetésével bátorítja, s a török hitlenség példáival a menekvés minden reménye hiúságáról győzi meg, kivévén melyet a vitéz kitűrés nyújt; mind a hadnagyok és osztályok leírása változatos, jellemző és eleven. A királyhoz intézett levél, érzületét és elszánását egész fenségében tünteti fel. De különös dísze az éneknek Zrínyinek a fiával, Györggyel, való jelenete, melyben ez, atyja oldala mellett akarván küzdeni, kész, ha az neki meg nem engedtetik, inkább ön kardjával véget vetni életének, mintsem, hasonlatlanul atyjához, a veszélyt kerülni. Mind Zrínyi intései, a fiúnak egész életére kihatók, mind utolsó beszéde, melyben meg igyekszik őt győzni a felől, hogy kötelessége neki magát jövőre fentartani s a hazának *élni*, az atyai gyöngéd szeretet s a hazafiúi bölcs mérseklet gyönyörű kifejezése: lágy s egyszersmind magasztos; s habár egy helyt Aeneas *szavaira* emlékeztet is, miket ez Ascánus fiához intéz (XII: 435 stb), az egész jelenet attól lényegben

különbözik, s nem kevesbbé eredeti mint megillető.

A *hatodik énekben* Szulimán Harsánynál megállapodván, Halul és Demirhám által Szigetvárát felkéri. Az elsőnek hízegő beszédére Zrínyi tagadó választ ad, Demirhám vad kitörésére az őrség fegyverre-kiáltással felel. Erre a szultán indulást határozván, előhadát Ozmán alatt Sziget felé küldi táborhelyet szemlélni ki; miről Zrínyi egy, kémelő csapata által elfogott, töröktől értesülve, Ozmán elébe megy, s őt Almás patakjánál megveri. Vid elejti Hamvivánt, a syrus királyfit, s az ezt megboszulni akaró Kambert.

A követség leírásában, különösen Halul, a ki-gyönyelvé, sima diplomata behálózó beszédében s Demirhámban, mint ennek szembeszökő ellentétében, költőnk jellemrajzoló tehetsége fényesen nyilatkozik. Amaz, hosszas hízegő beszédében, melyet Zrínyi nyílt ég alatt, a várőrség jelenlétében, hallgat meg, kegyvadászásból magasztalja a szigeti kapitány vitézségét, hadi tetteit, inti, ne kockáztatná dicsőségét bizonyos veszedelem által, ura nevében neki jutalmat ígér, példákkal támogatja javaslatát, s előhordja az őt biztatható okokat, hogy azokat megcáfolja. A költő ügyesen lépteti fel itt Demirhámot, hogy

ennek vad bánásával magának a várseregnek nyilatkozását idézze elő. Az egész jelenet, tervében s a beszédeknek a körülményekhez alkalmazott voltában egyaránt, mesteri.

Innen aztán a költő in medias res szökik; tettek, események, bonyolódások változatosan követik egymást. Az előhad meglepő mégtámadásának gondolata s a nap dicsősége, mint Siklónál úgy itt is, a fővezéré. Legvonzóbb része az éneknek ismét az utolsó, t. i. az előtérbe először itt lépő Deli Vidnak, ki iránt a költő, Zrínyi után a legélénkebb érdeket gerjeszti, Almáson túli viadalma, hova ez egymaga rontván által, az ellenséget vakmerőségével szinte tétlenné teszi, Hamvivánt megöli, s ezzel saját sorsa csomóját köti meg, mely oly érdekes események fonalán bonyolodik át az egészen, míg végre halála által oldatik meg. Erre már most kívántam Önöket figyelmeztetni, hogy a költő mélyen átgondolt szervezetének e fonalára is ügyeljenek. — Egyébiránt e viadal is a mily merészen rajzolva, oly élénk színekkel festve van; de fő szépségű azon elegiai kép, melyet a fiatal Hamviván esete, s hív szolgája Kamber érzülete s önfeláldozó hűsége tüntet fel, kinek a költő kevés szóval megillető emléket állít.

A *hetedik ének* a szultán táborába vezet, hol

Demirhám boszút esküszik Hamvivánnak. — Szulimán Sziget alá száll táborba, hol éppen Farkasics haldoklik. Zrínyi győzödelmesen kicsap, s itt történik Demirhám első összeütközése Deli Viddal, mely eredmény nélkül folyván s az éj által megszakasztatván, e két hős egymásnak a párbaj folytatását fogadja.

A költő itt helyes széptani tapintattal emberiségi érdeket gerjeszt a zabolátlan dühösségű Demirhám iránt azon szeretet vonása által, melylyel ez Menethám, s fia az elesett Hamviván, iránt viseltetik, kinek megboszulását tűzte most ki élte céljává. Csatája Deli Viddal, melyre a Zrínyi kimentése nyújtott csakhamar alkalmat, ennek kevés, de erős vonásokkal festett nagy érdekű részletét teszi. Úgyesen függeszti fel a költő az olvasó figyelmét éppen az ének végén a halálos alkuval, mely önkénytelenül Argand és Tancred párbajukra emlékeztet ugyan Tassónál, de a részletekben itt s utóbb Tassótól egészen független, s teljesen eredeti. Legszebb része mindazonáltal az éneknek annak középső szakasza a Farkasics halálának epizódja, de mely annyiban mégis hibás, hogy az eseményekkel sem okbeli összeköttetésben nincsen, se nem eredményez semmit: hacsak azon hiányt nem méltatjuk, mely általa a hadnagyok sorában maradt,

de feltüntetve nincsen. E vitéz t. i., kivel az olvasó mind a siklósi ütközetben (III. 69. 101. s köv.) mind a szigeti eskünél (V. 39. sk.) ismerkedett meg, hol első ajánlotta fel életét a vezérnek : nem csatában, nem sebben — mert az óriás Rahmat által nyert sebből kigyógyult — hanem

régi betegségben,

Készíti nagy lelkét isten eleiben.

A költő célja tehát vagy tisztán csak e hős dicsőítése volt, vagy változatosság okáért kívánt a történelmi igazságnak eleget tenni, miután az alkalmat nyújtott neki egy elegiai gyönyörű jelenetre, melyben nem tudjuk a haldokló bajnok panasza szebb-e és meghatóbb, mely a feletti fájdalmát festi, hogy nem harcban, hanem ágyban kell meghalnia; vagy Zrínyié az idő előtt elhunyt társ felett.

A *nyolcadik ének* egészen török dolgok körül forog. Szulimán, a folytonos veszteségeken elbusúlva, hadi tanácsot tartat, melyben Rustán, a császár veje, szigorún megbírálván az eddigi eljárást, rendes vívást tanácsol a szükséges előkészületek (földmunkák) megtétele után. Delimán gúnyos feleletben rögtöni megtámadást javasol, s be nem várva Rustán válaszát, eltávozik; így Demirhám; míg Petráf, kijelentvén fájdalmát az egyenetlenség felett, Rustán alapos indítványát

elfogadtatja. Delimán a szultánhoz menvén azt ajánlja, hogy Zrínyi és öt hadnagya párbajra hívassanak ki, s ennek kimenetele határozzon : ő maga Zrínyit vállalván fel ; de Szulimán a vár ágyúztatását rendelvén, későbbre kívánja a személyes csatát fentartani.

Habár ez ének, tárgyánál fogva, a kevesebb érdekesekek közé tartozik, s a történet haladásárai hatása nincs is szembeszökőleg kitüntetve : még is egyfelül szükséges lánc-szeme az egésznek, a mennyiben benne határoztatik meg az ostrom módja, s főleg a Rustán és Delimán közt kitört ellenségeskedés által fontos következmények alapjai rakatnak le ; másfelül a költő itt is tanúsítja lélektani hű ecsetét a szólókrájjolásában, de saját hadvezéri képzettségét is azon módon, miként Rustán a maga véleményét védi. Az ének bevezetése (1—10. vsz.), melyben a Hajnal, személyesítve, pillantást vet Szigetvár környékére, s szívben pártot fog a magyarok mellett, habár szépen van ecsetelve, még is sem belső valósággal nem bírván, sem szerves összefüggésben az egészszel nem levén, az olvasót hidegen hagyja, mint minden személyesítvény, kivált ha mint pusztá eszmekép tetteleges részt nem vesz a történetben, s inkább csak a költő saját elmélkedései hordozójául van rendelve, mint itt is.

A *kilencedik ének*, egy rövid alanyi kitérés után (1—4), melyből megértjük, hogy míg költőnk művén dolgozott, a kanizsai török várhad által csáktornyai fészkében nyugtalanított: Zrínyi teremébe vezet, hol a bán Deli Viddal egy cseltámadást forgat, mely közben követet lehetne Miksához szöktetni segédhadak sürgetése végett. Az éjjeli őrizeten levő Radivoj vajda meghallván a szót, Juranics barátjával közli elhatározását a török táboron át a királynak megvinni Zrínyi üzenetét; ez hozzá szövetkezvén e célra, mindketten felmennek a kapitányhoz, s ajánlkozásuk elfogadtatván, a várból kilopólnak, s a bortól elázott törökök közt haladván, ellent nem állhatnak hogy többeket meg ne öljenek, kik közt Kadilesker, a főpap; végre szerencsésen áthatolván a török sátorok közt, a tártár táborőrök által észre véve, vitéz ellentállás után, melyben egyebek közt Idriz vezér Radivoj nyilától elesett, az egyenetlen harcban mindkettő elejtetik. Radivoj még azon éjjel megjelenik Deli Vidnak, álmában, s neki vezérével együtt megjósolja a vértanúi halált. A törökök halottaikat eltemetik.

Igen helyesen van gondolva a többszöri szerencsés ütközetek után Zrínyi abbeli reménye, miszerint annyi időt nyerhet még, hogy a ki-

rálytól megsegíttethessék. E remény, bár ő el volt a halálra szánva, mind igazi emberi vonás, mind hozzá a vezérhez méltó gondoskodás forrása, ki- nek a bizonyos veszélytől sem szabad vissza- riadni, nehogy tétlenség által maga idézze fel maga s az ügy ellen a végzetet. Igen szép, s bár nyomról nyomra Virgil Euryalus és Nisus-féle epizódja (IX.) után képeztetett, mégis az egész- nek jellemében kivitetett a két vajda története, melyben két egymást szerető barát próbál közö- sen szerencsét, s megillető különösen az idősb- nek, Radivojnak gyöngéd szeretete s önfeláldo- zása az ifjabbikért. Az álombeli jelenet, bár sem- mit nem motivál, nem hibás, ha nem machiná- nak, hanem annak vesszük, a minek a költő gondolta: a Deli Vid hangulatában fekvő ter- mészetes képzeletmozgalomnak, melynek szép- sége épen abban áll, hogy Deli Vidot az olvasó előtt szinte végzetszerű hőssé avatja, s ez által az irántai részvétet öregbíti.

A *tizedik énekben*, egy második kitérés után a szerencse forgandóságáról, *Sziget első ostroma* perdül le előttünk. A közönségessé lett csatából Radován és Demirhám személyes ütközetök vá- lik ki, melyben amaz Buráktól hátulról elejte- tik. A Radován bástyáját már most Dandóol- talmazza. Bot Péter kirohanását Delimán visz

szaveri; ellenben a kis kapút két horvát cselből megnyitván, a rajta benyomúlt török csapat Delimánnal együtt benréked, s mind levágnak, a vezért kivéve, ki szerencsésen kimenekszik. Az alatt Dandó csatája Demirhám ellen hanyatolván, Zrínyi maga siet védelmére, s az ostromot teljesen visszaveri.

A csatázások leírása való, mint azt egy katonai költőtől várhatni, ki a költemény népeit színről színre ismerte; e mellett szemlélhető és változatos. Török részről Demirhám és Delimán tűnnek ki, de magyar és török felett Zrínyi áll, ki előtt a legbátrabb ellenség, Demirhám, megremül (X. 95). Legérdekesebb részlete az éneknek kétség kívül Delimán esete a várban, s különösen visszavonulása, melyben lelke hullámozása lélektani hűséggel festetik. De méltán kérdezhetjük: miért a költő az ostrom visszaverésében Deli Vidnak nem juttatott szerepet, miután némely másod s harmad rendű hőseket az előtérbe léptetett?

A *tizenegyedik ének* ismét a török táborban forog. Delimán az őt gúnyoló Rustánt megölvén, s a szultán Kaszum pasa sürgetésére megbüntetését elhatározván, Demirhám és Halul az ellentállást forgató tatár khánt elvonulásra bírják. Ezután Demirhám követet küld a várba

Deli Vidot a párbaj folytatására felhíni. Ez véghez megyen a szigeti mezőn, magyar és török csapatok jelenlétében : Zrínyi a várból, Szulimán egy dombról nézik a viadalt. Demidón Vid már-már győzne, Amirassen, a szerezcsenhad főnöke, Demirhám segedelmére siet. E hitszegő eljárás Vid kisdud csapatát is védelemre idézi, a harc közös lesz, melyben Deli Vid Amirassent megöli. Zrínyi látván a bajt, ötszázad magával kiront, s a zavarban Vidot szem elől vesztvén, megsiratja őt, s búvában nagy pusztítást tesz az ellenségben.

Egyike ez a legérdekesebb énekeknek, úgy első részében, melyben a költő Delimán búslását Szigetből kivonultán, összekoccanását Rustánnal, az udvari jelenetet Szulimánnál s Delimánét barátival, lélektani mély belátással és biztos kézzel rajzolja; mint a másodikban, hol Demirhám és Vid szóváltásai és viadalma a legfestőibb előadások közé tartoznak.

Más világba vezet a *tizenkettődik ének*. A bűjdöső Delimán keblében Cupido Kumilla, a szultán leánya és Rustán özvegye, iránti régi szerelmét újra fölgerjesztvén, őt egyenesen Landorfejevárba viszi, hol viszont Kumillát Delimán szerelmére gyulasztá. Anő meghívja a hőst, s a két régi szerető ismét egyesül. Az alatt a

számos vezéreit vesztett török tábor Delimán távolléte miatt felzendülvén, ennek visszahívását határozza. Szulimán ezt megelőzendő, őt saját követé által kegyével és leányával megkínálja; mire Delimán, Kumilla tanácsának ellenére, ki őt a harctól félti, enged, s mindkettő Sziget felé indul. Útközben Kumilla, kedvese kardszomakjából (szomakkígyó bőréből készült úti poharából) iván, melyben sárkányméreg volt, kínosan meghal; mi felett Delimán megdühödén, a keresztyéneken állandó bosszúra készül.

Kétségkívül igen szép epizód, mely egyfelül Delimán visszahívásának sikerét biztosítja; másfelül az által, hogy egy az egész eposban eddig nem szerepelt motívumot, a szerelmet, működteti, nagy vonzó erővel bír, kivált tragikai végével. De bár költőnk az emberi indulatok festésében mindenütt kifejtett mesterségét itt is tanúsítja, több észrevétel fér még is ez epizód conceptiójához. Egy : Cupido működése, ki nem tudjuk hogyan, illeszthető a költő keresztyén machinájába, melytől különben is függetlenül munkálkodik : hacsak őt is eszmeképnek nem vesszük, bár mint ilyen kelletlenül élesebben és szemléltetőbben van rajzolva. Más a Kumilla halála, mely véletlenségen alapulván, egy mulhatlan műszabályt sért meg, miszerint minden

fontosb eseménynek szükségképinek, tehát vagy az egészszel összefüggő előzményekből, vagy belső okokból, származónak kell lenni. Azonkívül Kumilla halálával akarja a költő Delimán újabb elkeseredését a keresztyének ellen motiválni, mire tulajdonképen szükség nem volt, mert Delimán azelőtt is, mint ezután, a keresztyének rontására törekedett egyedül. — Egyébiránt Delimán elvonulása eszmében emlékeztet ugyan mind Achilléra az Iliásban, mind Rinaldóéra Tassónál, a nélkül mégis hogy akár a motívumokban, akár a részletekben azokhoz legkisebbé hasonlítana.

A tizenharmadik énekben Deli Vid feleségével ismerkedünk meg, ki török leányból magyar hős szerető hitvese lett. Ez, nem térvén vissza férje a Demirhámmal vívott bajból, annak fölkeresésére és megmentésére szánja el magát, s férfinak öltözve török mezben, az ellenséges táborba keveredik. Egy szaguldó szerencsennel találkozván, s tőle megértvén, hogy a császárhoz siet, ezt Deli Vid jelenlétéről tudósítani, levágja őt, mire zaj támad, a közellevő Vid, ki kémlelődés végett mulatott még a török táborban, hozzá ugrat, s őt csellel nem menthethén meg, óriási küzdelem által ragadja ki a sokaságból, s jó lován vele szerencsésen visszame-

nekszik Szigetbe. Azalált a szultán újra hadi tanácsot tart, mely, miután Al bég elvonulást javasolt, Delimán heveskedése által ismét felbomlott ugyan, de Ali Kurt, a tüzérség főnöke Csontos Pál golyójától elesvén, egy szerencsés kirohanás a török ágyúkat haszonvehetlenné tévén, az agg császár végre magán tanácsban Szigetet elhagyni határozta. Ekkor történt, hogy egy levélhordó galamb elfogatván, Szulimán a Miksához intézett levélből a várbeliek megfogytát és vég szükségét megérté, s újra felbátorodván, általános ostromot rendelt.

A mint közelebb s közelebb érünk a katasztróphához, az érdek is nőttön nő. Valamint a Deli Vid nejének kalandja a legvonzóbb jelene-tek egyike, úgy a haditanács, bár részletei s ki- menetelében hasonló az elsőhöz, kivitele által még is új érdeket gerjeszt. Mesterileg intézi itt költőnk a fordulatot a Tasso hasonlatosságára (XVIII : 49) használt galambposta által, vég- zetszerű szükségességben tüntetve fel azt; s ün- nepélyes komolyságra hangolva, az olvasót elő- készítí a nagy katasztróphra, melylyel jövő alka- lommal közelebbről meg fogunk ismerkedni.

HUSZONHARMADIK ELŐADÁS.

A Zrínyiász vége (XIV. XV. én.). Annak szerkezete. Epizódok. Zrínyi mint jellemfestő. A csodálatos a Zrínyiásban. Előadás, verselés, nyelvezet.

Előadásunk sora a Zrínyiász harmadik részéhez ért, mely két énekben végeztetik. A költő a *tizennegyedik énekben* két figyelemre méltó versszakkal jelenti azt, s egy személyes érdekes kitéréssel választja el az előbbtől. Első fele az éneknek Szulimán sátorába vezet, hol Alderán bűvész a szultánnak szolgálatait ajánlván, az ördögöt felvarázsolja, s annak egész hadával támogatja az éjjeli ostromot. Második fele az éneknek ezt magát írja le. A törökök, s velök versenyt apokolbeli seregek, tüzet hánynak a várba, a külső várat megveszik ostrommal, s Zrínyi, utolsó ötszáz vitézével, a fellegrvárba szorúl; de az ellenséges tüzeléstől itt sem lévén többé maradása, újabb elszánt küzdelemre bátorítja őket; mire a külső

várpiacra kirohanván, az ellenség a magyarok kardjai és saját, reá visszahulló tüze által, Delimán vitézkedése dacára, pusztúl. De Demirhám, végzete által üzetve, Deli Vidot kiáltja elé, s miután ketten az általános harc helyét elhagyták, s ő bizonyossá tette ellenségét, hogy az Amirassen segédtámadásában része nem volt, a kétszer megszakadt viadal folytattatik, melyben Vid a hős szerecsent elejti, de maga is általa vett halálos sebeiben lelkét kiadja.

Láttuk, hogy a törökök minden eddigi kísérletei a magyarok emberfeletti vitézsége miatt rendkívüli veszteségekkel jártak. A költő tehát szükségesnek látta szinte emberfeletti eszközökkel töretni meg a magyar erőt, s mind keresztyén álláspontból, mind az akkori népfelfogás szerint, helyesen használja a pokolbeli seregeket, s az azokat felidéző s kormányzó bűvészt, Alderánt. Nincs ugyan kétség benne, hogy költőnk előtt Tassó Izménje lebegett, midőn Alderánját fogalmazta; különösen ennek első fellépése Szulimánnál Izmén hasonló első megjelenésére emlékeztet Aladinnál: de a kedvenc költője által fölgerjesztett eszmét Zrínyink teljes önállósággal képezte ki, s ha a rajz részletei a mai olvasót csak kevéssé érdeklik, az csak a változott gondolkodástól függ. Midőn Alderán az ör-

dög seregein kívül Alit, a szent chalifát, is felidézi, ki azonban igyekezetei sikertelenségét és Szulimánnak elvesztét jósolván, megtagadja segédelmét :

„De zöld fikáromat (két élű pallos) kivonjam, ne véljed :
Mert isten kedvéből az mind csak porrá lett“

e jelenetnek sem okát, sem következtetését nem látjuk. Legvonzóbb ez énekben a Deli Vid és Demirhám találkozások, hol az utóbbinak mentegőzése, mely szerint a múltkori párbajuk élbeszakasztása Amirassen által sem tudtával, sem akaratjával nem történt : e büszke jellem lovagias alapszínét mutatja fel. A viadal maga nagy vonásokban adatik, s a kettőnek elesése, mint végzetszerű s így szükséges kifejlődése az előzményeknek, a költő mély belátásának egyik tanubizonysága.

A tizenötödik ének a vég órájára jutott bánt vezeti fel, ki utolsó beszédében maradék seregét dicső halálra buzdítja. Isten az érte híven harcolókat dicsőítendő, Gábiel arkangyalt az angyalok legiójával küldi, ki az Alderán ördögeit szétűzván, Zrínyi fenmaradt ötszázával kiront, Delimánt és Szulimánt ön kezeivel megöli, s végre vitézeivel együtt elesvén, mindnyájok lelkei Gábor angyalai által isten eleibe vitetve, martiromságok megkoronáztatik.

Ez ének, valamint utolsó, úgy a legnyomósabb, s a költőnek a fenség előállításában ritka magasztos, előkelőleg epopoeai, talentumát a legfényesben bizonyítja be. Kitünő utolsó beszéde a bánnak, melyben régi elszántságát, a vég órában, hivatása érzetében, szépen bepecsétli; s valóban fenséges azon égi jelenet, hol isten, kiengeztelve népének hű önfeláldozása által, őket mennyei jutalomra érdemesíti. Helyesen van gondolva Gábriel megjelenése is az utolsó imáját végző Zrinyinél, kibe új erőt önt, s kinek a nagy tettek befejezéseül Szulimán elejtését hagyja meg. Az égi jelenet ismét Tassóra emlékeztet (IX. 55—60), valamint a Gábriel feltünése Mihály arkangyaléra, ki Bouillon Godofrédnak szinte jóslólag jelenik meg (XVIII. 92) : de amaz, bár részben csakugyan az olasz költő után képeztetett, más részt sok saját vonást mutat, melyek közül méltó kiemelnem azt, mely az isteni akaratot elég hatalmasnak festi, hogy szó nélkül is megértessék mennybeli szolgálai által: „Így monda“ — ekkép énekel a magyar költő istenről:

„*Így monda*, de nem nyelvvel, és nem szózáttal,
Hanem tündöklő isteni akarattal.“ (XV. 33.)

Az olasz egyszerűen:

Qui tacque (IX. 60).

Bouillon visiója is csak jósló, s így nem oly hatályos, nem oly szükséges, mint Zrínyié, mely parancsolatot hoz (a szultán megölését), s új erőt önt a hős kebelébe — a vértanuságra. Zrínyi vég kirohanása is nagy nyomossággal, erő-s lélekteljesen van festve. — Ennek tartotta fenn a költő azon dicsőséget, hogy Delimán, a bátrak legbátrabbika, előtte megrendüljön, s végre is általa essék el, mint Szulimán is, a magyaroknak az előtt s az után legveszélyesb ellensége. Az öszves törökség hátrál előle:

Nem mér az nagy bánhoz közel menni senki (106.)

jancsárgolyók terítik őt le. Apotheosis rekeszti be a magyar eposok legfenségesbikét.

Nem hagyhatom szó nélkül a költő azon fogását, mely szerint Szulimán halálát Zrínyinek tulajdonítja. Kétség kívül merész gondolat volt az e részben közönségesen elismert históriai tényről, Szulimánnak a vég ostrom előtt betegségből kimúltától, eltérni: de szintoly mély művészi öntudattal fogalmazott, mint merész, gondolat. Szulimán természetes halála az eseményekkel semmi okbeli összefüggésben nem állván, mint esetékes, mint belső szükség nélküli, hors d'oeuvre lett volna: míg így szükséges ki-egészítője gyanánt jelenik meg a magyar hős hi-

vatásának, mint *tett*, esemény helyett; az epos
 hőse úgy, mint valóságos megszabadítója hazá-
 jának ennek bár elagott, de akaratja erejével
 még mindig legfélelmesb, ellenétől; halála pe-
 dig mint méltó ára ily nyereeménynek: míg a
 történelemben az eredmény nélküli áldozat lé-
 lekemelő csodálásába bizonyos keserűség érzése
 vegyül. Zrínyi tehát igen is meg tudta a költői
 valóságot a történelmi valóságtól választani: s
 ha még is mentegeti magát előszavában, horvát
 és olasz kronikára s török mondára hivatkozva
 melynek akkor kelete igen is lehetett — mert
 mily eltérő váriánsai nem szoktak a hadi nép kö-
 zött forogni a legfontosb egykoru események fe-
 letti nézeteknek is! — neki erre csak annyiban
 volt szüksége, a mennyiben akkor a divatozott
verses krónikáktól nemzetünk nem költői, ha-
 nem történeti valóságot igényelt. S így mi azt,
 a miben a Zrínyi kortársai megütközhettek, mint
 művészi tapintata egyik biztos tanuságát csak
 méltatással üdvözölhetjük.

A tartalom e folyamatából láthatták Önök,
 mily következetesen van az epopoea vallásos
 eszméje kivíve, mely nem egyéb mint a sülyedt
 erkölcsű nemzet lelki váltsága, melyért egy cso-
 port hazahű és istenes vitéz áldozza fel életét:
 eszme, mely részben a nemzet akkori felfogásá-

val is szépen egyezett, miről a tizenhatodik század özves irodalma, miképen azt ez előadások sorából is kivehették Önök, tanúskodik; s mely az események által is, a mennyiben a Sziget alatt kimúlt Szulimánnal a török hatalom is hanyatlásnak indúlt, utólag megerősítést nyert.

S valamint a conceptióról, úgy a *szerkezetről* is csak magasztalólag szólhatunk. Egység, átgon-
doltság, tervszerűség mindenben: mi nagyobb költői műveinkben e napig oly ritka, vagy oly ritkán kielégítő. A költő kezdetben mindjárt biztos alapot vet épületének; semmit nem hoz elő, mi ok vagy okozat gyanánt nem függ össze az egészszel — némely apró részleteket kivéve, miket tán túlszigorral is helyenként megróttam — vagy legalább mi annak kellő világítására nem szolgál, mint legitt látjuk majd, midőn az epizódokra külön pillantást vetendünk. Az elrendelés is oly természetes és egyszerű, hogy az egésznek áttekintését közvetíti, azt mintegy átlátszóvá teszi; a mellett a részletek úgy állítvák egymás mellé, hogy egyik a másikat motiválja, az árnyék és fény helyes eloszlását eszközli mint egy jól elrendelt képben; az érdek pedig a katasztrófnak jóelőre éreztetése ellenére fokként nő: míg végre az olvasó a szomorú vég dacára vallási magasztos megnyugvással teszi le a művet.

Az *epizódok*, mint láttuk, lazabbul függnék a mesével össze, mint azt a műbírák rendszerint kívánják. Négyet vettünk észre, s egy sem nyúl be az egésznek szervezetébe akár gátlólag, akár előmozdítólag : még is nem szívésen nélkülöz-nők azokat, mert mind a szereplők bővebb jellemzésére szolgálnak, mind az egészbe kellemetes változatosságot hoznak : ilyenek különösen a Radivoj és Juranics barátságok, a Delimán és Kumilla szerelmök, a Deli Vid és felesége hitvesi hűségök, mik oly érdekes viszontagságokra, oly szép lélekfestésekre nyújtottak a költőnek alkalmat. E mellett azok a mese folyamát nem hogy megakasztanák, sőt inkább ügyes kézzel oly helyeken iktatván be, hol abban nyugpontok érezhetők; s különben is senem oly terjedelmesek, hogy a figyelmet attól elvonnák, sem oly mértékben észvételt nem gerjesztenek, mely a fő mese iránti részvételt gyengítené, sőt tőlök új kedvvel és vágygyal térünk ahhoz vissza.

Különös ereje van Zrínyinek a *jellemrajzban*. Ez oldal az, mely benne az emberi kebel rúgóit s a népfajok gondolkodás- és érzésmódját ismerő, a tettek mezején forgott vezért, gondolkodót és tudóst tünteti fel. Az ő élő tapasztalása, ember- és világismerete,

s kora költői műveltségének színvonalán álló kimivelt lelke kellett arra, hogy a mit magyar költő eladdig még nem kísérelt meg, azt ő oly szerencsésen és mintaszerűen kezelje : a jellemzést. Ehez képest az ő alakjai nem csak költőileg valók és érdekesek, hanem külsőleg is azok : ő lelkiületét és szokásait, nézeteit és harci életét a török népeknek, úgy, mint a magyaroknak, saját tapasztalásából ismerte, s innen az ő rajzai ama belső életszerűségeen kívül, melyet a művészet ad, még történeti becsesl is bírnak. Kevés alak emelkedik ugyan ki az egyes szereplők seregéből : de azok mind *egyének*, a többiektől különbözők, saját élettel bírók, a mellett biztos kézzel, következetesen rajzolvák. Magyarországról csak Zrínyinek jutott több oldali kifejtés, de némely egyebek is nincsenek egyéni vonások nélkül. Helyes pedig, hogy *Zrínyi* mindegyik felett van kitüntetve; így ő nem csak névvel, de valóságban is a fő hős, ki iránti részvételünk semmi más alak által nem gyengítettik, úgy mint ezt péld. Tassónál látjuk, hol Godofrédot Rinaldó koronként háttérbe szorítja, vagy éppen Virgílnél, hol éppen az ellenséges hős, t. i. Turnus, nagyon is csökkenti időnként az Aeneas iránti részvételt. Zrínyi nem csak a legbátrabb, legrontóbb vitéz az összes eposban, ki előtt maga

Delimán megfélemlik, s karjától az ellenség legjobbjai elesnek, de mint vezér, lelke összes hadának : mindnyájokért ő gondolkodik, mindent ő intéz, szervez, s vitézeiben az ő beszédei tartják a lelket, melyek mindig egy, isten iránti bizodalomban megnyugodott, bölcs, mérsékelt, de erős és elszánt férfiú nyilatkozásai. S az ő fensége és nagysága bennünket nem hágy hidegen: mint atyát látjuk őt kisdéd fia megmentéséről gyöngéd szeretettel gondoskodni, s ezt intésekkel készíteni el az életre, melyek benne, a bajnokon kívül, az okos hazafit mutatják fel; mint barátot Farkasicsot és a holtnak vélt Deli Vidot siratni s elkeseredésében annál ártóbban dúlni ellenségében; mint lovagot becsülni ellenfelében is a vitézséget, midőn a bajnok, de fogoly Olaj béggel nemesen bánva, őt asztalánál nyájasan nyugtatja, s ajánlott kincseit visszautasítva, Radovánért szabadon bocsátja. A többi magyar vitézek csak Zrínyi egy vagy más oldalával bírnak, de néhányan mégis némi külön vonással lépnek ki az egyetemiségből. Leginkább birja részvételünket *Deli Vid*, ki, vitézséggel első a többiek felett, t. i. kitől Demirhám kétszer győzetik meg, mind vezére iránti szeretetével, mind találékonyságával a nejéveli kalandban. Utána *Farkasics* Péter, Zrínyi főkapitánya, a legelha-

tározottabb férfi a magyar hadban, első, ki a halálos esküt leteszi, utóbb vitézségének több rangyogó próbái után kora és dicstelen halálával s e feletti fájdalmával nyeri ki részvételünket. Így *Radivoj és Juranics*, kik urok s egymás iránti gyöngéd szeretetök áldozatai lesznek. A kised számot a magyar katonás szeszélyü tüzér *Csonotos Pál, Borbála, Deli Vid* szerető, s szerelmében merész és lelékeny neje, s még a kis *Zrínyi György* is nevelik, ki gyenge kora dacára családja fajbéli erényét, az elhatározottságot, már oly kibélyegezve mutatja, miszerint öngyilkossággal fenyegetőzik, ha atyja őt a mellette küzdéstől eltiltja.

Különbözőbb s többenemü, bár az epos kisebb terjedelméhez képest szintén nem nagy számu egyéniségek rajzoltatnak az ellenfél részéről : a minek a török seregek hasonlíthatlanul nagyobb száma, s főleg szabadabb mezeje egyelőre már kedvezett. Elül áll itt is, habár nem külső tetterővel már, de lelki tulajdonai-
val, *Szulimán*, ki egyfelül mint elhatározásaiban indulat s boszu által vezetett makacs aggastyán mutattatik fel : de másfelül, hol maga személyesen közvetlenül nem érintetik, mint *Delimán* s *Demirhám* hirtelen indulatból keletkezett tanácsai s szándékai irányában, az okosság nyugal-

mas fegyverét ügyesen forgatja; s végül is, midőn vezérei egyenetlenségeit, sokaknak közölők elestét, fenyegetlen népe pusztulását, a magyarok okossággal párosult, s így nagy előnyeket aránytalanul kisdéd áron vásárló vitézségöket látná, elcsügged, az ostrommal felhagyandó, ha a tudva levő galambposta által a várbeliek valóságos állapotjáról még jókor nem értesül. E rajz ellen semmi kifogásunk nem lehet, sőt ama pszichologiai s tapasztalási adaton nyugszik az, mely szerint a túlremény csalatkozását ernyedés követi, ha erős lelki alapja nincs, mi itt az agg kornál fogva természetesen már hiányzott. Fogyatkozásnak vehetjük, hogy a költő a török táborban működő *egy* gondolat, *egy* akaratnak láthatóbb képviselőt s intézőt nem adott: e szerepre *Szokolovics Mehmet*, a fővezér, volt meghívva a história úgy, mint állása által: ő csak egy párszor s úgy jelenik meg, mint a szultán parancsainak kifejezője: s ép ezért a törökök működései is úgy jelennek meg inkább mint egy nem jól vezénylett hadé, s az alvezérek önkénye s szeszélyeitől függő, szerves élet nélküli tettek. De már a vezérek sorában több, éles vonásokkal jelzett egyéniségek tűnnek ki. A tanács emberei, főleg *Rustán*, a császári vő, egy ész s nem érzés által vezetett, ehhez képest a körülménye-

ket nyugton megfontoló, helyesen belátó, s a tettet gondolva intéző, lassu természet; *Petráf*, a körülményesen bizonyító, higgadt szónok; *Halul*, a kigyó-okosságu, álnok, számoló, sima diplomata: másfelül ezeknek természetes ellentételei főleg a tatár khánfi *Delimán* s a szerecsen *Demirhám*: amaz legbátrabb, ez legvadabb vezér a török táborban, az ész s ildom szavára nem hallgató, nyugtalan, rohanó természetek. Mindamellet is *Delimán* élénk részvételt gerjeszt mindenek előtt lovagias és tisztán-emberi vonással mérsékelt bátorságával, különösen azon érdekes jelenetben, hol Szigetbe szorúlván, s támadóit mind leölvén, pirúlva ugyan, hogy hátat mutasson ellenének, de az élet szeretetétől indítatva még is, melyet itt céltalanul áldoz vala fel, kivonúl; utólag mindazáltal, a hátrálás tudatában evődve, s Rustántól, a Kumilla gyűlölt férjétől, gúnyolva, ezt legyilkolja: s azért a táborból barátjai tanácsára kibújdosik; de érdekelő úgy is mint szerelem betege, s utóbb a bosszúé a végzet felett; mely őt a valahára kivívott kedvestől rövid boldogság után ismét megfosztotta. Vonszó *Demirhám* is, afrikai ég forralta habzó vérével, ki vadsága dacára szintoly lovagias, mint a barátság érzései iránt fogékony: Hamviván megboszulására vívja azon hármas

párbajt, melynek végre is áldozatául esik. Erdekes alakok még *Mehmet* a boszniai pasa, a lány s meggondolatlan jólélő, de ki fia veszedelmétől, majd eleste által, rendkívüli csatára bátorították, s az általa már-már Zrinyire hozott veszély szinte csodásan fordul vissza saját fejére; továbbá *Kamber*, Hamviván atyai kísérlője, s midőn ez elesett, hűségének halállal megpecsétlője; *Kumilla*, a forró szerelmes; végre mind két részről némely csak egy-egy percre megjelenő, s így csak pár vonással vázolt alakok. Mi pedig költőnk módját illeti a jellemzésben: ő ezt kevesebb leírások, mint helyzetek, tettek s beszédek, tehát önnnyilatkozások által fejti ki, minél fogva alakjai nem csak éles, szemlélhető, de gyakran valóban drámai étellel bíró képek.

Még a csodálatosra, vagy az úgynevezett machinára a Zrinyiászban kell egy futó pillantást vetnünk. Szükségtelen megjegyeznem, hogy a költő helyesen cselekedett, midőn azt műve vezér eszméjébe vette fel: az epopoea karaktere kívánta azt, a történet rendkívüliisége, valamint kora is, melyben élénk vallásos érzet ihlette a nép többségét, megengedte. Miképen intézte azt Zrinyi, láttuk; s láttuk, miképen az nem valami külső ékesítmény, melyet eltávoztathatni: hanem maga az eszme, lelke a költe-

ménynek. Mindamellet takarékos kézzel használta Zrínyi e motívumot : a protestantismus megrendítette volt a csodák iránti hitet; s így ő, egy lényegben még akkor protestáns országban, csak óvatosan és kímélve fordulhatott e hithez, s névszerint a tisztán bibliai s általános keresztyén nézethez tartotta magát.

Mondottam, takarékos kézzel : ugyan is, miután Szulimán fel van a magyar hadjáratra indítva (I), Zrínyi pedig isteni szózat által önfeláldozó határozatában megerősítve s vértanuvá avatva (II. 78), csak egyszer, egy nagy veszély percében nyúl be az isteni hatalom az eseménybe, t. i. hol a siklósi ütközetben Mehmet, fia eleste fölötti kétségbeesésében, halálos csapást mér Zrínyi fejére, de

Az isten angyala az csapást megtartá,
Az Mehmet kezében szablyát megfordítá . . .
(III. 86.)

Innen kezdve természetes erőkkal éri be, mert a Zrínyi íhletett beszédeinek íhlető hatását segére csak erkölcsi tényzőként vehetjük, és csak, miután épen ez erkölcsi erők oly rendkívüli, szinte emberfeletti hatásokat gyakorlottak az ellenségén, avatkozik a pokol a dolgok folyamába, s idézi elő a fő ostromban azon nagy

pusztítást a várban, melynek közvetlen következése a szigetiek vég kirohanása : de hogy e magasztos tett véghez mehessen, hogy ők a török erőt még lehetőleg leszállíthassák, és Szulimán, legjobb népeivel, a keresztnek áldozatul eshessék : küldi le isten mennybeli legióit a pokol seregének visszaverésére. S ez így helyesen van. De mire észrevételünk lehet, az a classica hitrege összeolvasztása a keresztyén nézettel, mely ott érezteti leginkább visszásságát, hol Alderán Plútót s a többi Orkoszbeli lelkeket Krisztusnak rajtok vett győzödelmére emlékezteti, s ezzel izgatja fel a keresztyénség ellen (XIV : 42 stb). A leghivőbb elme is azt kérdi : mit keresnek Plútó és Briareus, Lykaon s az Eumenidák, Geryon s Mezantius stb stb a törökök mellett és Sziget ellen, holott sem azok, sem ezek nem ismerik hatalmokat, és mind azok, mind ez, egyistenhivők s bálványmegvetők? De e hiba nem Zrínyié : a classica literatura felocsúdása korában a görög mythologia nem csak a mívelt világ köztudatába s szinte érzetébe olvadt, hanem képes beszéd gyanánt úgy ellep minden előadást, hogy Marsot háboru helyett, Ámort szerelem helyett stb még a tanultak közbeszédében is lehetett hallani. Szinte így átment az valamennyi európai népek költői nézletébe is,

s már itt nem csak pusztá nevek-, de működő hatalmakként lépnek fel szinte a tizennyolcadik századig Görögország istenei, noha — a mi a visszásságot csak nevelte — a keresztyén mythossal megosztva birodalmukat, mint azt névszerint Dante óta az olasz költőknél, s különösen Tassónál is, látjuk.

S már most néhány vég szót az *előadásról*. Ez egészben tárgyilagos, eposi nyugalommal és szoborszerű kiképzettséggel haladó; s ha mégis a költő tiszta elbeszélő szerepéből többször kilép, s a maga érzései és reflexióinak kölcsönöz hangot, úgy az csak a keresztyén költészet kiválólag alanyi álláspontjának beszámítható, s a mennyiben mérsékkel, s mintegy a tárgyalt dolog folyományaként jelenik meg, mert a tárgyas hatást előmozdítja, elnézhető. Csak ha az ily kitérések a tárgygyal semmi összeköttetésben nincsenek, mint kinövések méltán gáncsolandók; s mint ilyet kell múlhatlanúl a tizenegyedik ének különben igen szép bevezetését megrónunk, melyben a költő egy, időközben az olasz földre tett utjáról megtérvén, reá váró barátait érzékenyen köszönti, s különösen öcscsét Pétert dicsőíti. Különben Zrínyi előadása áradozás nélkül könnyü és szabad; lelkes; erős szinekkel festő; néha meglepőleg szép leírásokkal gyönyör-

ködtető; gyakran él hasonlatokkal, képekkel, képes kifejezésekkel, mik többnyire az újság szí-
nét viselik. Az eposi jellemző s festő mellékne-
veknek ő a behozója költészetünkbe : világrontó
tábor (a török), világbíró (győző) császár, had-
verő isten, világgröttentő halál, halálhozó Zrínyi,
nagy, kegyetlen, vitéz Delimán, okos Ajgás,
földemésztő seregek, seregek megbontó isten,
fegyverhordozó sas, emberölő dárda, stb ilyek
azon hathatós ecsetvonások, mikkel ő szemé-
lyei és tárgyainak gyakran nyomosabb kifeje-
zést ad, a nélkül, hogy azokat stereotypekké s
végre üresekké tenné : minek csak tetemes ki-
terjedésü műben van célja.

Kevesbbé felel meg, sőt összes költői nagy-
ságához mérve egyáltalában gyenge, Zrínyi
verselő *technikája és nyelvezete*. Érzi ugyan ő
azt maga is, s ezért igen naívvul így mentegető-
zik a Zrínyiász előszavában : „Virgilius tiz esz-
tendeig írta Aeneidost, énnékem pedig egy esz-
tendőben, sőt egy télben történt véghez vinnem
munkámat. Egyikhez is (t. i. előbb még Homer
említettett) nem hasonlítom pennámat, de avval
őelőttök kérkedhetem, hogy az én professióm,
avagy mesterségem nem az poesis, hanem na-
gyobb s jobb országunk szolgálatjára annál. Azt,
kit írtam, multságért írtam, semmi jutalmat

nem várok érette; önekik más gondjok nem volt: nékem ez legutolsó volt. Írtam az mint tudtam, noha *némely helyen jobban is tudtam volna*, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni... Soha meg nem corrigáltam munkámat, mert időm nem volt hozzá, hanem első szülése elmémnek... Mindamellett a külső forma elhanyagolása az egyedül belső szépségekre figyelő olvasó örömét is, nem tagadhatni, gyakran megzavarja. Nem a néha erőltetett szórendet, az itt-ott előforduló nyelvhibákat, még csak nem is a kor szokásában levő idegen szokat — bár a komoly, néha fenséges helyeket egy ily folt néha egész szépségökből kivetkőztetni képes; nem is a rosznál roszabb rímeket értem — gyakran igen szépek és correctek fordulnak elő — : hanem értem az általa behozott tizenkét soros, és trochaeusi lejtéssel bíró, négyes stanza (előtte t. i. az ily stanzák choriambusi eséssel bírtak) fő csínjának, úgy szólván lüktető pontjának: a vágánynak elhanyaglását, mi által gyakorinál gyakrabban nem csak versnek szűnik meg a vers lenni, de prózának is, mert minden numerust nélkülöz. Másfelül nem tagadhatni, hogy helyenként meglepő szép sorok és versszakok fordulnak elő: de ezek a részben zavart élményt tisztává nem deríthetik.

Egyébiránt ez utóbbi fogyatkozások, s azon, előadásimban itt-ott megrótt, apróbb hibák dacára is, miket műtani szigorral emeltem ki, a Zrínyiász úgy is mint eredeti mű — mert a helyenként kimutatott s még könnyen bővíthető reminiscentiák mellett is, melyektől Virgíl, Ariost, Tasso s más nagy költők előzőikhez képest hemzsegek, Zrínyi legeredetibb költőink közt fénylik — úgy is mint lángelmüleg fogalmazott, eszméletes biztossággal s alkotó talentommal kivitt nemzeti szépmű fő rangot foglal el eposi irodalmunkban, s mint ilyen megérdemli, hogy ne legyen mívelt magyar, ki a nyers héjon áthatva, a nemes magvat ne ismerje, ne élvezze, ne becsúlje.

Országos Széchényi Könyvtár

HUSZONNEGYPEDIK ELŐADÁS.

Zrínyi, mint lyrai költő. — *Liszi László*, s a Mohácsi Veszedelem. Ennek boncolata s bírálata. Liszi kisebb költeményei.

Mielőtt a tizenhetedik század más két híres eposi költőjéhez mennénk által, Zrínyit, a lyrai költőt, kell még tárgyalnunk, hogy mint egész egy tagban mutassam fel azon író, kiről mondtam, hogy külön magára állt irodalmunkban, s megelőzve korát nem vett s nem gyakorolt — legalább sikeres — befolyást irótársaira, s így iskolát nem képezett.

Míg a Zrínyiaszt tárgyilagossá bánás és eposi nyugalom bélyegzik : lyraiműveiben egésszmélységét s emésztő tüzét tárja fel költőnk, alanyi érzeményeinek. Van okunk hinni, hogy szerelmes énekei sokkal nagyobb számmal készültek vala. Korán kezdett ő saját vallomása sze-

rint ¹⁾ annak, a mi szívét elfoglalta, hangokat adni; egyike pedig a munkái közt álló lyrai költeményeknek, a Zrínyiásszal, melyet harminc s néhány éves korában írt, egykoru lévén ²⁾, a két időpont közé eső esztendők száma több mint egy tizedre tehető. S ha alig lehet kétség benne, hogy a Zrínyiász mellett megjelent darabok, valamint kezelésre, úgy tárgyra és érzésre nézve rokonok, egy időben, azaz epóssírása korában készültek : úgy sajnálva kell amaz ifjúi darabjait nélkülöznünk, melyeket hihetőleg azért nem tett közzé a bán és hadvezér, mert állásához nem illő játékoknak ítélte annál is inkább, hogy ezekben saját szíve érzéseit fejezti ki : míg ez újabbakban az idyll formáját választván, vadászai és pásztorai személyeibe rejtezhetett. De mi ex ungue leonem ! s ez utóbbiakból ítélve nem tehetjük elég nagyra a veszteséget.

1) Én, az ki *azelőtt ifjú elmével*

Játszottam szerelemnek édes versével . . .

Mastan immár Mársnak hangassabb versével
Fegyvert s vitézt éneklek (Zrínyiász. I. 1. 2.)

2) Én Márst énekelek haragos fegyverrel,
Kínzó szerelmemet hogy felejtsem evel;
Másfelől kis isten megkerül fegyverrel,
Harcol, vagdalkozik lángozó szüvemmel.

(Arianna sírása 4.)

Ily *idyllium* négy fekszik előttünk : *A vadász*, *Violához*, *Tityrus és Viola*, és *Vadász és Echo*. Ha kedély mélysége, gazdag képzelem, képes beszéd leginkább a lyra kellékei : a mily mértékben ezek Zrínyi ezen és többi énekeiben vannak meg, ő egyszersmind lyrikusaink közt is előkelő rangot foglal el. Az elsőben „a vadász Violának kegyetlenségéről panaszkodik“ : a kikelet jöttével minden víg, minden teli vanszeretettel, csak neki nincs tavasza, csak őiránta érzéketlen az, kit szeret ; de gondolja meg Viola is szépsége mulandóságát, s szakaszsza le virágjában a rózsát. Végül reményt fejez ki kedve megfordulásához. A másodikban kérleli őt, s egyszersmind elpártolással fenyegetőzik. A harmadikban már kötődnek : szemrehányások, harag, vallomások, kiengesztelődés követik egymást. A negyedikben a bizodalmatlan vadász az Echót faggatja Julia szerelme iránt, s midőn az biztatá, általa dalt küld kedvesének. *Arianna sírása* is csak a költő saját érzéseinek beöltöztetése. Cupido meghagyásából énekli Ariadne keservét Theseus hűtlensége felett, hajthatatlan kedvesének eszméltetésére : mint a ki szinte így járhat, ha őt, a hú szeretőt, másnak feláldozza. Még *Orpheus keservében* is saját fájdalmát szóltatja meg, ki, mint látszik, úgy vesztette el

Violáját, mint amaz Eurydicét. Rohanó, saját medrét romboló árja az indulatnak az, mely e nagy költeményekben zajlik, s majd ismét, hol csendesben foly, bájos édes hangokban csörgedez. És semmi sem lehet naívabb, érzékenyebb és édesebb azon dalocskáknál, melyek az idyllekbe beszövék. Másfelül egész vallásos költészetünk nem mutat fel darabot, melyben több hév, mélyebb egélyes buzgóság, nagyobb gondolat és szebb képek, mint a *Feszületre* írt énekekben. Az általa úgynevezett *Epigrammák* nem egyebek apró emlékeknél a Zrínyiásban is szerepelt néhány kedves hőseire; mindannyi igénytelen szép gondolat, érzékeny utóhang; a Budára írott egy tanmondat; *Atila* is, de már itt az előrészben ismét a neki saját nagy képek. Zrínyiben minden ér, minden ízecske egy-egy költő!

× Zrínyit nyomban Liszti, s kevéssel utóbb Gyöngyösi István követték, s ez utóbbi hosszú időre kitolta őt a nemzet emlékezetéből. Hiányzott az igazi költészet iránti fogékonyság. Ráday Gedeon volt első, ki az ő nagyságát ismerte, s őt először hexameteres, utóbb prózai átdolgozásban szándékozott újra ajánlani a nemzet figyelmébe, de bele halván munkájába, csak az I. III. és V. énekek láthattak, a kassai Magyar

Muzeumban, mutatványul világot. Utána s pedig Ráday által figyelmeztetve, Kazinczy Ferenc adta ki Zrínyit újra 1817-ben, az eredeti írásmód megtartásával; harminc évvel utóbb ismét Székács Pál, de már nem csak a helyesírás megújításával, hanem itt-ott a kifejezésmódnak is hivatlan megváltoztatása s a verselésnek helyenkénti javításával; legujabban végre egymás után kétszer magam a „Nemzeti Könyvtár“ című gyűjteményben.

Két évvel a Zrínyiász után *báró Liszti László* adta ki munkáit, egy a bel- és külföldön gondos tudományos neveltetésben részesült ifju férfi, kinek erkölcsi nemes elveket s férfias érzületet lehelő írásai, s másfelül a bűnök minden lealázó nemeivel eltölt élete szomorú ellentétet mutatnak, míg 1659 és 62 közt ezek díjában a hóhér pallosa alatt vérzett el. Munkái közül figyel-műnket leginkább a *Mohácsi Veszedelem* című tizenhárom énekes hősköltemény követeli. Kétségtelen nyomait viseli e mű azon behatásnak, melyet szerzőjére Zrínyi tett: de lángelmét ez nem önthetett követőjébe, s így ama nyomok csak az első ének gondolatfonalán, nevekben, s itt-ott egyes reminiscenciákban észrevehetők. Tartalma, énekek szerint, röviden ez. Egy hoszszas bevezetés után, melyben a vitézség s a di-

csőség becsét énekli, a rómaiaknál szokásban volt diadalmi szertartásokra, az óvilág nagy emberei dicsőítésére, ismét a hír kíváncsú voltára, a kilenc Múzákra s a görög istenek világára bőven kiereszkedett; végre magára megyen át, és Melpomenét híván segédül, nagy későn tárgyához lát, s elmondja, mikép isten a magyarokat megpróbálandó, a törököt küldi reájok, s különösen Szulimánt indítja fel ellenök. Ez elődei és addigi saját dicső tetteit híván emlékezetébe, elméjét Magyarország megtámadására veti, dívánt hirdet, melyben tanácsosai, az egy Olaj basán kívül, a hadjáratot ajánlván, seregeit összegyűjti, s a tavasz beálltával megindul. Miután a török hadakat elszámlálta, így kiált fel:

Mely ország tájára avagy határára
 Terjed ez az szörnyűség?
 Vigyázz Magyarország! mert föld alattad ág,
 S majd levágja ellenség!
 Oltalmazd magadat s féltsed te hazádat,
 Te henyélő nemesség!

Mozdítja táborát s vongatá sátorát
 Drinápoli mezőben,
 Hol magyar királylyal, vitéz bajnokával
 Szállhasson szemtül szemben.
 Be nagy vérontás lesz, s be sok nemzetség vesz
 Szegény magyar nemzetben!

nem kevéssé emlékeztetve Zrinyire, ki miután a szinte Drinápoly alatt összegyűlt török hadakat leírta volna, így sohajt fel:

Jaj hová ez a nagy folyhó fog omlani?

Mely világszegletre fog ez leszakadni?

Mely nagy haragját istennek fogja látni stb.

S ezzel végződik az *első ének*. A *másodikban* költőnk a magyarokhoz menvén át, Lajost és országnagyait írja le. Azalatt a törökök elérvén határainkat, a Szerémségbe törnek be. Tömöri Pál (így nevezi ő Tomorit mindég), az érsek s ama részek főkapitánya, Visegrádra megy, a királyt a történőkről tudósítani. Országgyűlés, közfelkelés, segélykérés az idegen fejedelmektől, s egyéb készülétek közt Szulimán a Száván is általszáll. A *harmadik ének* csak Magyarország leírásával foglalkodik; a *negyedikben* a négy kor leírása után Ovid szerint, mely az epos folyamataival semminemű összefüggésbe nem tétetik, a szavai átkelésről tudósított király rendelkezik, de Szapolyai Moldva felé van, a nemesség nem mozdul, Szulimán már Pétervárad alatt, sehonnan semmi segítség: Lajos tehát megindul, reménylven, hogy útközben hozzá szövetkeznek a magyarok; megállapodik Érden, hol lova halálából sokan rosztat sejtene; csak Bátori András

csatlakozik a királyhoz, míg Szapolyai Erdélyben mozgatja a dolgot. Szulimán már Újlakhoz közelít. Az *ötödik ének* Tömöri Pál foganatlan erőlködéseit írja le Pétervárad megoltalmazásában, miknek meghallása után a király Tolnára száll, hol néhány csapat s némi kevés pápai s lengyel segédhad csatlakozván hozzá, a nádort Eszék megvédésére akarja küldeni, de a főurak, nem tartozván — erre hivatkoztak — a királytól különválva harcolni, vonakodnak; mire Lajos, kemény feddő beszéd után, maga indul előre, vezérekül Tömörit és Szapolyai Györgyöt nevezvén, kik Mohácsra szállanak. Ennek leírása rekeszti be az *ötödik ének*et. A *hatodik ének*ben az itteni táborozás bő leírása után, Podmaniczky a király elibe küldetik, jövetelét s a harcot-sürgetni, azalatt hogy a vajda és Frangyepán követei várást javasolnak. Lajos tehát Brodericust, a kancellárt, küldi a mohácsi táborba azonjavaslattal, hogy várassanak be a közelgető hadak. A *hetedik ének*ben maga a megérkező király inti a türelmetlen magyarokat, már Tömöri is rá áll a segédhadak bevárására, midőn ennek serege követeket küld a tanácsba, s általuk ~~ütközetet~~ kíván, mely végre is elhatároztatik. A bán jelenti közeledését, s haladékot kíván; mások is; Perényi Ferenc látnoki hangon vég veszedelmet

jósol, ha ily csekély erővel állatik a harc : de siker nélkül. A *nyolcadik* énekben hosszas kitérések után Magyarország romlása, a szerencse állhatatlansága stb felett, Tömöri rá bírja seregeit hogy a török elől vissza, Mohácsra, vonúlva, a királyéihoz csatlakozzanak; végre a horvátok, s egyéb csapatok, s némi készülétek is megérkezvén, a had dolga elintéztetik. E themát hosszas elmélkedések után folytatja a *kilencedik* ének is. A *tizedik*, a halandóság feletti kitérés után, a nádort tünteti fel, miképen ez a királyt a táborban körülhordozza, s buzdító beszédet mond a sereghez. Ezalatt a törökök feltűnván, bár a nap már estvére hajlott, Tömöri sürgetésére a hadi kürt megszólal, (a *tizennegyedikben*) a sereg imádkozik, Szulimán pedig áldozattétel után, s miután egy sátora felett feltűnt hullócsillag s a főpap jóslata seregét kedvező siker reményével élesztette, annak hírére, hogy a magyarok, előjáró hadaiban immár nagy pusztítást tesznek : egész hadával támadást rendel. Eleinte visszanyomatik ugyan a magyarok által; maga a királyi dandár is előnyomul már, midőn a török ágyúk rendetlenségbe hozzák a jobb szárnyat; ezzel megtolatik a horvát bán; a király eltűnik, s egy hosszas intermezzo után, melyben a költő védi a magyarokat, miszerint nem ők hagy-

ták el királyokat, de hogy feslett erkölcsaikért büntette így isten stb, vég erőlködéseit írja le a magyar tábornak, míg az a török ágyú torkába kerülven, részben megfutamlík, nagyobb részt lekoncoltatik. A *tizenkettődik* ének első felét, hosszas értekezés után a régiek hét érdemkoronáiról, Lajos király apotheosisa foglalja el; s második fele már csak mintegy utólag írja le a Csele patakjába fuladását; majd Tömöri halálát adja, bő lajstromát az elesett fő embereknek, s a törökök dúlásait az ütközet után. Ezekhez végül még egy *tizenharmadik* ének is járul a csatát közvetlenül követett eseményekkel: Szapolyai Szegeden, mindenfelől közelítő segédhadak, a királyné fut, Szulimán Budán, pusztításai, visszatérése; — berekesztés.

S íme ez Liszti Mohácsi Veszedelme. Mit alkotott Zrínyi a szigeti eseményből, s mivé zsugorodott a mohácsi nagyszerű romlás Liszti keze alatt! Történetíró, nem költő, rendezi itt tárgyat; szoros históriai egymásutánban adja az eseményeket, beszélve rólok, nem festve azokat; általánosan mindent, egyéni éles rajz és színezet, s így szemlélhetőség, nélkül. Hiányzik a két fél párhuzamos felmutatása is: a törökök közölalig ismerkedünk meg egy-egy alakkal közelebbről; még csak erejökkel, eszközeik s intézkedéseikkel

sem. Epizód nem szakasztja meg a fő történet folyását, hogy változatosságot hozzon a különben egyszínű nagy egészbe, kellemes nyugponthoz nyújtson s egyszersmind új érdekekkel éleszse a fáradni akaró figyelmet; de annál szaporább kézzel van az egész a tárgygyal szorosan össze nem függő hosszadalmas leírások és elmélkedésekkel átszöve, mik annál zavaróbban és fárasztóbban hatnak, hogy gyakran épen a felgerjedt érdek helyein vezetnek félre a megkedvelt tárgytól. Jellem nem festetik : mert e leírások jellemfestésnek nem mondathatnak. S hiányzik végre, mi a történelmi eposzt valószínű epopoeává teendé : a *csodálatos*, melyre a szerző törekedett, de melyet megteremteni nem bírt. Mert hogy a magyarokat isten akarta megbüntetni e csapással, hogy isten indította fel Szulimánt e nép ellen : *mondja* ugyan költőnk, de mi *nem látjuk*. A rossz és jó előjelek a két félnél nem ízei egy nagyban működő machinának; s Lajos apotheosisa, igen ügyetlen utánzása a szigeti hősök apotheosisának a Zrínyiász végén, s az előzményekkel semmi összefüggésben nincsen. És így költeményekkel és egyéb mellékművekkel bővített, verselt történelmi inkább e mű, mint eposz, mely azon felül a balul választott schéma-, ugymint a kilenc rövid sorra szakadó hármasnál fogva, sza-

vakban áradoz s erőtlenségéből csak ritkán bír kiemelkedni.

Mindazáltal a munka nincs reánk nézve becs nélkül, bár e becs a költemény határain kívül fekszik. Egyes adatok elhintvék az egészben, mik közönségesen nem ismeretesek, tán épen mondai eredetűek; maga a tárgy felfogása s a szerző világnézete, mint viisszasugárzása kora nézeteinek, érdekekkel bír; s elég gondos előadása a nyelvbuvár kalászatának itt-ott termékeny szemeket nyújt. Azért méltó volt Liszti munkáit, mik első, bécsi, kiadásukban a legritkább magyar könyvek közé tartoznak, a „Nemzeti Könyvtár“-ban újra közzé tenni.

Vannak Lisztinek a „Mohácsi Veszedelemen“ kívül még egyéb költeményei: *A magyar királyok* és fejedelmek 57 szakaszban, melyek mindenike hat-hat négyes versszakból áll; *A szerencsének állhatatlanságáról*, tanköltemény; két *ének* a bold. szűzhöz, s Magyarország címeréhez. Mindezekben szinte a leíró és elmélkedő irány érzik elő, s a tisztos érzület, helyenkénti felmelegedő és ékesgető előadás a valódi költői szikra hiányát egyáltalában nem pótolja.

HUSZONÖTÖDIK ELŐADÁS.

A verses regény : *Gyöngyösi István*. A „Murányi Venus.“ „Kemény János emlékezete.“ Chariclia. Rózsakoszorú. Cupido. Palinodia. Gyöngyösi kortársai a tizenhatodik század rímeskrónikáinak utánzói. Gyöngyösi jelentessége. .

A magyar epopoea, mely Zrínyivel született és egyszersmind tetőzött, Lisztivel pedig legott alászállott, *Gyöngyösi István*nal a verses regénybe ment által. Ezen irónk, ki felsőbb költői íhletre nézve annyival állott Zrínyi alatt, amennyivel őt mindenben, mi a költészet külsejéhez tartozik, tehát a mesterségben, meghaladta : e technikai virtuositása által — mert csekély művészi kiképzettséggel bíró nemzetek épen ez iránt viseltetnek legtöbb fogékonysággal — epochális író lett, s közel másfél századig szinte közönségesen a magyar Parnassus fejedelmének

ismerttetett el. Minélfogva érdemes lesz vele s munkáival közelebbről foglalkodnunk.

Gyöngyösi István 1620 körül született. Hol nyerte legyen kiképeztetését, nem tudjuk. Első alkalmazását gróf Wesselényi Ferenc nádor, akkor még füleki kapitánynál lelte 1640-ben mint komornok, mely állásában volt a murányi híres esemény idején (1644), sőt azon túl is még, midőn ura gróf Szécsi Máriával összekelt. Ekkor és itt felvevén újra rég letett lantját (I. 10.), írta „Murányi Venüsát,“ melyért asszonyától Babuska faluval jutalmaztatott meg. Úgy látszik 1653-ban hagyta el Wesselényi udvarát, mire megházasodott, s közpályára Gömörben mint táblabíró lépett. E megye részéről az 1681-iki hazamentő országgyűlésen jelen volt mint annak követe, 1686 óta több ízben alispánja, 1687-ben ismét követe. 1704-ben már nem élt. Régibb munkái közül ő maga az egy Murányi Venust adta ki, és pedig 1664-ben. Második ismeretes munkája „Kemény János“ is soká hevert kéziratban, sőt szerzőjétől elidegenítettén, és csak elrongyolva és csonkán kerülván hozzá vissza, némely régibb töredékeiből kiegészítve Lőcsén 1693-ban jelent meg. Többi munkái már aggrórában készültek: a Palinodia 1681-ben, nyomtatva 1695-ben, a Rózsakoszorú 1690-ben, Cu-

pido 1695., és Chariclia 1700-ban ; mikről most egyenként fogok értekezni.

A *Murányi Venus* tárgya Murányváranak Wesselényi és Szécsi Mária szerelmök-szötte ármány általi megvétele. Három énekben tárgyalja azt a költő, melyek elsejében az előzmények, a másodikban a szerelem, a harmadikban a tett adatnak elő. Egy hosszas bevezetés után, melyben az 1644-iki (Gyöngyösi emlékezeti tévedésből 1646-ot ír) háború keletkezését érinti, s chez hazafiúi sohajtásokat és feddéseköt köt az egyenetlenkedő nemességhez : az *első énekben* Wesselényi rendeletet vesz anádortól Murány elfoglalására. Tünődik a feladás nehézségén, mely alkalommal e sziklavár, s mellesleg birtokosainak, köztök Szécsi Máriának is leírása után ennek Erdélyből akadékos hazajövetele adatik elő. Végre hogy Wesselényi

. . . . így fárad gondos elméjében,
Szíves óhajta felhat az egekben ;
Hogy megsegíttessék igyekezetében
Az egekbeliek kelnek ily beszédben

Az istenek (kik mások mint a görög istenek?) tanácskozván Wesselényi ügye felett, azt Venusra és Mársra bízzák. Venus, fiához Cupido-hoz mégyen — itt Cupido lakása iratik le bő-

ven, annak két része szerint, hol a boldog szerelmesek gyönyörködnek, s a szerencsétlenek kínlódnak — s azt hagyja meg neki, hogy Wesselényit Szécsi Mária szerelmére gerjeszsze, mit a kis isten, Fülekre sietve, s nyilával a hőst találva, legott eszközöl is. *A második éneket* a hajnal s a szerelem hosszas leírása nyitja meg. Wesselényi azon töprenkedik, mikép férjen Máriához: menjen? izenjen? írjon-e? Ez utóbbit cselekszi, titkos összejövetelt kér; s midőn azt forgatná, ki által juttassa levelét kézhez, „hihető Venustól arra mozdíttatván“ Nagy János toppan be, Kürti Ferencnének, Szécsi Mária barátjának tiszte, ki jutalomért a levél belopását a várba eszközli. Cupido Máriát megsebzvén, az kedvező válaszzal küldi hű szolgáját Kádast, s találkozási helyet rendel. Mire Wesselényi, nem gondolva egy közbe jött nagyszerű viharral, néhány hű társsal Murány alá indul, s miután itt különféle nehézségeken s viszontagságokon szerencsésen átesett, Máriával a vár alatti erdőben találkozik, őt szívének és pártjának megnyeri, s a vár elvételében segédkezének ígéretét veszi. *A harmadik ének* Mária nyugtalanságával kezd, mely közt végre cselt gondol és készít; s ismét Kádas által értesíti kedvesét. Ez seregével éji csendben Murány alá száll, s miután soká téve-

deztek, s emberei már cselt sajdítanak, jön Mária követe, jelenti hogy váratnak, s nagy nehezen megtalálván a belopózásra kitűzött helyet, kötél-lajtorján felszállnak. Azalatt Mária, használva az éji nyugalmat, megesketi híveit, általok az öröket egyenként elfogatja; s miután az aggodalmasan várt Wesselényi Kádas által vezetve barátival végre megjelenik, a várkapitányt, porkolábot, hadnagyot, tizedeseket egyenként magához hivatja, hol Wesselényi által, mint ki a várat meglepés által már bevette volna, fenyegetések közt a császár s király hűségére esketteti. Végre Szécsi Évától a kulcsok vétetnek el, s Wesselényi hada bebocsáttatik. Az esküvő, a hőspár dicsérete, a Wesselényi utóbb elért polcainak (bizonyosan később beiktatott) felemlítései rekesztik be a költeményt.

Láttuk elül mindjárt, hogy a költő epopoeát akart írni, *machinát* alkotva s az Olympust avatkoztatva a tervbe, midőn Venus, Cupido és Mársnak tulajdonítja, mit emberi erővel lehetett véghez vitetni; aminthogy csakugyan a Cupido nyilain kívül sehol az istenségek közvetlen nem működnek; sőt végül is csak a szerelem s vitézi bátorság képes kifejezéseivé oldódnak fel. Kétségkívül hatásosabb lett volna a hőspár vonzalmát keblök belsejéből fejteni elő,

mire azon, a III. ének vége felé érintett, hihetőleg történeti alappal bíró említés is nyújthatott volna szálakat, mely szerint a hős első hitvese Bosnyák Zsófia e viszonyt némikép már előérezte. S a csodálatosnak feleslege ott, hol a történet új, és sem nagyszerű, sem egy nemzet sorsára ki nem ható; de játszi alakja, s végre a nemzet felfogásától idegen volta is csökkenti inkább a történetben természeténél fogva fekvő érdeket, mint hogy azt nevelné.

A *szerkezetet* illetőleg, az események egyszerű természetes rendökben folynak. Tulajdonképi szövevény abban nincs; az ellenfél tisztán szenvedőleg vezettetik be, s így hiányzik az összeütköző erők mérkőzése, mely életet s eleveniséget kölcsönöz a történetnek, s várakozás és remény, félelem és öröm váltakozó stádiumain hullámoztatná az olvasót. Epizódok nem szövetnek be, mik változatosságot adnak, miktől új érdekekkel térünk a fő meséhez, mik azt egy és más oldalról kivilágosítják és kiegészítik. Annál több a hosszabb leíró és elmélkedő kitérés, mely a tárgytól elvon és fáraszt; s pedig annál inkább, mert gyakran oly helyeken beszövék, hol a való pontok felé siető történet részvételünket feszítve bírja. *Jellemrajzai* egyéni éles körvonalok nélkül vannak: itt egy szerető, ott egy hű,

s ismét egy hasonleső szolga, milyen minden szerető, minden hű s minden hasonleső szolga : fogalmak, nem egyéni életű alakok. A *szinezet* nem nemzeties, nem korhű, általában nem az élet- és világ emberéé, hanem a tudósé, még pedig a tizenhetedik század tudósáé, ki egész világnézetét a classica literatura hagyományaiból meríti. A vitézek a legaggasztóbb percekben a görög hitregével és történettel példáznak, okaikat képeiket nem a tapasztalásból s az őket körülvevő érzéki világból, hanem Ovid Elváltozásaiából szedik. De leginkább érezteti magát ez az iskolás költészet a *leirásokban*, melyek iránt a mily erős hajlammal, oly kitűnő tehetséggel bírt Gyöngyösi : de melyek a mai olvasót erőltető bőséggel fárasztják és untatják.

S mégis a Murányi Venus általánosan olvasgatott, kedveltetett, csodáltatott, s inkább mint a Zrínyiász, mely iránt az iskola nem költött és nem nevelt fogékonyságot. E köz helyeslés egy része azonban Gyöngyösi nyelvbéli előadásának, könnyen áradó verselésének tulajdonítandó, melyel elődeit felülmúlta, utódainak mestere lett.

Osztozott e regényes költemény szerencséjében, sőt vetélkedett vele második eposa, a „Porairból megélemedett Phoenix“ vagyis *Kemény János emlékezete*. Nem fárasztom Önöket a há-

rom könyv húsz énekének részletes tartalmával, mert a Murányi Venuséből Gyöngyösi módja eléggé kitűnik. A különbség csak a tárgyban van, mely itt gazdagabb, fontosb, színhelye változatosabb, szereplői többek, az erkölcsi motívumok hathatósak s az emberi szívhez inkább szólók, a catastroph tragikai, s így mélyebb, húzamosb hatású. A szerelem félelmei és jutalma, az elszakadás gyötrelmei, nagy veszélyek és szenvedések, országos állapotok és érdekek, harc és halál pörögnek itt le előttünk. Épen a tárgy e gazdagsága szorította meg költönket kedvelt kicsapongásaiban, bár itt sincs ő ezek nélkül; festői ügyességének több és tarkább mező nyílt: de ez előnyök mind a tárgyéi: a költő érdeme körülte semmivel sem nagyobb, mint a Murányi Venusban. A csodálatost nem működtette ugyan benne, mi helyesen van; de a conceptió, mert a tárgy által ragadtatott s nem ő uralkodott a tárgy felett, hibás. Hiányzik t. i. minden költemény első kelléke: az egység. Az első könyv Kemény szerelmét festi Lónyai Annához, annak keletkezését, fáradozásait, míg a szeretett nő szívét bírja; de ők — s itt kezd a második könyv — egymásé még nem lehetnek, mert a béke arany idejét háború váltja fel. Keményt a kötelesség II. Rákóczi György lengyel hadjáratakor

a becsület mezejére hívja; ott csel által a tatár khánnál fogságba esik, honnan hosszas szenvedések után, miket egyedül a kedvesével válthattott levelek és követségek enyhítettek, sok akadályok után s tetemes áldozatokkal végre kiszabadulván, haza jut, s e hosszú kínos távollét után a szerető pár, valahárai egyesülésében találja fel a kölcsönös hűség jutalmát. Íme egy teljes kerek egész, képe egy, várakozással, akadályokkal és gyötrő kínokkal küzdött szerelem boldogtalan és boldogító élményeinek. Külön áll harmadik könyvül egy az előbbieknél, a fő hős azonságán kívül, semmi által össze nem függő historiai kis epos, melynek amaz nem szükséges előzménye, ez abból nem fejlődik, s így egymástól belsőleg teljesen független két egész, melynek másodikában Kemény János rövid fejedelemsége, az ennek megtartására viselt háború s ebben bekövetkezett elesése íratik le. Itt is szoros történeti rendet találunk az elbeszélésben, költői uralkodó eszme kifejezése nélkül; a költőiség külső ékességek, úgymint leírások, hasonlatok, képek s a verses előadásban van. S amaz eszme hiányánál fogva hiányzik a költői érdek s az epopoeai nagyszerűség is; a tisztán historiai előadásnál fogva az epopoeai méltóság. De bír az egy nemével a becsnek,

mely bár a költemény természetén kívül fekszik, maradandó : a történeti hűség és hitelesség becsével az események és motívumok, a személyiségek és erkölcsök, a viselet s az érzületek előadásában, mely eddig egyáltalában nem méltattatott, de melynek tulajdonítandó azon nagyobb hatás, mit a munka, későbbi időben, ösztönszerűleg gyakorolt a magyar olvasóra.

Harmadik eposi költeményéről Gyöngyösi-nek, az *Új életre hozatott Charicliáról* tizenhárom részben, kevés mondani valóm van. Verselt regény ez, mely költőnknek csak külső öltözetét köszöni. Heliódór híres Aethiopikáit, vagy is „Theagenes és Charikléa historiáját,” a legszebb görög regényt, mely utódjainak is oly sokáig mintául szolgált, egy névtelen a tizenhetedik században szabadon dolgozván, de Dugonics véleménye szerint a nyolcadik könyvnél belé halván, egy más, szinte ismeretlen, ki az eredetét nem bírta, az utolsó öt könyvvvel saját leleményéből kiegészítette. Áll-e a mű ezen genesise, elhatározni nem merem : de annyi bizonyos, hogy a magyar átdolgozó már kezdet óta nagy kedvvel mutat saját képzeletét követni, s hogy e formájában járt a munka kézzől kézre, s olvasztatott széltiben, míg Gyöngyösi azt többek ohajtására újból dolgozta. Változtatott-e rajta

költőnk, nyúlt-e a dolog velejéhez? nem tudjuk : annyi bizonyos, hogy Heliodórt nem ösmerte, mert azon össze nem hangzás, mely a két részben az eszme, mese és szereplők rajzában észrevehető, s mit Dugonics is megjegyzett már, mutatja, hogy előtte ama régi versek rongyán kívül egyéb nem volt. De annyi bizonyos, hogy a felöltöztetés, mikép a mű most áll, egészen Gyöngyösié, tudnivaló csak a nyelvi előadásra értve, s hogy ő a magáéból nem sokat tödött hozzá; azért is e verselt regény tárgyilagosságban van tartva, s nincs oly hosszas leírások s elmélkedő kitérésekkel terhelve, mint költőnk eredeti munkái.

Még két elbeszélő munkája van Gyöngyösinek, mely azonban irányánál fogva már nem az eposi, hanem a tanköltészethez tartozik : a *Rózsakoszorú*, 1690. s a *Cupido* vagy, mint ő szerette, bővebben címezve : „A csalárd Cupidónak kegyetlenségét megismérő és mérges nyilait kerülő tiszta életnek geniussa“ 1695-ből. A „Rózsakoszorú“ egy hosszas, a költemény tartalmát unalmasan elésoroló „készület“ után három énekben a megváltó életét énekli meg; az elsőben („Örömnék rózsái“) gyermekkorá tárgyalatik, fogantatásától a templomban feltalaltatásaig, a másodikban („Keserűségnek rózsái“)

kínszenvedése és halála, a harmadikban („Discóségnek rózsái“) feltámadása, mennybe-menetele és szent anyjának felmagasztaltatása. Történet fonálán perdül tehát le az egész, mégis az előadás inkább leíró mint sajátkép elbeszélő s történetető, s e történet is nem magáért van, hanem főleg kiinduló s mintegy támpontjául azon vallásos elmélkedéseknek s buzgó áhitatos ömledéseknek, melyek az egésznek lyrai jellemet adnak. Ehez képest választatott e lyrai forma is, t. i. azon hatsorú versszak, mely két részben két nyolcas s egy hetes sorból áll, s dallamosságával rövid énekekhez igen illő: de ily hosszú művet fárasztóvá tenne, ha bőségre nem csábítaná is e sűrű rímelés által az áradozni oly kész költőt. És csakugyan e bőség, szövetkezve a mysticus iránynyal, csökkenti és gátolja azon tiszta hatást, melyet az egészzet átmelegítő vallásos mély érzelemtől várnánk.

Tisztább s egyenlőbb, formájában, *Cupido*, egy 1695-ben készült, de ha első kiadása el nem vészett, csak 1734. Sopronban, s kevéssel utóbb még kétszer névtelenül megjelent tanköltemény négy részben. Ennek meséjét azért mondom el, mert Gyöngyösi itt nem adott, hanem saját leleménybeli, tárgygyal bánt, s azért ez reá nézve jellemzőbb és tanulságosabb. A költő egy téli

nap reggelén, erdős halmokon sétálván, a fia eltévedtén busongó Venussal találkozik, kinek kérésére a csak magyarázatból ismert Ámort keresni indul. Az Echo irányában haladván, egy ifjat pillant meg, ki neki Cupido miatt szenvedett kínjait festvén, az ezt kereső költőt a bércezen túl küldi. Itt az Amor sok rabjainak nyomorát tapasztalván, Venus fiától el Diánához, a tiszta élet istennőjéhez kíváncsozik, kit (II. ének) meglelvén, általa az őt üldöző Cupido ellen oltalmaztatik. Részt vesz Diána seregei vadászati-
ban, s egy fácán meglövetése az istennőnek alkalmat nyújt (a III. leghosszabb énekben) a Tereus mythosa elbeszélésére, hogy hallgatói „ebből is megtanulják, ki legyen Cupido?“ Ezelbeszélés után (IV. r.) Diána számos egyéb példákban rajzolja Cupido csalárdságát, mely közben őt a kis isten félbe szakasztja, de az istennő fenyegetőzésére eltávozik. A költő visszatérvén, csakhamar ismét Venussal találkozik, kit piritva tudósít, hogy Diána szolgálatába állt. — A feltalálás, mint Önök látják, elég szegény : a tisztátalan szerelemtől Cupido képében őni, s Diána képében a tiszta életet ajánlani, a költemény morális eszméje. Ez eszme nem lélektanilag, hanem jelképes előadásban vitetik ki; s a választott hitregei képviselők nem önmunkálva vezettetnek

fel, hanem vagy beszélnek, vagy tetteik beszél-
tetnek. Az indokolásra eleitől fogva már semmi
gond: Venus, az istennő! nem találja fiát, s egy
halandóhoz folyamodik segedelemért... bár itt
Venust inkább a csel részesének tekinthetjük:
de ez kifejezve nincsen; minden utóbbi dolgok
is inkább esetleg mint szükségesen szövetnek
be, s Tereus ismeretes mythosa aránytalan ter-
jedelmével már szinte elfelejteti a költemény
fonalát. Hallgatók azon gondolat furcsaságáról,
mely szerint az egész történet vivőjeként maga
a költő szerepel; s a pogány, a jelképes s a ke-
resztyén felfogás vegyítéséről, mely szerint
Diána ajkain igen rendesen hangzik az ily intés:

Igaz hit, reménység, isteni félelem,
Szeretet, bőjt, szegént tápláló kegyelem,
A szives könyörgés s tűrő engedelem
A te oltalmazra derék segedelem;

hallgatók egyéb anachronismusokról, mikre Gyön-
gyösit, a régiség ismerőjét, csak a könnyűség
által nevelt gondatlanság csábíthatta.

Még egy alkalmi költeményünk van Gyön-
gyösitől, az úgy nevezett *Palinodia*, melyben
Magyarország egy nympa képében „a maga
gyámoltalanságán kesereg, s a kardos griff —
azaz Eszterházi Pál nádor — szárnya alá folya-

modik.“ Ajelképes conceptiótól eltekintve, mely bármily természetű modern tárgyhoz rosztul illik, a tartalom érdekes, a hazafiúi panaszok helyenként meghatók. — 1681-ben intézte azt Gyöngyösi, mint Gömörnek országgyűlési követe, az újdön választott nádorhoz, kire akkor a köz aggodalom reménnyel tekintett, mint a nemzet hajójának szinte egyetlen horgonyára.

Ezek Gyöngyösinek megjelent és bizonyos munkái. Hogy a Murányi Venus nem első költeménye, többi közt ennek következő soraiból is kitűnik:

Múzám! Parnassusból ki régen távoztál,
Pegasus kutjától messze szakadoztál,
Ha még valamit tudsz a mit onnan hoztál,
Láss felvett munkádhoz stb;

és csakugyan élteben nyomatlanúl maradt egyik ifjuságabeli munkájának tartom a hagyomány által is neki tulajdonított „Cuma városában építettett *Daedalus templomát*, melybe ment volt Aeneas király Trójából való kibújdosásában, és ebben mutat öneki az Apolló Sibyllája külömbkülömb képeket, s azoknak históriájakat renddel megbeszéli“ (sok kiadásai közöl a legújabb h. n. 1840.), mely minden sorában a Tereus mythosa elbeszélőjének képzelemmódja s előadása bélyegét viseli. De az óra int, hogy némely ál-

talános eszrevételek mellett a Gyöngyösi epikus kortársai megemlékezésével felvett tárgyunkat befejezzem.

Szigorú voltam e sokáig bálványzott író megbirálásában. De semmi nincs ok nélkül. Zrínyi nem értetett meg kora által, és csak kevés valóban költői fogékonyságu szellemek által kedveltetett, melyek Liszti és Gyöngyösi is voltak, de az első által csak utánoztatott, s fel nem fogatott, az utóbbi által épen csak játékaiban követtetett : emlékezzünk például az Echo gyakori alkalmazására Daedalus templomában, Cupidóban, sőt Keményben is! Köz kézen tehát csak a tizenhatodik század némely népszerű költeményei s azoknak követői forgottak, melyek az utóbbiak közt *Köröspataki János* Lupuly vajda históriájával (1655.), *Paskó Kristóf* az 1658-iki tatárjárás feletti siralmával (1663.), egy *névtelennek* Kádár István-féle históriája (1660.), egy más *névtelen* éneke „az híres nevezetes nemes, nemzetes és vitézlő Túnyogi Sámuelről (1689.), ama Siralmas krónika Tesla Mihályról (1696.) stb. Ily szülemények e tudósan iskolázott korban a magyar költészetet lenézés tárgyává tették volt : Gyöngyösi, ez iskolai szellem fia maga, volt meghívatva egy új, az uralkodó ízlésnek megfelelő, költészet előteremtése által annak te-

kintetét helyre állítani, azt köz kedvesség tárgyává emelni. Ekkép ő egészen úgy, mint Opitz a németeknél, egy új, egy tudós és szabályzott költészet atyja lett. Kevés feltaláló, annál több festői képzelemmel felruházva, azon neme a költészetnek kedvezett neki leginkább, mely a leírásoknak bő tért nyitott, s ez az elbeszélő volt; tárgyait a kor részvételét bíró események tették, színezetét a közönségesen értett mythosi világból kölcsönözte; a compositióhoz nem értett, de ez nem kivántatott oly közönség által, mely több ismerettel mint szellemmel bírt; írása didaktikai, mely saját s szinte kortársainak is reflectáló hajlamával egyezett: valódi érdeme azonban a nyelvben és technikában ragyog. T. i. Gyöngyösi valóban választékos, ékes és korához mérve izléses író volt. Nála kifejezés, kép, rím, minden, öntudattal van választva; nyelve képes, eleven, figúrákkal ékes; verselése correct, folyó, zengő; a mértékhez még fel nem emelkedett, de a tactus kellemét érezte, s a vágányt mellőzhetlentörvényévé tette a Zrínyi-stanzának. Bizonyos szabályosság érzik művein minden tekintetben, mely által az eddig csak műkedvelői költészetet mesterséggé emelte. Kevesen mertek a szabályadó író mellett fellépni: kik felléptek, őt igyekeztek követni: felülmúlni őt senkinek sem volt

bátorsága. Ekép ő több mint száz évig költészetünk törvényhozójának, az egyedüli magyar classicus költőnek tekintetett. Annyi áll, hogy az új korhoz ő készítette az átmenő hidat, s mint ilyen a nemzet háláját érdemli.

A tizennyolcadik század, számos kiadásait látta. Dugonicsnak köszönünk egy szép öszves kiadást (1796), de nem teljeset. Cupidót nem a régi kiadások, hanem a költőnek azon castigált kézírata szerint adta, melyet ez tán, túlkényes olvasói által intve, maga csonkított meg; Daedalus Temploma egészen hiányzik. Azonkívül az elég számos sajtó-, s egyéb fontosb hibákon túl Dugonics sok változtatást engedett magának, mik Gyöngyösi nyelvét korabeli és egyéni sajátságai-ból sok helyt kiveszik, s azért újabb, s hű kiadást ohajthatóvá, sőt szükségessé tesznek. Silyet Gyöngyösi érdemel.

HUSZONHATODIK ELŐADÁS.

Átmenet a *tanköltészet*hez. Haller János *Hármas Istóriája*. Gróf Kohári István. Tudományos tárgyak verselői. — *Alkalmi költészet*. — *Lyrain költészet* : II. b. Balassa Bálint, gróf Zichy Péter. Egyházi énekek. — Színészet és *színköltészet*.

Az átmenetet az eposi irodalomtól a tanköltészethez Hallerkői *Haller János*nak, fogaraszvári fogsága idején készített, egykor köz kedvességű prózai népkönyve, a *Hármas Istória* teszi, mely első könyvében Nagy Sándor dolgait, a másodikban általa úgy nevezett Példabeszédeket, helyesen példázó elbeszéléseket, szám szerint száz nyolcvanegyet, a harmadikban Colonnai Guidó Trójai Veszedeimét foglalja magában. Az első egyikét adja a nagy Sándor történeteiről a középkorban kelendő szerkezeteknek, mely sem história, sem regény, hanem száraz és ízetlen

összeállítása félig való és mesés történeteknek, azon a tizenkettődik századnál minden esetre régibb könyv szerint, mely „Liber Alexandri de proeliis“ címet visel, s Haller saját jegyzése szerint Strassburgban 1494. jelent meg. Érdekesb ennél a Trójai Veszedelem, melynek eredetiéről már a tizenhatodik századbeli trójai mondáink alkalmával emlékeztem; a legérdekesb azonban, melynek a Hármaskönyv Istória leginkább, és száz esztendőnél tovább köszönte méltó népszerűségét, a második könyv, mely nem egyéb a „Római Gesták“ itt-ott rövidített s változtatott fordításánál, megtoldva mindenik erkölcsi és vallási tanúsággal: mely utóbbiak, nem tudom, Halleréi-e, de a Gesták általam ismert szerkezeteiben hiányzanak. Az így kitoldott gestai beszéleknél fogva tartozik e könyv a tanköltészethez, valamint harmadik része után a regényekhez. A mi figyelmünket nagy hatásán és elterjedésén kívül — mert 1690 óta 1795-ig nagysága dacára öt vagy hat kiadást ért — azon egyszerű, természetes folyamatú, egészséges előadás és nyelv igényli, melylyel prózáiró kortársai közt magát megkülönbözteti. Azonban itt is hiába keressük még a szépirodalmi elbeszélő irányt: történelmi az egész lényegében, és csakugyan ezzel különbözik tizenhatodik századbeli

regényprózánktól, mely még egészen a biblia nyelvén van elfogúlva, melyből minden keresztyén népek prózája kiindult, s mely alól valamennyi új nép oly nehezen bírta magát emancipálni.

A tulajdonképi *tanköltészet* ez időszakban hol a gondolat tárgyaival, melyek isten, világ, emberélet; hol a tudáséival, tehát ismeretekkel, foglalkodott. Az elsőhöz mindenek előtt, mint nagyobb művek, *Gyöngyösi* Istvánnak már tárgyalt két költeménye, Cupidó, és a Rózsakoszorú tartozik, erkölcsi és erkölcsös-vallási irányukkal. Utána gróf *Kohári István* érdemli figyelmünket, ki, 1648-ban születve és Bécsben képezve, szinte azon tudós irányt vette jókorán, mely akkor az iskolákat, s az irodalmak közt a német költészetet fogta el. Azonban az iskolából ő csak tudományos tőkét s gondolkodási hajlamot hozott: a költői érzeménnyel és alkotási belső szükségét az élet gerjesztette fel benne. T. i. mint füleki kapitány a Tököliék által megszállott várat át nem akarván adni, az őrség őt az ellenségnek kiadta, Tököli pedig Munkács várában fogva tartotta, hol éhség, szomszúság és nehéz békók által egyiránt sanyargattatott: kivált miután minden sürgető felszólítások dacára a király hűségében állandóan megmaradt. Még súlyosabb lett rabsága midőn a szabadságot

még csak azon feltétel alatt sem fogadta el, hogy többé Tököli ellen ne harcoljon. Ínsége most a legnagyobb fokra hágott. A legmélyebb tömlöcbe vettetett, s nem csak minden közösüléstől elzárattott a külvilággal, de még az egészség minden szükségétől is megfosztatott. Eméltatlan bánásnak Kohári ritka lelki erőt szegzett ellent, s egyetlen enyhülését három éven túl tartó rabsága alatt a költészetben lelte fel. A földi jók hiúsága s a szerencse állhatatlansága azon eszmekör, mely szerencsétlenségében elméjét mintegy magától elfogván, tárgyat nyújt költeményeinek, melyet minden ereiben kiaknász, s átérezve s átszenvedve nyomosan és szépen énekel meg. Később íróeszközeitől is megfosztva, verseit egyedül emlékezetében tartogathatta. Tököli bukásával kiszabadulván, I. Leopold őt Bécsbe hívta, megölelte férfiasság kitartásáért, s a dunáninnyi részek és bányavárosok főkapitányává nevezte, mely állásában 1687-ben Eger alatt egy török golyó jobb kezét összezúzta. Így is altábornagysággig emelkedett; tanácsa Leopold és József alatt minden békeértekezleteknél kikérte, III. Károly alatt országbíró s a pesti bizottmány tagja, 1730-ban nyolcvankét éves korában rekesztette bé munkás, befolyásos, s részben a tudományoknak szentelt életét. Ko-

hári komoly philosophiai szellem, s így fogságában úgy, mint szabadságában, s különösen magas állása viszonyai közt is, „az élet“ nyújtott tárgyat elmélkedéseinek, költeményeinek; a szemlélődés egyik fő forrása költészetének, mély érzéssel párosúlva, s azon elegiai színben, melylyel eleinte szenvedései, utóbb tapasztalásai vonták be kedélyét. Szereti ő is, mint Gyöngyösi, kivel egyenlő kiképeztetést nyert, s kinek fiatalabb kortársa, a költészetben kedvelője s követője volt, a jelképest, a példázást, a mythologiai kifejezésmódot, de szűk eszmekörénél fogva gyakran szélessé és bágyadttá leszen: kevesebb ugyan a Zrínyi négyeseiben, mint a kurta sorú versszakokban, melyek már Balassa óta igen elhatalmaztak, s a rím gyakori megfordultával az író áradozásra csábítják. Nyelvbeli előadása nemes, szabályos, gondos.

Másik neme a tanköltészetnek, melyet érintettünk, a tudományos t. i., részben csak emlékkersekből állt, de a mennyiben némi tudományos rendszert tárgyalt is, eszmében és tárgyalásban tökéletesen költőietlen volt. A nagyobb ily verselt művek: *Oroszhegyi Mihály*: „Vad erdőknek szelíd élőfája,“ vagy a fenyőfa hasznos voltáról (1655.); Örvendi *Molnár Ferenc* Lelki Tárháza, t. i. a kánoni könyvek rövid foglalata

(1666 s még többször); *Ónodi János* Arithmetikája két részben (1693); *Szentpáli Ferenc* Tripartituma (1701), mikhez, bár fordítások, sorozandók: Menyő *Tolvaj Ferenc* erkölcsi szabályai Enyedi Sámuel Praecepta Morumja után (1690), és *Felvinci* Györgytől a salernói iskola egészség megtartásáról írott könyve (1693. s azon-
tul többször); mely mellett *Felvinci* egyéb saját költeményeit csak azért nem emlitem fel, mert előttem eddig pusztán címeik után ismereteselek.

Az *alkalmi költészet*ről, mely érzésből s gondolatból merítve, a tanköltészettől a lyrához teszi az átmenetet, itt csak annyit, hogy az igen fel kezdett ez időszakban kapni, és pedig nem csak a házi élet köreiben, hol a családi öröm és gyásznak adott gyakran kifejezést; hanem a köz és országos életben feltűnő érdekes események vagy hangulat is megszólaltatta. E mezőn a hazafi érzés s a felekezeti szellem komoly, gyakran indulatos kifakadásai mellett, a szeszély, az enyelgés s a gúny is üzte víg, sokszor csintalan, sőt csínatlan, néha elmés, de mindig háziasan mesterkéletlen játékait. De éppen ezen, bár, midőn keletkeztek, ephemer érdekű, még is az erkölcsök történetére nagy fontosságu szülemények, majd soha sem nyomattak ki, s a mi kéziratilag

egyes gyűjtőknél fenmaradt, mindeddig méltatót és kiadót vár. A verselők itt nem mint írók léptek fel, hanem mint egy kör, egy osztály, egy vidék véleményeinek kifejezői; közönségek ugyanazon kör, osztály vagy vidék, hol aztán az eféle kézzől kézre járt, sőt énekeltetett is, míg újabb érdek a régibbet ismét feledékbe temette.

Ilyen, közvetlenül az életből s az író egyéni érzéseiből keletkező, s egyéni érdekével szorosan összeköttetett költői nem volt a *szerелеm költészete* is, mely eleinte csak is a szerető szívek érzései titkos cseréjének szolgált közlönyéül, s e magán természeténél fogva sokáig ki sem lépett a közönség elébe. E költészetet nem bírom azon *báró Balassa Bálintnál* régibb időbe visszavezetni, ki e néven második, III. Ferdinánd és I. Leopold alatt virágzott. Meg kell pedig e lelkes és talentomos költőt I. Bálinttól különböztetnünk, kiről, mint a magyar lyrai költészet valóságos atyjáról, téli előadásaimban szóltam *), s hibáztunk, kik ama szép lengyel grófnéval, Tarnowska Zsófiával volt viszonyt I. Bálintra vezettük vissza, s különösen én, midőn a magam által ezelőtt 26 évvel fényre hozott „*Átok*“ című költeményt az esztergami hősnek tulajdonítottam.

*) L. az I. kötet 209—212 l.

Mindkettő II. Bálintot, a honti főispánt, költő nagybátyja tisztelőjét s követőjét a pályán, illeti: kinek csakugyan a nevezett grófnéhoz intézett érzékeny énekeit azóta e jeleseink lelkes utódjánál, báró Balassa Ferencnél, olvashattam; s ezek a legrégibb szerelemdalok — ide nem tudva t. i. a népköltészetét — miket a magyar renegát Divényi Mehmetéi után láttam.

Egykorú e Balassával *Zrínyi Miklós*, ismét az első, ki néhányat — bizonyosan nem valamennyit — ez aetnai énekei közül, kinyomattott; s innen ismét egy hosszú szünet az erosi lyrában a XVII-ik század végeig, hol *Kazinczy András* Ödönffy Vinnai Erzsébethhez, és gróf *Zichy Péter* Homonnai Drugeth Klárához irogatták a szerelem e kedélyes leveleit, Zichy éneket is, mik akkor nem közönséges ügyesség és jó ízlés tanúi, a lyrai hangot meglehetősen eltalálják, s különösen szchemáik tekintetében érdekesek, melyek vagy sajátjai, vagy, mi hihetőbb, kora elveszett és lappangó ily énekei formáit tartották fenn. De ezek, mint magán szívömlemények kéziratban maradtak, míg amazokat *Kazinczy Ferenc*, ezeket én, már csak mint irodalmi érdekességeket, vontuk elő másfél százados homályukból.

A nyilvános lyra még mindig csak istenes

vagy erkölcsies tárgyakkal foglalkodott. A római egyház a részben avúlt, részben magánosok által készült, gyakran nem eléggé dogmaszerű, és csak írásban forgó énekek helyébe köz tekin-tély által helybenhagyandó énekeskönyvet igye-kezett eszközölni. De az 1629-ki nagyszombati zsinat ebbeli rendelkezése sikerének semmi lát-szatja; csak nagy későn, *Szelepcsényi* György főérsek kormányja alatt, létesült azon cancionále, mely Nagyszombatban 1672-ben megjelenvén, a római egyházban a legújabb időig szabályadó lett. Legtöbb abban a régi breviári ének, csak itt-ott megújítva, vagy épen újból dolgozva. Az ekép megindult mozgalom nem maradt a fő egyházmegyére szorítkozva. Nyomban kö-vette ezt egy második, a *Szegedi Lénárd* egri püspök indításából és pártfogásából eszközlött énekeskönyv Kassán 1674-ben, mely amaz első-nél nem csak sokkal gazdagabb, de a magyar egyházi zenészet és költészet lelkes és tudomá-nyos ismerője, Haas Mihály, ítélete szerint külö-nösen a dallamok tekintetéből is Szelepcsényié fölött elsőséget érdemel, melyek itt tisztán, egy-szerűen, cifrázatlanul megőrizték az ősi magyar jellemet; „a szöveget tekintve pedig a szent öröm rózsái, a bűn fölötti bánat, a marcangoló lelkiismerettövisai dús változékonyságban talál-

hatók fel énekeiben, s a legmagasztosb keresztyén honszeretet szelleme nem egyet leng át közölők.“ Ez egyébiránt mind a római egyház régi, mind a tizenhetedik században ezekhez járult újabb énekeiről nagy részben elmondható. E köztekintélyű két gyűjtemény mellett mint elkülönzött igyekezetek gyümölcseit említhetem e korból az üldöztetések közt is buzgón működő csíki ferenciek énekeskönyvi kiadásait, mik *Balás Ágoston* gondjai alatt Csíkon 1681. 1685., s újból 1719. láttak világot; *Illyés István* esztergami nagyprépost zsoldári és halottas énekeit (N. Szomb. 1693. s azon innen sokszor); *Nárai György* esztergami kanonok „Lyra coelestisét“ N. Szomb. 1695., és *Illyés András* erdélyi püspök Régi és Új énekeit Nagy Szomb. 1703., ide nem tudva ennek többféle kisebb énekfüzeteit. Ezen s más énekszerzők munkássága mellett a katolikus istenes ének ez időszakaszban második virágzását érte; míg a *protestánsok*, szent költészetők arany korát túlélvén, már kirekesztőleg régi zsoldáraik és egyéb énekeikkel éltek, s azokat időről időre újra, de változtatlanul kinyomatták.

Hátra van ez időszak *színköltészetéről* és *szinügyéről* szólanom. Adatok hiányában nem tudom, fentartotta-e magát a tizenhetedik század

elején még divatozott *vándorszínészet* ez egész időszak folyamata alatt, s mily kiterjedésben, mily darabokkal. Annyi bizonyos, hogy azon súlyos csapások, mik Magyarországot és Erdélyt a polgári, vallási, török és tatár háborúk e véres korában folyton folyvást nyomorgatták, annak legalább nem kedveztek. Mindazáltal létét az még is vagy bármi vékonyan fentartotta, vagy ismét megújította: Erdélyben legalább, mihelyt e tartomány pogány felsőség alól kiszabadulván, I. Leopold alatt régi sebeiből valahogy üdülni kezdett. De már most a köz tekintély felügyelete alá állíttatott, sőt ennek engedményezésétől tétetett függővé. Felette tanulságos azon Endrődy által közlött kiváltságlevél, melyet a király 1692-ben egy tanult *) kolosvári polgárnak adott, melylyel tehát méltó itt közelebbről megismerkednünk. Engedményt ad neki „a szükséges költeményeket vagy rhythmusokat (mert a darabok nagyobb részt verselve voltak) mind deák, mind magyar nyelven szerkeszteni, összeállítani, elrendelni, e comico-tragicus játékokat és komoediákat, felvonásokra és jelenetekre osztva, beszélgetés formában Erdélyországban s

*) „Commodam literaturae dispositionem assecutus“-nak nevezi az oklevél.

a hozzá kapcsolt részek városai-, mezővárosai, várai és falvaiban, mind országgyűlések, mind sokadalmak és vásárok, s bármi más gyülekezések alkalmával, hozzá szerződött társaival együtt előadni. De tisztességesek legyenek, s ne szennyes tréfák s egyéb ily dolgokkal megrakva; s a helyhatóságok azon rhythmusok-vagyis költeményeket, ha szükségesnek látszanék, megvizsgálják és kijavítsák. E mellett a kérelmező, minthogy vagyontalan, s e vállalatból magát fentartani s adósságait törleszteni kívánja, minden adótól s bármi terhektől felmentetik, míg fekvő vagyont nem szerez, s azon feltétel alatt, hogy szabad helységekből a hatóságnak, nemesek jószágain a földesúrnak a jövedelemből bizonyos részecskét, de mely annak tized részénél kisebb ne legyen, fizetni köteles.“ Magok a színészek voltak tehát a darabok szerzői, kik kétségkívül deákokból kerültek ki, minthogy latin darabokat is adogattak, melyek az iskolákban is szokványosak voltak bizonyos ünnepi alkalmakkor; de jelent-e meg ilyes színdarab nyomtatásban, nem tudom, s ha történt, csak kivételesen történhetett. Látjuk azt is, hogy hol comico-tragoediákat, melyet a múlt időszakból is ösmertettem egyet, hol komoediákat adtak, melyek néha sikamlós tréfákkal voltak ele-

gyítve, a miért szükségesnek látszott azokat felsőbbbségi előleges vizsgálat alá vetni. Végre jövedelmező is lehetett még akkor a vándor színpad, miután e vállalkozó abból kívánt magán segíteni, sőt a fekvő vagyron szerzése is lehetségesnek érintetik.

E félig népies szín mellet virágzott a *tanodai* is. Mióta a jezsuiták látták el a katolikus tanügyet, az iskolai Thalia többnyire deákul szólott ugyan, azonban fordúlnak elő 1629 óta magyar ily szindarabok nyomai is, de egy jelent csak meg nyomtatásban, u. m. *Felvinci György* kolosmegyei szolgabíró „tragoediája Pluto és Jupiter egymás közt való villongásiról“ 1693., melyről, nem kerülén az még kezemhez, címénél többet nem közölhetek. Tárgyai az iskolai drámáknak többnyire a bibliai, mythosi, görög es római, néha a hazai történetekből vétettek, s iskolázott hallgatók ínyéhez voltak alkalmazva.

Ennyiből áll, mit azon időszakról, mely a bécsi és szatmári béke közé esik, a költészetet illetőleg mondhattam. Láttuk, hogy szaporaságban az a tizenhatodik századbéli verses irodalom mögött elmaradt ugyan, s a közélettől eltávolodván, népies jellemét és népszerűségét elvesztette; de a mivelt rendek kezében részint valódi művészetté emelve, részint legalább a tudomá-

nyos cultura akkori igényeinek hódolva, folyvást műveltetett, s a sülyedés bekövetkezett korának oly szüleményeket hagyott, melyek a legkedvezőtlenebb és meddőbb időszakban az irodalmi életet némileg táplálta, sőt annak egy jövőendő jobb korhoz átmehetését biztosította.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HUSZONHETEDIK ELŐADÁS.

Az irodalmi hanyatlás kora. Annak okai. A költészet állapota. *Elbeszélő költészet* : gróf Lázár János. Gróf Haller László Telemachja. — *Tanköltészet*. — *Dalköltészet* : báró Amade László, Faludi Ferenc. Egyházi lyra : Rádai Pál, Szőnyi Benjamin. — *Színköltészet*. A tanodai dráma : Faludi, Kunics, Illei. „Moralityások.“ — Új jövőendő előzményei.

A szatmári békekötés véget vetett a százados forradalmaknak ; I. József, egyike a legnemesb lelkű fejedelmeknek, kik e haza trónján ültek, kiengesztelte a visszahatást, s Károly és ennek nagy leánya tőle egy, fejedelmeit őszintén szerető, minden sorsban hű, s áldozataiban kitűrő nemzetet örökölték. A harcok zajló korát az építés csendes és üdvös munkája váltotta fel ; s ha ez kevesbbé ügyelt a nemzetiség érdekeire mint az alkotmányos szervezésre : az természetes következménye volt azon nézetmódnak,

mely amaz elsőt az utóbbinak oltalma alatt biztosítva hitte. S nem is közintézkedések, mint inkább az új viszonyok folytán elváltozó élet s ebben különböző elemek felülkerekedése okozták a nemzeti nyelvnek, s ezzel az irodalom s különösen a költészetnek azon hanyatlását, mely e hatvan évet, mik III. Károlytól a testőrsereg irodalmi fellépteig elfolytak, szomorúan bélyegzi. A főrendek mind szorosb és sűrűbb érintkezésbe és családi összeköttetésekbe jöven a szomszéd nyugattal, felsőbb körökben francia nevelőnek és abbék, komornikok és szakácsok, francia nyelv és erkölcsök, s ezekkel az Európa felett akkor uralkodó francia irodalom szivárogtak; a közép nemességnél a jezsuiták buzgósága által a deák irodalom jutott kirekesztő uralomra; a Bécscseli mind sűrűbb közlekedéssel, a városok növekedő jelentőségével, számos tisztviselők és mesteremberek betelepülésével a német szóé is emelkedett; a legjobb fők, belső megragadó események által — mert a Mária királyné mellett külföldön vívott harcoknak a nemzet nem volt közvetlen érdekeltje és tanuja — többé sem énekekre, sem szónoklatra fel nem gerjesztve, idegen irodalmak olvasására szorítkoztak, s hozzá szoktak érzéseiket és gondolataikat az iskola vagy a divat nyelvein fejezni ki. Így a magyar irodalom, bár

termékei évről évre szaporodtak, de csak a valóság örök, s az élet némely szükségére szorítkozott.

A költészet szinte csak a közép s az alsóbb rendek élvezeteihez tartozott, melyek a tizenhatodik századbeli históriai énekeken kívül Balassa, Rimay, Beniczky és Gyöngyösi munkáikkal táplálkoztak. Az elbeszélő költészet csak egy pár darabbal szaporodott, melyek—hogya Stilverdek és társait elhallgassam — *Kolumbán János* kedvelt népkönyve, melyben „néhai tordai hadnagy Vida György tréfálódásainak históriáját. . hevertében melánkóliái között magyar versekben foglalta szódemeteri házánál“ (1758) öt énekben; *Csizi István* rimes krónikái, mik (ha Sándor Istvánnak hihetünk) Buda felszabadulását énekelték (1763. 1767.) és gróf *Lázár János*, az erdélyi rendek elnökének egykor oly híres Florindája (1766.), melyben Spanyolországának a mórak általi meghódíttatását írja le, motívumul használva a Rodrigo király mondáját; de az író, bár nem minden költői képesség nélküli, deigen sejtelve nélkül a művészet kívánalmának, öt énekre terjedő művét leírások és epizódokkal tölté el, mik semminemű összefüggésben regés tárgyával nincsenek, míg végre ezt az ötödik énekben beszéli el. *Veszprémi István*, a

tudós irodalmi történetész, „Magyar királyai“ (1752) nem emelkednek a történelmi emlékkeresek fölébe. Annál méltóbb a fölemlítésre Fenelon Telemachjának fordítása gróf *Haller Lászlótól* (1755, húsz év alatt négyszer), mert ezzel tűnt fel a francia irodalom először a magyarban, s mert ennek még kissé bő, de nemes és hajlékonyabb prózájával a szépirodalmi nyelv tetemesen nyert.

Még nagyobb parlagságot mutatott a *tan-költészet* mezeje. T. i. néhány jelentéktelen választásos tankölteményen kívül, melyek egy *névtelen*től a „Boldog halál hajócskája“ (1737), *Bertalanfi Pál* „Nagyravágyó“ ja (1750), a „Jó szerencse irigyei“ (1751) stb; néhány alkalmiakon kívül, mik közt *Verestői György* Versei (1762) azonidőben valami rendkívülinek tartattak; holmi emlékkerseken, milyen *Pap István* „Magyarországa“ (harmadszor 1763), s végre néhány különböző becsű fordításon kívül — milyenek egy névtelennek *Heptalogusa*, melyben a hét görög bölcs és Cato erkölcsi tanversei a „Rózsakoszorú formájára“ dolgozva foglaltatnak (1750), Felsőbüki Nagy Lajos *Cátója* (1756) és Füsi Piusé (1768) mik több kiadást értek, Illei János *Boethiusa* (1766), a kor egyik kitünőbb irodalmi jelenete, végre a kolosvári képes *Aesop* (1767) — semmi gerjedezése a költői reflexiónak, hacsak

a nyelvész *Kalmár György* több ezer hexameterből álló tanversezetét az emberről *et de quibusdam aliis* ide nem számítjuk, mely ez időszakba esik (írva 1761.), de mint költemény a fagyponthoz áll, mint nyelvmunka pedig már egy új mozgalom kezdete, melynek súlypontja a következő időszakba esik.

E kétségbe ejtő szegénység mellett a *lyra* az, mely szinte ugyan kevés virágot tenyésztett, de örömdetes előpostáit egy vidító tavasznak. Báró *Amade László* és a jezsuita *Faludi Ferenc* azok, kik ez egész időszakból fenmaradásra méltó műveket hagytak. *Amade* (szül. 1703.) nem csak az élet embere, melyet mint a felsőbb karok tagja, mint katona és utóbb felsőbb állású tisztviselő ismerni tanult, de mint az élvezet embere is, gazdag költői erének nem csak belső szükségéből engedett ömlengő folyamatot, hanem azzal támogatta szerelmes ohajtásait és kalandait is. Nagy könnyűséggel alkotta hol méla és epedő, majd ismét lángoló vagy dacos, majd kötődő, és édes, és gyermekded dalait, melyek többnyire jól gondolva, szemléletes költői nyelven előadva vannak, s valamint hév folyamukkal, úgy incorrect bár, de dallamos lebegésű szchémaikkal leginkább az olasz szerelmi énekekre emlékeztetnek; s alig is tévedünk, ha azokat idejében ke-

lendő olasz melódiákra alkalmazottaknak tartjuk. Mennyit hatottak, mennyit gerjesztettek volna ezen, egészen új húrokat pengető, énekek, ha nem csak írásban keringenek, hanem a sajtó által köz vagyonná lesznek! De így azok majdnem csak egy század múlva láttak egyenként, végre (1836) összegyűjtve, világot! Pedig e gyűjtemény sem teljes. Nélkülözzük benne „Szerelmeit“, egy lyrai regényt, melyben saját szerelmes kalandjait, melyek bőven voltak, beszéli el; nélkülözzük 1755-b. megjelent, de kézíratszerű ritkaságu vallásos énekeit; s nincsenek benne gúnyos versei, melyek közül egyet : „A házasság által elvesztett szabadság megsíratása“ Sándor István adott ki (Sokf. IV.) s mely, ha szó szerint nem is, de körvonalaiban aligha nem saját első házasságát festi, minden esetre pedig érdekes genreképben tünteti fel egy száz év előtti, bőven költeni szerető magyar gavallér délceg könnyű életét míg nőtlen, s epeségeit, midőn egy gondos háziasszony a szabadosságnak féket vetni törekszik. (E sok tekintetben figyelemre méltó darabbal felcseréltetve, hibásan tulajdonított Amadénak a „Házi Kereszt.“ Ez Poocs Andrásé, s ennek versei közt találhatók kiadva 1791-ben).

E hév, e gazdag képzelem, e termékenység

nem találhatik fel *Faludinál*, de igen a forma tökélye, mely magára is költeményeinek maradását biztosítana. Kétségkívül a választott életmód s klostromi nevelés az, mely Faludi kitűnő lyrai képességét gazdagabban nem engedte kifejlődni. Mégis az olasz ég kicsalta azt alvó csiráiból. Faludi 1704-ben születvén, már harminchat éves volt, mikor Romába jutott. Itt, hazájától távol, érezte legforróbban a haza szeretetét ébredni kebelében, itt folytatta, vagy inkább kezdte azon műveket, melyek által a Pázmány óta ismét alászállott prózának valóságos másod restauratora lett! és itt emlékezteték az éjjeli serenáták azon hol méla, hol dévaj dalokra, miket egykor, ifjúsága éveiben, a Rába és Gyönyös partjain, s holdvilágos éjeken a Duna szürke hajóiról, hallott. S e néphangok emlékezetének melegítő, az olasz áriák és francia chansonok izléstisztító befolyása alatt irogatta olykor-olykor a szeszély, jó kedv s derült életbölcészlet által meghiggasztott léleknyugalom dalait, míg első classica mintái a magyar dalnak, általában az első *műdalok* irodalmunkban.

Faludi minden lyrikusaink közt a legtárgyilagósb. Rég túl van ő azon harcokon, melyeket eleven természete a szerzet törvényeivel küzdött, míg azon megnyugvásra jutott, melyet

„Remetéje“ ajkain oly valóan és megkapólag szólaltat meg. Azontúl ő csak észlel, s az észleletet költőileg újra-teremti; nem saját érzéseiből, hanem költői helyzetekből indulva, észleleteit ő konkrét valósággá emeli, s mert nem a tárgy öfelette, de ő uralkodik a tárgyon, azért oly plastikus, alakjai oly minden oldalról kiképzettek, oly elevenek s a festői háttérből kiszökők. A természet-élet örömei, miket a *Tavas* s a *Hajn*ban énekel meg, az emberi dolgok hívsága, melyet a *Szerencséről* szóló két dal, a „*Vigaság nem vigaság*“ s a *Pipadal* tárgyalnak, egyéni, de tapasztalás és gondolkodás által lecsillapúlt, s a világ befolyásain tülemelkedett érzések igazán költőileg tárgyilagossított nyilatkozásai. De legszebbek a szerelmes kötődés (*Kisztő*; *Felelet*), a féltés és kiengesztelődés, az idylli ártatlanság és bizodalom (*Klorinda*), úgy a szabadságnak jelképes előadásai (*Tarka madár*), mikben kedély és naivság váltakoznak; csupa erő és nyers tűz a *Nádasdi dala*; jókedvű gúny a *Phyllis*, a „*Nincsen neve*“, mely utóbbi, valamint az *Útra-való*, igazi népies hangon szól. Ritkábban buzdul vallásos érzésekre; de kettőben istenes dalai közül (*Úr Jézushoz*, *A feszülethez*) mélyenlángoló buzgóság rebeg, s azokat szent énekeink legszebbjeivé avatja. Alkalmi darabjai jelentéktelenek:

a tárgyaknak nincs költői oldaluk, s azért lelkesedés nélkül írvák; de igen szépek pásztori énekei, melyek egykor annyira csodáltattak, most oly kevésre becsültetnek. Eszme, élet és nevek idegenek : még is, nem tagadhatni, az öltöztetés elég nemzeti, és csak az öszhang hía az, mi a hatást zavarja.

Faludinak, a költőnek, egyik eddig nem méltatott érdeme, a formában van. Az ő dalai gondolatban és előadásban jelesen kiformált egészek; szchémai pedig oly dallamosak, oly könnyűk és tiszták, hogy valamint szellemök szerint Faludi a francia-, úgy formára az újiskolának valódi kezdőjeül tekinthető. T. i. énekei nagyobb része igen tiszta trochaeusi lejtéssel bír, néha szinte mértéki tisztasággal; de van, mely oly kibélyegzett jambusos emelkedést (A győzedelmeskedő Nádasdi; Remete), más mely oly dactylusos lengedezést éreztet (Klorinda, Forgandó szerencse): miszerint innen a német iskola híveinek tiszta mértékéhez már csak fél lépés volt hátra.

Az ő dalai is, mint Amadeéi, sokáig kéziratban forogtak, és közzé azok is nagy-későn, csak Révai által (1786) lettek. S így mit a hanyatlás kora legbecsesbét bírt, e két költő lyrai műveik is, meg volt tőle tagadva.

Az egyházi lyra még ily szerencsés sem volt.

A katolikusoknál a XVII. század iparkodásai után megállapodás állt be. A mi létesült, említésre sem méltó (Bíró Márton, Bertalanfi stb). Így az evangélikus *Sartorius János* *Lelki Órája* (1730) is, a mennyiben újat adott, költői tartalomra s formára egyformán gyenge. Csak a reformátusoknál csillámlott még egyszer fel a vallásos költészet, még pedig régibb hymnológiákat elhomályosító fényben, *Rádai Pál*, a II. Rákóczi Ferencbelső titkárának „*Lelki Hódolat*“ című, egykor köz kedvességű imakönyvéhez (1715) ragasztott énekeiben, melyeket valódi vallásos buzgóság, hathatós gondolatok és nemes nyelv tüntetnek ki. Hasonló jellemű *Szőnyi Benjamin*, ki a maga mind maig híres és kedvelt „*Szentek Hegedűje*“ című dalmunkájában (1762) tartalomra, kivált a keresztyéni életet tárgyaló énekeiben, méltó utóda Rádainak, de igaz keresztyén szelleme s gondolatgazdagsága, sőt egyes valóban költői s szerencsésen előadott helyei dacára, darabos és sokszor prózai nyelvével s harmoniátlan verselésével a lyrai művészetet egyáltalában nem mozdította elő.

Mit mondjak végül a *színköltészet*ről? Pozsonyban német színház emelkedett; a magyar népies színészetnek többé semmi nyoma. Egyedül a *tanodai dráma* virágzott. Nagyobb részt

ugyan ez időszakban is, mint a múltban, deákul szólt az, mikép ezt az 1713 óta itt-ott fennmaradt színlapféle programmák mutatják: kivételesen németül (a legrégibb német előadás előrajza 1758-ból van); de többször, a jezsuiták s itt-ott a pálosok buzgóságánál fogva magyarul is. Tárgyaik a régi s újabb, hazai s kül történetből, majd a bibliából vétettek, néha allegorikai erkölcsdarabok adattak, énekkel, zenével, viaskodással, tánccal vegyítve, sőt a mulatság intermezzókkal istarkíttatott. E darabok többnyire az illető tanárok által irattak vagy fordítottak; és színlap helyett néha rövid, többször bő, minden jelenet rövid tartalmát hol csak az illető nyelven, hol — deák daraboknál t. i. — magyarul, ritkábban németül is előterjesztő *előrajzok* adattak ki, ez utóbbiak a nyílt ajtók mellett előadott daraboknál, a deáktalan és női közönség tekintetéből. Magyar eféle darabok, miknek előrajzai fennmaradtak, a következők: *Constantinus Porphyrogenitus*, „jelesjáték” öt felv., adatott 1750. a jezsuiták nagyszombati és 1754-ben azoknak egri collegiumaiban; *Fridericus szász herceg*, három felv., adva 1753. a jezsuiták sárospataki collegiumában, valódi hitvitázó iránydarab, tárgya Frigyes-Ágost szász választó-fejedelem s lengyel király romai hitre térése; *Cyrus*, adva 1758.

Nagyszombatban az érseki convictusban; *Semiramis*, szomorujáték, három felv., adva 1758. a győri ifjuságtól; *Maga-magán győzedelmeskedő Tamerlán*, szomorujáték három felv., adva 1761. a pápai pálosoknál; *Joacház*, szomorujáték, adva 1762. az egri jezsuitáknál; *Imre és Konrád*, adva 1765. a kassai jezs. akademiában; *Alifeld*, vigjáték, adva 1767. a trencsényi convictusban. A magyar akademia könyvtárában kéziratilag őriztetnek: *Pál*, szomorujáték három felv. és énekekkel; egy *intermezzo* három felv. s énekekkel, mely egy deák darab felvonásközeiben adatott; *Bacchus*, mythologiai színmű három felv. énekekkel: mind ezek Táncz Menyhért szentpálos tanár művei, s 1761. 1765. a pápai és újhelyi középtanodákban adattak elő. Ezekből áll, minek ez időszakból vagy csak emlékezete, vagy kézirati szövege maradt fen. Világot is mindössze csak nyolc látott, u. m. *Jekóniás*, „szomorú szabású, víg (inkább: szerencsés) kimenetelű játék, melyet egynémely Jézus-társaságbéli tanítómes-ter szerzett és előállatott“ (azaz: előadatott), öt felv., megjelent Győrött év nélkül, de kétségkívül Mária Terézia első éveiben; *Sedeciás*, „kesserves játék“ öt felv. Kunics Ferencz jezsuitától, Kassán 1753.; *Salamon király* szomoruj. egy felv.; *Ptolomaeus*, szomoruj. öt felv.; e kettő

Illei János jezsuitától; *Titus kegyelmessége* három felv. Metastasióból, ugyanattól, „Háromszomorujáték” cím alatt Kassán 1767.; *Mauritius császár*, szomoruj. három felv., és *Cyrus* szomoruj. szinte három felv., mindkettő ford. Kereskényi Ádám jezsuitától kiadva Kassán 1767. Faludi Constantinusa később, 1786-ban, látott először világot.

E kisdud drámairodalom, a megjelent darabok után ítélve, több tekintetben ez időszak költészetének fényoldala volt, s az elfogulatlan olvasóra most is még öröndetes benyomást teszen. Különösen a *győri névtelen jezsuita* Jekóniása, *Faludi Constantinusa*, *Kunics Ferenc* Sedeciása és *Illei János* Ptolomaeusa költőiket úgy tüntetik fel, mint választott tárgyak ügyes — s talán gyakorlott — drámai alakítóit. Mind a négy — sőt a programmok után ítélve a többi is, miknek szövegét nem birjuk — az ármánydarabok közé tartozik, melyekben a költők ném annyira a jellemből, mint az érdekek külső összeütkezéséből indulva kötik meg a csomót; s így hiányzik ugyan a felsőbb drámai és költői becs, de nem tagadhatni, hogy e mindenütt csekély historiai alap mellett, s a szerelemnek, mint egyik drámai fő motívumnak megfogható okból nélkülözése dacára, a figyelemfeszítő bonyolításban, érdekes helyzetek szövésében nem cse-

kély lelékenységet, a drámai cselekvény haladó kifejtésében, sőt az idegenszerű, eposi és lyrai elemektől ment, s tisztán a helyzetekből előforró élénk dialógban, nem közönséges hivatottságot tanusítottak. Különösen észrevehető az élet nyelve visszaadására célzó igyekezet, bár ez még egyáltalában nem akar sikerülni, s a szerzőket gyakran a komoly tárgyakhoz nem illő mindennapiságba téveszti: míg másfelül ismét, épen ezt akarván kerülni, nyelvök keresetté, szónokivá leszen. Az első hibába Illei, az utóbbiba Kunics esik, ki különösen a festő melléknevekben gyönyörködik. Legszerencsésben, a többiek közt t. i., a Jekóniás névtelen szerzője verekedik át a két sziklán, bár tartalmas és gyors dialógja olykor még is kiszélesedik. De ha mindenik, a felsőbb irányra törekvő Kunicsot sem véve ki, s ez még a Jerémiás pathetikus ömledezéseiben is, gyakran elmarad a tragoediai beszéd méltóságától: ebben az úttörő kezdetek közös sorsát, s a még fejletlen drámai nyelv és ízlés következményeit ismerjük fel. Egyébiránt mint nyelvművek épen e drámák érdemlik, szinte minden egyéb költői munkák felett, méltatásunkat. A szerzők a classikai nyelvek tudós ismerői; ők elsőkéntetik némi művészi kezelését az irálynak, de, birtokában még a tősgyökeres népie s magyarság-

nak, valamint régi írói nyelvünknek is, azon idegenszerű zamat nélkül, mely azontúl szinte minden irodalmi iskolák emberein nagyobb kisebb mértékben érzvevehető lett. S így ez időszak drámaköltőink mind egyes irányi szépségekben, mind szó és szólásmódokban nem kevés böngészni valót nyújtanak a stilistának és nyelvésznek egyszersmind. Különbösen is, tekintve a drámai életet és formát, önkénytelenül felkiáltunk: Mily szinköltők veszték el ez íróinkban, ha ők, más életirányt nyerve, az emberi szív mindennemű rejtekeibe közvetlen tapasztalás által beavatva, egy pezsgő nemzeti élet s virágzó színpad korában dolgoznak!

De fájdalom: e talentomos és tudós költők művei kis számú és többnyire ismét csak tudós nézők előtt előadva, s tárgyaik úgy, mint drámai akkor még szokatlan, formájok, sőt prózai előadásuknál fogva is szinte kevesek által olvasva, kiterjedt hatással nem bírtak. Annál kedvesebbek voltak — sőt maradtak mind maig — a közönséges magyar olvasónál a régi népies *moralitások* módjára készült, kényelmesen terjedelmes, érzékeny és verselt darabok, melyek az „Igaz barátságnak és szíves szeretetnek tüköre“ Z. Sz. J-től, „Az igazság bujdosása“ E. S. I-től, Izsák és Rebeka egy névtelentől stb; de bár ezek

scénákra, sőt actusokra is osztattak, nem voltak egyebek beszélgetésekbe fűzött, sőt helyenként elbeszéléssel is megszakasztott tanításoknál; s miután az azokat egykor előadott hegedősök rendje végkép megszűnt, pusztán az alsóbb rendek építő olvasására szánva.

Mindössze tehát mely kevés az, mit e kor-
szak egy vagy más tekintetben figyelemre méltót lendített! s a legjobb vagy kizárólag a köz-
szükségi irodalomhoz tartozó, vagy csak írásban
kézről kézre járó, vagy, ha nyomtatva is, nem
az öszves nemzetig elható!

Nyelv, irodalom, különösen a költészet, meg-
látszottak halva.

Valami eseménynek kelle bekövetkeznie, hogy
bebizonyodjék: valóban halottnak tekintendő-e
a magyar irodalom, vagy életre ébreszthető,
alvó erő-e az? Végre ez esemény a tizennyolca-
dik század második felében bekövetkezett, s a
tetem melegedni kezdett. E kor küszöbéhez
értünk.

De szökés a szellemi világban sincs. Sem
azon tekintélyes sora a lelkes férfiaknak, kik
Bessenyei mellett és után munkásan léptek az
irodalmi térre; sem azon, most még elég mérsé-
kelt, de még is nevedő fogékonyság, mely 1772
óta észrevehető lett, nem jött minden előzmények

nélkül. T. i. valamint a tél a tavasznak, úgy a hanyatlás egyszersmind az emelkedésnek csiráit hordozza magában, ha az nem az addigi szellemi nyeremények, a historiai emlékezések s az általok táplált nemzeti öntudat megsemmisülésével jár, hanem inkább kifáradásnak és külső viszonyok kedvezőtlen találkozásának következménye volt. Így nálunk. Azon ivadék, melyet a katastroph ért: pusztúlt, vagy elcsüggedt, vagy elkorcsosodott; az mely következett, hasonlatlan lett elődeihez: de egyeseknél feldobogott a köz hanyatlás tudatára, elkeseredett szív, elkezdődött a visszahatás, de még csak a család s a magán körök csendes terén. A kezdet még is megvolt. Illei János, egyike azon buzgó jezsuita férfiaknak, kiknek a nemzetiség annyit köszönhetett a múlt században, s Orczy Lőrinc védence, 1764-ben Boethiusa előtt már ezt írhatta: „Majdhogysírban nem szállott nyelvünk egynehány esztendőktől fogva, de ugyancsak még sem temettetett el egyáltalában, sőt naponként előbb meg előbb veszi magát, és szebben meg szebben virágzik. Mert szaporodnak immár lassan könyveink, s a kik benne gyönyörködnek, és pedig sokkal inkább, mintsem az idegenekben. Egy szóval úgy látszik, hogy éppen hajdani korában van ismét becsületi a magyar nyelvnek egész hazánkban:

és már nem tanuljuk, mint ezelőtt nem szinte oly régen; hanem, mint nagy emlékezetű eleink, anyánk tejével szopjuk. S kinek kell pedig mind ezeket köszönnünk? Nem másnak bizonyára, hanem a hazaszerető úri személyeinknek, kik buzgó s példás ösztönözésekkel, bőkezűségekkel az írók pennáját meg nem szűnnek szivesíteni a magyar munkák gyakorlására: jóls bölcsen általértvén tudniaillik, mily foganatos, derék segítő eszközök legyenek a könyvek akár micsoda nyelvnek is előmozdítására.“ Tehát azon főuri rendből keletkeztek az elhagyottnak pártfogói, mely azt az idegen csillámnak feláldozta volt. Felismertetett a panacea, mely bár lassan és későn, de biztosan megorvosolandja a nemzeti élet minden sebeit; megszületett a csira, mely ha nedvvel és meleggel találkozik, ki volt hajtandó. A természet meglegelte utját; új időnek kellett bekövetkezni.

Jövőkor ez ébredéssel lesz dolgunk.

HUSZONNYOLCADIK ELŐADÁS.

A legújabb kor. Annak jelleme a megelőzőt idők-
höz képest. Időszakai. Kezdeté, vagyis *az újjászületés*
kora : a nemes testőrsereg irodalmi fellépése. Általános
mozgalom, s annak eszközei.

Uraim !

A legújabb irodalom kezdetéhez, az epochális
1772. évhez érkeztünk.

Nem valamely megrázó országos esemény
vagy hathatós intézmény volt az, mely a végkép
kimerült s mármár enyésző magyar irodalmat
Mária Terézia országglása utolsó tizedében új
életre támasztotta. Mind addig az irodalom
nemzeti életünk folyománya volt; annak pez-
sgésével pezsgett maga is, annak hanyatlásával
hanyatlott el maga is : míg a tárgyalásba vett
korban saját erejéből ujúlva meg, maga vette
oltalmába a nyelvet, a nemzetiséget, s lett rege-

nerátora a nemzeti, s végre nagy részben az országos életnek. Ez pedig egyszersmind elválasztó jegye a legújabb irodalomnak az ezt megelőzőtt korszakokétól; ez időtől kezd az irodalom visszaadni a külső, a gyakorlati életnek azt, mit egykor tőle vett; nem alárendelt egyik ága többé a köz életnek, hanem a többi külső tényzőkkel hason hatalmú tényzője annak : ez időtől kezdődik az *önálló, az önható irodalom*, összes irodalomtörténetünk negyedik, vagyis *a legújabb irodalom kora*.

Tehát nem a híres József-féle rendeletek által gerjedt visszahatással kezdjük ezt, mely nagyobb részt politikai volt, de lehetővé téve azon tizenkét fényes év által, mely közvetlenül megelőzte (1772—84); nem az 1790-ki országgyűlés visszahatásával, mely, a mennyiben főleg nemzeties volt, szinte már az irodalom eredményeként mutatkozik; hanem kezdődik, mint mondtam, ama nevezetes 1772. évvel : *a nemes testőrsereg irodalmi fellépésével*, midőn *Bessenyei György* fúvák hatalmas riadóját, s tőle vettek lángot gárdatársai és gárdautódai : Báróczy és Barcsay, báró Naláczi és Harsányi, Czirjék és Bessenyei Sándor, sőt utóbb Kisfaludy Sándor is; s a két házban gróf Teleki Ádám és József, Zechenter és báró Dániel István, Ányos és Péczeli, b. Or-

czy Lőrinc, Kovács Ferenc, Göböl, Szilágyi Sámuel stb, ide nem számítva a más irányok követőit: a classicistákat, a népieseket, a divat irodalmát s az új iskola kezdőit, kik mind főleg a hatalmas mozgató által adott lökés rezzenetétől ébredvezve a költészet új s minden alakú gazdagítására serkentek.

Ez időszak, mely Bessenyei által megindítva Kisfaludy Sándorig foly, s irányok és kísérletekben gazdag harmincöt évre terjed, irodalmunk s főleg *költészetünknek* valóságos *újja-születési kora*. Ezt a nyelvújításé követte, melyben kitűnő szellemek öntudatosan és tüzetesen vették a nyelvet széptani művelésbe, míg mások azt tudományos tanulmányozás tárgyává tévén, annak természetét és törvényeit nyomozták s határozták meg. Ez a Kazinczy és Révai, Berzsenyi és Kisfaludy Károly, Kölcsey és Vörösmarty koruk, *költészetünknek* valóságos *aranykora*, melyet 1830-ban a legújabb irodalom harmadik időszaka váltott fel. Ez a nyelvnek egyetemesskimíveltetésétszépirodalomban, tudományban és életben mutatja; a költészet mellett a tudományos irodalom is sokat ígérő fejlődésnek indult, a nyelv minden irányok szerint határozott formákban állapotodott meg, s országos és társaséletben uralomra emelkedett. E kor, Szé-

chenyié az életben, az akadémiaé a tudományban, az *epigónoké a költészetben*, alig húsz év után, a forradalomban lelte zárkövét.

Előadásim jelen folyama csak az újjászületés korát karolja által; de szükséges volt Önöknek jóelőre kimutatnom azon fordulópontokat, melyek közt e gazdag és nagy érdekű történet lepergett, mielőtt annak első szakát, a többinek valóságos szülőanyját, részletesen tárgyalnám.

Mária Terézia a nemes testőrsereg felállításával 1760-ban, számos magyar ifjúnak alkalmat szolgáltatott oly nevelést nyerhetni, melyet azelőtt csak nagy és gazdag házak fiai nyerhettek, és csak a hazán kívül. Otthon már a classica literaturába bevezetve, a mint az a jezsuiták gondjai alatt álló iskoláink engedék: Bécsben a német és francia nyelvvel, a francia irodalommal, a felső rendek finomított életével, az udvar szokásaival, magával Európával ismerkedtek meg. Bécsben akkor a német irodalom még a franciának zsarnoksága alatt nyögött. Az előkelők, megvetve saját nyelvöket, franciául beszéltek; francia komornik és pap, nevelő s nevelőné, titoknok és szakács voltak a német nagy házak legbefolyásosabb tagjai; az udvari színházban francia dráma, az operaházban olasz énekmű, a német nyelv a lipótvárosi Hanswurst színpadára

kiszorúlva. Künn „a birodalomban“ már mozgott Wieland, és Klopstock, és Lessing, de nemzeti tekintélyre még nem vergődhettek fel, kivált a német fővárosokban, melyek egyikében a francia (lothringi) I. Ferenc, másikában a német, de a német irodalmat megvető s franciául író II. Fridrik, székeltek : s bár igyekezeteik lelkesek, hatalmasak voltak, de megállapodott irodalmi formák és irányok nélkül: forrongás minden, jegecedésre törekvés : de azon nemes classicitás, melyre néhány évtizeddel utóbb a német irodalmat Herder, Goethe és Schiller emelték, még csak vajadásban volt. Ellenben a francia irodalom egy századdal elébb már, XIV. Lajos udvara verőfényében elérte volt művelődése tetőpontját : Corneille, Racine megírták már francia szellemben remek tragoediáikat, Molière, lángelmű komoediáit, Boileau, finom satiráit s leveleit, La-Fontaine, bájos beszélykeit, Rosseau János, fellengző ódáit, Fenelon, Telemachját : sőt ezek epigónjai, a XV. Lajos alatti utóvirágzás emberei, kik nem kevesebb lélekkel bírtak, de kikben egy új, egy philosophiai kor lépett a tiszta költészeté helyébe, minden európai műveltségű ember kezében forgottak : Montesquieu és Helvétius, Voltaire s a genfi Rousseau, Diderot és d'Alembert ; II. Fridrik pedig veszedelmes

példáját adá a fajmegtagadásnak, az önkivetköztesnek a szellem országában. A mi nemes hazánkfiái iskolája is ezen, Angliát és Spanyol-, Olasz és Németországot akkor függésben tartott, valóban universális francia irodalom volt : de a németnek, saját honábani, megaláztatásában, úgy látszik, az édes magokénak sorsát kezdék felismerni, hazájok határain kívül kezdék érezni hogy magyarok, kezdék érteni azon becset, mely abban fekszik, ha ily nemes alapú, a természet-től minden jó, szép és nagyra meghivatott nemzet fiai vagyunk; kezdék a távolból megismerni, mit itthon a köz pangás nyűgében talán észre nem vettek volna : a dísztelen önfeledést, a veszélyes nyugalmat.

Midőn *Bessenyei* a testőrsereg tagja lett, sem németül, sem franciául nem értett, deákul keveset és rosszul. Bécsben lett ő minden, azon erőnél fogva, mely neki társai felett oly ritka mértékben jutott. Felébresztve a francia irodalom, s főleg Montesquieu és Voltaire által, kik saját philosophiai-költői ikertermészetének leginkább feleltek meg, irogatni kezdett, társaiban, az idős-bekben is, egy új magyar irodalom eszméjét és reményét költeni, s megalkotni azon irodalmi kört, mely *Bessenyei György társasága* néven ismeretes, s tizenöt-husz évvel utóbb a magyar

nemzeti irodalmat megmentendő volt. De a Besenyei társasága nem hatott még az egész nemzetre. Csak a lelkesebb, a melegebb keblek, kik a nemzeti dicsőség iránt érzékenyebb szívvel áldattak meg: azok buzdultak fel tetterre, azok léptek munkásan a pályára s tevék a magyart figyelmessé megmentése azon egy eszközére, mely nem egyébben, mint az értelmiség és nemzetiség közös kifejtésében áll.

Időközben Mária Terézia meghalálozott, s az új fejedelem, philosophiai úton kifejtett rendszere folyományaképen, kiadta az örökké nevezetes 1784-ki rendelményeket. Szándéka nemes volt, eszközei felett ítélte a történelem, sőt halálos ágyán maga. A nemzet, legbensőbb érdekei veszélyeztetése által, eleinte figyelmessé léve az intézmény valódi horderejére, s végre megtanítva az irodalom férfiai által, hogy öszves léte ingatag, ha annak alapját nem a nemzetiség teendői, jelekben nyilatkozott, mik végre is a nagy-lelkű fejedelem által méltányoltattak. Bekövetkezett az örökké dicső II. Leopold rövid, de felépítő és megnyugtató kormánya is, mely a nemzeti nyelvet a törvény oltalma alá helyezte.

Az irodalom e hathatós mozgalomban, melynek részletei nem szorosan ide tartozók, mint kezdeményező, előkészítő, s mint erkölcsi vezér

nyomosan működött. Eltekintve a könyvliteratúrától, három úton hatott legtöbb sikerrel az életre : az időszakai sajtó, az egyesületi törekvések s a magyar színészet feltámasztása által. *A hírlap irodalmat* Ráth Mátyás indította meg 1780-ban, mely híven képviselte az irodalmat is; nem-politikai, s nagyobb részt szépirodalmi lapokat *Magyar Múzájával* 1783-ban Szacsvai Sándor; melyet a kassai magyar társaság (Baróti, Bacsányi, Kazinczy) által kiadott *Magyar Muzeum* 1788-ban, Péczeli *Mindenek Gyűjteménye* 1789-ben, Kazinczy *Orpheusa* 1790-ben, Kármán és Pajor *Urániájok* 1794-ben, s Kazinczy és Kis János apróbb, almanachszerű kötetkéik, követtek. Egy *magyar akademia* eszméjét, a veszedelem közeledtekor, a francia akademia mintájára Bessenyei pendített meg 1781-ben, de munkája akkor világot nem láthatott. Révai magának a császárnak adott be ilyenek tervét az 1784-diki rendelmények kijötte után, nyilatkozványul-e vagy védfalul: ki tudja? de az, mint látszik s mint látható volt, válasz nélkül maradt. Az 1790-diki országgyűlés elég élénk irodalma legbecsesb részét a magyar nyelv védelmét s egy tudós társaság felállítását tárgyalók tették, melyek a most már megjelenhetett Bessenyei-féle „Jám-bor Szándék,” Révai, Báróczy, Gáti és Vedres,

Vályi, s főleg Dr. Decsi Sámuel írásaik teszik. Míg így a magyar nyelv művelése, köz nyelvvel előkészítése s egy nyelvakademia eszméje sok-kép tárgyalatott, Sopronban egy fiatal tanuló, az utóbb oly szép fényben ragyogott Kis János ki-vitte ezt, kicsinyben, s felállt a *soproni magyar társaság* 1790., melyet gróf Cziráky Antal elnöklete alatt a *pesti*, s másutt mások, követtek. Nagyobb szerencsével, mint Magyarországon Révai, sürgette ez ügyet Erdély országgyűlé-sén Aranka György : az elfogadta azt, s felter-jesztette; s addig is, míg megerősítették, a *ma-gyar nyelvművelő társaság*, s a *kézírások társa-sága*, mint magán intézetek, csakugyan megkez-dék működéseiket. A *magyar színészetet* is az 1790—1-ki pozsonyi, kolosvári és budai ország-gyűlések hívták új életre. Itt is nem csak a re-pertorium előállításában, hanem igazgatás és szervezésben is az írói kar tett legtöbbet; s bár a magyar Tháliának Magyarország fővárosában hihetetlen akadályokkal kelle küzdenie : csirája megfogamzott, s bár vándorolva, de épen így élesztve mindenütt a nemzeti geniust, s ter-jesztve a magyarság és színművészet iránti ér-deket, hathatós térkészítője lett irodalomnak és nemzetiségnek.

Ezekben határozódik főleg az újjá-születés-

nek előttünk levő kora. Most már felekezetenként, vagy mint szivesben nevezzük, iskolánként, külön tárgyalás alá veendjük azon hazafiúi iparkodásokat, melyekkel íróink egy új költészetet előteremteni buzogtak.

A francia, mint korra első, iskolával fogom kezdeni.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HUSZONKILENCEDIK ELŐADÁS.

A legújabb irodalom megkezdője *Bessenyei György*. Elágazó munkásságának átnézete. Bessenyei mint drámaíró; mint tanköltő. Hatása a költészetre, s általában az irodalomra. Visszavonulása, s kéziratban maradt munkái.

Azon férfiú, tisztelt hallgatóim, kinek irányadó munkássága teszi e mai előadás tárgyát, mintegy végzetszerűleg látszott azon hatásos szerep viselésére rendeltetve, mely neki irodalmunk múlt századi újjá-születésekor jutott. *Bessenyei György* 1742-ben született, Bercelen Szabolcs vármegyében, ivadéka egy régi nemes és birtokos háznak, mégis nevelésére a gyermekekkel megterhelt s gazdálkodni nem igen értő szülők nem fordítottak elég gondot. Elküldetett ugyan a pataki iskolába, de már első négy osztálya után, tizenhárom esztendősen korától fogva, otthon tartatott, hol azt a kevés deákságot is

elfelejtette, melyet azon néhány év alatt a collegiumban szerzett. Így kezdett ifjúsága folyni, a benne rejlő szép tehetségek táplálása nélkül, s elaljasodásnak indulandó, ha Szabolcs vármegye őt, a deli ifjút, az újonan felállított nemes testőrseréhez nem ajánlja. Tizenkilenc éves volt Bessenyei, mikor Bécsbe érkezett. Itt látta, mennyire elmaradt önmívelésében; s míg más ifjak a fővárosban élveztek, az iskolázatlan szabolcsi ifju — tanulásnak eredt, s nem csak az újabb művelt nyelveket tette magáévá, hanem ezek segédelmével tizenegy évig, mint maga írja, a legnagyobb erőfeszítéssel első oktatása hiányait igyekezett pótolni. Mély és terjedelmes studiumokat tett különösen a bölcsészetben és történetben, s ott állt harminc éves korában mint egyik nem csak legszellemdúsabb, de legkiképzettebb tudósunk, midőn a magyar irodalom emelésére fellépett.

Bessenyei György először ugyan mint költő lépett fel, de lelke mindig meg volt osztva a művészet s a tudomány között. Hunyadi Jánosában a történet művészi tárgyalását kísérlette meg, „Futó darab“-jaiban, „Anyai oktatás“ című leveleiben, Magyar Nézőjében, Holmiában, sőt az Ember Próbája toldalékában is már, a philosophia felsőbb tárgyait pengette oly önállósággal

és mélységgel, milyennel addig magyar e téren nem forgolódott. De a könyvvizsgálat akkori viszonyai között a Montesquieu és Voltaire tanítványa legnevezeteseb munkáinak homályban kellett maradniok. A magyar nemzet philosophiai története, Europa a XI-dik században, „A törvénynek utja,“ az emberi nem boldogításáról írt beszélgetése eltiltatván, azokat 1778-ban szomorú szívvel egy klastromikönyvtárban tette le. Nincs itt helye Bessenyeit mint bölcsészt méltatnom, s őt, amint vagy előleges úton az ember viszonyait istenhez és embertársaihoz, vagy gyakorlatilag, s a történetben, erkölcsök és polgári intézményekben historailag, vizsgálja, bírálatom tárgyává tennem : de szükséges volt ebbeli irányait és kísérleteit megemlítenem, mert ez volt lelkének eléuralkodó hajlama ; ő, szellemének beható élet, vizsgálatai kiterjedését s philosophiájának az életre célzó gyakorlati irányát tekintve legkitünőbb bölcsészink közé tartozott, s mint költő is lényegben philosophus volt.

Első fellépése 1772-ben történt Mária Terézia pártfogása alatt, kinek első nyomtatott művét : Agis tragoediáját, ajánlotta is. Nyomban követték ezt azon évben még Hunyadi László, szomorujáték, az Ember Próbája, tan-
költemény Pope után, vegyes költemények e

kettőhöz toldva, az Eszterházi vigasságok, Del-fin, s Mátyás királya, hősköltemény hat énekben, de ez utóbbi meg nem jelenhetett. 1773-ban Buda tragoediája következett, 1776-ban Lucán Pharsaliájának első könyve, műfordítási kísérletül, 1777-ben A philosophus című vigjátéka, kisebb tanköltemények a Futó darabokban, és epistolák „Bessenyei György Társaságá”ban, végre 1779-ben Voltaire Triumvirátusa szabad fordításban. Ezekben határozódik Bessenyei költői munkássága élte első időszakában.

Mint látjuk, a költői munkák közt öt *dráma* van, sőt kéziratban is maradt tőle egy csomó színmű, melyek közül én csak egyet ismerek és bírok „Láisz, vagy az erkölcsi makacs” cím alatt. Valamint e formát nem az élet, nem a külső szükség választatta vele, miután magyar színészet többé nem létezett, hanem a franciák példája : úgy e darabjai csakugyan leggyengébb munkái közé tartoznak. *Agisban* két nemes hazafi a feltámadt nép élén Lykurg törvénye visszaállítását kívánja Leonidas királytól, s azt ki is nyeri, de nem akarván magokat vétkeseknek vallva bocsánatot kérni, a király veje Kleombrot száműzetik, Agis pedig megöletik. A fő ható erők itt Agesilaus ármánya s a király gyengesége, ki a két hazafi férfias nyilatkozásaiban,

miszerint a király hűségökre számot tarthat ugyan, de köz jóra célzott tettöket s magokat nem vádolhatják, nem megnyugvásra, sőt inkább ellenkezőre talált okot. Mivé lett ily conceptio mellett a gyönyörű tárgy, mivé a kivitel által, mely a helyett hogy egy nagyszerű históriai képet mutatna fel, udvari cselszövénynyé hagyja azt összezsugorodni! De mint is lehetett volna a francia classica iskola hely- s időegységi áltörvényeinek korlátaiközt egyebet tenni? Azonban itt még is találunk nála olyasmit, mit jellemrajznak nevezhetünk, habár az sem történetű, mit históriai tárgy fő személyeinél méltán megkivánhatunk, sem kimerítő. A hozzá függesztett *Agiaris keserve* című utójáték, melyben e hű nő, ki barátnéja Telónis (Chelonis) vigasztalásait s egy új szerencséivel biztatásait oly állandóan visszautasítván, férje megjelenő árnyékának intésére mind kettőnek rögtön megnyitja kebelét, úgy lélektanilag hibás, mint drámailag, miután tulajdonkép cselekvénynyel sem bír, s a tragoediával semmi szükséges összefüggésben nincs. Még gyengébb Bessenyei két nemzeti szomorújátéka : *Hunyadi László* és *Buda*. Amott úgy, mint itt, hiányzik a drámai cselekvény, a dolog ott áll a darabok elején, hol azoknak végén, s így méltán azt kérdezhetni, mire, külö-

nösen Budában a hosszas öt felvonáson keresztül, a sok declamatio, mely a dolgon semmit nem változtat. Hunyadiban a király megtudván Cillej megöletését magának Hunyadnak szájából, megkegyelmez neki, de jó Garai, a királyból kisajtolja a halálos ítélet aláíratását, s hogy az végre hajtatik, azt egy a színpadon átfutó személytől tudjuk meg. Az anya s két fiának keserve, Rozgonyi buzgósága, Garai Anna megmakacsodása atyja irányában, egynél sem idéz elő csak árnyékát sem az ellenhatásnak, még kevesebbé késlelteti vagy nehezíti a végzés betöltését. Buda tízszer is elvonúlhatna Atila haragja elől, de neki s az övéinek és barátjainak csak panaszaik vannak : a legkisebb erő kifejtésnek semmi híre, s végtére is Atila *véletlen* találkozásban gyilkolja meg Budát, maga pedig, „Jupiter“ rendelkezésből, a Buda elveszését ünneplő dőzsölés következtén, ön vérében megfúl. Agisban legalább Agis, Kleombrot és Agesilaus jellemrajzaikat találjuk kielégítőknak ; de Hunyadi Lászlóban semmi nyoma azon nyers ifjúinak, mely nélkül a fiatal hős nem képzelhető ; Atilában pedig nem tudjuk : vérengző gyávasága vagy tehetetlensége okoz-e nagyobb undorodást, mik, a mily valótlankok históriai álláspontokról, annyira ellenkeznek azon önérzettel, mely

a nagy hódító kebelét oly nyíltan dagasztja. Mégis e művek egykor elragadtatással olvastattak. Az indulatok, s még inkább a szenvedélyek festésében Bessenyei sokszor szerencsés; és sententiosus, ragyogó dictiója, pompás hangzatos verselése nem engedé kortársainak észrevenniök a szerkezet, a felfogás hibáit, nem engedé megkülönböztetniök az érzelgést a pathostól, a dagályt a fenségtől, mely nála gyakran találkozik egymással; s ki nem mívelt izlésök nem akadt fen a prózaiságon, melybe a méltóságos nála annyiszor süllyed. A *Hármas Vitézekben*, bár maga azt jegyzi meg e darabról Bessenyei, hogy „fordítás is nem is“, a dialógon kívül nincs neki egyéb része: ez pedig darabos, erőtlen, épen ellenkezője annak, a mit ő maga tartott e dolgozásáról. De nevezetes lépés volt Bessenyei drámai pályáján: A *philosophus* című (prózai) vígjátéka; mert bár a hosszas öt felvonásban semmi sem történik egyéb, mint hogy Parménio, az ifjú *philosophus*, és Szidalisz, a *philosophus*nő, egymással megismerkedvén, egymást megszeretik s összekelnek: miben semmi legkisebb akadály nem vet gátat, sőt minden személyek csak előmozdítólag hatnak; bár minden bonyolodás hiánya mellett tulajdonképi szerkezetről nem is lehet szó, s a dialóg gyakran, ha nem üres is, de hosz-

szadalmassá válik : épen a dialóg életszerű valóságot vesz fel, mi a drámai élet egyik lényeges nyilatkozása; s a jellemek, habár drámai fejlődés azokban nincsen is, s azokat eleitől fogva készen kapjuk, mégis, nem tagadhatni, az életből vannak kikapva, s elég élesen és határozottan rajzolva. Méltán elhíresült a „Philosophus“ alakjai közül a Pontyié, kiben gondolkodás, érzés és formákban egész a beszédejtésig élethűn, egy becsületes, de szűk álláspontjához képest értelmileg korlátozott, falusi magyar nemes ember szerencsésen rajzoltatik. Drámai élet azonban benne sincs : neki tulajdonkép semmi egyéb dolga a darabban, mint beszélni : ő nem tesz, nem bonyolít, nem is változik.

Igy jelentette magát nálunk a drámai Múza ez időszakban : bukdácsolva s ügyetlenül, mert alapját nem a színpad tette. De a dráma volt a XIV. Lajos irodalmának egyik fényoldala, s ez irodalom tanítványa, különben is hajlamot érezvén magában e forma íránt, sőt hivatást is — mely nélkül nem volt, de melyet a gyakorlati iskola hiánya mellett ki nem fejthetett — mi csoda, ha leginkább ezzel kívánta az újabb költészetet megindítani.

A *tanköltészetben* Bessenyei annyiban volt szerencsésebb, mert itt a szabadabb, könnyebb,

nem oly kényes forma ellen tettelegesen nem vétetett; s a reflexió, mely drámáiban oly szívest szerepel, itt egészen helyén levén, benne fenn nem akadunk. Ő itt erős gondolatokban gazdag, mély, tartalmas; de szerencsétlenségére előképe az angol Pope volt, ki után készítette első nagyobb tankölteményét, az igen rosszúl úgy nevezett *Ember Próbáját* is, s kinek művei, bármily szellemdúsak, s elmés, választékos előadásukkal megnyerők, de sem conceptióban, sem tárgyalásban, a külsőségeket kivéve, nem költőiek. Bessenyeinek szinte jutott szellem, beható értelem, komoly hajlam az emberiség szellemi és gyakorlati legfontosb érdekei vizsgálatára; ő is sikárlott, szép zengésű versekben dolgozott: de didaktikumaiban sokkal kevesebbé költői, mint drámai, leíró s vegyes költeményeiben, például a hëroídók s némely epistoláiban. Már a felfogás nem költői Popnál, s Bessenyei egészen Pope nyomain indult; előadása pedig némely prózai apróbb darabjaiban nem kevesebbé élénk, elmés és szemlélhető, mint a versetekben, hol azonfelül a metaphysikai mélyebb elmélkedésekre még ki nem képzett nyelvvél s egyszersmind a külső formával küzdvén, gyakran homályossá is lesz. Nem alapos tudomány hia okozta tehát, mint Balogh Pál állitá a magyar philosophia

történetében, a világosság hiányát Bessenyeinél; s ha ugyanezen ítészünk *rendszeres* összefüggést rendet és átgondolt előadást is nélkülöz nála iskolai szempontból bírálja a költőt s a szellem-dús világbölcset, másfelül pedig nem méltatja azon nehézségeket, mikkel ily járatlan mezőn az elmélkedés eszközének, egy szabatosan meghatározott műnyelvnek nemléte mellett a világos kifejezés jár.

Mindamellett Bessenyei hatása a költészetre mély és üdvös volt. Ő azt eszméssel termékenyítette meg, s valamint a formákat — a lyrain kívül — úgy a tárgyakat tekintve is, kiemelte azon szűk körből, melyben addig mozgott. Az előadást a szélességre csábító, sőt kényszerítő, négyes Zrínyi-stanza mellőzésével, Illei János pár példája után, a tizenkétsoros párosvers behozatala által szépítette, nemesítette, tömöttebbé tette : de mennyivel többet nyert volna az még, ha ő a maga ál alexandrinusát nem trochaeusos, hanem, mint annak természete s rendeltetése kívánja — a mennyiben t. i. a tragoediában és tan-költészetben alkalmaztatik — jambusos lejtéssel alkotja !

Bessenyei hatása nem a költő működéseiben határozódik; nem is philosophiai és historiai munkáiban : ő azonkívül hogy számtalan új esz-

mét és ismereteket hozott forgásba, főleg példas irányadólag és gerjesztőleg hatott mint írásai-ban, úgy leveleiben és szóban; buzditott, izgatott, vezérkedett: ő mondta ki első, hogy nemzetet egyedül saját nyelvén lehet művelni: hogy idegen irodalmak segédelmével lehetnek többen több tudósai, de a nemzet vérévé az idegen tudomány nem lesz soha; ő volt első, ki ugyan ezért a tudományoknak magyar nyelven műveltetését, s e célra egy tudós társaság felállítását nyilván sürgette; ő ki hódító személyessége által egy sereg lelkes és előkelő embert a nyelv, az irodalom pártolására, sőt művelésére megnyert, megvetésével azon sugillatióknak, mikkel az új mozgalom horderejét felfogni nem tudó sok született magyarok s tudománybarátok tartózkodás nélkül szinte üldözték.

Bessenyei írói szereplése, elég meglepőleg mintegy rögtön, megszakad ott, hol a cs. udvari könyvtár alőreül neveztetett; honnan végre 1784-ben bucsút vevén, közel huszonöt évi távollét után hazájába tért, s berettyó-kovácsii jószágán teljesen megvonulva élt. De itt is örökké munkás szelleme nem nyugodott. Meglehetős sora a költői, bölcsészeti és történeti, többnyire terjedelmes, munkáknak készült életének e második időszakában. Az utóbbiak a

következők : A társaságnak eredetéről és ország-
lásáról, Magyarország törvényes állása 2 köt.,
A bihari remete 2 kötet., Romai történetek 2 k.,
Sully élete stb.; a költőiek, és pedig *tankölte-
mények* : A méltóság keserve, I. könyv; A ter-
mészet világa, három könyvben; Az ember, Pope
után, újra; *leíró költemény* : Debrecen siralma (az
1802-ki égésakor); egy philosophiai *regény* :
Tarimeses utazása, melyből nem rég a Szépiro-
dalmi Lapok egy érdekes és jellemző mutatóványt
közöltek; s több *színdarab*. De mind ezek kézi-
ratban maradtak, s mind maig várják még a kia-
dást. Nagyobb részt ismerem, s részben bírom
is. Azon ismeretek, mik Bessenyei tudományos
munkái alapjait teszik, ma már egyetemeniek; de
a mélyelmű férfi egyénisége azokban oly kibé-
lyegzett, oly nyomos és vonzó, hogy ohajtva vá-
rom azon időt, midőn az öreg philosoph-költő
minden kiadatlan munkáit a nemzet köz vagy-
onává tehetem. Akkor leszen idején rólok bírál-
lólag szólni : e kor históriájához nem tartoznak,
mert világot nem látván, tetté, eseménynyé azok
nem váltak.

Jövőkor a Bessenyei követői s ez iskola ha-
tásáról szólok irodalmunkra.

HARMINCADIK ELŐADÁS.

A francia iskola többi írói : *Orczy*, *Barcsai*; *Ányos*, legkitünőbb elegia-költőnk; *I. Teleki József*, *Péczei*. — Francia s angol művek átültetése : Drámák. Eposzok. Regények. *Báróczy Sándor* a magyar szépirodalmi próza teremtetője. Tanköltemények. Lyraiak.

Uraim!

Azok közül, kik a „Bessenyei György Társaságában“ léptek fel, bár némely versei csak 1777-ben jelentek meg először nyomtatásban, mégis mindenek előtt báró *Orczy Lőrincről* kell szólanom, mint a ki nem csak korra, de munkálkodására nézve is jóval megelőzvé az új mozgalom többi embereit, a múlt időkben volt volna tárgyalandó, ha azon kor félnék tartózkodásával ő is nem rejtegette volna titokban írt költeményeit. Már ifjanc korában áldozgatott az 1718-ban született férfi a Múzáknak, de amaz emlékezetes 1741-ki országgyűlés következtén ő is az ifjú szép királyné oltalmára fölkelő nemesség

zászlórhoz állván, s ez óta hadban szolgálván hazáját, hosszú időre felhagyott a versköltéssel. Csak 1756-tól kezdve akadunk költeményeire, melyek kevés év alatt egy kötetre szaporodván, már el volt határozva azokat, engedve régi barátja Barkóczy Ferenc primás sürgetéseinek, közzé tenni, mikor ennek közbenjött halálával azok több mint húsz évig homályban maradtak. Ez alatt történt Bessenyei fellépése. Ismerte-e ez Orczy verseit, tőle vette-e által a páros alexandrínt, nem tudom; de első, ki a négyest párosra kezdte szállítani, ha nem tévedek, csakugyan Orczy volt, kitől azt annak védence Illei János tanulta el, s Boethiusában (1764) itt-ott alkalmazta is, bár, mint Orczy maga, még szoros ragaszkodással a strophai alkotáshoz. Azonban Orczy irodalmi érdeme nem ezen verstani újításban határozódik, melynek ő, fel nem lépése miatt, úgy sem szerzett általánosabb érvényt; hanem ő volt egyike azon kevés buzgó és meszelató hazafiaknak, kik a múlt időszak eltompultságát fájdalmasan érezvén, a nemzeti nyelv szeretetét és művelése horderejét, bár magán körökben csak, már akkor hirdetni, írókat pártolni, munkákat nyomtatni kezdtek; s midőn Bessenyei és társai ifjú erővel és tüzzel alkotó munkásságban léptek fel, Orczy, ki születése,

hadi és polgári magas állása, tiszteletes kora és egyéni bece fényében egyik legtekintélyesebb fia volt a hazának, atyai, sőt baráti nyájassággal vegyült közérök, s a lelketlenség, fanyarság és gáncsoskodással küzdőkben szerető gondossággal tartotta a lelket. E nemét is a hatásnak figyelemmel nyomozni s kegyelő méltánylattal hirdetni annál szentebb kötelessége az irodalom történetésének, mert a buzdító érdeme gyakran nem kisebb azokénál, kik munkaerejük egy részét nem kedvező időkben sokszor ily buzdításból merítik.

De Orczy mint író is figyelemre méltó volt. Munkáit Révai 1787. és 89-ben tette közzé. Azok nagyobb kisebb tanköltevényekből állanak, mik közt huszonhárom szám Boethiusból, és számos epistola. Orczy bece nem a költőiségben van, s könnyüége rendszerint áradózásra s prózai ellapulásra csábítja : de annál tiszteletesb azon nemes érület által, mely minden darabját lelkesíti. Nem a philosophia elvont tárgyai foglalják el őtet, mint Bessenyeit, sőt azok neki szellemi fényüzés, mely az emberi elme vizsgáló szomját csak felgerjeszteni, de soha nem oltani, a kedélyt kételyek által felháborítani, de megnyugtatni nem képes. Az ő bölcsészete tisztán ethikai és gyakorlati : „is-

merd az embert és tenmagadat, s ez ismeret alapján úgy élj, hogy boldogíts és boldogulj; tanítsd az embereket az erkölcsben találni fel szerencsájöket; feddjed és korhold a hibát és vétket :“ ez az irány tűnik ki minden darabjából. Tiszta önérzeten alapvó boldogság és léleknyugalom neki az élet vég célja; a mi oda nem vezet, a nagy világ ezer bolondsága, hivságok hivsága. De e mellett ő nem nézi önző meglelőgtélsggel mások nyomorát. Államnézetei aristokratiaiak : erkölcsi egyszerűek; a királyi és főuri palotákban a csendes mezei élet az, mit a nagy úr mindenek felett becsülni tanult; s szoros érintkezéseiben a kiváltságtalan osztályokkal ezeknek szenvedései, részvételét, munkáik és erényeik, tiszteletét birják. Ő ember a szó legnemesb értelmében, s mindenek felett magyar : szívének minden lüktetése Magyarorszáért van : ez neki a föld Eldorádója, mely tehát megérdemli, hogy érette éljünk és haljunk. Ily egyéniség tiszteletet gerjesztő, melegítő, hódító : s innen azon magas becslés, melylyel ez a ritka ember és hazafi személyessége és költeményei szeretttetek.

Midőn Bessenyei és Orczyról van szó, e két névhez a *Barcsay Ábrahámé* mintegy önkénytelen csatlakozik. Amannak társa és követője, ennek

tisztelője, mind kettőhöz a legtisztább baráti érzés által csatolva, mind kettővel, de sűrűbben az agg Orczyval, folytatta kedélyes költői levelezését, melyben változatos élte külön helyzeteiben felvett benyomásait kellemes csevegéssel adja vissza. Benne nem bélyegzi ki magát az a határozott körvonalú egyéniség, mely a philosophus Orczy verseiben; de viszont élénkebb képzelemmel bír, mihez képest érzékibb, képe-sebb nyelven játszik; s kényesebb izléssel, minél fogva előadása nem oly terjedékeny, s verseit szabályosabb, könnyebb folyamat, tisztább nyelv tüntetik ki. Barcsay Bessenyeitől vett lángot, első kísérletei is ehhez intézve, ennek „Társaság“ában 1777. láttak világot; nagyobb csomójokat csak 1789-ben adott Révai az Orczy második kötetében, s hagyományaiból néhány apróságot Döbrentei.

Mind ezeket túlrepeste fényben és népszerűségben *Ányos Pál*, egyike a legköltőibb kebleknek, mik magyar nyelven zengették érzelmeiket. Lelke csupa hev és élelményvágy, nem tudjuk mi határozta el őt, midőn 1772-ben, még nem egészen tizenhat éves ifju, a szent Pál szerzetébe lépett. Az első év a mária-nostrai regényes magányban a világot nem ismerő méla kedélynek vonzó lehetett, s így az újonci nehéz

próbaév szerencsésen ki lévén állva, a második professio letételével a nagyszombati egyetemre küldetett, hol a bölesészeti tanulmányok végeztével 1776-ban tudorrá avattatott. A következő évben az egyetemmel együtt Budára költözött, honnan, 1781-ben a hittudományi folyam befejeztével áldorrrá szenteltetve, a felsőelefánti vadonban fekvő klostromba, s átesvén itt az utolsó próbaéven, 1782-ben, a székesfejérvári iskolához tétetett által első osztályi tanítónak. Elbetegesedett, fogyva fogyott; úgy hogy az élet reménye távoznék. Veszprémben kecsgették még gyógyulással: 1784-ki júliusban oda vitette magát, szeptemberben a még nem huszonnyolc éves ifju férfit eltemették.

Ányos elvétett rendeltetésének lett főleg áldozatja. Midőn ő ennek öntudatára ébredt, azon változtatni vagy nem akart, vagy többé nem lehetett. Lángoló keble csak vétekkal elégíthetné ki vágyait. Hagyományos hírek oda mutatnak, hogy le nem győzhetett szenvedélyek nevelték benne azon férget, mely életét korán felemésztette. Pótlékot az elvesztett boldogsá-
gért a barátság ígért, nyugalmat a philosophia. Amazt bizonyos pontig lett azon jeles férfiakkal szőtt viszonyban, kik akkor az irodalmi törekvések zászlaja alatt szolgálták a hazát; de emézt

a nappal éjjel mohón űzött studiumok neki nem adtak. Vizsgáló elméje a tudásból fájdalmat merített, a világ folyásának megismerése meghasonlást szült elméje és keble között. Az az elegiai nyugalom, mely munkáin elterül, nem a kiengesztelődés, hanem a resignáció nyugalma volt. A mulandóság gyötrő tudata veres fonalként szövődik keresztül érzésein s titkos fájdalom forrásává lesz, mert önmagára alkalmazva előérzetévé lett korai enyészetének. A nemzeti emelkedés öröme tartotta még a lelket benne, s midőn ez ellen gátok vetődtek, elkeseredés mérgezte meg ezt is. Vég horgonya a barátság maradt.

Az a gyűjtemény, melyet Bacsányi 1798-ban kegyeletos fáradozások közt egybe szerkesztett, nem meríti ki költői munkássága gyümölcseit. Sok munkáját a gondatlanság hagyá elveszni; soktól balul értett illem fosztott meg, s tán örökre; egyebet rejtegetésre kárhoztat az idő; vallásos énekei, mik 1785-ben külön kötetben neve nélkül láttak világot, egészen mellőzvék. S így megjelent munkái csak töredékes képét adják e kiégett vulkán phasisainak: nem szerelmeit, nem haragját: csak nyögéseit a szenvedőnek. De a nyögésnek e költészete mély együtt-érzést gerjeszt motivumai valóságával,

elfoglal reflexiói tartalmasságával, gyönyörköd-
tet a költői előadás, a szemlélhető érzéki képes
beszéd minden bájaival. Ezek mellett Ányost, ha
a szakmáyként dolgozott „Énekek könyvét”
kiveszszük, productióiban azon finom érzése a
szépnek vezette, mely nem hágy zavaró foltot
sehol, mely gondolatban, képben, szóban a tisztaságot és öszhangzást gondosan megója. Verselése, a lyrai szchemákon kívül, dallamos és könnyű, s pedig nem az előadás tömötsége árán, mi kortársainak általános hibája volt; ritkán, de néha mégis nem csak bátor, de helytelen inversiókat enged magának a soha el nem hanyaglott vágány kedvéért.

Ányos inkább eredeténél, mint egyébnél fogva számítható a francia iskolához. Bessenyei költötte fel benne az irodalom iránti figyelmet és vonzódást, Barcsay személyes barátsága nevelte bátorságát, s mint emez, ő is főleg az epistolát művelte, s azon formákban, miket ez az iskola hirdetett. A francia irodalom ismeretes volt előtte, de csak úgy mint a classicai, s a német; s ő attól nem kölcsönzött semmit: ő mindig magát adta, és csak magát. Ő a legalanyibb, a leglyraibb költők közé tartozik: reflexiói is mindig a szíven keresztül jutnak nyilatkozásra. Érzett gondolatok.

I. gróf *Teleki József*, az ugcsoai főispán és koronaőr, ugyanezen időben, 1779-ben, ritka mértékben vonta magára a köz figyelmet hűga gr. Teleki Eszter halálára írt elegiájával. A több mint ötszáz versre terjedő költeményben leírás és reflexio bensőleg összeolvad az elegiai fájdalom festésével, s az egész annyi szép és megillető gondolatot foglal magában, hogy, ha szerzője mind azt, mi a műben az alkalmi költemény prózai pontosságára tartozik, szerencsésben be tudja olvasztani a költői képbe, az kétségkívül mesterműveink közt tartja vala fen magát. A mily megilletődéssel tesszük le e szép költeményt, oly fanyar érzéssel lép el egy más nagyobb költeménye *Az emberi életől*, melyben a földi lét minden állapotainak csak árnyékoldalait, s ezeket is mind végig sötét színekkel festi. De nem szabad felednünk, hogy az ránk csak töredékben maradt (mintegy ötödfél száz vers), hogy különösen végső részét nem bírjuk, mely e disszonantiákat annál bizonyosabban fel vala oldozandó s bennünket az étellel kiengesztelendő : miután azt nem csak a szerző kedélyességétől és higgadt világszemléletétől, de célzatától is várhattuk : mert e költemény kisded fiához levén intézve, nem lehetett rendeltetése az élet nyomorúságait jótékonyan eltakaró fátylot előtte azon

végből rántani le, hogy az ifjúi kebel maholnap elkeseredéssel találja fel magát a való világban : de inkább arra, hogy a bajokkal együtt egyszersmind azok erkölcsi gyógy-, sőt védszereivel megismerkedjék, s meggyőződjenek a felől, miszerint az emberi lélekben oly erők lakoznak, mik, dacára a világ hidegsége, vagy éppen üldözéseinek, már idelent is képesek nem ugyan a költők arany idejét, deigen tűrhető földi létet, sőt bizonyos fokát a boldogságnak is biztosítani a halandóknak. Méltán fájlalhatjuk tehát, hogy az egész nem bírjuk, s általában hogy többet nem bírunk kiadva a költő maradványaiból : mert hogy hagyott olyakat, nem csak fia László írásaiból tudjuk, de tanúsítja azon könnyű és biztos, és így gyakorlott kéz, melyet ismert darabjai mutatnak. Telekiben tehát jeles tanköltőt veszített a nemzet. De ő nem csinált mesterséget a költésből : magának irogatott, s mit Kazinczy a kassai M. Muzeumban adott ki számos versei közől, csak ~~lőp~~va jelent meg.

Még *I. Péczeli József*, a történetíró atyja, komáromi ref. pred. tartozik e sorhoz. 1750-ben születve, külföldön, névszerint a schweizi és hollandi akadémiákon tudományosan kiképezve, 1783 végén haza tért, s itt papi hivatala mellett minden erejét s idejét legott az irodalomnak

kezdte szentelni. Épen azonévben, 1784., midőn Péczeli magát Zayrjával először mutatta be hazájának, Bessenyei visszavonúlt tiszamelléki jószágára, Ányos meghalt, az irodalom mintegy főnök, munkás nevezetesség nélkül volt. Péczeli, munkásságát az egyházi és világi literatura több ágaira kiterjesztve, csakhamar köztisztelet tárgyává, s a készülő ivadék középpontja lett. 1789-ben vegyes irodalmi folyóiratot indított meg: a Mindenest Gyűjteményt, s azt buzgón és buzdítva halálaig folytatta, mely őt már 1792-ben ragadta el, miután nyolc rövid év alatt többet és többneműt adott, mint előtte e században bármelyik írónk. Költői fordításaival még ma találkozunk többször: itt az önállók közül *Meséit* kell említenem (1788), mik részben eredetiek, részben szabad feldolgozásai aesopusi motívumoknak, könnyű s kellemes elbeszélő modorjokkal a legkedveltebb ifjusági iratok voltak.

Ez a hat költő jóformán kimeríti francia iskolánk eredeti productióit. A többiek francia szépművek áttételében vagy követésében fáradtak. Eleinte leginkább *a dráma* élesztette írónk munkásságát. S itt *Zechenter Antalt* kell mindenek előtt felemlítenem, budai német szülek sarjadékát, ki oly hévvel csatlakozott az új mozgalomhoz, hogy bár magyartalanságaiért

gyakran és méltán kíméletlenül sujtatott, ernyedetlen buzgósággal folytatta a pályát. Alig lőn Bessenyei által kitűzve a zászló, midőn ő a legbuzgóbb munkálkodásnak eredve több szomorú- és vigjátékokat dolgozott, de mik közül csak a következők láttak világot : Geklen (Guesclin) Adelaide Voltaire után (1772), Phaedra és Hypolitus Racine után (1775), A hitetű Mahomet Voltaireből (év n.), a Horatiusok és Curiatiusok Corneilleből, és Mithridates Racineből (mindkettő 1781) : prózában mind, a Corneilleé versben. Áldatlan munkásság, és egyedül mint oly hazafiúi érzés művei emlékezetesek, mely a szerzőt, bár hivatalköre által korán kiszármazott hazájából, egész halálaig nem hagyta el. Ez őt nyolcvanadik évén tul Prágában szólította ki az élők közül. Annál nagyobb hivatottsággal és szerencsével egyszersmind működtek e téren gróf *Teleki Ádám* és *Péczei József*. Amaz 1773-ban Corneille Cidjét adta, az eredetinek erejét s nyelvünk akkori állapotját tekintve, meglepő szerencsével. Tömöttség, erő, nemes nyelv túl emelik e művet kora minden társai felett. Péczei is szerencsésen látott Voltairehez első kísérletében, a Zayre verses áttételében (1784), de a mindenütt és sokat tenni akaró férfi a későbbiekben, mint a *Mérope*, *Tancréd* (1789) és

Alzire (1790) prózai fordításaikban az eredetiek minden szépségét lesúrolta rólok. A Bessenyei által dolgozott Voltaire-féle „Triumviratus“-ról már emlékeztem. Szerencsésb volt Voltairnél az ennél sokkal kisebb d'Arnaud, kinek sentimentális két szomorújátékát: Euphemiát (1783) és gróf Cominget (1793) báró Naláczi József sok érzéssel fordította.

Az *epos* mezején természetesen a Henriád vonta magára mindenek előtt iróink figyelmét. Péczeli azt először 1786-ban adta; nem sokára követte id. Szilágyi Sámuel superintendens fordítása (1789.), s mindkettő csakhamar elkapdosztatván, Péczelié másodszor is, és átdolgozva (1792). Mind a két dolgozat figyelemre méltó: Szilágyié hívebb, tömöttebb, hathatós, de gyakran darabos: Péczelié több könnyűséggel és csínal bír, de kevesbbé költői és kelletinél szabadabb. Mind a két nézet, a szoros s a körülíró fordítások barátjaié, ki volt elégítve. E mellett Durand Dávidnak eddig már elfelejtett didaktikai epója is: „Az első embernek elesése, hét énekben“ megglelte átdolgozóját Gőből Gáspárban (1789) Itt kell Önöknek Milton Elvesztett Paradicsoma és Visszanyert Paradicsoma fordításait is felemlítenem, Bessenyei Sándortól, Györgynek bátyjától, mert azt is francia úton, francia fordítás

után vettük (1796). Azonban e dolgozat nem csak nem hű, de még csak nem is sejteti azt a fenséget, méltóságot, tömötséget és erőt, mely az eredetit a világirodalom egyik főrangú művévé teszi. A fordítás nem csak kötetlen, de teljesen prózai nyelven szól, minden szépség, erő, költőiség nélkül. Történetet, helyenként értekezést vélnénk olvasni: semmi viszhangja azon nagyszerű túlvilági zenének, mely Milton rendkívüli művéből felénk hangzik. — Egy *víg eposzt*, a Boileau híres *Lutrinjét* *Kovács Ferenc* adta (A pulpitus, 1789.), híven, s nem érzése nélkül a szeszélynek; de minden verse az eredetinek kettővel adatván vissza, igen is kényelmes szélességgel, mi által a gravis tonus s a kis-szerű tárgy közti ellentételből keletkező furcsa, nagy mértékben csökken.

Fontosabb a francia *regény és elbeszélés* átültetése irodalmunkba. Már a múlt korszakban történt e nemből az első próbatét Felon Tele-machjával gr. Haller László által, mely első szerencsés kísérlete volt a szépirodalmi prózának nyelvünkön. Most *Báróczy Sándor* lépett fel. *Kazinczy Ferenc* felőle mint nagy íróról úgy szól: ez ítélet [mai nap megfoghatatlannak tetszik egy puszta fordítóról; még is visszatűkrözője az azon valóban rendkívüli hatásnak, me-

lyet ezen, minden saját teremtmény erő nélküli, de korát megelőző kényes izléssel megáldott író az összes közönségre, s különösen egy a szépet oly finomúl érezni tudó lélekre, milyen Kazinczyé, tett. A széplelkű de félénk, tartózkodó ember, engedve végre Bessenyei ösztönzéseinek, közzétette mit dolgoztatott; így jelent meg 1774-ben a hét kötetes *Kassandra*, Calprenedetől, 1775-ben az *Erkölcsei mesék* (contes moreaux) Marmonteltól, és Dusch *Erkölcsei levelei* (mindezek másodszor 1794, 86, 84, és harmadszor 1814). Az elsőről korunk méltatlanul szól oly lenézőleg. Az a tizenhetedik századbeli francia költészet nagy vétkei, de egyszersmind nagy előnyei-vel is bír. Kassandrában úgy nem fogunk az erkölcsök és jellemek festésében historiai, sőt nem is mindig pszichologiai, valóságot lelni, mint nem azon kor nagy hírnű drámaköltőinél; de Calprenede tetőtől talpig költő és ragyogó előadó volt: a miért ez a nagy regény, melyet Báróczy irodalmunkban *eladdig ismeretlen szépségű prózában* adott vissza, nem kevesebbé villanyozta fel a magyar közönséget, mint az eredeti szerző egykor a párisi szépvilágot. Szerencsésb választás volt Marmontel kisebb beszélyeie, és csak Báróczy azon időben képes azt a könnyű mívelt tónust visszaadni, mely azokat a sikerült

erkölcsrajz mellett oly vonzókká teszi. Dusch Erkölcsei levelei több tetszést arattak Báróczy dolgozatában, mint eredetiben, azon mesterségnél fogva, melyet ez rájuk fordított. Báróczy teremtetője azon választékos, tiszta, dallamos folyásu, egyszersmind az élet tónusát nemesítve visszaadó prózának, melynek neki nálunk semmi elődje nem volt, s melylyel ő maga eszközölte azt a szépirodalmi prózában, mit rendszerint csak egy egész kor fejt ki. Megelőzte őt két földie, Marmontelnek éppen akkor feltűnt s az egész irodalmi világ által bámult Belizárja áttételében : t. i. báró *Dániel István* 1769-ben (kiadva 1776), és *Zalányi Péter* 1773-ban; sőt meg jóval *Zoltán József*, ki még 1753-ban, tehát Haller László előtt, s nem kisebb érdemmel, kivált hűség tekintetében, adta Fenelon Telemachját, de mely szerzője közbejött halála miatt harminc évvel később (1783) látott világot. Ezekkel kell Báróczyt összevetnünk, hogy azon szökés nagyságát megmérhessük, melyet általa a nyelv tett. S mily egészen más nyelven szólnak a Báróczy kortársainál az ő utódai : ama *névtelen*, ki 1793. Voltaire Candidjét, és főleg *Harsányi Sámuel*, ki 1794. d'Arnaud Érzékeny meséit (azaz beszé-lyeit) adta — nehogy más iskolabélieket itt, előzőleg, felemlítsek.

Mit ez időszakban a *tanköltészet* mezején ültettek át íróink, jobbára angol eredetű, de, mint Milton, francia paraphrasisok útján jött által hozzánk. Young, Pope, sőt mulólag Hervey is, birták e szakban az elsőséget : a mieink nem mulatták el azokat magyarul adni. Popot, mint láttuk, Bessenyei követte az Ember Próbájában ; ujabban adta ezt *Pápai István* n.-szebeni pred. (1798). A kritikáról szóló költeményét a pesti magyar társaság franciából dolgozta (1792); Young Éjtszakáit s többi költeményeit *Péczeli* (1787, újra 92 és 1815), szinte az Éjjeleket b. *Nalácz József* (1801. de csak 13 éneket); Hervey Sírhalmaít ismét *Péczeli* (1790. újra 1821.) adták, prózában mind. Péczeli Youngja ez írónknak legnevezetesebb dolgozata. Távol van az eredetinek concis és fárasztó, de erőteljes tömötségétől; hosszú szók, körülményes kifejezés mód, sajátjai azon időnek, erőtlenebbé, gyakran prózaivá teszik azt; itt-ott félre is érti költőjét : de annak vallásos lelkesedését, komor fenségét, mindent mi abban megillető, fanyar, megrendítő s ismét emelő van, ő mélyen után-érezte, s azon eszközök erejéig, miket korának nyelve nyújtott; visszaadta. Ányos után, kinek néhány kötetlen darabja a forma dacára egészen költői, ez a Péczeli Youngja első példája

nálunk a költői prózának. Ide való még Racine Lajosnak sok melegséggel s helyenként fenséggel írt hat-énekes tankölteménye a vallásról, melyet *Kovács József* n.-kőrösi pred. fordított le (1798.) s nem szerencse nélkül, ha a nyugalmas jambusos, vagy bár trochaeusos lejtésű magyar alexandrín helyett a choriambicus szökdellésű azon tizenötöst nem választja, melylyel utóbb, egy más irodalmi kör tárgyalásánál helytelenítő találkozásunk lesz.

A francia lyrai költészetnek csak egy formája talált kedvelőt, fordítót : a *heróid. Czirjék Mihály* négy ilyen adott : Heloíz Abelardhoz Colardeau után, Abelard Heloízhez Dorat után, Valière hercegné XIV. Lajoshoz Blin de Saint-More után, és Barnevelt Trumanhoz, ismét Dorat után, szabadon, sok szép helyekkel, de egészben nehéz küzdéssel. A pálma e téren Dayka Gáboré, kívül utóbb, s más körben fogunk találkozni. — *Zechenter* Anákreoni Dalait (Prága, 1785.) csak annyiból említem e helyt, mert ezek is francia módra népszerűsítvék. Érdemök semmi.

HARMINCEGYEDIK ELŐADÁS.

A classica iskola ; annak előzményei. Alapítói : Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnis József. Virgil magyarul. Prosodiai tollharcok. — Másod korszaka : a classicismus köz érvényre vergődik. Sikeretlen kísérletek a hellen költők körül. Az iskola a maga önállóságában : Virág Benedek. Horác magyarul.

Míg a Bécsben keletkezett francia iskola nagy világban forgó, többnyire előkelő állásu emberei, elhanyaglott, szinte elnémult költői irodalmunkat az Európán akkor egyetemleg uralkodott francia költészet alapján iparkodtak regenerálni, s új nemű szüleményeikkel a nemzet eltompúlt figyelmét hathatósan élesztgették : a hazában néhány szerzetes férfiú, növendékei a classica literaturának, más izlés, de ugyanazon hazafiúi buzgóság befolyása alatt egy más, a kör élén álló felekezet mellett nem sokára hatalmas,

söt veszélyes vetélytárssá növekedendő, újabb iskola alapjait észrevétlen csendben rakogták.

A messzeható ujtás, első leírását a régi versformáktól vette; ezeknek első nyomai pedig a tizenhatodik századba, Erdősi Jánosig szolgálnak vissza, ki első ismerte fel nyelvünk prosodiai természetét, s ehez képest az antik verselésre alkalmas voltát. Önök emlékezni fognak reá téli óráinkból. Talált ő követőket, s azon időkhöz, és a csekély irodalmi közlekedéshez mérve, eleget. T. i. a tizenhatodik századból Erdősi után nyomozóink öt, a tizenhetedikből tizen-nyolc, a tizennyolcadik század első feléből ismét öt verselőt gyűjtöttek össze, kik között a sapphói, az alcaeusi, s az anákreoni formák is leltek egy-egy, bár általában gyenge; megkisérlőket. Az egymásra-hatás fonalát azonban csak Szilágyi Sámuelig, a Henriád fordítójáig vihetjük vissza, ki Kazinczy Ferenc tudósítása szerint nem tudva semmit a felől, hogy Ráday Gedeon már 1746-b. próbálgatta a Zrínyiászt hexametekbe átönteni, még 1750. előtt fordítgatott ódákat Horácból és Klopstockból; tőle vett példát Kalmár György 1760-ban; de mind ezek vagy nem, vagy későbbben, jelentek meg: a polyhistor *Molnár János* lépett ki a „Régi jeles Épületekről“ szóló munkája folytában nem csak újabb

és szerencsésb példákkal, hanem ajánlgatta ez újítást mind magánlag, mind említett műve előszavában, s abban elméletét is, bár néhány sorban csak, közzé tette. Több tüzzel és tervszerűleg haladott azonban *Kőszegi Rájniss József* jezsuita, kinek első kísérlete szinte 1760-ból való, s ki buzdítva Molnár és Mártonfi, a híres erdélyi püspök, által, folytatta azokat, leginkább régi classicusokból fordítgatva; s végre 1773-ban több tekintetből nevezetes „Magyar Helikonra vezérlő Kaláuz“-át dolgozta ki. De világot az még nem látott. Különben ez utóbbi évet tekinthetjük *classica iskolánk valódi születési évének*. Abban kezde a nevezetes triász — *Rájniss, Baróti Szabó Dávid és Révai Miklós* — két utóbbika is, távol egymástól, nem ismerve egymást — Baróti Besztercebányán a Molnár kísérleteit bizonyosan ismerő egyik szerzetes társától buzdítva, Révai Veszprémben, egyenesen Molnárt vallva be mesterének — classica formákban dolgozni; s első, ki fellépett, Baróti volt 1777, második, egy évvel utóbb, Révai, legkésőbbben az elsőbbséget oly büszkén követelő Rájniss 1781.

Baróti Szabó Dávid „Új mértékre vett külömb versei“ három könyvben „hatlábú, alagyás (elegiai) és lantos verseket“ tartalmaznak, külö-

nösen eklogákat, leiró-, tankölteményeket, leveleket, epigrammákat deákbold, és ódákat részben Horácbold. Nagy részök bizonyos alkalmakra készült, s ezek, a többiekkel együtt, a mai olvasóálláspontjáról megítélve nem többek prosodiai és nyelvi gyakorlatoknál, lelkesedés, költői érzemény és feltalálás nélkül; még nyelve is darabos, szókötése gyakorta erőltetett, magyarul, a verselés az előre bocsátott szabályok szerint ugyan correct, de a nélkül, mit a legcorrectebb versnek is csak a kifejlett ízlés ad meg: numerus nélkül. Az eklogák egyike drámai formát is vesz fel (pásztori játék), a leiró költemények egyike „a komáromi földindulásról“ eposit, a mennyiben e híres catastroph mint egy a (természetesen görög!) istenek közt véghez menő ármány tárgya és eredményeként adatik elő. Baróti fellépése könyvének igen mérsékelt műbecse mellett is nagy hatással volt az összes deákos községre, mi fontos volt oly időben, midőn ez képviselte a tudományt és irodalmat. Ennek számára a modern literaturák nem léteztek. S ez ünneplő fogadtatás buzdította Barótit az iskolai embereknél akkor meglehetősen kedveségben álló Vaniére tankölteményét, a „Paraszi Majorság“-ot XVI könyvben, magyar hexameterekben fordítani, mely 1779. és 80. két kötet

ben meg is jelent. Nevelte e munka Baróti tekintetét, s országossá tette nevét, bár az nem egyéb egy verselt s néhány költői leírással ékesített gazdasági kézikönyvnél : de a nyelv és technikában a haladás igen érezhető volt, s e forma baráti abban lelték fel azon időben magát a költészetet is. Versei rövid időközökben (1786, 89, 802) még három kiadást láttak, melyekbe a régi-
 giek közül mind kevesebbet, s azokat ismételve gondosan átdolgoztan, s egyszersmind annál több újat vett fel a szerző ; mik ha költői tőkéje szaporodását nem is, de az állandó tanulmányozás, az elfogulatlan önmívelés erejét igen is érezhetővé tették. Ez újabb dolgozásai közül figyelemre legméltóbb az „*Első szülőink eleste*“ című hat-énekes epos, mely Neumann epitomált Miltonja után készült ugyan, de az „*Elveszett Paradicsomból*,“ e hosszas uton át is, sok szépséget, s költői nyelvünk akkori állásához képest nem érdem nélkül, ültetett által. A hazafiúi irány is mind bátrabban lépett elő. Koronája még is a korosodó költő munkáinak *Virgíl Aeneise* lett, mely Virten, Pyber Benedek, egykori tanítványa, majd barátja, végre aggkorának támasza házánál, s ennek buzdításai közt készült el 1806-ban (megj. 1810-13.). Hozzá advák az *Eklogák* is. Baróti érdemét e műfordítmánynál

leginkább a Rajniséival összevetése tünteti elé, ki ha néha könnyebb, velősebb, s kevesebb szabadságokkal él is a nyelv körül, Barótié több költőiséget és műveltebb ízlést tanúsít.

Igénytelenül lépett fel 1778-ban *Révai Miklós* egy füzet elegiával. Köztök néhány alkalmi, a többi epistola jó barátaihoz, és fordítmányok Catull, Tibull, Propert és Horácból. Kilenc évvel utóbb egy nagyobbka kötetben adta „Elegyes Verseit“, melyek tartalmát a három könyvre szaporodott *elegiák*, egy könyv *énekek*, *Moschus éneke Bion felett* alexandrínekből stb teszik. Révai sem bír költői teremtető erővel, de igen költői érzéssel, bír szenvedélylyel, és kényesebb ízléssel társainál: azért ő gyakran meghat, és mindig érdekel. Elegiáit valódi elegiai szellem lengi át. Látni hogy ez élet, tán az életnem is, melyet választott, nem elégíti ki, hogy azon sok apró szenvedés, mely azzal jár, érzékenységet sokfélekép sérti; a nemzeti lassu haladás is fájdalmasan hangolja: annál melegebben ragaszkodik azokhoz, kik baráti kezet nyújtanak, annál hevebben örül, midőn a hazai ügyet pártoltatni látja. Nyelv és verselésben is meghaladja társait: mind kettő nála már nem csak correct, de szép is. Az énekekben Faludi óta nem láttunk ily figyelemre méltó kísérleteket; itt ő elhagyva

iskolája kizárólagosságát, nem csak antik, de az új literaturák formái közt is mozog, s akár saját találmányu, akár kölcsönzött tárgyakat alakít dallá, érzéssel és ügyességgel teszi azt, s különösen a dalhangot szerencsésen eltalálja. Nem hagyhatom még említetlen az Ilias első könyve nagyobb részének fordítását, melyet 1801-ben készített, s melylyel szinte meghaladta társai műfordítási kísérleteit: Révai érezte, nem csak értette, eredetieit, s azért azok mindig bírnak önálló becsesél is.

Rájnis volt az utolsó, ki munkája kiadására módot lelt. Kalaúza „a magyar versszerzésnek példáit és reguláit“ adja. Baróti is vetett munkái első kiadása elibe egy magyar prosodia elemeit: Rájnisé részletesb, kiterjedőbb s több nyelvtudományi és irodalmi készüllettel van kiállítva. Rájnis csak a mértékes verset tartotta versnek; s hogy neki beútat szerezzon, azt is kívánta busás példákkal megmutatni, miszerint az időmérés elve annyira nem újság a magyarra nézve, hogy ez a mindennapi beszédben és közmondásaiban mindúntalan, bár öntudatlanúl, görög szchémaú verseket ejt. — Az elméletet megelőző „példák“ néhány íven jóformán kimerítették Rájnis költői termékeit: néhány óda s pigrammból állnak azok; mikhez még azon év-

ben a Kalaúzhhoz adott „Megszerzés“-ben néhány fordítmány járult görög és római költőkből. E kevésből látszik, hogy *Rájnis* különösen a fenséges és hathatós iránt bírt érzékkal, de tisztulatlan ízlése miatt azt nyers és aljas képzetekkel gyakran legott megsemmisítette. Azon kívül hiányzott nála a feltaláló erő, hiányzott az érzés : s így minden, mi a költő lényegét teszi. Mindamellet is ő minden erővel költőnek szeretett volna tiszteltetni, s így végre elhatározta magát Virgíl fordítására — mert a classicisták azt hívék, hogy fordítás által is lehet költői dicsőséget aratni, miben bizonyos pontig igazok is volt. De *Rájnis* lassan dolgozott, s az 1789-ben világot látott *Bucolicák* után nagy-későn készültek csak el a *Georgicák*, az *Aeneis* dolgozása közben pedig, élte hetvenegyedik évében, a halál érte utól, a nélkül hogy azon koszorúknak örvendhetett volna, miket utolsó munkájaért a nemzet tanult része sírjára hintett : mert a *Georgicák* kijövetelét már csak halála után Kondé kegyeletes gondoskodásának köszönhetjük. *Rájnis* épen azzal nem bírt, mit Virgíl fordítójának mindenek előtt kell bírnia : elegantiával ; különben értelmesen járt el eredetie körül, s ha *Baróti* meghaladja is őt később dolgozott eklogáiban kellemre, *Rájnis* — bár kőszegi s német

származásu volt (eredetileg őt Reinichnek hívták) — a „székely poetát“ a nyelv tösmagyar, hat-
hatós és erőtetés nélküli kezelésében kétség ki-
vül meghaladta. Az ő ereje általában a nyelvben
volt, s ha az új nyűg terhét tekintjük, legrégibb
dolgozataiban már mutatkozó szabad és biztos bá-
násától méltatásunkat meg nem tagadhatjuk.

E három férfi vetette meg alapját a magyar
költészeti dictió e nagyszerű átalakulásának, mely
múlhatlan feltétele volt ama gazdag felvirágzás-
nak, melynek az a tizennyolcadik század végén
elibe sietett. A könnyűség, melylyel a magyar
versírás, a régibb úgy, mint a francia iskolabeli
költőknél járt, miután a *rímet* még semmi tör-
vény nem szabályozta, okozá, hogy a költői és
prózai nyelv határai szorosan még meg nem vol-
tak vonva. Az időmérték elve a széphangzás
észlelésére, a classicai példányok tanulmányo-
zása, utánképzése és mind hívebb áttétele a clas-
sica dictió szépségei felérésére és visszaadására
vezetett; s míg eleinte mind a költők, mind az
olvasó közönség a magyar nyelv prosodiai sze-
rencsés természetét fedezvén fel, ennek örültek:
észrevétlenül megnyilatkozott annak a romai
nyelvéhez analóg azon képessége is, mely sze-
rint talán egy újabb nyelv sem bírja azon ünne-
pélyes komolyságot, azon tömött rövidséget és

hathatós erélyt inkább visszaadni, melyet a római írókban oly méltán csodál az összes új kor. S ez irányban az érdem nagy része épen Rájnisé, több minden esetre mint Barótié, sőt több mint Révaié is, kinek lelke az Ovidéval rokonabb, több kellemmel, gyakran édességgel is bírt mint társai, de áradozóbb s lyrai hangulatával az új költészet felé hajlóbb: a miért ő gyakran csakugyan ennek formáival is szeretett élni.

Nem keveset köszön a classicai formák iránti részvét azon *tollharcnak* is, melylyel Rájnis a közönség figyelmét magára s az általa képviselt ügyre vonta. Alig jelent meg a Kalaúz, az ő ellenmondást, sőt csak kételkedést sem tűrő kevély lelke tűzbe jött azon jóakaró és ártatlan megjegyzéseken, miket arra Ráth Mátyás, Magyar Hírmondójában tett; s rögtön bekövetkezett amaz elhírhedett, „*Megszerzés a Kalaúzhhoz*,“ melyben szegény Ráthot s az általa oltalombavett Kalmár Györgyöt irgalmatlanul s ugyan durván ostromozza; de mely egyszersmind számos, a nyelvet érdeklő észrevételekkel van elhintve, mik, helyesek vagy nem, gondolkodásra ébresztők voltak; s megtoldva ismét több fordítási példákkal, s Gyöngyösi néhány töredékével elegiai versekben dolgozva, mik egyebek felett meggyőzhették íróinkat, mily előnye van

a régi mértékeknek amaz igen szabad verselés felett a beszéd költőibb alakítása körül, s mint csábít az vízenyős áradózásra, míg ez az író a kifejezés választékos kezelésére s hathatós rövidségre mintegy kényszeríti. A második tollharc Barótival folyt. Ez „Ki nyertes az hangmérésben“ című vitáiratóban (1787) tudományos feszegetésébe bocsátkozott a Kalaúz számos prosodiai, s mik ezzel szoros összefüggésben vannak, nyelvtani állításai ellen; mire Rájnis viszont Magyar Virgiliusa első kötetéhez (az *Eklogákhoz*, 1789) adott „*Sisakos paizsos kardos Mentőírás*“—ában vette fel a keztyűt, melynek személyes bántalmai ellen Barótit a Magyar Muzéum II. negyede „Toldalék“—ában Bacsányi vette védelme alá. Baróti akkor hallgatott, s 1800-ban megjelent „Orthographia és Grammatikabéli Észrevételeiben“, mikhez újra járult egy rövid magyar prosodia, nyugalommal és sok becses adatok felhozása mellett fejtegette a nyelvnek akkor kérdésben levő pontjait. Révainak is volt Barótival egy mellékes pöre, de mely egyszeri felszólalással végeztetett el (a Révai Elegyes Versei közt adott levelckben 1787.), s melyből azt emelem ki, hogy itt mondatott ki először Révai által az, miszerint a *h* nem pusztá lehet, a minek azt társaival együtt maga is vette ad-

dig, hanem valóságos mássalhangzó. De a néma és folyó mássalhangzók találkozását illető deák szabály még épségében állott.

Alig múlt el ily mozgalmak közt a classica i iskola felléptének első tizede, már is az öszves új ivadék széltiben kezdte használni annak formáit, s bennök azon új nyelvet is, mely a romainak szépségeit behonosítani igyekezett. A „Magyar Múza“ 1787-ben éreztette már az új jövőndőt: *Szathmári Mihály* a Horác első sermója eszméjét adta szépen verselt paraphrasisban; *Döme Károly* elegiát; *Kazinczy Ferenc*, első ódáját (az Esthajnal); *Földi János* figyelmet gerjesztett értekezésében a magyar versekről, ajánlotta a mértékes verseket „characteristicus“ azaz festői „szép és kellemes voltokért,“ s *Horváth Ádám* is, ki Földi ellenében azokat megvetette, mert u. m. „minden versnembe nem fér be minden szó“; magasztalta még is „kettős szépségöknél fogva“ a leoninus kicsapongásokat, melyek által Gyöngyössi János épen akkor annyi kétes becsű koszorúkat aratott, míg végre ugyan ez a Horváth Ádám pár évvel utóbb állítását azon szép epistolával maga cáfolta meg, melyet az Orpheusban Kazinczyhoz intézett. A Mindenest Gyűjtemény is hozott koronként mértékes kísérleteket; s itt lépett fel Belgrád megvétele feletti

hymnusával először *Kis János*. Nem csak sűrűbben, hanem új szerencsével képviseltetett ez irány az 1788-tól 92-ig megjelent Magyar Muzeumban s az 1790-ki Orpheusban; hol az öreg *Ráday* régi s újabb külön formáu próbatéteivel állt elő, *Kazinczy*, *Dayka*, *Földi*, *Virág* lyrai darabokat adtak, *Döme*, *Dayka*, *Szuhányi Ferenc* elegiákat, az első kettő elég szerencsével próbálkozva meg Tibull és Ovíddal, az utóbbi ezt követve; *Bacsányi* egy ossziáni töredéket hexameterekben, s *Verseghy*, ki 1790-ben az országgyűlésére kiadott, nem ugyan költői, deigen hazafiúi érdemű elegiával figyelmet gerjesztett, s 1791-ben megjelent „Jó szívből költ Szatirájával“ hexameterekben az akkori irodalmi villongókat, különösen Rájnist, ostorozta, egy nagyobb tankölteménybe vágott *A teremtésről*, szinte hexameterekben, melynek a M. Muzeum, első énekét hozta. Költői becse kevés, természettudományi értekezés inkább versben, mint költői conceptiója tudományos igazságoknak. De bátor gondolata volt, még 1792-ben, *Verseghynek*: Aeschylus Lebilincselte Prometheusával küzdeni meg: s nem tagadhatni, mint első kísérlet figyelemre méltó, miután nyelvünk akkori kényelmes terjedelmessége mellett, kivált a karokat, eléggé tűrhetően adta. *Vályi-Nagy Fe-*

renc is, elhagyogatva az elébb általa is buzgón pártolt leonínusi ízetlenséget, dolgozgatta már ekkor titkon elsőt azon ódáknak, melyekke egykor, ha dicsőséget nem is, de dicséretet méltán volt aratandó; így *Csokonai*, kiről utóbb le-
szen még szó; sőt már *Berzsenyi* is: de ennek súlypontja egy későbbi korba esik.

Mind ezen írók úgy fogadták az antik formákat, mint gazdagodását a magyar poetikának, nem mint helyetteseit az addig divatozottaknak, s azokkal s egyebekkel, a tárgy, gondolat s a költemény jelleme szerint, váltva éltek. Csak egy vált ki közülök, ki az alexandrint, melylyel Bessenyei nyomán fellépett volt, csakhamar megvetve, a kizáró classicismus zászlóját tűzte ki: *Virág Benedek*, nem csak legügyesebb és legízletesb kezelője a külső formának kortársai között, de legtisztább kifejezője egyszersmind azon szellemnek, mely a classicai régiséget örökké minta- s szabályadóvá teszi. Virágnál a forma nem többé grammatikai vagy technikai tény, bár mint ilyen is igazi önállásra nála jutott először: hanem valóságos költői alak, külső és szükséges nyilatkozása a classicai szellemnek, mely nála nem sajátított valami, hanem vele született csira, kiköltve a stoicismusra nevelő szerzetes élet-, s táplálva a vele való rokonságban levő ro-

mai philosophusok és poeták, különösen Horác. tanulmányozása által.

Nem követek el plágiumot, ha őt azon szókkal ismertetem meg Önökkel, melyeket fölöle egy jellemrajzoló cikkben mondtam el. „Baróti Szabó Dávid csak nyelvész, Révai inkább a kecsnek érzékével bírt: Virágnak a fenségé adatott, s így ő a philosophiai s a herosi óda teremője lett. A ki ma olvassa e műveket, miután Berzsenyi e nemet a legmagasabb polcra emelte, sejteni sem fogja, mikép ragadták el azok a kort mint költői-, mennyit lendítettek a nyelven mint nyelv-művek; s mióta a hazafiúi költészet hosszas nyílt csatát vívott mindennemű ellenséges elemekkel, sejteni sem fogja: e tartózkodva elé-elétörő hangok mily felrázó hatást gyakorlottak a keblekre, s egy-egy bátor szava a költőnek mint járta be a hazát jelige és vezérszózat gyanánt, bár, hasonlólag a villanyfolyamhoz, csendesesen és láthatlanúl. De éppen azért az irodalmi virágzó körök megindítóit soha sem szabad pusztán széptani, de kell szükségkép historiai szempontból is megítélni, és méltatni az akadályokat, mik leküzdendőek voltak. A költőnek, egy kor kezdetén, mindenek előtt és felett kifejező eszközével, a nyelvvel, van küzdelme, s e küzdelemben jobbra erejének legnemesebb

része felemésztetik. Mennyi gondolat, érzés, képnek kelle Virágnál elveszni e küzdésben, miután annyi megmaradt : míg a nyelv kifejtett korában a kész formákkal kész eszmecsirák és képek tolakodnak a kevésbbé adományozottnak is tolla alá. E külső nehézségek, okai, hogy ily korban a hathatósabb erők is más erőkhöz támaszkodnak, mintegy megvetett háttal annál szerencsésben vívandók a fő nehézséggel, mely örökké a nyelvben van. Virág tehát Horácból indult ki, de nem mert Horác szabad választásának embere volt, hanem mert lelki rokona. A forma, s egy-egy lelkébe átment gondolat emlékeztet a romai dalnokra, de a forró hazafiság, ez életbölcse ség, e philosophusi nyugalom, derűlt ség, s minden erkölcsi és érzületi szigor mellett e higgadt és jóakaró világnézet úgy magáé Virágé, mint teste és mérséklete övé volt. Virág tehát eredeti költő volt — mint volt Horác maga, ki úgy használta a görögöket, mint őt Virág, s mindkettőt Berzsenyi.

Virág a hazaszeretet és erény éneklője volt. A hadi és polgári érdem, a valódiság minden hiú fény irányában, a szabadság hűséggel párosúlva, dicsőítése fő tárgyai. A hírt és jó nevet, mely nemes munkásság által szereztetik, épen úgy állította fel legfelsőbb földi jó gyanánt, mi-

kép a lelketlenséget, honfialanságot, meghasonlást hol korholta ódáiban, hol gúnynyal ostromolta epistoláiban.

A két fő forma, melyekben mozgott, az óda s a költői levél volt. Amott, különösen hősi ódáiban, komoly, emelkedett, sententiosus, lyrai szókellésű, nem ritkán föllengző; nyelve választékos, folyó, de kevesbbé képes, mint az ódái lehet, sőt helyenként prózailag ellapuló, mint az ízlés kezdetében a legnagyobb szellemeké is; ellenben rhythmusa mindig zengzetes, teljes, gyakran a hegyomlás erejével rohanó. Ez ódák közül többek külön lapokon nyomtatva, széltibe bejárták a hazát, s közönségesen ismertettek már, midőn először összegyűjtve megjelentek (1799). Annál csendesebb és bájosabb *philosophiai ódái* menetele: ezüst tó, melyen a nap sugáraiban ártatlan rovarok táncolva röpdösnek. Régibb *epistolái* tartalmas, nyájas, néha gúnys terményei a pedestris Múzának; az újabbak, mik poetai munkái második gyűjteményében állanak (1823), gyakran oly tárgyakkal is bíbelődők, mik kivált a nagyon józan tárgyalásnál fogva minden költői érdem nélkül vannak. Többire valóságos levelek, mik a levélíró és levélvevő kölcsönös viszonya és száz apró körülmény ismerete nélkül helyenként érthetetlen-

nekké is válnak, s a mennyiben értjük, kedvesek, de csak mint életrajzi adatok: holott az epistolának elsőben ugyan valóban ahoz kell szólnia, kihez intézve van, s az író és vevő egyéniségevel összeforrasztania; de e kívül minden fogékony kebelhez is, mi nélkül az érdek egyetemisége úgy, mint költőisége, hiányozni fog. Ezen kívül adott Virág egy tragoediát is: *Hunyadi Lászlót*, de mely nem egyéb mint Besse nyei darabjának jambusos átdolgozása, és *apológokat*, mik oly időben jelentek már meg (1817—19), midőn a senárius Berzsenyi és Kazinczy szabályos járdalásu quináriusa által tökéletesen népszerűtlenné lett, s azért ép oly kevéssé hatottak, mint „Magyar Lantja“ (1826), melyben a zsoltárokat hanyatlott kora erőtlenségével szelíd léptü trochaeusokban, részben philosophiai óda formájában, adta. E szerint Virág költői virágzása csakugyan poetai munkái első kiadása idejébe (1799) teendő. Minden, mi utóbb következett, a késő ősz hervatag színét mutatta. De ez ősz egy nemes gyümölcsöt hozott még: Horác minden munkáit: Horácét, kivel ő e húzamos társalkodás után egészen összeforrt. Már 1801-ben adta annak „Poétikáját,“ még csak prózában, bevezetéssel, magyarázatokkal; utóbb egyes füzetekben (Poeták, Poemák, Thalia, Eu-

rydice 1804—14) epistolákat, sermókat, míg végre a Levelek 1815, a Satirák 1820, s az Ódák 1824-ben mindannyi külön kötetben teljesen következtek. E munka által Virág homályt vont minden elődeire, kik a romai költőt részben vagy egészen adták, mind hűsége — kinél Horácot senki inkább nem értette s nem érezte, — mind szépségre; s bár a sebesen haladó idők e fordítást is sok részben elavították, szerencsésb utódját még mind e napig várja.“

Igy tetőzte be a tárgyalt időszakban a classica iskola építményét Virág Benedek. Még néhány classica művek fordítóit kell az említeteken kívül megneveznem, s pedig először is *Fábchich Józsefet*, kit ugyan nem tehetsége, sem a siker, deigen buzgósága teszen emlékezetessé, s abbeli igyekezete : a *hellen költészet remekeit* meghonosítani. Azonban a nyelven, s a reál oldalon túl ő nem hatott eredetieibe : szépségeiket nem érezte, még kevésbbé bírta visszaadni. Lefordította egész Pindart, s a kilenc lyrikus töredékeit, az eredeti formákban s felvilágosító *készlettel* (Győr 1804), azonban zordon izlése elrettenté inkább a magyar olvasót a különben is nehéz költőtől, hogysem vonzaná; lefordította Aeschylus és Sophocles hét-hét tragoediáit : de már ezeknek nem találkozott kiadó. Forgattam

kéziratait : irodalmunk úgy nem vesztett ezekkel, mint nem vesztett volna, ha amazok örökké homályban maradnak. A romaiak közül *Kovácsnai Sándor* Plautusból és Terenciából (1782) adott egy-egy darabot : a *Mostelláriát* s az *Androsi leányt*, prózában, eredetieik szellemének még csak sejtelmével sem ; *Nagy János* pedig, Győr vármegyei szolgabíró, az *Aeneist* fordította le, megelőzve időben *Barótit* : de 1806-ban adott egy füzetnyi mutatványai a műkedvelő kísérleténél magasabbra nem emelkedvén, az egész világot nem látott. *Sturmann Ferenc* és *Kulcsár István* ovidiusi heroídjai kéziratban maradtak.

HARMINCKETTÖDIK ELŐADÁS.

A népiesek iskolája. — Dugonics. Annak történeti regényei s színművei. A népies *epos* : az új Zrínyiász Kónyitól; a Hunniás *Horváth Ádámtól*; a Magyar Gyász Etéditől; Vályi-Nagy, Gáti István stb.

Uraim!

Bármi közel fekszik minden költő előtt ön-
nön népe, ennek saját múltja történetben és
költészetben : még is, midőn a költészet öntuda-
tos irodalmi foglalatosság tárgya lesz, rendsze-
rint más virágzó irodalmak szolgálnak példá-
nyiul, és csak akkor bontakozik ki ez új iroda-
lom idegen tekintélyek uralma alól, ha már azok
körét megfutotta, a nélkül hogy a célt, mely
mindenkor csak egy önálló, a nemzet saját ér-
zéseit saját formákban visszatükröző költészet
előteremtése, elérte volna. E kibontakozás itt
eleinte öntudatlan, inkább ösztönszerű szokott

lenni, és csak később, midőn a mindennemű kísérletek sikerei teljesb tájékozást engednek, válik a *nemzeti*, eszmélt és célzatos tárgyává az írói s főleg költői iparkodásoknak. De ez az út húzamos és lassú. Ezt a menetelt mutatja a mi költészetünk is múlt századbeli újjá születése korában. A francia iskola teljes virágzásban állott, a classicisták fényes jövődő zálogait birtak már; és csak ekkor álltak elő a *népiesek*, nem ugyan visszahatásul az idegen példányok után járók ellen, deigen mint azok negatívója, a meny nyiben azoknak reformjairól eleinte szinte tudomást sem véve, a régibb magyar irodalom formáit és módját folytatták, míg végre közvetlenül a népi elemeket vevén fel költészetökbe, azt megifjították, egyszersmind új kiterjedést adtak annak, s új formákkal, új tárgyakkal gazdagították.

Első, ki ily irányban lépett fel, *Dugonics András* volt. 1740-ben Szegeden születve, s korán a piarista szerzetbe lépve, Meggyesen Erdélyben kezdte tanítói pályáját. E classicus földön, a régi Dácia emlékezéseinek befolyása alatt, különös vonzalom ébredezett benne a régiségek iránt; s eleinte ő is, mint minden papjaink azon időben, a classica literaturában mélyedve el, első munkáiban a classicai mondakörből vett tárgyakat dol-

gozott fel: Trója veszedelmét 1774-ben, kevés-
 sel ezután Ulysses történeteit (kiadva csak
 1780.), s az argonauták járatát (még most deá-
 kul): az elsőben Virgilt, a másodikban Homért
 szabadon követve, s mindkettőt Zrínyi négyes
 strópháiban. De folytonos stúdiumok a régi ma-
 gyar történet körül is, mikre szinte e kis hazá-
 ban gerjedett, hol az irodalmi régiségek kézen
 forgóbb tárgyak valának, nem sokára elhagya-
 ták vele az idegen motívumokat, s minden igyek-
 vése a nemzeti történet és régiségek megismer-
 tetését, kedveltetését és népszerűsítését vette
 célba. Első munkája ez irányban, mely csak-
 ugyan rendkívüli hatást idézett elő, s szerzője
 hírét rögtön és állandóan megalapította, *Etelka*
 volt 1788; követték ezt az *Arany Perecek* 1790.,
Jólánka 1803., *Cserei* 1808: regény mind, me-
 lyek elseje Árpád és Zsolt korában játszik, Jó-
 lánka Zsoltéban, Cserei Taksonyéban, az Arany
 Perecek Barcsai Ákos fejedelemében. Nem ta-
 gadhatni: Dugonics nem közönséges költői tehet-
 ség volt. A feltalálásban gazdag, lelki állapotok
 festésében széles és hatályos ecsettel élő: de histo-
 riái felfogása nem emelkedve fel az elfogulatlan
 vizsgálódás eredményeihez, valamint költőnek
 historicus, úgy historicusnak költő volt; csinálta
 a történelmet mint a geographiát, s mind-

kettőt gyakran helynevek és szójárások, közmondások s töredékes hagyományokhoz, mondhatni gyermekes módon, kötötte, kútfőkből mérítette gazdag ismereteit, de azokat élénk képzelme találmányaival s etymologiai játékokkal kénye szerint módosítgatta, kitoldotta, s nem költőileg, de tudományosan tárgyalva, mint tiszta történelmet adta. Másfelől a világot s embereket inkább színpadról s könyvekből ismerve, hogysen élő tapasztalásból, erkölcsi és jellemei szintoly anachronistikaiak, mint legragyogóbb festései majd lélektanilag valótlanak. majd a torzításig túlzottak. Előadása is nem az élet, nem a társaság nyelvén, hanem a régi classicus írók módján szól, gyakran kétségkívül hathatósan, lelkesen, melylyel aztán a népies, nem ritkán aljas, kifejezésmód merő ellentétben áll. Mégis e művek kiterjedett és mélyhatással voltak az összes nemzetre; iránya, mely a magyar név minden tekintetbeni felmagasztalása volt, kész fogékonyságot lelt legtöbb olvasói elővéleményei és óhajtaiban, miknek ő folyvást hizelkedett: ez által a hazafi érzést, a nemzeti büszke öntudatot hathatósan felélesztette vagy táplálta; s alig sikerült írónak ily mértékben költeni fel a nemzeti történet tiszteletét, s ennyi magyar archaeologiai ismeretet terjeszteni, mint

mikkel ő regényeit, hosszas és számos jegyzéseiben is átszötte; bár azok igen is sokszor a források gondos egyeztetése hiányából keletkezett tévedéseket s pusztá boldog álmadozásokat terjesztettek. Mivelőleg nem hatott ő : mert egyáltalában tiszteletes érzülete mellett, erkölcsi meglehetős nyersek, ízlése zordon volt, s e nyereség sok helyt a botrányig nyíltan patvarkodik: hol a kifejezésben, úgy hogy női közönségnek is szánt regényeit nő nem mindenkor olvashatja neheztelés nélkül, hol ismét azon túrelmetlenségben, melylyel más ajku népek iránt viseltetik, s mit mai nap a legbuzgóbb olvasó is megsokallana. Nyelve, mint érdekeltem, az irányi classikai formái dacára, akár a gyakori példabeszédek beszövést, akár egyáltalában a kifejezések választását, s még az alkalmazott nyelvjárást véve is — a szegedit — most már, kivált a közönség bizonyos osztályaira nézve, olvashatlanná teszi e munkákat: melyek egykor, azon új világnál fogva, mit az olvasók nagy része előtt tártak fel, oly nagy jelentékenységgel, oly gyakorlati hatással bírtak, miszerint Dugonicsot újabb irodalmunkban a nemzeti iránynak szinte első s leghatalmasb ébresztőjének tekinthetni. S regényei nem csak olvastattak, hanem ,Az ártatlan Etelka,' az ,Arany

Perecek' színre is alkalmazva, amaz Soos Márton, ez Endrődy János által, a pesti, budai, kolosvári színpadokon kedvesen fogadtattak, s Dugonicsot arra birták, hogy maga is színre kezdene dolgozni. Így kaptuk tőle (1794—5) *Toldi Miklóst* három, *Etelkát Karjelben* négy, *Bátori Máriát* öt, és *Kún Lászlót* négy felvonásban, sajtószerű módon elbeszéléssel összefüggesztett jelenetekben : a miért, tudtomra legalább, csak az Inez de Castro után alkotott Bátori Mária tartotta fenn magát húzamosb ideig a színpadon. Hasonlót tett már ő Toldival, hol a feltalálás szinte nem övé, s jóval később Csereivel, melyet maga is fordításnak nevez : de Dugonics nem csak a neveket magyarosította meg, mint az akkor s még sokáig divatban volt „magyarosítók,” hanem erős egyénisége magyar színt is tudott adni e nem tiszta eredetű szüleményeknek, ha új jellemeket nem teremtett is : miben úgy is, kivált a kor erkölceit tekintve, szerencsés nem volt. A mily modern arcokkal és jelmezekben adják Dugonics rajzolója a címképeken régi alakjait, oly modern módon adja azokat költője ecsetje is. Többire, azon irányt, melyet Dugonics, regényei és színműveiben követett, követte historiai munkáiban is, melyek „*A magyarok uradalmai*“ (1801), hol a magyar tarto-

mányokat ismerteti, kivált azok régiségeit, és „*Szittyiai történetei*“ (1806), melyek a hún és magyar dolgokat tárgyalják Árpád haláláig, s kútfőtanulmányon alapszanak. Mindamellett is a képzelemnek inkább, mint a történelmi kritikának befolyása alatt készülvén ezek, nem annyira történelmi dolgozatokul, mint inkább iránymunkákkul tekintendők, s e helyt épen mint forma szerint is ikertestvérei regényeinek hoztattak fel. Még *Radnai Történetei* is, egy a bucsúsok számára készült uti könyvecske, a történeti szükségnek kívántak megfelelni.

A mely munkáit felhoztam, nem meritik ki Dugonics munkásságát. Két regénye tartozik még ide, de idegen tárgyú: *A Gyapjas Vitézek* (1793), és *A Szerecsenek* (1798), melyek elsejét saját már említett Argonautikái, emezt Heliodór Aethiopikái után dolgozta: mindkettőben azon népies előadás, mely az első helyt említetteket jellemzi, s nem kisebb érdek, kivált az utóbbiban. *Romai Történetei*, *Nevezetes Hadvezérei*, mint tisztán történelmi dolgozatok, nem tartoznak többé ide; annál becsesb végső hagyománya, mely a hetvennyolc éves kort ért férfiútól maradt reánk: a *Magyar Példabeszédek és Jelles Mondások* gyűjteménye, mely a nyelv- és népismének sok ismeretlen kincsét tartotta fenn,

s melyet egy buzgó szerzettársától már csak halála után vettünk.

Dugonics sok tekintetben mély és maradandó, bár nem minden irányban üdvös, hatást gyakorlott irodalmunkra, s általa a nemzetre. Történeti álmadozásai sok hamis nézetet, nemzeti túlbuzgósága kelletinél több önbizalmat s más népiségek lenézését gerjesztett vagy táplált, zordon izlése a népiest a póriassal azonította : s e hármashatás az irodalmon, kivált a népies iskoláén, húzamosan megismerszett. Ellenben nem tagadhatni, hogy a nemzeti iránynak ő volt az irodalom újjászületése óta első és leghatalmasabb ébresztője; hogy huszonhárom kötetet betöltő munkáival, mik közül több, második, sőt harmadik kiadást is ért, nem csak mulattató és tanulságos olvasmányt nyújtott a hathatósan képviselt erkölcsi és nemzeti érzület által, nem csak gyakorlati hatással volt az életre : de a középnemességnél s a népnél legtisztábban fenmaradt magyar gondolkodás-, érzés- és kifejezés-mód behozatalával az irodalomba, ezt nem csak hasznosan megtermékenyítette, hanem soha nem hallgató intést adott íróársainak, miszerint azon pólus, mely felé az irodalom hajóját kormányozni kell, nem más, mint a nemzeti valóság. Végre a nyelvújítás történetében is megilleti

Dugonicsot a maga díszes helye, mire még visszatérünk.

Az általa kitűzött zászló körül nem kevés hívek sereglettek össze. Működéseiket szak szerint tárgyaljuk, hogy könnyebb áttekintetét nyerjük annak, mit ez iskola ilyen vagy olyan sikerrel lendített. Különösen négy ága az irodalomnak az, melyben a népiesek szerepeltek: a verses regény, az epos, a tan- és lyrai költészet. A dráma csak egy pár gyarló kísérletet mutatott fel.

Kor szerint az *epos* áll elül. Dugonics, sőt előtte még gr. Lázár János, kiről az előbbi korszakban emlékeztünk, mentek előre: ez Florindájával, amaz Trójai Veszedelmével: mindkettőt a művészietlen nyelven s a négysoros stróphán kívül, a szorosan chronologiai tárgyalás jelzi. Követték már most 1779-ben *Kónyi János* az új Zrínyiásszal, 1787-ben *Horváth Ádám*, Hunniásával, s jóval később (1815) Rudolfiásával, 1790-ben *Kulcsár István* a Nandorfejevári Győzdelemmel, 1792-ben *Gáti István* „Második Józsefével a maramarosi éhségben“, s *Etédi Márton* a Magyar Gyászszal, 1793-ban *Vályi-Nagy Ferenc*, Hunyadi Lászlóval s 1799. Pártos Jeruzsálemével; sőt *Kovács József*, a kőrösi pred. is e sorba tartozik saját módon tárgyalt Aeneisével (1799).

Sor szerint, mint láttuk, az első, ki a magyar epost ismét honi földére, a magyar történetre, vezette vissza, *Kónyi János*.

Sok tekintetben szép kor volt ez, uraim, ez az újjászületés kora a magyar irodalomban! midőn e lovagi ifjak az udvarnál, e főurak, kastélyaikban, annyi nemes, egyszerü curiáján, a szégyen szerzetések, oelláikban, végre Kónyi János, „a nemes magyar hazának együgyü hadiszolgája,“ őrszobájában, *egy* messzeható eszme apostolaiként, jutalom, sőt csak díj igénye nélkül is, de fényes nemzeti jövőnek reményével kebleikben, kezet fogva dolgoztak az irodalom megifjításán! Érdemök, a tehetség és miveltség külön arányai szerint, igen különböző, de céljokat tekintve egyforma; s innen úr és közlegény közt egy neme a barátságnak, a kölcsönös elismerésnek, mely őket egymás közt egyformának tüntette fel, s gazdag pótlékokat adott a kicsinyeknek feláldozásokért.

Ez a buzgóság, ez a kifogyhatatlan munkás-ság, az ő feláldozott éjszakái, míg társai a napáradalmi után deszkaágyaikon nyugtatták törődött tagjaikat, teszik Kónyit megemléltetővé az irodalom történetében; nem tehetsége, mely közép-szerű, s tán ennél is kevesebb volt. Érezte ő ezt, s fordítónak állván be az iro-

dalomban, adott mulattató, és tanulságos, és közhasznú dolgokat, nagy számmal: pedig az akkori szegénység mellett, midőn az irodalmi szüleményektől nem kérték elő a keresztlevelet, érdem volt a sok, kivált ha jó vagy legalább éldelhető; habár idegen eredetű is. Egymást érték 1774 óta az ő elbeszélő és színi fordítmányai: a *Mulató Óra*, a *Várta-Mulatság*, az *Ártatlan Mulatság*, Marmontel némely szívképző beszélei („díszes erkölcsökre tanító beszédek”-nek nevezi!), Gellert meséi, Ábel halála s az Első hajós Gessnerből, Orpheus és Eurydice, gróf Waltron, Bellebelle és Carpillio tündér történetei, a mindig nevető Demokritus, mik közül többek számos kiadásokban terjedtek el, s részben még most is újra meg újra nyomatnak — hogy egyebeket, mint a Keresztyén elmélkedéseket, Ganganelli leveleit, Tessedik gazdasági munkáit stb, mint ide nem tartozókat, mellőzöm. Ezeket e hív közmunkás emlékeztetére átmenőleg érintvén, „*Zrínyi Miklósnak Szigetben tett vitéz dolgai*”-nál kell megállapodnom.

Könyit ennek megírására, mint előszavában mondja, a magyar hadi dicsőség emlékeztetének felélesztése gerjesztette, midőn sorsa őt Szigetvárra tette által. Bevallja, hogy egy régi eredetbeli írást használt, de „annál nem maradt,

mivel, úgymond, a mostani mód szerint mind a versek, mind pedig a történet is ízetlen volna; hanem sokat belőle kihagyván, sokat pedig más historikus könyvekből megjobbítván, csak egy vers sem maradt a régi formában.“ — Ez a régi eredetbeli írás nem más — a Zrínyiásznál! Ezt követi Kónyi nyomról nyomra, de új bevezetéssel, s hol rövidítve, hol bővítve eredetiét, különben ennek nyolcadik és kilencedik énekét egybevonva, a tizenharmadiknak másod felétől kezdve pedig teljesen elhagyva eredetiét, s a katasztrófát tisztán a történethez alkalmaztatva. Az epizódokat, mint a siklósi scénát, Deli Vid és nője kalandját, Vid és Demirhám párbajait, Delimán és Kumilla szerelmét, e regényes alkészleteket, híven megtartja, mert hiszen verselt „hadi románt“ akart adni; de mi a Zrínyi művét epopoeává magosítja: a költemény eszméjét, s a csodálatost, gondosan kiszedi belőle. Ez volt kétség kívül az, mi neki úgy, mint korának, ízetlennak tetszett, mely az eposzt rég a regénnyel azonosította, sőt felcserélte. Mi lett tehát Kónyi kezében a Zrínyiász? Egy, kora kívánságaihoz alkalmazott — nem regény ugyan, de — szerelemmel s költői képekkel fűszerezett, lényegében igen józan, különben eléggé olvasható (négyes) versekben írt, *történeti* epos! S

így is, kifosztva bár fő szépségeiből, mennyi szépség maradt még rajta! mennyivel több, mint van ez időszak minden eposaiban együtt.

S épen az tanusítja a kor ízetlenségét, hogy még az ekkép ínyéhez alkalmazott Zrínyiász is észrevétlenül elhangzott; ellenben egy oly költőietlen mű, mint Pálóci *Horvát Ádám Hunniása*, köz lelkesedéssel fogadtathatott. Lássuk már ezt közelebbről. A költemény folyamatja ez. A Múza segédül hívása után, az első könyvben Hunyadi Jánossal találkozunk a rigómezei nap estvéjén, ki a vadonban két utonállótól megtámadtatván, miután ezektől megmenekedett, egy pásztorral találkozik, s annak kunyhájába fogadtatik. Ez az alvót gyűrűjéről, Hunyadi viszont a pásztort beszélgetésben Drakula legkisebb fiának ismervén fel, összebarátkoznak, s Drakula kéri Hunyadit, hogy neki a várnai veszedelmet beszélné el, mire a vezér ráállván, ez a második könyv tárgyát teszi. A harmadikban folytatja Hunyadi, dolgai elbeszélését a rigómezei ütközetig. A következőben, midőn mindketten elaludtak, az Írigység beszáll az ifju Drakula szívébe, s arra bírja, miszerint atyja megölőjét, a helyett hogy Magyarországba kalaúzolná, Szendrőbe vezesse, és ott György vajda kezére játssza. Az alatt nagy Lajos megjelenti a kis

Mátyásnak, álmában, atyja sorsát, s ez bátyjával és Dénes érsekkel Szendrőbe megyen, hol frigyét eszközölvén, László túsznak marad, Mátyásnak pedig Brankovics leánya eljegyeztetik. A haza menekült Hunyadi elfoglalja az álnok vajda magyar birtokait, míg barátjai által megkérlelve nem csak visszabocsátja azokat, hanem György kérésére az erre ütött törökökre is indul, s megvervén és elfogván Fric béget, Györggyel megújítja a kötést, s foglyait neki ajándékozza. Az ötödik könyvben a Kevélység, az Irigység, Visszavonás és Pártütés összeeskszenek Hunyadi ellen, s így a Giskrára ment vezért övéi cserben hagyják, míg új erővel rajta ütven, a cseh rablót békére kényszeríti. Azalatt a méhben hagyott László kiszabadítatván az ausztriaiak által Friderik kezéből, Hunyadi jelen van Bécsben a három nemzet, a magyar, osztrák és cseh, tanácsán, s László őt besztercei gróffá s örökös kormányzóvá nevezi. — Erre az Irigység Cilley Ulrik szívébe száll, s Hunyadi ellen felizgatja, azonban nagy Lajos, ki

e vezért soha el nem hagyta,
 az ásott vermetek értésére adta,
 Úgy, hogy az Irigység sok mesterkedése
 S a Pártütésnek is ál incselkedése
 Lett mind a Hunyadi neve nevelése,
 S Mátyásnak királyi székre készítése.

A hatodik könyv Mohammedet Nandorfejérvár alá hozza, hol Hunyadi Capistrán társaságában győz, megbetegszik, nagy Lajos megjelenti neki fiának királyságra jutandását, láttatja vele birodalmát, s elenyésszik; Capistrán pedig fölfedezi előtte igaz eredetét, mely szerint *Hunyadi—Zsigmond* és *Mária* fiok, s így Lajos unokája! Erre a haldokló vezér hosszas intésekkel látja el Mátyást — a láz elhatalmazik rajta, s körülállói siratják.

Uraim, ez nem epos, hanem az epos torzképe. Mindenek előtt hiányzik az *egy* alapeszme, mert az, melyet a szerző, előszavában, annak határoz, hogy t. i. Hunyadi tettei „fia királyi székre leendő emeltetésének ellene állhatatlan eszköze volt”: nincs a költeménybe belé fektetve, csak a végéhez biggyesztve. Hiányzik a történet egysége, mert Hunyadi életének több, egymással semmi okbeli összefüggésben nem levő, dolgaira terjed ki. Hiányzik az epos éltető szelleme: a csodálatos, s helyette, Voltaire nyomán, az álmok — de a tulságig — szerepelnek, s mint ott szent Lajos Henriket, úgy itt nagy Lajos Hunyadit veszi körül folyvást, a nélkül hogy valamit *eszközölne*; e mellett allegorikai személyei: az Irigység, Kevélység, Visszavonás stb csak nagy betűvel írt indulatok, még csak annyi alakiság-

gal sem bírók, mint a Henriád szerzőjénél. Motivumokról Horváthnak sejtelme sem volt. Az ifju Drakula csak azért látszik Hunyadival összebarátkozni, hogy vele régibb történeteit elbeszéltesse, vagy — mert hiszen ezek épen nem lélek-emelők — hogy az Aeneas elbeszélésének Virgíl második énekében mellékdarabúl szolgáljon. Hunyadi születése, úgy az e körüli titoktartás, valamint Capistrán tudomása felőle — nem mert történetileg nem igazolható, hanem mert minden helyes indokolás nélkül szükölködik — képtelenségnek mutatkozik már magában is; de egyéb következményeket sem szül, hacsak Hunyadi ügyetlen beszédét nem, Mátyáshoz. Az események leírásán semmi szemléletesség: futólagos vázolatok, részletesség, egyéni rajzok nélkül; annál több beszéd: s e mellett a költői jellemrajzok teljes hiánya. Mit szeregett tehát a kor ez elvétett műben? Talán a dicőt? De ha azt mondom, hogy az nem csak minden költőiségtől pusztá, hanem az eposi méltóság helyett köznapias, sőt praegnans momentumokban is sokszor aljas: mi marad egyéb, mint: Hunniás történeti anyaga, mely a magyart mindig lelkesítette; a gerjesztő gondolatok, hazafias és erkölcsies beszédek, mik iránt a magyar olvasó speciális fogékonysággal bír;

a nemzeti büszkeségnek hizelkedő számos vonások — bár itt meg nem foghatni miért épen a Hunyadi megveretési szerepelnek, melyek az állított alapeszmével semmi viszonyban nem állanak, s miért helyettök nem inkább nagyszerű fényes tettei rajzoltatnak — ; végre a könnyű verselés — hogy ne mondjam az alantjáró dictió is, miután a közönség nagy része egy felsőbb iránt fogékonysággal nem bírt!

Szomorú képe ez, kétségkívül, az irodalom egy ágának s a közönség egy osztályának, de való. Azon kornak Vörösmarty úgy nem kellett volna, mint Zrínyi nem kellett a maga korának, sőt nem kellett Kónyi józan átírásában sem egy századdal utóbb — mert hiányzott költő és olvasó közt azon szellemi kapocs, mely egyedül képes annak hatását közvetíteni.

Mily epos megteremtője lehetett Horváth Ádám, ezekből is gyaníthatják Önök. Öt nem sokára *Etédi Márton* követte a „Magyar Gyász“-szal, melynek tárgya a mohácsi veszedelem. *Egy* országos esemény tehát, s ennyiben szerencsésb a választás Horváthénál, ki hőse fél életét énekelte meg; a tárgyalás is correctebb, a meny-nyiben Horváth ügyetlen szövedéke, vér és élet-nélküli machinái helyett, tisztán és szorosan történeti menetelt tart: de aztán épen ellenkező

hibába esik: nem ad egyebet verselt historiánál, és, **mi** a legnagyobb hiba, magát a katastrophális eseményt nem is mint *történőt* adja elő, hanem Brodericscsel úgy beszélteti mint már *elmúltat*. A mohácsi vésznek nem is közvetlen előzményeivel kezdi; hanem Szabács és Nandorfejérvár elestével, mik több évvel megelőzték amazt; azután szép chronologiai rendben elmondja Szulejmán hadi és Lajos országgyűlési készülleteit, az utóbbin tartott beszédeket, Lajos tolnai táborozását — s itt, hogy a költészet igényeinek is eleget tegyen, Mátyás király jelenik meg Lajosnak, álmában, s ad intéseket!! (így gyümölcsezött a Voltaire s a Hunniás példája!) — de siker nélkül, mert megérkezik Zápolya intő levele, Tomori eltépi azt, s bántó üzenettel küldi vissza ennek követét. Zápolya megretten, személyesen siet a király táborába: *az alatt az ütközet már megtörtént*, s mint ilyet beszél el neki a cancellár. Mily epos legyen ez, e rövid vázlatból láthatni, de az hihetetlen lesz Önök előtt, hogy e Magyar Gyász, mely azonfelül rakva van görög mythologiai vonatkozásokkal, mikép lehetett egy embernyomon túl oly kedves olvasmánya épen a közép osztályoknak, hogy csak kevés évvel ezelőtt is még új kiadás szükségeltetnék! Az érdek itt is tisztán a tárgyé, s az

idegen elemektől eltekintve, a népszerű előadásé, mely ez iskolát jellemezte.

Ily tisztán historiai elbeszélés a *Vályi-Nagy Ferencé*, melyre címe is utal : *Hunyadi László történetei*. Itt a történet maga oly teljes és egységes, hogy az iskola ál nézete kellett hozzá azt költői kerekdedségéből kivenni, s kitoldva az előző s utóbbi dolgokkal Mátyás fölemeltetéséig, belőle verses életrajzot készíteni. Van egyébiránt a Horváth példájára machina ebben a Hunyadiban is : Cilley Ulrikot, kinek ellenkezését a Corvín házzal igen emberi módon lehetett indokolni, Eriny mozgatja!

Említettem volt néhány elbeszélő költeményt, mely egykoru történeteket tárgyalt. Mily hatással lehetett *Kulcsár Nandorfejevári Győzedelmében* Jupiter beavatkozása, *Gáti István II. Józsefében* Cybele patvarkodása : elképzelhetni. Csodálatos nélkül nincs epopoea, de ez maga nem teszi azt. Gáti kilenc énekes költeménye is, bár itt a régi istenasszony többször alkalmatlankodik, s Józsefnek igen tarka és célzatos álomlátása van (neki Mária Terézia jelenik meg) nem egyéb egy historico-statisticai leírásnál, mely elég részletes és pontos, hogy szükség esetében a marmarosi éhség s az adminisztratív intézkedések történetét (!) igen híven

ki lehessen belőle venni : de az aztán vajmi furcsa költemény!

Még két idegen tárgy epos tartozik ide : *Vályi-Nagy Pártos Jeruzsáleme* kilenc énekben, és — melylyel Horváth Ádám harminc évvel a Hunniás után pályáját befejezte — a *Rudolfiás* hat énekben. Amabban ismét nem *egy* esemény, hanem az öszves zsidó-római háborúk iratnak le, Josephus Flaviushoz híven! itt a szerző II. Friderik császár jeruzsálemi királyságával kezdi, Habsburgi Albert palaestinaí dolgait beszéli, ennek fiát Rudolfot is oda viszi, ezt egy scytha főpappal scytha földön hordoztatja, s miután mindenféle szép és nem igaz dolgokat mutogatott volna neki Illyés barlangjától kezdve Ferenc császárig, Rudolf haza jó, császárrá választatik, Ottokárt megveri, s Ausztriát fiának adományozza.

Elég! Így fejezte be a népies iskola ünnepelt epikusa a maga által alkotott epost. A tervetlenség itt végre feloszlássá vált.

Jövőkör a verselt regényről szólunk.

HARMINCHARMADIK ELŐADÁS.

A népies iskola folytatása. A verses regény: Poocs, Etédi, gróf Gvadányi József: a Falusi Notárius trilogiája. Rontó Pál. — Tanköltészet. — Lyrai költészet: Horváth Ádám népies dalai. — A leoninisták. — A debreceni kör. Földi, Fazekas: „Ludas Matyi“, Ifj. Kovács József.

Uraim!

A Horváth Ádám által népszerűsített epos, mint egykor Gyöngyösi idejében is, a kor behatása alatt csakhamar ismét a (verses) regénybe ment által. Már Vályi-Nagynál is Hunyadi Lászlót inkább házi, mintsem országos tárgyként találjuk kezelve! Ennél, sőt egyéb társainál is, kétségkívül több hivatása volt az elbeszélő költészetre Csenkeszfai Poocs Andrásnak, kinek Sénai Lucretiája, Aeneas Sylvius után teljes szabadsággal dolgozva, nem ugyan feltalálás, de előadás tekintetében az ide tartozó darabok legkitünőbbike. Poocs phantasiával és

szeszélylyel bír, s ismeri az emberi szívet; így ha könnyüisége és bősége rendszerint áradozásra csalja is, érdek nélkül előadása nincsen. De ő is ez iskola közös hiányában sínlik: az izlésében; s ha azonfelül azzal hízelkedik magának ajánlólevelében, hogy „ha rút dolgokat is esett feljegyeznie, Aeneásnál szemérmetesebben tette ki“: nagy öncsalódásban él. Ő Ovidnálsemmit sem tartózkodóbb, szívesen késik a sikamlós perceknél, azokat szeretettel ecseteli, gyengédség nélkül mindig, és fátyol alatt is többet láttatva mint a tudós pápa, ki a szenvedély csapongásait a szenvedélyért, s nem a csapongásokért, s azért komolyan, festi. Poocs egy dévaj Faunus, ki a kárpit mögé érkező, a jeleneten mulattatja kedvét, a nélkül hogy részvétre gerjedne a láng iránt, mely ön házáat végkép elemésztendő volt. Ő hivatta volt egy második Pucellet írni: Lucrétiája felsőséggel ugyan a tárgy felett, mit nem tagadhatni, de kegyeletlen kedélylyel van általa újra teremtvé. — *Etédi Márton* verses regényét, a „Scythia királyt“, csak szerzője nevének akkori keletéért említem: a mese a szerző találmánya, melyben a hős is, ez a „Záton herceg“ költött személy; de szerepel benne Anacharsis, Tomiris, Cyrus és Croesus is stb, csodálatos vegyítékeül a historiai elemeknek e rozszúl

talált, s különösen erkölcsrajz tekintetében gyarló költeményekkel.

Mind e két költőt tulhaladta gróf *Gvadányi József*, a Peleskei Notarius és Rontó Pál híres szerzője, kiről részletesben kell szólanom. Első munkája, melylyel az öreg tábornok köz figyelmet gerjesztett, *Egy falusi notáriusnak budai utazása* volt, „melyet önnön maga, abban esett viszontagságaival együtt az elaludt vérű magyar szívek felserkentésére és mulatságára e versekbe foglalt.” A peleskei jegyző, Zajtai uram, — mert ki volna más — budai útra szánja el magát, hogy az oda áttett országos táblák ügyfolyamát kitanulván, a falu tábláját is a szerint intézze. Az út lóháton tétetik, kellő készülettel, de azért nem minden nehézségek és kalandok nélkül. Itt bikák szalasztják meg a hortobágyi pusztán, majd vasas németek énekeltetik és táncoltatják meg; zivatar is éri, sőt a Csörsz árka is szerepel, melybe midőn beesik éjjel, már a Tisza medrében véli magát. . . . tantae molis erat Budát elérni; hol azonban dolgai szerencsésben folynak: egy előbbi tanítványa ingyen szállásra segíti, s megkezdetnek a tanulságos vándorlások a két városban. Azonban csakhamar elszomorodik a jó jegyző, mert a hol csupa ősmagyarsággal reménylett találkozni: általa soha sem látott kü-

lönféle idegen öltözeteket, általa nem hallott nyelvet tapasztal, a törvényes táblánál s a színházban, a templomban és sétákon, a vadak vialdán és bálban; s jegyzőnk, igazsága érzetében s magyar őszinteségében egy és más úrral és nővel beszédbe, és pedig bátor beszédbe, elegyedik e borzasztó romlás felett; néhányszor szinte rosszul jár, de vannak győzödelmei is, mert egy-egy ily újmódi-magyart, kivált nőket, meg sikerül térítnie! De kitör épen ekkor a török háború — jegyzőnk t. i. József cs. alatt 1788-ban tette nevezetes utját — nincs tehát sürgetősb teendője mint haza sietni, hol az ujoncozás, s nem kevesebb Sándor fia otthonlétét kívánják, nehogy ez valahogy valami bolondcsínyt tegyen. És csakugyan, első, a mit Szatmárt látott, Sándor fia, ki azalatt csakugyan felcsapott huszárnak: azonban meggondolván az elbusúlt apa, hogy van még egy fia, ki törzsökét fentartandja, nyugodt lélekkel haza megy, hol becsületes községe által ünnepélyesen fogadtatik.

Látják Önök a munka fonalából, mit címből is észre vehettek, hogy itt nincs valamely több águ, szorosan összefüggő, egységes mesével dolgunk: a jegyző világot látni megy: a mi őt véletlenül éri, azt azon módon beszéli el, s kalandjai semmi által nem függnék össze, kivé-

vén a személy azonsága által. De megvan benne az *egy* eszme. T. i. mit várhatott a becsületes jegyző egyebet hazája fővárosától „hol Mátyás király palotája áll“ s az ország kormányzékei vannak egy rakáson: mint hogy ott a haza valóságos szívére akadjon, a magyarság székhelyére, a nemzetiség prototyponaira? De mindenütt csalódás! s e csalódás hazafias együgyűségével egyetemben kijelöli szerepét: ő úton-útfélen predikál, s nem elébb fejezi be missióját, mint midőn atyai s hivatali kötelmek új színpadáról leszólítják. Az egész oda céloz, hogy az ősihez ragaszkodó egyszerű magyar életet a külföldiessel szembe állítva emelje. Hogy Gvadányi a nemzeti öltözet sürgetésénél itt tovább nem megy, tudva vagy öntudatlanul, jól esett, miután nem ő, hanem egy falusi jegyző beszél: de különben is az akkor száműzött nemzeti öltözet, mint láthatójele a láthatatlan szellemnek, fontosb volt, mint más időkben, hol e szellem elég erős magát jelvények nélkül is érezhetővé tenni. A mi egyébiránt a kivitelt illeti: nem tagadhatni, hogy a *dolog* érdekes, de magánál, s nem az előadásnál fogva. Ez útiképecskék- s apró kalandokban meglepő természetes valóság van; az alföldi életnek anyagilag hű arcképe ez, minden-
nel, a mi benne jellemző és esetékes: ellenben

hiányzik a költői eszme mint az arcképek azon neménél, melyek megismertetik ugyan az eredetit, de nem adják annak szellemiségét, nem lényegét, nem emelik azt eszmévé. Az elbeszélésben kedélyes őszinteség uralkodik, mely tetszik, de nem eléggé mély, azért meg nem ragadó. Költőnk nagy úr volt, de élete legelhatározóbb éveit táborban, katonák közt töltötte, s világnézlete ez állásponton feljebb soha nem emelkedett. Innen cynismusa, innen nála a furcsa itt (mint egyebütt) azon visszasságban fekszik, mely a szereplő egyénisége s a tárgyilagos élet összekoccanásaiból áll elé: de ez, alsóbb, pusztán tárgyas, csak is gondolat és valóság ellenkezéséből szülemelő neme annak, nem a költő műve. Ö excellentiája tetőtől talpig naturalista, s másfelül szigorú conservatív volt; s bár a francia irodalom előtte ismeretes lehetett, de a francia iskola ellen leveleiben s előszavaiban harcolt: *Omnis mutatio periculosa! Perditio tua ex te Israel!* sohajtott fel; s Gyöngyösi s ennek hozzá nem fogható követői voltak neki a magyar költészet egyedüli kánonai. Ennélfogva szenvedelmesen ragaszkodott a Zrínyi-stanzához is, s bár a dámáknak, kik őt az írásra egyszerűen többször buzdították, mint valódi gavallér engedett, és Notáriusa későbbi részeit, sőt Rontó Pálját

is, kétsoros alexandrínekb^{en} írta, a jó öreg úr azt szelíd dörmögés nélkül soha sem tette.

Notáriusunk egyébiránt a kor bibéjét annyira eltalálta irányával, és népiés genre-festései azon időben, midőn elbeszélő költészetünk épen leginkább életvalóság nélkül szükölködött, annyira tetszettek, hogy pár év alatt azt egész trilógiává egészítette ki. 1792-ben jelent meg a *Peleskei notárius pokolba menetele*, 1796-ban végre annak *Elmélkedései, betegsége, halála és testamentoma*. A középső darabról nem mondhatok Önöknek semmit: a mi könyvtáraink annyira nem teljese^k a magyar irodalmat tekintve, és sok nem régi könyvünk is oly ritka, hogy azt mindeddig nem láthattam. A harmadik rész, lényegében tanköltemény inkább, mint regény. A mi benne történet, nem annyira magáért van, mint inkább hogy hordozó^jaul szolgáljon a szerző életnézeteinek, ki alatt itt nem annyira Zajtai uramat, bár többnyire ismét maga szól, mint Gvadányit kell értenünk. S ez fő hibája a műnek. Mert jegyzőnk diákos ember volt ugyan, sőt egykor praeceptor is: mégis mindazon ismeretek, melyek itt elhintettek, mind e nézetek az ő tudományát és korlátolt élettapasztalását meghaladják.

Sok tekintetben analog a Budai Utazással a

„*Mostan folyó országgyűlésének satirico-critice való leírása*“ (1790), melyet a peleskei jegyző helyett egy becsületes istenmezei palóc polgár rajzol. Már ez sokat reflectál, politizál, polemizál, gúnyol és fedd; a többiben a mű inkább leírás, semhogy történet. Mint iránydarab azon időben nem kisebb hatást tett azon röpiratok seregénél, melyek a II. Leopold alatti mozgalmaknak oly fontos organumai voltak; mai nap már csak erkölcsrajzainál fogva van némi érdeke.

Legtovább „*Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyóvszky Móricnak életek*“ tartotta fen magát (első kiadás 1793). Gvadányi semmiben sem volt gyengébb, mint tárgyai elrendezésében. Itt ő a nevezett két kalandornak dolgait szoros ragaszkodással a történeti valósághoz, nagyobb részt úgy, mint azokat tölők magoktól értette, s egyszersmind szigorú időrendben, beszéli el. Ehez képest a darab két része valósággal két külön mű, melyek elsejében Rontó Pál a maga életét, iskolai és katonai csínyait születésétől fogva gróf Benyóvszkyhoz kerültéig beszéli el; a másodiknak „első cikkelyében“ folytatja a grófhoz jutását; a második cikkelyben aztán a költő foglalja el az elbeszélő szerepét, és Benyóvszkynek az előbbiekkal ösz-

sze nem függő viszontagságait egész haláláig tizenegy nagy cikkelyben írja le : u. m. részvételt a lengyel confoederatio háborújában, moszkai fogságát, sibiriai száműzetését, a foglyok ottani támadását és kiszabadulását, Benyóvszky tengeri bújdosásait, japáni s egyéb szigetekenbeli viszontagságait, Európába visszatérését s ismét Madagascarba megtelepedését, háborúit, második franciaországi útját, Magyarországra térését Rontó Pállal együtt, ki itt marad; végre Benyóvszky utolsó útját Madagascarba, egész haláláig. Bár mennyire kedveltetett ez a munka, mai nap csak az első résznek van már érdeke, s ennek is egyedül Rontó Pál dolgai arcképszerű erkölcsfestő elbeszélésénél fogva, mely itt is áradó és vizenyős, s melyben a tanítások pótolják a költői tartalmat.

E dolgozatai sorába tartoznak még Gvadányi *Badalai dolgai*, melyek még 1765-ben irattak, de világot csak harminc évvel utóbb „Időtöltésében“ láttak. Itt is egymástól független kalandjai, tiszai vadászatai és halászatai, népi jelenetek stb beszéltetnek el.

A tanköltészet volt még az, melyet a népies iskola előszeretettel űzött. Némelyek ethikai motívumokat tárgyaltak. Legkedveltebb közőlők *Göböl Gáspár* (1785), kinek „Utazó Lelke“,

(12 énekb.) a nappal körülforogva a földön, a rajta itt-ott látottakhoz köti az istent s emberi társodalmat tárgyazó elmélkedéseit; Betleni *Hari Péter*, a Magyar Múza egyik buzgó dolgozó társa (1787, 9) s az Erkölcsei Énekek szerzője (Bécs, 1789), melyekben a mezei életet, a barátságot, az embernek vég célját tárgyalta; *Mátyási József*, ki üres tan- és alkalmi verseivel (két kötet, 1794—8) még Csokonainak is nagy embere volt! Pályáját „A Barátság”-ról írt nagyobb költeményével rekesztette be (1821) az élve már elfeledett férfi; *Molnár Borbála*, köz tetszésben részesült első nő költőnk (1792—1804), kinek iránya mind Élete Tükrében (13 énekb.) és „Mesés Történetei”-ben, mik nem egyebek egy verselt erkölcsei regénynél, mind utóbbi beszédeiben, pusztán didaktikai. Sokkal több különféleséget a formában, csínt, és költőibb tárgyalást lelünk *Endrődy János* vegyes költeményeiben (1797—1801), *Hatvani István* meséiben (1799), s főleg Péteri *Takács József*-ben (1796), kinek philosophiai lelke a tanversben, beszélyben és éneken a magyar szellemnek nemesb kifejezést adott. Mások tudományos tárgyakat vettek fel, mint—hogyan Szőnyi Benjaming (1774) tisztán oktató céllal írt Gyermekek Physikájával mellőzzem—Pálóci *Horváth Ádám*, ki „Nyári Éjszakájában”

(1791) az égtant tárgyalja, közbeszöve ugyan mythosokkal és elmélkedésekkel, de egészben még is igen prózai józansággal; *Édes Gergely*, ki a Természet Könyvében (1793) az összes testi világ szemlélésére terjeszkedik ki; s kik hogy egykor annyi kedvességet találhattak a közép rendeknél, a költői érzéknek szinte kihaltáról tesznek tanubizonyságot.

Csak a *lyra* mutatott, s ez is egyedül *Horváth Ádámnál*, életrevalóságot. Inkább életviszonyainak mint tiszta eszméletnek tulajdoníthatni, hogy a népköltést figyelemre vevén, *Holmiának* (1788) némely dalaiban oly jól adta vissza a természetes érzést, s a népdal formáját oly szerencsésen találta el, hogy népies lyrikánk első megkezdőjének őt lehet nevezni. Több dala, mint *Vidulását* (De mit töröm fejemet), *Paraszténekét* (Sári rózsám hova mégy), *Csatadalait* stb mind maig énekli a dunántuli nép. Csokonai és Vitkovics az ő példáján melegedtek. S szinte ebből áll — pedig vajmi kevés ez! — mit a népies iskola maradandót hagyott. Hallgatók a verses levelezőkről — közéjük tartozott egy második poetriánk, *Fábián Juliánna* —, kiknek írásaiban mívelt egyéniségek meleg és vonzó eszmecseréje sincs, még kevesebbé költőiség; hallgatók végre ez iskola embereinek nagy hajlamáról

az alkalmi verselésre, mely ha lakodalmak, keresztelők, névnapok s halálozásoknál az illetőknek örömet tett, hagyján! de hogy ezekkel folyóiratok és opera-omniák is megtöltettek, e csoport lelki nagy szegénységéről szánandó tanuságot tett.

Legnagyobb aberrációját a népieseknek *Gyöngyössi János*ban kell megrónunk. Ma már megfoghatatlannak látszik, hogy ez a lelketlen *leoninista* annyi csodálót, annyi követőt találhatott, s ezek közt eleinte még Csokonait is. Hiába apostrophálta őt maga a szelíd lelkű, de kényes izlésű Ráday : vég nélkül öntötte ő csengő pengő distichonait és ódáit, s munkái rövid időn két kiadásban nyelettek el. De örvendjünk, hogy ez irány nyom nélkül kienyészett. Az irodalomtörténész azonban nagy elterjedtségénél fogva említés nélkül nem hagyhatja.

Egy külön felekezet vált még ki a népiesek közül: az úgynevezett *debreceni kör*, mely alaki reformjával az új iskolával függ össze, s Földivel kezdődve, Fazekasban és Csokonaiban fénypontját érte el, míg az ifjabb Kovács Józseffel ismét letűnt a színről. E kör is a népi elemet vette fel, de összekötve a forma tisztaságával mind a mértéket, mind a rímet tekintve. *Földi*, ennek alapítója, még 1781-ben tette első kísér-

leteit. Néhány dal, néhány utánzat Catull, Horác és Anakreonból, Reland Galateája tizenhárom elegiában, Lucindája s egy pár nyaláb verses rejtvény meritik ki költői munkásságát. Fontosabb volt felszólalása a Magyar Múzában 1787-ben, hol a magyar verselésről értekezve, az énekelhetőséget a lyrai költészet egyik fő kel- lékeül állította fel. Ő volt első, ki az akkor di- vatozott iskolák közt közletőleg lépett fel : a classica iskolától elfogadta a mértéket, ellenben védte az általa megtámadt rímet; de elsíklott, midőn nem csak a rímelt versek scansióját aján- lotta, hanem a leoninisták módja szerint a szché- mák és rímnek vad házasságát is megszentesi- tette. Kiemelte azon szabadabb formák szépsé- gét, melyekben mind a szótagok száma válto- zik, mind a rímek sora szabadon játszik, miké- pen ő azt Lucindájában, az első magyar énekesjá- tékban, mely azonban világot nem látott, állandó tekintettel a zeneszerzemény természetére, meg- kísérlte. Ez új tudomány oltalmára kelt *Hor- váth Ádám*, szinte a Magyar Múzában, a nélkül még is, hogy azt maga követné. De ő a rím el- méletével egészítette ki a Földi tanát, s így lett az valósággá Fazekas Mihálynál, Csokonainál s az ifjabb Kovács Józsefnél. *Fazekas* dalai, ódái, didaktikumai rég kerengtek a debreceni, sőt az

öszves tiszántuli közönségnél kéziratban, mielőtt azokat Lovász Imre (1836) összeszedte. Híres tőle főkép egy furcsa hőskölteményke: *Ludas Matyi*, melynek az, hogy a ponyvairodalomba is beférkezett, nem utolsó dicséretére válik. Itt az elnyomott népek egyik embere keserű boszút áll a zsarnok földesuron; tárgy, érzés, szólásmód a népé, formája, a hexameter, jól van választva, mert ez, méltóságos portamentójával szintoly éles, mint mulattató ellentételt képez az alatt forgó tartalommal: de Fazekasnál a hatásnak e faja elvész, mert hexameterere pompa s numerus nélküli. Általában a furcsa itt is, mint Gvadányinál, inkább a dologban mint az előadásban van, s azért ezen, a művelt közönségnél is egykor kedvességben állott mű, az ízlés haladásával, mindinkább feledékenységbe ment. Ellenben dalai közt vannak, melyek még most is figyelmet érdemelnek, mert bár a lelkesedés hevével e nagyon is józan természetbuvár nem bírt, mégis nem volt üres, mint annyi társai, s a dalformát jól kezelte. Csokonairól, mint kinek talentoma a költészet több irányaira terjedt ki, külön fogok értekezni. *Kovács József*, az öngyilkos felsőpátkai oskolatanító, kit az azon nevű körösi paptól, az ifj. Racine és Virgíl fordítójától meg kell különböztetnünk, s kinek versei Ferdős Dávid ál-

tal (1817) összeszedve, kétszer láttak napvilágot, mestére volt a formának, kivált rím dolgában : de annál lelketlenebb, vizenyősebb, ízetlenebb a tartalom. Vele járta le magát e kör iránya. A győzelem másoknak volt fentartva, kikkel jövő alkalommal lesz örömünk találkozhatni.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HARMINCNEGYEDIK ELŐADÁS.

Az új iskola kezdetei. Szépészi irány, ujítás a nyelvben és technikában. Gróf Ráday Gedeon, s a Ráday-nem. Versegly. Bacsányi. A lyrai triász: Kazinczy, Szentjóbi, Dayka.

Uraim!

Eddig három fő irányát vettük észre az irodalmi törekvéseknek, melyek egymásról tudomást is alig véve, sőt egymást kizárva, sokáig szinte párhuzamosan haladtak egymás mellett: míg íróink egy negyedik csoportozata mindenkinek eredményeit magáévá tévén, ez egyes ösvényeket *egy országuttá egyesíté*, mely egyenesen és biztosan a közös célpont — *a nemzeti költészet önálló, lehető legmagasabb, kifejlődése* — felé vezetendő volt. E negyedik kört, e kiengesztelőjét, egyesítőjét s nemesítőjét amaz elszórt irányoknak az úgynevezett *új iskolában* ismerjük fel. De ne-

künk itt közvetlenül nem annak virágzó korával, mely nem egyéb mint költészetünk classicaikora, s így a tárgyalásban levő legújabb kor következő (második) időszakát képezi, van dolgunk; hanem csak kezdeteivel, azon előzményekkel, mik a következettnak utját egyengették.

Az új szellem lengedezése először is a kassai magyar társaság által 1788-ban megindított *Magyar Muzeumban*, s az e mellett 1790-ben folyt *Orpheusban* volt észrevehető. Mind a két közlöny határozottan pártolása alá vette a szépet, bármelyik nemzet irodalmában tűnt is az fel; pártolta azt a nyelv és formák szabályos tiszta kezelésében, pártolta műnézeteiben, bár gyakorlatilag inkább, mint elméleti vizsgálatok által, mik azonban szinte nem hiányoztak. A nyelvbeli ujtás még igen tartózkodva és óvatosan engedtetett meg a Magyar Muzeum által, s inkább correctnessben, választékosságban s új fordulatok és szövésekben, hogysen újon alkotott szókban nyilvánult. Kazinczy Ferenc maga elég szigorúan nyilatkozott *Barcafalvi Szabó Dávid* „Szigvárt”ja ellen, s midőn ennek új szavait, mik, a nyelv törvényeinek még akkor kifejletlen volta miatt, kevesek hián, törvénytelenek is, ügyetlenül is képezettek, s e mellett nem

jelzők, s nem eléggé érthetők voltak, majd szinte az elvvel együtt elvetette : csak a köz aggodalomnak adott kifejezést, mely ily ujításoktól méltán féltette a nyelvet; de az egyes ily foltoktól észre nem vette azon csínt, melyet a szegény üldözött „ujító“ könyvében előtenni tudott. Szerencsésbek voltak előtte, s vele egykorulag, Illei, Bessenyei, Baróti, Dugonics és mások, kik szinte csináltak elég új szót, de nem oly sűrűen, nem oly bátorsággal, s kiknek írásain részben a magyar zamat is érezhetőbb volt. A költői technikában messzeható ujítást először Földi János által láttunk hirdetve, midőn a rímes verseket trochaeusi és jámbusi mértékre vonni javaslá. Sokkal régebben (1735) tett e részben próbát *Ráday Gedeon*, mely azonban csak az *Orpheus*-ban látott világot, de Árpádjával csakugyan megelőzte Földit (1787), példával legalább (innen a *Ráday*-nem nevezete). De *Ráday* a tiszta trochaeust oly egyhangunak tartotta, hogy a spondeuson kívül azt pyrrhichiussal, sőt, bár ritkábban, jámbussal is vegyíteni nem tartotta helytelennek. *Verseghy Ferencé* a dicsőség, hogy a rythmust, t. i. a beszéd dallamos hullámozását, első sürgette hathatósan, és tudományos indokolással. Értekezései a muzsikáról (1791.) s a költészetről (1793.) a magyar szép-

tannak a nemzeti költészetre alkalmazott első önálló mozgásai, s bár azokban a rímre nézve, melyet hol el-vet, mint a barbár középkor maradványát, hol mint divat és köz kedvesség tárgyát, engedvénykép tűr, a tulzott nézetek s této-
 vázások nem hiányzanak: a hagyományos formák öntudatlan barátinak elég anyagot nyújtott az elmélkedésre; dalaiban pedig, miket azokhoz ragasztott, a rhythmus szépségeit mélyebben éreztette valamennyi elődeinél. Hogy pedig ezt annál elfogadhatóbbá tegye, a dalformákra nézve a hangsúly elvét állította fel, mely szerint megelégedett, ha az arsisra súlyos, a thesisre pedig gyenge szótagok estek, s így a szöveget a dallammal kiengesztelhette. Az ily, általa „félmetrumos“ aknak nevezett sorokat különösen a rímes költeményekben tartotta alkalmazandónak, sőt utóbb az Aglájában (1806) a rímes formáktól azokat egyenesen meg is kívánta: bár maga gyakorlatban csak a dalnál alkalmazta az énekelhetőség végett; a kisebb költői beszélyben, melyet ő első mívelt közöttünk, az alexandrínnel, víg éposában pedig, „Rikóti Mátyás“ban (1804) egyenesen a négyes versszakkal élt. Mely üdvös lökést adott volna Verseggy a költői technikának, s általa a költészetnek is, ha figyelmét, a debreceni kör előzményei nyomán, a rím elmé-

letére is fordítja, s azon szépség fogalmára emelkedik, mely a külön beszédrészekből vett ríme-ken ömlik el : a helyett, hogy a hangegyeztetést a régiéknél is szabadabb pórázra eresztette.

E két költő egyébiránt valódi költői érdemre különböző, de magasabb fokon egyik sem, áll. Teremtő erővel sem Ráday, sem Verseghy nem bírt. Mindkettő többnyire idegen anyagot dolgozott fel, Ráday mint fordító, Verseghy mint ki azzal gondolatban és formában szabadon bánva, azt magáévá tette; amannak hosszas pályája csak a műkedvelő küzdelmes kísérletei voltak, de mik, levelezés útján, melyben a haza szinte minden íróival állt, ezek közt elterjedvén, sokfélekép gerjesztve hatottak; s rajtok a tisztult ízlés csínja mindenütt érezhető volt; a termékeny Verseghy dolgozatain gyakran némi nyersség a kifejezésben, de könnyűség és biztosság mindig, tapasztalható; Ráday kevés megjelent dalain, meséin és epigrammáin kívül két nagyobb költeménybe fogott: egy eposba, mely a honfoglalást *Árpád* alatt volt tárgyalandó, s a közzétett bevezetés szerint saját alkatu, szépen és teljesen hangzó nyolcas stanzákban volt irandó; de Ráday az önválasztott nehéz nyüg alatt csakhamar elfáradt épen úgy, mint a hexameterekbe szedni kezdett *Zrínyiász* alatt: Verseghy

dalokat, verses elbeszéléseket, egy előtte sutána keveset mívelt nemet, regényeket s „Rikóti Mátyás”ban egy tizenkét énekből álló satirai epost adott amaz avatás nélküli alkalmi, „rigmusos verselők”re, melyekben az idő, s különösen a népiesek iskolája, oly szapora volt, s általok a költészet hitelvesztésére, vagy inkább lényegének félreismertetésére, s a költői érzék eltompítására a közönség nagyobb részénél azon szomorú sikerrel dolgozott, melylyel már megismerkedtünk.

Bacsányi János neve is megérdemli, hogy tisztelettel neveztessek. Mint költő nem bírt ő sem azon megragadó erővel gondolatok és érzésben, mely a kiváló tehetségeké; de a hazaszeretet s a nemzeti érdekek bátor meleg szószólót leltek benne, nyelvén és formáin nagy gond és tisztaság terjedt el, dalaikat pedig az új iskola szigorú követeléseihöz tudta alkalmazni. De Bacsányi hatása leginkább mint szépészé tűnt ki. A mit a műfordítások körül, először ugyan a M. Múzában tanított, utóbb a M. Muzeumban bővebben fejtegetett, s a Rájnissal való harcban szerencsésen védelmezett — a múltkor említettem már, s említettem, miszerint ő a kényelmes széles szabad fordítás helyett az anyag- és alakhűvet ajánlotta, mely, míg a példányíró művé-

nek mélyebb s részletesebb tanulmányozását teszi fel, másfelől a nyelv szunnyadó erői kifejtésére is biztos eszköz. A mit a Magyar Muzeumban az irodalmat illetőleg itt-ott elhintett, úgy Osszián körüli cikkjeiben, kit ő vezetett be első irodalmunkba, sok helyes nézetet s új ismereteket hozott keletbe.

A *lyra* az, melyben az újjiskola, általánosan nemesítő hatásán kívül, saját fényben lépett fel: sőt annak tulajdonképi megindítójaul tekinthető. *Szentjóni Szabó Lászlótól* egy kis kötet szerelemdallal birunk (1791), melyek a mértéket fel nem vették ugyan, de ő is, a népiesek áldott naturalismusáról lemondva, a németek nyomán indult, mint Ráday és Verseggy, dalai belső elrendezésében és szchémaiban : ehez képest azok jól vannak gondolva, csinos fordulatokban megalkotva; érzékenysége naív szeszélylyel vegyül, s ha nem mindig eléggé dallamos is, de bizonyos kecs dalain nem hiányzik. Classicitásra emelkedve azonban messze túlhaladták őt *Kazinczy Ferenc* és *Dayka Gábor*. Amaz 1787. óta a M. Múzában, a Muzeumban és Orpheusban részint antik, részint mértékelt rímelt strophákban nem sok, de conceptióban, dallamosságban és nyelvezetben annyira minden kortársai felett álló ódákat és dalokat adott, hogy azok mintegy

más világból látszottak az övébe áthangzani. Költői munkásságának súlya azonban már a következő időszakba esik. *Dayka* egészen e koré. Rövid pályája 1787 és 1796 közé esik, mely utóbbi évben, mint Ányos, Szentjóni és Kármán, huszonnyolcadik évében végezte üldözések és gyengélkedések közt emésztődött ifju életét. Elegiai dolgozásai legott felleptével magokra vonván Kazinczy figyelmét, ennek befolyása alatt az antik formák mellett a Ráday-versnemet is gyakorlatba vette, s abban adta némelyeit azon lángoló és bájjal teljes énekeinek, melyek költészetünknek soha sem avulható gyöngyszemei közé tartoznak. *Dayka* Ányossal feltünő lelki rokonságban állt. Mindkettő érzékeny és mély alanyiség, mindkettőnek sovárgó lelkét elegiai hangulat fogja el, Ányos tüzét azonban mérsékli a reflexió, beszéde nyugalmasabb és képesebb: *Dayka* mélyebben lángol, csupa szenvedély, mely sem elmélkedésre nem elég nyugalmas, sem lelki állapotjai festésében érzéki képekkel nem él: t. i. amannak szellemi szeme a külső világban, a történetben, s az őt körülvevő természetben keresi kifejezését annak, mi kedélyét mozgatja: *Dayka*é befelé van fordulva, azon örvény felé, mely ön keblében tátong; ő mindig magából költ, s azért tömöttebb, hatha-

tósabb mint előde. Némely anakreoni formában írt dalai könnyebb stílusban mozognak, s a kecses nemhez tartoznak. Nyelve választékos, verse ott is, hol a prosodia láncait lerázza, a legszebb hullámzások közt foly le. Az ily szellemek nem szaporák, *egy* érzésgóc körül kereng költészetök örökké : de új meg új változatokban mindig megragadók, mindig hódítók. Azért Daykában lyrai költészetünk, egyik leendő nagyságát vesz-tette el!

Elyrai triászt egy más váltotta fel, mely úgy tekinthető, mint a kezdődő új iskola legfelsőbb, mert legönállóbb, eredménye, s ezek teszik az átmenetelt költészetünk classica korához : Kármán, Csokonai és Himfy; ezek lesznek következő előadásaim tárgyai.

HARMINCÖTÖDIK ELŐADÁS.

Az önállók. Az irodalmi központosítás eszméje és Kármán. „Urania“. *Fanni Hagyományai.* Kármán írói jelleme. *Csokonai Vitéz Mikály.* Költői jelleme, s neveltetésének erre volt kedvezőtlen befolyása. Védelme Kölcsey irányában.

Messzeható eszme volt az, Uraim, melyet Kármán József egy emlékezetes írói estvélyen indítványozott Schedius Lajosnál 1793-ban : *Pestnek irodalmi középponttá tétele.* Hálával emlegette a bécsi magyarok, a komáromiak, a kaszaiak, debreceniek s az erdélyiek buzgó tevékenységét; de míg Pest nem ragadja meg a kormányt, úgy mond, addig a dialectusok be nem fognak egy egységes könyvnyelvbe olvadni; addig ez elszórt tartományi irányok nem termik meg azt az országos irodalmat, mely maga egyenlítheti ki a nyelvet, az ízléseket, az egyének diffe-

rentiáit; addig a vidéki igyekezetek vidékeikre maradnak szorítva. Pesten van csak egy nagyobb szép társaság: a Telekiek, Rádayak, Podmaniczkyak, Orczyak itt folytatnak magyar házakat; itt van csak e tekintélyes serege a tudósoknak, kiket az egyetem egyesít; itt egy köz könyvtár, egy a külfölddel közvetlenül összefüggő s a világot velünk közvetítő könyvkereskedés; itt fordul meg minden nemes ifju egyszer életében, midőn törvénygyakorlatra feljő; itt nagyobb száma a tisztviselőknek, ügyvédeknek, orvosoknak, kikből nagyobb számu olvasók, nyelvterjesztők, könyvirók telnek ki: itt a nagy mező, honnan társalkodás és szövetkezés útján kitisztázott nézetek áradhatnak ki az egész országra, s egy irodalmi köztársasággá olvasztathatják a sok elszigetelt erőket. Az eszme jónak találtatott elméletben, de ki legyen az egyesítő? Az indítványozó, lelkes fiatal embernek ismeretett, a fényes házak szerették mint világ fiát, de írói tehetségét nem ismerték. Nem csatlakozott senki, Schediuson és Pajoron kívül, kik az irodalomban magok is még nevetlenek, mint ő. De generális Beleznainé mélyebben nézett az érett lelkü ifjába, mint a tekintélyes férfiak, és segedelmét ígérte. Kármán bizott a maga tudományában, kitűrésében, talentomában, bizott a

jövendőben : s kihirdette negyedes irását. Elmentek az előfizettető ívek, olvasó mégis másfél száz gyült : az írók hidegen várták mi lesz belőle, s hidegen vették, mikor látták. Az egy Csonkai lelke kapott lángot, s hozta áldozatát. Kármán fel nem véve a ráncos szemöldeket, az olvasónékhöz fordúlt : övék, úgy hitte a jövő. „Gyenge leányka, indulj el immár kimért úton — így szólítá meg *Urániáját* — emlékezzél meg *mennyei származásodról : *taníts*, és igyekezz *tetszeni*! Légy tiszta és kellemetes! Légy *hasznos* társalkodónéja hazánk szerelmes leányinak, a kik közzé most bocsátunk.“ Ezekhez képest adott szépirodalmi dolgokat, de ismereteket is, a szépművészetek-, a nép- és természetrajz s a történetből : sőt hasznos házi jegyzeteket is. Nem ide, hanem Kármán életrajzába tartozik megemlékezni gyászos végéről, mely a harmadik kötet kijötte után már megszakasztotta azon vállalatot, melynél tisztább eszmélettel nem indult meg egy is, de mely épen rövid életénél s még szűk körénél fogva, hatni csak kezdett. A Kármán központosító eszméinek elment a hírok, s a vidéki irodalom ignorálta őt míg élt, ignorálta miután elhalt : csak a méltányosabb utókor karolta fel emlékezetét, s miután irásai egy évtized előtt újra világot láttak, el van ismerve

tiszta látása, ritka képessége, írói érdeme. Senki sem látta be tisztábban csinosodásunk akadályait, senki sem fogta fel helyesebben a nemzet szükségét, s nem mondta bátrabban szemébe a kornak, félszégeit. Mit és mennyit tehetett volna ő, ha a szerencsés kezdemény sikerét kivívhatja! Költőnek ő mint moralista lépett fel, valamint elmékedéseit viszont költői emelkedés jelzi. Fiatalsága dacára világ- és emberismeret lepnek meg nála oly időben, midőn költészetünk mindennel, csak tárgyilagossággal még nem bírt. „Fejvesztesége“ töredék maradt, de így is fényes tanubizonysága azon erőnek, melyet mint kor- és jellemfestő volt kifejtendő, s melynél fogva csalhatlanul arra volt meghivatva, hogy már negyven évvel Jósika előtt eredeti s egészen nemzeti regény tónusát hallasson.

Még egy rejtélyes eredetű, csodálatos művet vettünk az ő kezeiből, melyből nem tudjuk mennyi belőle övé, mennyi azon széplelkű szerencsétlen nőé, ki Kármán iránti szerelmének áldozatja lett. *Fanni Hagyományait* értem. Lélektani regény ez, melyben a történet fonala főleg arra szolgál, hogy reá egy mélyen lángoló kedély küzdelmeit, szenvedéseit s azon lassu lelki halál folyamatját festő vallomások sora fel-füzzessék, mely alatt gyenge alkotása végre össze-

roskad. Belátunk a kebelbe, hol ez érzések ébrednek, nőnek, küzdenek; látjuk minden gerjesztő, tápláló, csüggesztő mozzanat munkáját s következményeit a legapróbb szálakig, a szívkelő és sebesen elhatalmazó betegségét, s e mély kebelélet kölcsönviszonyait az őt körülvevő világgal. Ez a mélység, a belső valóságnak e megragadó ereje egyetlenné teszik e művet irodalmunkban. Vagy Werther alkottatta volna Kármánnal ezt a Fannit, mint Foscolóval az Ortis Utolsó Leveleit? Lehet. De annyi bizonyos, hogy Fanni létezett, hogy Kármánt szerette, érte szenvedett, miatta meghalt, hogy naplózott és levelezett; valamint másfelől az, hogy a mesterség, mely a szerkezeten felismerszik, a szakadozott részletek egybe illesztése s egy teljes arányos egésznek kikerekítése, a nyelvvel együtt, Kármáné.

Kármán József, a mily elszigetelten a kor iróitól dolgozott — mert visszautasított, vagy inkább fel nem karoltatott,—épen oly különös és saját állását és irányát vesszük észre hasonlítva őt az akkor létezett írói csoportozatokhoz. Hazulról már a bölcsészet és művészet embere, s ez irányokban kiművelve, az igaz és szép tette alkotásai célját, de amaz is mindig a szépek alakjában, mert ő a nemzetre a nők, a leendő

nemzedékek szülőanyjai által akart hatni. El-
lensége a pusztá szívjátéknak s az üres költé-
szetnek, mely neki „pepecselés“ volt, tartalmat
sürgetett, de annyi jogát ismerve el a szívnek
mint az észnek, s ugyan ezért a kettőnek ará-
nyos kimíveltetését követelve. Nem indulva ki
egy vagy más iskola előszereteteiből, oly ma-
gyar irodalmat kívánt, mely a magyar nemzet
szellemi szükségeiről is szellemi készségéhez
mért önálló munkássággal tegyen. A nyelvben
megtámadta az ujítókat, tudnivaló a hivatlanokat
— s nem tagadhatjuk, hogy az ujítás mestersége
akkor törvény és ízlés nélkül, egy homályos ösz-
tön sugallásai szerint üzetett, — különben ő
maga is ujított, de nem a nyelv fordulataiban,
melyek körül inkább tiszta nemzeties kifejezésre
törekedett, miben őt finom ízlése mindenkor biz-
tosan vezette. Verset alig néhány sort írt, ereje
a prózában volt, s ez nem csak eredeti s valóban
magyar, hanem hathatós, teljes és zengzetes is.
Az ő nyelvműzása arányos vonású, egészséges,
szellemes mezei lyányka volt : a Kazinczyén a
kecs mellett némi városi halaványság volt ész-
revehető. Ha Kármán életben marad, e két kü-
lönböző természet maholnap kétségkívül össze-
koccan, s két ellenkező felekezetet alkot: de iro-
dalmunk nyert volna ez ellentétek hathatós mű-

ködése által : a tartalom és forma arányosabb mértékben fejlődik s hatja vala át egymást ; s a két szépség, a természeté s a művészeté, a nemzeti s az idegen, a versenyző küzdelem folytán korábban lelik vala meg a kiegyenlítés középpontját. Így állnak vala a kilátások , midőn Kármán váratlanul elhalt, s Kazinczy évekre tétlenné lőn a sors csapásai által. Üresség támadt, irodalmi interregnum — de a gondviselés ennek is megadta hőseit : s ezek elseje íme *Csokonai Vitéz Mihály* volt.

Csokonai gazdag értelmi és költői erőkkal s nemes szívbélyeggel kiállított természet volt. Minden, mit a tudomány becses és tanulságost, a művészet szépet és mívelőt, az erkölcsi világ nagyot és nemest mutatott, azt ő heves szeretettel fogta fel, kitűnő tanulmányozással igyekezett magáévá tenni, s visszhangzott azon túlnyomólag didaktikai irányában, mely különösen költői munkássága korábbi gyümölcseit jegyezte. Ezek mellett, de utóbb valamivel, kezd csak egyéni érzéseket dallani, úgy hogy nála a lyra nem megelőzte, hanem követte a didaxist: fordított renddel, ha a szokott, s kétségkívül természetesebb fejlődési utat — , természetesen mégis, ha neveltetését, gerjesztő körülményeit s korai hajlamát a gondolkodásra és tudományra

tekintjük. Neveltetése t.i. szorosan iskolás volt; korán bevezetve Kovács József, az ifj. Racine s az Aeneis fordítójától a verselés mesterségébe, általa, mint azt az iskolai divat magával hozta, költői leírások készítésére buzdíttatott, mely ál irányt utóbb, miután gondos széptani studiumokat tett, felismervén, azokat kiinduló pontokul használta fel erkölcsi és életbölcseési igazságok előterjesztésére, hogy így a természet holt képeit szellemi jelentéssel és léttel ruházza fel, mi immár oly belátást tanusított a költészet lényegébe, melylyel tanítói nem bírtak. Fiatalabb még, mint hogy az életet ismerné, a hittudománytanulók tógáját vevén fel, a szűk házi kört a még szűkebb collegiumi váltotta fel; e klastromi élet könyvek közzé temette, s elzárta egyszersmind azon befolyásoktól, melyek alatt a szív felébred, a képzelem a szemtől szembe megismert élet által sokfélekép gerjesztetik. Így fejlődött nála a reflexió az érzés előtt, s esze ismerte idegen tapasztalásból az emberiség állapotait, mielőtt szíve azon lángba borúlt volna, mely a kevesbbé költői lélekben is olyasmit gyújt, mi ha nem költészet is mindig, azzal mégis nagyon rokon. Azonban a természet, ha később is, megkívánja a maga jogait; eleinte eszményt alkot magának, melyet imád s megé-

nekel, míg a valóságban fölleli ennek hasonképét, vagy ha ilyet nem lel is, képzelméből pótolja mi abban hiányzik, s eszménye minden bájaival ruházza fel, hogy költészetének élő tárgyat szerezzen. Csokonai első szerelmét, úgy látszik, az a leány bírta, kit verseiben Rozáliának nevezett, és csakhamar elholt, mielőtt közte s a félénk ifju közt viszony szövődött; Lillát hévvel szerette, de midőn szülői azt férhez adták, resignációval vette az esetet, mit versei és levelei egyaránt mutatnak, s mit azért említék, mert Kölcsey convulsiókról beszél, melyeken Csokonai keresztül nem ment, s melyek, hogy verseiben nem találták a zabolátlan indulat oly kifejezését, mint Bürgernél, mivel Kölcsey a magyar költőt, ennek hátrányára, állítja össze, érzését tanultnak mondja, s hathatóság nélkülinek. Csokonai, mint mondtam, szeretett, de részint félénksége — meg nem szokván a női társaságot, — nem engedé egy komolyabb következésü viszony fejlődését; részint lelkének felsőbb tárgyaktóli elfoglaltatása nem hagyá érzéseit a szerelem által absorbeáltatni. Nem tanult érzés az, hanem mély, hathatós, s őt az életen végig kísérő, mely szívét az emberiség legszen-
tebb érdekei : az erkölcsi tökéletesedés, felvilágosodás és szabadságért, a haza, nemzetiség s

az irodalom dicsőségeért dobogtatta. Ifjusága azon időbe esett, midőn a francia republica a magyar királynak háborút izent, midőn a szabadság nevét szabadosság és gyilkolás bitorolta: az ő erkölcsi és hazafiúi érzése fellázadt e nemzet ellen, s egyik akkori költőnknel sem lelte e köz érzés azt a hű kifejezést, melyet nála; ehhez képest harcra buzdító, mint győzedelmi énekei teli vannak tűzzel, erővel, hathatós gondolatok és képekkel. Ezek az érdekek uralkodnak Csokonai kedélyén túlsúlylyal a szerelem felett; ide száll költészetének súlypontja is, s nem szerelme dalaira; s ezért nem illik őt Bürgerrel s Himfyvel vetni össze, mint Kölcsey tett. Ő ódaköltő volt, bár ódai emelkedése és gondolattelje nem az óda külső alakjában lelte szerencsésebb kifejezését. Egy más oldala Csokonai tehetségeinek a *furcsa* volt, s nem tagadhatni, hogy ezzel nagy mértékben bírt. *Dorottya* című furcsa eposa nem csak compositióra, hanem a komikum, s még inkább a gúny kimeríthetlen erére nézve óriásilag magaslik kortársai, u. m. Gvadányi, Verseghy, Fazekas felett. Ugyan így vígjátékaiban. Mégis Dorottya, tárgya választásánál, s még inkább az alsó-komikum azon kinövéseinél fogva, mikért a munka jó társaságban fel nem olvasható, egyetemiségre számot nem tarthat. S ennek ko-

rántsem kiválólag nemtelen hajlamok, hanem azon körök, melyekben Csokonai felnőtt s forgott többnyire, voltak okai. Debrecen és Patak, s főleg a collegiumok erkölcsai, sokkal később is még nagy mértékét mutatták a nyerseségnek, hogy ne mondjuk vadságnak; azontul is jártában keltében, úgy csurgói tanársága idején, mindig falun, mindig férfi társaságban forgozódván, mely nálunk most is még oly szívesen átcsap a scurrilitások terére, s akkor még a női jelenlétet sem tisztelte: nem csoda, ha erkölcsai azon csínra, elméssége azon finomságra, tréfái azon mocsoktalan tisztaságra nem vergődhettek fel, melyet csak a jó társaság adhat meg. E tekintetek, igaz, nem mentik meg Csokonai komikai műveit, miket genialitásoknál fogva inkább az irodalomnak mint a szépnek barátja fog olvasni: de kimentik a szerzőt, s mutatják, mely nehéz a nemesb természeteknek is környületek folytonos behatása alól magokat elvonni. Nem lehet tehát méltatlanabb párhuzam a Kölcseyénél, ki Csokonai Dorottyájának Pópot, Boileaut, Wielandot állítja ellenébe. Hát Csokonai volt-e oka, hogy Debrecen nem Páris, Patak nem Weimar, Csurgó nem Windsor? Ha mi igazságosabbak tudnánk lenni minnen embereink iránt, el kellene ismernünk, hogy Boileau és Pope bi-

zonyosan nem emelkedtek volna Debrecenben csak oda is, hová a Dorottya szerzője : de hogy ez, egy XIV. Lajos udvarában, nem kevesebb ízléssel és finomsággal, s hihetőleg több lángelmével alkotta volna meg Lutrinjét, mint Boileau.

De hiszem itt nem annyira Csokonai védelme lehet feladásom, mint költői jellemzése. Azonban önök olvasni fogják Kölcsy munkái közt a Csokonai bírálatát, s ily széptani tekintély irányában szükséges volt, bár csak érintőleg, figyelemztetnem, mely ovakodva kelljen külön nemzetek és korok jelenetei közt a párhuzamot megvonni. A többiben, ha e vita tárgya önök figyelmét megkapná egykor, azok is megtekintendők lesznek, mikét a Csokonai egy-kötetes kiadása előtt álló életrajzban mondtam.

S épen azon szakadatlan küzdés, mely Csokonai egész élte folyását, nem csak a szegénység, hanem az irodalmi nehézségek irányában is jelzi, mutatja nemesb természetét. Debrecenben születve, Kovács József által oktatta, a népiesek atmoszférájában leledzve, a leoninista Gyöngyössi, Horváth Ádám, Dugonics tiszteletében nevelve, épen ezen határozó körülmények ellen tusakodott ő folyvást, valami szebb, nemesebb, mint eszmény után törve — mikép ezt élete és papirosainak tanulmányozása tanúsítja. De épen az őt körül-

vevő elemeknek s annak, a mi után törekedett, soha ki nem engesztelhetett ellentétele okozta azon egyenetlenséget, mely mai nap, a kitisztult ízlés korában, a biztos érzéket oly kellemetlenül érinti. Ez oka, hogy a fenséges, a nemes, melyre határozott tehetsége volt, annyiszor megsemmisíttetik egy-egy mellé érkező közönséges képzet, vagy idegen, vagy közönséges kifejezés által; és hogy bár, elszakasztva mesterei pórázát, a nyelvvel, annak minden forrásait szabadon használva, bánt, még is új színt, azt a nemesebb tónust meg nem adhatta műveinek, melyet Báróczy és Kazinczy egészen más körületekben öntöttek el műveiken.

A fejletlen ízlés e következményitől eltekintve, Csokonai, Himfy megjelenéseig, korának első költője volt, akár alkotó, akárszerkesztő erejét tekintsük, akár ragyogó képzelmet, gondolatgazdagságát, s azon változatosságot, mely nála a fenségestől az érzékenyig, a hűmortól az alsó furcsáig nyilatkozik; és csak gazdag lelkek tulajdona; valamint azt, melyet a formákban fejtett ki, levén neki lyrai, és elbeszélő, és drámai dolgozatai, melyek mindenikében a hangot mestereileg eltalálta; hogy a technikáról ne is szóljak, melynek ő minden alakjaiban ura volt; akár végre e képes, szemléletes, valóban költői előa-

dást, ragyogó dictióját s azon erőt, melylyel a nyelvet hatalmában tartja: oly szabad, könnyű, bő és hathatós az.

Csokonai harmincegy éves korában halt meg, hagyva maga után annyi — legnagyobb részt halála után megjelent — dolgozatokat, hogy egyszersmind legtermékenyebb költőink közé számítandó. Kazinczy írta róla, hogy sokat szeretett írni; Kölcsey azt, hogy e sokból sem látszik még egészen, mely pontig fogott volna törekedhetni vele született erejénél fogva. Az elsőre meg kell mondanom, hogy ő nem azért dolgozott sokat, mert a sokat-írásban keresett dicsőséget, hanem mert gazdag, természetétől productióra hajló szellem volt, s mert az irodalom, bálványa lévén, minden idejét arra fordította. De nem volt gondatlan sem azok kidolgozásában. Sokszor vette ő darabjait simítás, sőt átdolgozás alá, míg végre kibocsátotta kezéből, mikép én arról gonddal áttanult nagy sokaságu papirosaiból meggyőződtem. Mennyire mehetett volna még? e kérdés hiúnak látszhatik; de bár én Csokonait szeretem, sőt csodálom: úgy hiszem, hogy a költészet különféle formáiban még igen sok jót várhatánk — még a komoly eposban is, ha tervelt Árpádja megkészül, — de hogy magasabbra hágandó többé alig volt. Előz-

ményei t. i., melyeket, mint Csokonai méltatása mellőzhetlen alkotó elemeit ismételve érintettem, ugyan azok maradtak, s ő többé mássá magát nem teheté, s annál inkább nem, mert ily fiatal-sága mellett is, annyi hányattatások, képzelt és valódi szenvedések s tett tapasztalások után, ha nem misanthrop is, de elvonulóbb lett mint valaha. A tudomány, mely szellemi élte folyásában mindinkább előtérbe lépett, megtermékenyítendő volt ugyan a költőét is; de ha ő a baráti középet meg nem leli az igaz és szép között, idegen elem gyanánt betolakodva könnyen el is fojthatá ezt. Végzetként látjuk tehát e kitünő szellemet születése átkától üldöztetve egész a sírig, nem engedve hogy azt a magasságot, melyre képesítve volt, valaha elérhesse. S ha azért Csokonai részben elavult, s fog még inkább : mégis mint az országos és nemzeti élet bizonyos irányjaiban kora, s különösen felekezete nagy adományu képviselője, örökké méltó lesz hogy tanuljuk, s tanulása nem hagyandja jutalom nélkül kedvelőit.

HARMINCHATODIK ELŐADÁS.

Kisfaludy Sándor. Életének és költészetének egy-sége. „Himfy Szerelmei.” Kisfaludy és Petrarca. A költői nyelv nála emelkedik először felsőbb nemzeties szépségre. Regéi a magyar előidőből.

Kisfaludy Sándorhoz értünk. Igen jelentesen azon évben születve (1772.), melyben Bessenyei György egy új kor zászlóit tűzte ki, huszonkilenc évvel utóbb lépett fel, hogy ez új kort munkái legnemesbikével, *Himfy Szerelmeivel*, bétetőzze. Ezzel kell legelőbb is megismerkednünk, mint a költő legbelsőbb lényege kifejezésével : ez nyújt kulcsot másnemű, különösen elbeszélő, dolgozásai helyes méltánylásához is. Himfy azon helyzetek lyrai képeinek hosszú sora, melyekbe a költő, szerelme által jutott. A helyzetek ez összefüggő egymásutánja, a festett lelki állapotoknak azokkal párhuzamos fejlődése, hullámozása, Himfy Szerelmeit valódi egy-

séggé és egészszé teszi, a mi által nem azt akarom mondani, hogy a huszonnyolcének és négy-száz dal közül igen sok, más helyzetet is ne engedett volna az egészhez képest, miután igen sok azon egy kedélyhangulatban támadott, s egymás közt semmi bizonyos sort nem követel, mi különösen a „Boldog Szerelem“ dalairól mondható. Az egésznek meséje így volna adható. Himfy megpillantja Lízát, és szereti. Nem nyer-vén viszonyszerelmet, futja látását, sőt hazáját is, s a távolban, a harcok viharában keres belső békét; vagy éltenek, s ezzel kínainak is, véget. Mindkettőt hiába. S az imádott tudja szenvedéseit, de folyton érzéketlen marad; változnak az évrészek, gyötrelmei maradnak. Az öngyilkolás gondolata kerülgeti: de épen őáltala csügg az életen is, sőt koronként egy homályos sejtelem reményt kápráztat elibe, s ilyenkor emlékezteken legelteti érzéseit. A háborúnak vége, nem az övének, mely keblében folyt. Eltökéli magát látni szeretettjét: haza jó, látja: ez szebb mint valaha: gyötrelme megújul. Azon kínos gondolatot, hogy vágytárs által szoríttatik ki, alaptalannak találja ugyan, sőt szerelmi gerjede-zések jeleit olvas lényében, reményleni kezd már, midőn, a mitől leginkább tartott, mégis bebizonyodik: Líza — mást szeret. Lelke lassu halálnak ered.

Itt végződik az első rész : a Kesergő Szerelem. A másodikban a boldogított szerető diadalmas örömben zengeti lantját. Választottja mindig szerette : rágalmak okozák visszavonulását. Hymen szentesíti a frígyet, s Himfy immár a legboldogabb életet éli, melyet szabadon született férfiú, házilag boldogítva, csendes mezei jószágán leélhet. Ez körülbelül azon fonal, melyre az egyes énekek ésdalok gyöngyök gyanánt fel-fűzvék ; s így képez a dalgyűjtemény valójában egy egészet; mit hogy a költő célba is vett, több egyes dal bizonyítja, mik bevezető s befejező darabokul hozzá költettek, hogy annak a kellő kikerekítést megadják. A két rész becsét egymás iránt mérlegelve, az elsőség kétségkívül a Kesergő Szerelmet illeti. Több változatosság a helyzetekben, több belső összefüggés, s a részletek nagyobb szükségessége mellett az egészhez, e ragyogó képzelem s magával ragadó szenvedély teszi az elsőnek előuralkodó elemeit; a másodiknak fő forrása a szemlélődés, s nyelve nem oly virágos. Nem tagadhatni ugyan, hogy több teremő erő kíváztatik hozzá a birtokolt szerencsét, melyet oly hamar megszok az emberi kebel, annyi változatban, s oly lelkesen és hathatósan énekelni meg, mint az óhajtott s el nem érhető után sovárgva epedni ; de a „Bol-

dog Szerelem“ igen sok dala nem is a birt boldogságot énekli meg, hanem oly elmélkedésekkel foglalkodik az élet körül, melyeket philosophiai szellem majd minden helyzetekben tehet; azonkívül itt gyakoriak az ismétlések, azon bájos változatosság nélkül, mely az első részben folyton fenn bírja tartani az érdeket.

Mi Kisfaludy canzonéit és sonettóit — mi-kép énekeit és dalait, belső formájok után, vonatkozva Petrarcará, nevezhetni — egyenként tekintve is illeti, azoknak sok darabjai a legszebbhez tartoznak, mit lyrai költészetünk előállított. Részei egy nagyobb egésznek, legtöbb mégis magára egy kisdéd kerek egésznek képez; van azonban, mely csak szomszédjával ad egészet. A dalokat bizonyos igyekvés bélyegzi, az olvasó figyelmét mindig egy pont felé fordítani, míg az a végső quadrainben, vagy épen a vég sorban, többnyire egy sebes, nem ritkán antithetikus, fordulat által, kisebb nagyobb mértékben kielégítettik. Minden előzmény az élpont végett látszik lenni: s hol a fordulat nem oly éles, vagy hol nincs is, az összes hatás mindamelllett a dal végén öszpontosúl úgy, hogy a különben is mindig valamely egységes érzésképet vagy egyszerű gondolatot tárgyazó e dalokat Kazinczy Ferenczel jellemzőleg szerelem epi-

grammjainak nevezhetjük. S e belső alkotáshoz a Kisfaludy által talált versalak derekasan hozzá simul. Az első két quadrain t. i., melyben egy-egy nyolc s egy hét tagu sor váltakozik, s az egyenlő-hosszúk egyszersmind rímlenek is, az expositiót tartalmazza; az utolsó pedig, egy nyolc, s egy héttagu, szinte rímlő, verspárból álló, az élpontot hozza; mely néha sok szerencsével az utolsó sorra van halasztva. Különben a sorok trochaeusos esést éreztetnek. Bizonyos széparányt, s ha a gondolat a formával párhuzamosan tejlődik, belső öszhangot, s némi sajtáságos kikerekedettséget e szchématól megtagadni nem lehet, de csak a maga helyén: midőn Kisfaludy maga azt utóbb hosszabb elbeszélő művekben használta, módorrá szállította le, kivévén azt sajátáságából, mely szerint az mindig valamely egységes, egyszerű, s énekelhető érzés- vagy gondolatvillanatot fejez ki, mely egy elő- s egy utórészből áll. A beszély nyugalmasb folyama hosszabb, nem ily pattanó alakot kíván.

A Kisfaludy lyrájának lényege az érzés azon lobogó lángja, mely emésztve s gyűjtva egész valóját eltölti; élénk képzelem, mely a természettel való rokonságban él, azt bekalandozza, hogy minden jeleneteit saját szívélete körébe vonja, s itt jelentéssel ruházza fel: innen e gaz-

dagság képek és hasonlatokban, e ragyogó színvegyület, festéseiben, e képes, átvitt, érzéki, egész valójában költői nyelv. Sajátja az ellentétek iránti hajlam, mik által a keblet folytonos mozgalomban tartja, s olvadó érzés és szenvedély váltogatja egymást. A második részben kevesbbé tevékeny a képzelem; e boldog élet, a meglegedés egyenlő édessége inkább a szemlélődést költi fel: de gyakran e derült életphilosophia is a gyönyör, a kék dacáig csapongva, magával ragad. A szenvedély és képzelem ez előuralkodó hatalmától van a melléknevek e bőrsége, e kiáltó összeköttetések, e sajátlan s képes beszéd. Nyelve új s szokatlan szók, összetételek, inversiók által az újság ingerével is hatott, s e könnyű gazdag árja gondolatok- és képeknek hasonló könnyűséggel folyó nyelvben találta hű kifejezését. A nyelvtani hibátlanság, valamint helyenként a választékosság hiányát is, s a prózai elemek közbevegyülését az ízlés zsenge kora menti ki. S Himfy mégis, Kazinczy műveit sem véve ki, az ízlés dolgában is korának legnemesebb nyilatkozása volt.

Mondhatni: természet és sors baráti frigyben egyesültek, hogy Kisfaludy Sándort, művei jellemére s formáira, felülemeljék kora minden kitűnő költőin. Amaz a legnemesebb adomá-

nyokkal állítván őt ki, s azon képességgel mindenek, mit szive s lelke érzett és gondolt, hangot adni tudni; ez a csinos társaság, sőt a legválogatottabb, s legfelsőbb körökbe, valamint a világesemények színpada kellő közepére vezetvén őt, s egyszersmind oly lényt mutatván fel neki, mely a legszebb burokba a legszebb lelket rejtette. E ritka szerencsés találkozás eredményezte azon, érzésben és kifejezésben oly nemes költészetet, mely ama romlott, anyagiságba és hitlenségbe süllyedt század felett olajágas galambként lebegett. Keble romlatlanságát azon regényesen szép s minden salaktól tiszta viszony tanúsította, mely őt Lízához kötötte. A sybarisi főváros ifja megpillantja a szüzet, s az érzés, mely őt elfogja, ama szent szemérmű, félénk szerelem volt, mely tárgya bűbajos körén még csak gondolatban sem mer átlépni; azon eszményképet, melyet ő tiszta álmadozásaiban alkotott magának, feltalálja benne, vagy azonítja vele, de a tisztelő szívében elérhetlennek gondolt előtt ajka vallomásra nem bátorodik; egy nyájas pillantás a jövőndő fátyla mögött tündérkerttel biztatja, melynek uralkodónéja Líza; míg halálos ítélet gyanánt hat reá egy hidegnek látszó, tán csak egykedű, vagy illem, tanuk jelenléte által parancsolt, vagy éppen részvétét

elrejtteni igyekvő, vagy, igenis, neheztelő, tán féltő pillantás — mert ő távozik, s vagy szívét a világban, vagy életét a harcban veszélyezteti. Megy tehát, s az élvezetek- és veszélyekkel változatos élet közepett csak Líza kegyetlen s egyszersmind vonzó alakja lebeg előtte. Őt látja a természetben, az embervilágban; minden szép, jó, nemesben reá eszmél, Líza főnlebeg, bájsugarakkal öntve el a világot: ő pedig kéjeligve szíja a mellőztetés kínjait belőlök. E mindene-
ket átszellemítő szenvedély, rohanó árával, e mindent költészete körébe vonó alkotó képzelem, gazdagságával, elragad s megbájol, eszményi tisztaságával pedig, mely szerint a lelki kecsket mindenek fölibe állítja, nevel és nemesít. A Kesergő Szerelemnek szükséges kiegészítője a Boldog Szerelem: a félreértések kiderülnek, a csalatkozás szétfoszlik, az egykor oly elborúlt kedély felderül, s mikép azelőtt csak bút szítt az őt körülvevő világból, úgy most az eszményi világ valósággá valódisulván, a legtisztább, legtermészetszerűbb életphilosophia váltja azt fel: igazság szolgáltat ki a hűségnek, szenvedéseieért. Innen e fonnyasztó, de indokoltaságával egyszersmind fentartó, s jutalmaztatása után diadalmi örömet zengedező szerelem poézise, mely nem csak egy szép test her-

vadékony bájait, hanem a szép burookban nyilatkozó s magát kifejező szép lelket dicsőíti, véghetetlen nemesítő erővel bír a fiatal szívre. **Azért szerencsét kívánhatunk azon ifjúnak, ki általa el bír ragadtatni: az meg van óva az elaljasodástól, az érzékiség kábító és kimerítő maszlagától. Ez a könyvnek költői, s egyszersmind morális jelentése.**

Ezek után kevés szóval igazíthatjuk el azon, egykor érdeklél forgatott, kérdést: mint viszonylik Himfy Petrarcaéhoz. Némelyek a magyar költőt az olasznak követőjévé tették, mások magyar Petrarcává. Sem ezek-, sem amazoknak nincs igazságok. Himfy is saját kebeléből merített, mint amaz: s ha dalai csakugyan a Petrarca sonettói dispositiójára emlékeztetnek, ezáltal ő nem lesz inkább utánzó, mint minden sonettíró. De egészen független sem maradhatott tőle, mert kinek kebelére hasson mélyebben az elsőnek géniusa mint azéra, ki vele oly közel lélekrokonságban áll; s hogyan ne lepje meg ezt amannak egy-egy fordulata, eszméje, képe, anélkül hogy maga is észre vegye? Így folytatta, így vette fel magába öntudatlanul—sőt tudva—a kétség kívül gazdag s teremtmény lelkű Petrarca maga is a provençalok költészetét; így Horác a görögökét stb. De van egy különbség a magyar és

olasz közt : ez nem egyedül költő, hanem korának legmélyebb tudósa, leglelkesebb bölcsésze volt; s ha költészete mélyebb, tartalmasabb, változatosb, hathatósabb, azt — bátran ki merem mondani — nem nagyobb költői lángelméjének, hanem philosophiájának s tudományának köszönte. Ellenben Petrarca egy, szépségében már tetőzött, költészetet talált : Himfy csak kísérleteket, csak mintegy szétszórt töredékes elemeket, s a magyar lyrai költészet az ő idejében még csak bizonyos külső formát sem képzett ki magának. Ez pedig sok, igen sok ; azért mondja ő maga Himfy második kiadása előszavában : „Ha Petrarcha és mások előtttem nem énekeltek volna is, én Himfyt még is írhattam volna, és így talán még nagyobb eredetiséggel; mert a mi az emberben vagyon, az jöhet is az emberből : de ha Gyöngyösi, Zrínyi, Orczy, Faludi . . . előtttem magyarul nem írnak vala, hát ha három Petrarcha laknék is kebelemben, Himfy még sem születethetett volna.“

E hely több tekintetben figyelemre méltó. Helyes önismerettel s ezen alapvő önérzettel utasítja vissza Kisfaludy azok ítéletét, kik nem várva ily jeles tüneményt magyar elmétől, vagy kik az eredetiséget formákban, egyes gondolatok és kifejezésekben keresik, nem a szellem sa-

játságos öszletében, őt, a nélkül hogy Petrarcat ismerék, Petrarca utánzójának alajtották; de érezve egyszersmind, mennyivel tartozik minden író, pályatörőinek, az őszinteség és kegyelet szép tettét viszi véghez, midőn megadja elődei-nek azt, mi őket illeti. Tehát voltak elődei : de vessék önök most össze ez egész egykoru iro-dalmát Himfynek Himfyvel s ennek nyelvezeté-vel : s egy óriásnak lépését látandnak, melyet az, előzői vállairól, nem gyanított magasságra tett. Ez a bőség és gazdagság a kifejezésben, e természetes folyam és könnyűség, mely távol van minden mesterkéeltségtől, keresettől, és erőltetéstől; ez az új szín, mely még is újságával meg nem akaszt, hanem ingerel és gyönyörköd-tet: ezek nem kevésbbé alkotó, teremő, eredeti szellem bélyegei, mint a tartalom maga. A mi szép, a mi ízléses mellette és előtte előállítatott, az a határok közé szorított talentom *munkája*, a tisztult tanult ízlés gonddal előhozott gyümöl-cse : Kisfaludy, szellemének kimeríthetlen gaz-dagságában, önmaga teremt nyelvet és formát magának, s vele a lángelme autokrátiájával ját-szik. S ez mindig bélyege az eredetiségnek. Ő nem volt tudós nyelvész, sőt még grammatikus sem : még is nagyobb lökést adott a költői nyelv-nek önmaga, minden társainál. De azért ezek

érdemét, melyet helyenként háladatosán kiemeltem, legkisebbé sem rövidítem meg. Sokat felvett ő azoktól, s egy is, más is, egy és más irányban, jellem és formában fentartja mellette külön becsét; ő egyszínű, mért nem annyira műköltő, hanem, miként Petrarca, olasz költeményeiben, a természet fia: de éppen a természetnek e költése nála új, nemesített formát veszzen fel; s távol minden idegen zamattól — mit nem kárhoztatunk, ha szerencsével elsajátíttatik, mert a költészet és nyelv több oldalú kifejtésére szolgál — a népiest nemzetivé emeli fel. A mi amott még törekvés volt, nála, mint eredmény, mint tény lép fel. S ez értelemben iktatta ő be kora költői épületébe a zárkövet, így emelte tetőzésre azon külön ágazó igyekvéseket, s bizonyos, határozott, *nemzeti* typust adva a költői nyelvnek tette lehetővé azon aranykört, melynek ő ragyogó hajnala volt.

„Himfy“ mutatja, hogy Kisfaludy per eminentiam, sőt kizárólag lyrai természet volt; s mert ő csak keble önkénytelen ösztönét követte, s nem emelkedett fel művészi öntudatos productióra, a lyrai elem *regéiben* is annyira uralkodik, miszerint a mese csak arra látszik szolgálni, hogy saját szerelme fájó és boldogító emlékezeit különféle helyzetekben felléptetett különféle

egyéneiben újra meg újra élvezve, reproducálja. Azért ezek becse nem a feltalálásban, mely igen gyakran kölcsönzött is, hanem az érzület és érzemények festésében van, melyek mindig az ő érzületei, az ő érzeményei. Egy új elem járul még csak ezekben hozzá : a hazafiság, és pedig neveltetése, osztálya és kora nézetei szerint nyilatkozó hazafisága, melynek hangjai mára „Boldog Szerelem“ folytában is érintik keblünket. Regéiben a magyar nemesség tagja szól, mely maga volt korában a nemzet, s a nemzetiség képviselője : a nép csak staffage gyanánt tűnik még itt-ott fel; amannak köréből választvák minden fő személyei, az események, az összes színezet : és akkor csak ez volt természetes is. Emlékezzünk csak az 1790-diki ellenzék jellemére. Az új kor eszméi csak 1805-től fogva kezdtek észrevehetőek lenni. Kisfaludy ekkor már befejezte nagyobb részt azon műveit, melyek őt halhatatlanná teszik.

Utóbb is folytatta ő még költői tevékenységét : ez esthajnala volt azon napnak, mely a tárgyalás alatti időben deelt. Nem előzőm azt meg itt; visszatérendő még reá, hol őt, a mindig s egyéb formákban is magához hasonlót, egy körülte feltűnt új világban másnak fogjuk találni mégis, mert viszonya ez új világhoz más lett.

Becse szállani kezdett, de csak ez újkor szempontjából : a mi őt valóban dicsőítette, azt a historia köteles felsőbb szempontjából dicsőíteni akkor is, midőn az őt túlszárnyaló eszmék és formák, divatjából kiejtették.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HARMINCHETEDIK ELŐADÁS.

Visszapillantás a különféle irodalmi felekezetekre.
 — *A prózai regény.* Mészáros Ignác és Kártigámja. — *A dráma.* A *színészet* föléledése. Ennek közvetlen előzményei : Fejér György s a pozsonyi papnövelde. Az *első pesti színésztársaság.* Országos részvét. Az *erdélyiek.* Színköltészet. — Széptani mozgalmak. — Befejezés.

Uraim,

Elvégezvén azon különféle irányok részletes tárgyalását, melyek által egyes adományzott és lelkesedett férfiak a magyar költészetet újjá szülni akarták, valamint azon hathatós szellemeket is, melyek mind ezen irányokat magokban egyesítve, vagy azoknak bizonyos önállóságra vergődött eredményeiül tekintve, egy új kor jelei gyanánt tűntek fel: még egy általános tekintetet kell ez iskolákra vetnem, s az időszaknak ekép összezetett képét még néhány mellékreszeivel kiegészítenem.

A *francia iskola* a költészetbe nem költészetet, hanem épen ennek megölő betűjét, a philosophiai reflexiót hozta be. Ennek a *tanköltemény*, e síkos, veszedelmes tér a közép erővel bíró talentomokra nézve, nyitotta meg tág mesgyéit, s minthogy ez mégis bizonyos fokra emelkedett feltalálás nélkül be nem ültethető, mellette az *epistola* ajánlkozott a lyrai productiókra nem fokozott alanyiség érzései és elmélkedéseinek kényelmesb, s mert kisebb, tehát egyszersmind könnyebb, formájával. Azért ez nem csak szerencsésben, de sűrűbben is műveltetett, s míg amaz legjobb esetben a tisztán philosophiai elmélkedésnek, de gyakrabban az ismeretnek szolgált rakhelyeül, mely téren a költészetet egészen megsemmisítette; ez az érzeménynyel egyesült, melylyel több valóban költői kedélyű művelői csakugyan bírtak! A drámában is tett az kísérleteket, de csak az egy Bessenyei György által, ki valamint szerzője volt ez iskolának, úgy legtöbb feltaláló és szerkesztő erővel is bírt; azonban ő is inkább gondolkodó mint költői alkotó lévén, declamációkban s e jellemtelen új-társasági formákban fojtotta el ez érzést s a dráma meleg életét. Az epos pedig, rajta kívül, meg sem kísérlette magát hazai tárgyon, s ez egy kísérlet is nem láthatott világot. Átmenetet

jegyez tehát csak ez iskola, de mely a dictio tartalmazása és nemesítése, a versforma szerencsés reformja, s a szépirodalmi próza megteremtése által hatalmas befolyást gyakorlott költészetünkre, sőt a nyelvre is; számba nem véve azon eszmei gazdagítást, melylyel több jeles francia és angol művek átültetésével a magyar elmét megtermékenyítette.

Nem kisebb, sőt az elébbi irány nyereiményei birtokában, még elhatározóbb s maradandóbb hatással volt a *classicisták* felekezete. Ez újította meg közöttünk a classicusok tanulmányozását, ez táplálta főleg a magyar szellem komoly, hazafiúi irányát, ez oktatta iróinkat szabatoosságra, arányos, tömött, teljes körmondatok alkotására a prózában, s adta meg a beszédnek azt a szaborszerű classica tartást, melyet utóbb Kazinczyban, Berzsenyiben és Vörösmartyban csodálunk; általa lett a magyar fül a rhythmus bájjaira figyelmes; az ő prosodiájával jött csak a dallam fogalma költészetünkbe, s tette lehetővé a lyrát, s azon szépségeket, mikkel az újiskola ennek vállain gazdagította utóbb nyelvünket. Különben ez az iskola, igen megfoghatólag, drámát épen nem állított elő, de az epos előtt, Virgil és — bár még most csak töredékesen — Homér fordításaival, egyengette az utat, s a hexa-

meter kiképzésével lehetővé tette Horvát Endrét, Czuczort és Vörösmartyt, a görög lyrai szchémaké által Berzsenyit; sőt a lyrát, mely a népiesek által csak egyik, alsóbb, nemében kapott lökést, a maga nemesb és felsőbb formáiban ez alkotta meg, az ódával, anakreoni dallal s az epigrammal gazdagítván költészetünket.

Egészen máskép, s formailag épen nem, de tárgyilag annál jelentesebben, hatottak a *népiesek* költészetünkre. Ők közvetve ellentmondtak az idegen irányoknak formában, mi által kétségkívül hátráltatták a költészetre oly lényegesszép-tani fejlődést, de tisztán hazai tárgyak feldolgozása, ezek nemzeti felfogása, s a népies kifejezés-mód megpendítése által oly életerős és szükséges elemet hoztak be költészetünkbe, mely nélkül az sokkal későbbben fejtette volna ki nemzeti jellemét; s bár a kiválólag széptani irányu *újiskola*, mely vele párhuzamosan működött, s a classicisták, ignorálták azt míveletlen nyereségében, annak vére még is észrevétlenül átment az ő vérökbe is, az ő szelleméből kezdtek táplálkozni, s e hasznos lökés adott lételt azon nemes triásznak, melyet ez időszak végén az *ön-állók* neve alatt tárgyaltunk. Így bebizonyodott költészetünk ezen átmeneteli korszaka történetében is a természet azon örök törvénye, mely

szerint az minden ellentételeket végre kiegyenlít s hasznára fordít, sőt, szökést nem ismerve, épen azok fokozatán emelkedik fel, s szüli meg ama felsőbb, öntudatos lényét, mely a teremtés csúcán áll. — Költészetünk is e külön kísérletek végén, s a külön utak egyesülése után találta fel magát azon ponton, hol a tizenkilencedik század folytában önálló virágzásra emelkedett.

De hogy képünk hézagossá ne legyen, az országútról félre térve, azon mellék részleteket is be kell még tekintenünk, melyek, ha a kép jellege meghatározására nem hatnak is, annak teljes kiegészítésére nélkülözhetlenek. A nemzet nagy száma nem maradhatott érintetlen a külföldi szellemi élettől; itt is új szükségek lettek érezhetővé, a magyar ifju s a magyar leány is óhajtotta azt a táplálót, melyet francia és német miveltségű társaik a külföldi szellemművekből merítettek. Ezen, bár eleinte még csak gyengén jelentkezett, szükség adott életet egy, bármilyen, *prózai regényirodalomnak*. Az még most eredeti nem lehetett, s nem már azért sem, mert a társadalom mai állapotjában főkép a városi élet földéből táplálkozó fa nálunk saját földdel még nem bírt. Az írók tehát idegenhez folyamodtak, s a mindennapi szükség lebegvén előt-

tök, nem a költészet eszményének valósitóihoz, hanem természetesen ahoz, mi ott épen divatos volt. Az első munka ugyan, mely ez irodalmat megnyitotta, s igen jelentesen szinte az időszakos 1772. évben tünt fel, *Mészáros Ignác Kártigámja*, eredeti volt, a mennyiben, tudtomra legalább, nem fordítás, de szerzője nem ön szelleméből teremtette elő a mesét, nem ön élettapasztalásaiból eszközeit, hanem az előtte ismeretlen világnak könyvek-, s pedig csak regények után nyert elemeiből rakta össze a történet részleteit. Egy török leány Buda visszavételekor egy ott harcoló francia gróf fogságába esvén, ez által Párisba vitetik e harcának élő emlékezetéül, ott megkeresztelkedik, s rövid időn kedvencévé válva több felsőbb rendű dáma'knak, s XIV. Lajos által egyszeri látásra megkedveltetvén, grófságra emeltetik, egy örökös hercegi által pedig megszerettetvén, ennek azonnal menyasszonyává, s végre, sok ármány és visszontagságok után, hitvesévé lesz. A mesében, s még inkább a kivitelben, nincs sem külső, sem belső valóság; de megvan az erkölcsi eszme, mely nélkül az, a regények bal híre mellett, nem lelt volna be utat a magyar családokba; megvan az a neme a szépléleknek, mely soha sem volt ritkább, mint épen XIV. Lajos

korában Párisban, s a romlott tizennyolcadik században, mely tán éppen ezért negédlette ezeket a tőle oly messze álló erényeket — a regényben legalább. Ez az erkölcsi irány, az új hang, mely e műben uralkodott, s a költészetet az élethez kötötte, nem csak a családokba szolgált útilevelül a könyvnek, hanem a fiatalság szívéig is, s nem volt magyar leány, mely ne szégyenlette volna Kártigámot nem ismerni, s mely annak szomorú énekeit ne dallotta volna — mely végre szerzője elég gondos volt azokat már eleve kótákkal is ellátni. Így Kártigám, négy kiadásban, egy embernyomon keresztül a legkedvesebb olvasmány volt. De szerzője kiemlítette benne egész kis termelő erejét, s mások nem mertek vele versenyezni. Fordításokhoz folyamódtak tehát, főleg a közelebb eső, s ismertebb német regényirodalomhoz : válogatás nélkül, ha a becset tekintjük; ha az irányt, az erkölcsinek, s mellette a didaktikainak, előuralkodásával. Így jöttek által hozzánk Gellert, Svéd grófnéjával, Miller János Márton, Szigvártjával, Sintenis, Halló boldog estvéjével, Dusch a Tiszta és nemes szeretet erejével, Adolf Levelei Kazinczy által Bácsmegyeivé átmagyarítva, gróf Pontisz, Della Valle, s más több édeskés és szomorkás terményei a német erkölcsös Múzának,

sőt a kétes erkölcsiségű (német) Lafontaine meg Kotzebue is; de mellettök az egészségesb, bár szinte irányköltői Barclay, Argenisével, két fordításban is, Holberg, Klimiusával, Haller, Úzongjával, Lesage, kivonatos Santa Ördögével, Wieland pár bölcsészeti regényeivel, a nemes Chauebriand, A talájával, és sok rég elfelejtett napi notabilitás. Kezdték gyűjteményeket is — melyek a kassai Rózsaszínű Gyűjtemény, a pozsonyi Téli és Nyári Könyvtár, Kis János Flórája, mikben az elhírhedett lovagi és rémlelki regények is képviseltettek : s mindössze csak mindennapi kenyérül szolgáltak. Az irodalom fejlődési menetében azok semmi nyomot nem hagytak, még a nyelvben sem, mely a többnyire készületlen kezek alatt még a társalkodási beszédet megillető természetességtől, könnyüségtől és simaságtól is messze maradt. E részben egyedül Báróczy tett valamit, sőt sokat, s követőivel mindent : a többiek akkor is csak vásári munkát tettek épen úgy, mint a mai fordítók.

A *szinészet és színiköltészet* is ez időszakban lépett ismét a tanodai termekből ki a nemzet színe elébe. Bessenyei és társai még csak olvasásra szánták volt darabjaikat. Barcsay ezt írja ugyan egyik epistolájában iskolája főnökéhez:

Ha „Atila s Buda“ szomorujátékát
 Már elkészítetted, *Comusok hajlékát*
 Olykor örvendeztesd Thalia kedvével . . .

de itt nem értetik színpad : a beszéd pusztán képes. A többiek is, kik egyes színműveket németből fordítgattak, mint Kónyi, b. Bornemisza János (Cronegk Codrusát), Kún Szabó Sándor (Shakespeare Rómeóját) stb, csak az olvasókat tartották szem előtt. Révaié és Péczelié a dicsőség, hogy a II. József alatt terjedő német színügy irányában kimondták az első eszméltető és buzdító szót : az öreg *Illei János* pedig, az exjezsuita, ki húsz évvel előbb Ptolomaeusával voná magára méltatásunkat, ismét megragadta, tán egyenesen a nemzeti színpad számára, rég pihent tollát, s adta 1789-ben *Tornyos Péter* ólmú „fársáingi játékát.“ Ebben egy garaboncsás deák megcsal egy tudatlan, s álorcás bál adása által magának hírt szerezni akaró, vén bolondot. Ármánydarab volna mint a megelőzőtt időszaké mind, s jellemek s motívumokra gyenge, de igen figyelemre méltó annyiban, hogy, mi Bessenyeinek a „Philosophusban“ csak helyenként sikerült, eleven, igazán magyaros, népies dialógot pendített meg. A buzdítók szava s a tiszteletre méltó öregnek példája legközelebb *Fejér György* kebelében lelt viszhangot. Az ő

izgatásaira a pozsonyi várban székelte egyetemes papnövelde magyar ifjai közt támadt némi mozgalom, melynek egyik, akkor köz figyelmet gerjesztett gyümölcse az volt, hogy a szokott (már csak deák) fársángi játékok közé ismét magyarok vegyültek, s a mely teremben fél századdal elébb atyáink a Moriamurt kiáltották nemes lelkesedésben, a nem kevesebbé nemes nemzeti buzgóság ifju papnövendékeink ajkain újra megszólaltatá a két tized óta immár végkép elnémult magyar Thaliát, bár nemcsekély ellenkezése mellett előljáróiknak, miről nekem a nyolcvanas aggasztán a kedves emlékezés melegével nem keveset tudott regélni. Ő dolgozta *A tisztségre vágyódókat*, miket 1789-ben, *A nevelőket*, miket 1790-ben játszatott el az új jövendőnek szeretetével eltölt jobb keblek kimondhatatlan örömei közt; s azonkívül rá birta Landerert, hogy egy egész sorát kezdje meg a magyar színdaraboknak, mely azonban a főnöveldének József halálával széteszlása miatt három darabnál többre nem szaporodott, mik közt az említett kettőn kívül, még *Az öreg fűsvény* volt. Az első Gottsched után dolgoztatott. Célja a hazai nyelvnek idegen szókkal elkorcsosítását megutáltatni, s a nyelvtisztaságot megkedveltetni. A nyelvben — mondja a „pozsonyi papság“ nevében írt elő-

szó — a természetet és a közönséges beszélgetés módját vettük követésünk céljának; válogatott közmondásokkal, ugymint szintannyi nyelvünk kincseivel felékesítettük . . . mert minden játéknak a jelenlévők, a nemzetiség és a felvett személyek természetéhez kellett alkalmaztatva lenni, hogy a természetesség, mely legkülönösebb dísz a játéknak, el ne vesszen stb. „A Fösvény“ diák kézirat után magyarosítottatott, e nyíltan bevallott ohajtással: „Vajha csak legcsekélyebb okok lehetnének a magyar játékoknak és játéknéző színeknek megkedveltetésére!“ „A Nevelők“, mely víg erkölcsi játéknak nevezetik, nagyon szomorún végződik, különben, valamint a többi is, élénk ármánydarab, a katasztróphán kívül jól van gondolva, valódi drámai étellel s, mint a többi, eleven s igazán élethű magyaros dialóggal bír, mely Illei példájának hatását tagadhatatlanul mutatja. E szerint az első lépések legalább a drámai, különösen a vígjátéki, nyelvre nézve sokat ígértek. A következő e reményt nem igazolta. Erről mindjárt.

Rövid időn bekövetkezett a rég várt országgyűlés, mely az elhalt császár helyett II. Leopoldot koronázta: s a nemzeti színészet fontossága a zöld asztalnál is kikiáltatott. A szó be röpdöste a két hazát, a figyelmet vágy, a vágyat

tervezések követték. Néhány sikertelen kísérlet után egy, főleg *Kelemen László* buzgólkodása mellett, összeállott színésztársaság, miután Pest vármegye a helytartó tanácsnál, nyerendő engedvény végett, közbenjárt volna, a budapesti színházak albérlőjétől tapasztalt méltatlan bánás, kijátszások s nehézségek eltűrése és meggyőzése után végre arra mehetett, hogy 1790. octob. 25. Budán, 27-kén pedig Pesten a hazának magát bemutathatta. Azonban az országgyűlés csakmindjárt Pozsonyba tetetvén által, az ottani városnál tétettek lépések magyar mutatványok adhatása iránt, mindazáltal hiában. A mely színház kötél-táncosokat és szemfényvesztőket mindenkor szívesen befogadott, a magyar Múza előtt, dacára a törvényhozás jelenlétének, kapuit bezárta. Végre Budán Kelemen Lászlónak kimeríthetlen türéssel folytatott fáradásai következtén, bár igen nyommasztó feltételek alatt, megköttetett mégis esztendő múlva gróf Unwerth színi albérlővel a szerződés, mely szerint a magyar társaság csak a játszhatási engedelemért közel két annyi kötött le neki, mennyit ő a két színházért a városoknak. S még ezenkívül játszóhelyről is Kelemennek kellett gondoskodni. Bérbe vett tehát ez egy, a Duna budai partján üresen állott, fából épült, nyári

színházat, azt személyesen gyűjtött segedelmekből felszerelte, s miután a társaság hálátlansága s ármányai elől, saját bántódásait az ügyért fedelve, ritka önmegtagadással háromszor is hátrált az igazgatásban, még is mindig lelke s jótevő nemtője maradt az intézetnek. Így lön végre, hogy a magyar előadások valahára — 1792. május 5-dikén — megindúlhattak, s négy szakaszban, ugymint Protászevicz Benedek, Kelemen László, gróf Ráday Pál és Kármán, s ismét Protászevicz egymást csakhamar felváltott igazgatások alatt september végeig folyhattak. Az első eredeti darab, mely színre jutott, a piarista *Simai Kristóf Igazházia* volt, melylyel *Bessenyei Philosophusa*, és *Endrődynek* Dugonics után dolgozott *Arany Perecei* vetélkedtek. A többi darab mind fordítás vagy magyarítás, többnyire víg, részben komoly, s köztök néhány énekesjáték. Belső egyenetlenségei miatt reá únván a közönség e társaságra s egyszersmind az általa képviselt ügyre, újra szünet lépett be; míg huszonnyolc megye felírására a helytartó tanács élin Sándor-Leopold nádor terjesztvén ki reá gondoskodását, azzal báró Podmaniczky Józsefet mint „a nemzeti játékszínnek főigazgatóját“ bízta meg, ki mellett Szentkirályi László Pest megye részéről mint

„a jövedelem gondviselője“, Schedius Lajos aesthetika tanáramint „a tudomány igazgatója“, végre Protászevicz, s utána Busch Jenő, mint „a játék igazgatója“ működtek. A színész testületet tizenegy férfi s öt nő alkotta, kik közül Sehy Ferenc és Moor Anna első rangban állottak, a zenekar élin pedig az annyira elhíresült Lavota. Ez volt az első, köz tekintély alatt szerkesztett, s „nemzeti“ címmel felruházott színésztársaság, mely egyébiránt előadásait a két főváros színházaiban, váltva az Unwerth német társaságával, folytatta, vendégkép saját hazájában. Sőt miután a főigazgató által a magyar színügy állandósítása érdekében készített, s a helytartó tanács által jóvá hagyott, terv a megyéktől anyagi pártolást nem nyert, s ekép az intézet egészen a fővárosi közönség kegyétől függött, lelkes igyekvései dacára is ez nem egészen három év múlva, 1795-ben, feloszlott.

Több szerencsével indult meg az ügy Erdélyben. A budapesti mozgalmak csakhamar lelkes követőket találtak négy *Fejér* testvérben, kik Kolosvárt kormányzékeni engedélylyel s az ottani nagyok tetteleges segedelmével színpadot állítván, miután még tizenkét férfi és nő társ csatlakozott hozzájuk, nemes házak mívelt gyermekei mind, az első előadás 1792. nov. 11-kén

létesült. A kezdeményező Fejér Jánost a derék vezér, *Kocsi János*, váltotta fel az igazgatásban, s a társaság alatta mind sikeres játéka, mind buzgó összetartása által annyira kivívta a köz becsültetést, hogy 1795-ben az összegyűlt országos rendek annak országos pártolását *egy állandó színház építtetését* elhatározzák. Nem sokára letéttetett e nemzeti színház alapköve is, s míg az, bár lassan, adakozások útján épült, az országosan megbízott főigazgató, báró *Wesselényi Miklós*, az idősb, lankadatlan fáradozással és áldozatokkal nem csak fentartotta, de gyarapította is e „nemzeti játszó társaságot” minden módon úgy, hogy 1806-ig már harminc tagra növekedvén, abból tizenkét tagból álló szakaszt, mint az ügy apostolait, kiküldhetett Magyarországra, hol Debrecenben, Szegeden és Pesten huzamosan adván előadásait, az itt már elhalt részvétet újra felélesztette; s midőn azt *Vida László* vevén közvetlen pártfogása alá, neki egy saját teremben színpadot állított, Wesselényi annak igazgatóját, Ernyi Mihályt visszahívta, s alatta egy második rajt is bocsátott ki Ujhelybe és Debrecenbe a színügy iránti részvétel fentartása és ápolására. Wesselényi halálával (1809.) és Vida Lászlónak tetemes áldozatok hozatala utáni visszavonulásával (1812.) végződik az ál-

landó színházak eszméjét több magyar városban felköltött ezen úttörő társaság életének első szakasza, melylyel, felvett időkörünk végéhez érve, e vázlatot berekesztem.

Az ekkép feléledt színészet természetesen egy új *drámai irodalomnak* is meghozta kezdetét. A külön önállóan megjelent darabokon kívül, Pesten a buzgó *Endrődy János*, kinek költeményeit másutt érintettem, 1792-ben indított meg egy „Magyar Játékszínt“, Kolosvárt 1793-ban *Barcsai László* és *Boér Sándor* egy „Erdélyi Játékos Gyűjteményt“; mindenik csak négy kötetre gyarapodott, de becses mindkettő, mert néhány eredeti és számos fordított, azon időben többnyire el is játszott, darabokat hozván, mind a közönségben segítettek a színiköltészetet megkedveltetni, mind lenyomatát mutatják az akkori színi nyelvnek s színiköltőink tehetségének. *Simai* és *Dugonics*, kik közül az első öt, ez három darabot hozott színpadra, az idegen művekben a mese és jellemeknek magyar alkalmazással magyar földre áttevése által jókorán veszedelmes példáját adták a jellemzés elhanyaglásának. Náluk az ármány minden, ellenben a viszonyok, a jellemek nemzetiségére semmi gond: innen magyar nevek alatt a legidegenszerűbb alakok leledznek, idegen erkölcsökkel,

nálunk ismeretlen viszonyok közt. Simainál legalább a dialóg életszerű, bár sokszor elaljasodó. Ő még a tanodai színpadról hozott némi szerkesztő ügyességet magával, melylyel ifjúságában tapsot aratott. *Soos Márton*, a Magyar Penelope szerzője „Az ártatlan Etelka méltatlan szenvedése”-ben, *Endrődy* „Az Arany Perecek”-ben csak Dugonicsot dialogizálták. A darabok szerencsét tettek, s az öreg regényíró, ki regényeiben megszokta volt a kényelmes csevegést, már egyenesen színre írta Etelkát Karjelben, és Toldit; de húzamosb-tetszést csak a Bátori Máriává travesztált Inez de Castro aratott. *Szentjóni* „Mátyás Királya” csak mint perc-szerű alkalmi darab tetszhetett. Erdélyben az egy *Boér Sándor* kísérlette meg saját erejét „Negyedik László”-jával s egy Marmontel-féle motívumot feldolgozó „Oberster”-jével; s bár a szerkesztéssel nem tudott bánni, a korjellemzéssel még kevesbbé, nem hiányzottak a pattogó sikerű momentumok, s az elnéző közönség örvendett a becsületes próbának. Túnt fel a budapesti színpadon még több más eredeti darab, de mikéki nem nyomtatván, néhányszori adatás után nyom nélkül letűntek. Nagyját, s állandóbb elemeit a játékrendnek a német színpad kedvelt darabjainak fordításai tették, mi természetes volt; de

sajnos az, hogy a drámai nyelv, mely Illei, Simai, s a pozsonyiak kezei alatt az élet után kezdé magát képezni, e sok hanyag fordítmány által idegenszerű, mesterkéltné, élethűtlen lett, s így a drámát ez egy nyereségtől is hosszabb időre elejtette. De másfelül a feléledt, s a haza mind több s több pontjain mutatkozott színész- és költészet úgy hatott szél-tiben, mint a nyelv és költészet apostola, s bár észrevétlen, mégis nyomos és mély hatásával a vele solidáris irodalmi ügynek is ország-szerte kezére dolgozott, mely azon időben neki kevesebbet adott, mint tőle vett. Ennél többet egy újra feltámadt, sitt akadályok-, sőt méltatlansággal, ott részvétlenséggel küzdött fiatal művészet nem tehetett.

Egyharmadik neme a költészet csatornáinak a *folyóiratok és zsebkönyvek*. Amazok közül a Magyar Muzeum, s az Uránia, mint tüzetes közlönyei az ízlésnek, voltak egyedül némi hatással költészetünkre; a többi lapok hoztak verseket is, de nagyobb részt salakját annak, mit a kor termelt. Valami olyast, mint a külföld zsebkönyvei; de nem ezek alakjában és díszével, Kazinczy Ferenc indított meg 1790-ben Helikoni Virágai-ban; de második folyama már nem talált nyomtatót. Öt Kis János követte „Zsebbe való könyvével“, mely 1797- és 99-re, Bozóki István

„Tavaszi Virágaival“, mik 1805-re jöttek ki: meggyökeredzeni azonban még most egyik sem bírt. Az itt ott keletkezett *magyar társulatok* sem voltak szerencsésbék. Elseje ezeknek, a *soproni*, csak 1804-ben adott első tizenkét évi munkálataiból szedett mutatványokat; a *pesti* mindjárt 1792-ben lépett fel, de amaz egy, ez fél kötetnél többet nem állított elé. Az irodalom, maga a költészet is, köz szükséggé még nem vált. Azon, a szellemi iránynyal ellenkező hatályok, miket Kármán oly mély belátással fejtegetett 1794-ben, most is, és még soká, folytatták hatásokat. Író s olvasók közt hiányzott a szükséges kölcsönhatás, míg Kisfaludy Sándor nem vetette meg egy új, egy nagyobb közönség alapjait. Erről már szóltam.

Végül még egy pillantást a *széptan* állására ez időszakban. — Első szépészünk *Szerdahelyi György* volt, ki a nagyszombati egyetemenél 1774-ben felállított szépészeti tanszékbe ülven, e még új tudományt a maga korában kitűnő, s a külföld által is méltánylott deák munkájával ¹⁾ honosította meg köztünk. A szépnek fogalmát neki úgy nem sikerült lényegében meghatározni,

¹⁾ Aesthetica, sive doctrina boni gustus ex philosophia pulcri deducta. Budae, 1778. 2 db.

mint másoknak nem egész az újabb időig : neki az „a különféleség, egység és érezhetőség (aesthesis)“ egyesületében van : s így ő a tárgyas és alanyi szempontot egyesíti ugyan, de tárgyas elemekül csak a szépnek némely formai tulajdonait veszi fel, az alanyit pedig nem határozza meg kellő szabatossággal : mert lehet valami különféle, a különféle lehet egységgé összekötve, s végre érezhetőkép, vagy, mint magyar feldolgozója Szép János fejezi ki magát, „az érzésekhez helyesen illetetve“, a nélkül mégis hogy szép legyen. Eltérve a fő fogalomtól, Szerdahelyi ennek elemeit, úgy a széptani mellékfogalmakat, lélektani alapon, mély belátással fejtegeti; alkalmazott széptana megjelent három részében pedig a költészetet általában, a drámai s elbeszélő költészetet különösen tárgyalja, folytonos tekintettel a szépművekre, s a tárgyak lényegébe ható, termékeny, s egyoldaluságoktól lehetőleg óvakodó módon. Munkája *Szép János* általamagyar irodalombais bévezettetett (1794.), de azon szabatosság, s ezen alapvó világosság nélkül, mely csak kifejlett bölcsészeti műnyelv korában elérhető. Több széptani eszmét s ismeretet terjesztettek azon írók, kik alkalmlilag egy vagy más műágra vagy a technika elméletére vonatkozó értekezéseket közlöttek. Így Révai a

pásztori költészetről írt Faludi Költeményes Maradványai mellett (1786.) Batteux szerint, *Verseghy* a muzsikáról és rhythmusról (1791.), továbbá Sulzer után a szépmesterségek és történeteikről általán, s majd a muzsikáról különösen a M. Muzeumban (1792.), s ismét a poézisről (1793.); *Péczei* az eposról Henriása mellett (1792.), s egyebekről Mindenés Gyűjteményében elszórva, *Bacsányi* a műfordításról a M. Múzsában és Muzeumban (1787—8.), s *Földi János* és *Horváth Ádám* a Múzsában, *Sándor* pedig Rabenernek általa fordított satirái mellett a verselésről; Pope tankölteményét az itészetéről a pesti társaság, Horác tanlevelét a költészetről *Verseghy* (1793.) és *Virág* (1801.) magyarázták, *Csokonai* végre a furcsa eposról értekezett Dorottyája előszavában (1804.). Ide számíthatók még a magok idején említett prosodiai harcok. De ebből állt aztán minden, mit a művészet elméletére s egyszersmind történetére a magyar olvasó kapott. Meg is látszott a költészeten és nyelven szintűgy, mint a közönségen, hogy művészetkörrüli tájékozottsága szintoly korlátolt, mint hiányos. A talentom volt minden : annál kevesebb, vagy legalább tökéletlen, az elmélet. Különben nem vettünk volna annyi, gondolatban, szerkezetben, kivitelben elvétett műveket.

S ezzel bejártuk volna szépirodalmunk összes körét a tizennyolcadik század végeig; be azon ezeréves alapfalzat minden osztályait, melyre a tizenkilencedik század a magyar költészet jelen pompás építményét rakta; futólag, mikép azt a tárgynak szánt idő engedte; de mégis eléggé behatólag arra, hogy — ha hiú reménynyel nem hizelkedem magamnak — önök előtt a költészetünk aranykorát megelőzőt hosszú idő mint egy szerves, s mióta megszületett, soha meg nem szakadt, folytonos, szellemi élet képe tűnjék fel. Szeressék önök ez irodalmat: az sok nemesítőt és mívelőt foglal magában; sokat a mi gyengeségében is tanulságos, s fajunk teljes megismerésére beszédesebb kalauz a legfényesb harci műveleteknél; egészben pedig hatásos ébresztője azon öntudatnak, mely nélkül a népek lelketlen aggregatumok, és soha nemzet, soha a mívelt emberiség családai közt méltánylatra számot tartható, egyenjogu, családtag nem lehetnek.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Az arab számok a lapot mutatják; a *b* a második kötetre utal; hol ez a *b* nincsen, mindenütt az első kötet értetik.

Abigail assz. hist. 185.
 Ábrahám pátriárka áldozatja 185.
 Absolont támadása hist. 185.
 Ádámi János 191.
 Adolf levelei *b.* 253.
 Aeneas Sylvius 143. *b.* 187. 194.
 Aeneis 138.
 Aeschylus magy. *b.* 166. 172.
 Aesop élete és fabulái 195.
 Aesop magy. *b.* 99.
 Agis tragédiája *b.* 126. 127.
 Aglája *b.* 212.
 Ajax és Ulysses hist. 137.
 Alboin hist. 123.
 Ali basa hist. 168.
 Ali basa haláláról 178.
 Alifeld *b.* 107.
 Álmos mondaköre. 59.
 Alvinczi Énok 204.

Amade László *b.* 100.
 Anakreon dalai *b.* 153.
 Anonymus, a m. hősmondák egyik megőrizője 55.
 Antikk mondakör 133.
 Antikrisztus országa 193.
 Antiochus kir. hist. 185.
 Ányos Pál *b.* 140. 216.
 Apáti Ferenc 101.
 Apollonius királyfi hist. 133.
 Apológok 195.
 Aranka György *b.* 122.
 Arany Perecek *b.* 176. 263.
 Árgírus királyfi 121.
 Arithmetika versben *b.* 87.
 d'Arnaud Euphemiája, Cominge-e *b.* 148.
 d'Arnaud Érzékeny Mesei *b.* 151.
 Árpád mondaköre 68.
 Árpád, hőskölt. *b.* 213. 231.

- Ártatlan Multság *b.* 184.
 Aspasia assz. dolga 187.
 Ásvérus és Eszther hist. 184.
 Athanasius élete hist. 185.
 Átokról (az) 189. 193.
 Átok, Balassától *b.* 88.
 Bacchus szindb. *b.* 107.
 Bacsányi János *b.* 142. 166.
 214.
 Bácsmegyei levelei *b.* 253.
 Badolai dolgok *b.* 202.
 Balás Ágoston énekes
 könyve *b.* 91.
 Balassa Bálint báró, az első.
 209. 236.
 Balassa Bálint báró, a más-
 sodik, *b.* 88.
 Balassi Menyhárt komé-
 diája 217.
 Bánk bán hist. 155.
 Bánkai Nagy Mátyás 156.
 185.
 Baranyai Pál 184.
 Barátság-rege 132.
 Barátságról, a, *b.* 203.
 Barcsai László *b.* 262.
 Barcsay Ábrahám *b.* 139.
 Bártfai énekeskönyv 202.
 Barclay Argenise *b.* 254.
 Báróczy Sándor *b.* 121. 149.
 Baróti Szabó Dávid *b.* 156.
 Batizi András 184. 199.
 Bátor Boldizsár 209.
 Bátori Mária szomoruj. *b.*
 179. 263.
 Bátori Gábor sírontúli szó-
 zata 235.
 Batthyányi-féle karkönyv
 197.
- Belgrád megvétele *b.* 164.
 Bellebelle és Carpio *b.* 183.
 Beniczky Péter 236.
 Bertalanfi Pál *b.* 99. 105.
 Bessenyei György *b.* 115.
 119. 121. 124. 248. 254.
 Bessenyei György Társa-
 sága *b.* 119. 127.
 Bessenyei Sándor *b.* 148.
 Beyte István énekeskönyve
 202.
 Biai Gáspár 185.
 Bíró Márton *b.* 105.
 Blin de Saint - More he-
 roídjá *b.* 153.
 Boccaccio Decameronja
 117. 131.
 Boér Sándor *b.* 262. 263.
 Boethius magy. *b.* 99. 188.
 Bogáti Fazekas Miklós 135.
 158. 180. 187.
 Bogáti Fazekas Mikl. ifj.
 203. 206.
 Boileau Pulpitusa *b.* 149.
 Boldog halál hajócskája *b.*
 99.
 Bornemisza János báró *b.*
 255.
 Bornemisza Miklós 185.
 Bornemisza Péter 189. 230.
 — énekgyűjteménye 184.
 201.
 Botond-monda 77.
 Bozóki István *b.* 264.
 Bökényi János 204.
 Breviári énekek 199.
 Buda veszéséről 163.
 Calprenede Kasszandrája *b.*
 150.

- Cato igen szép könyvecskéje 192.
 Cato erk. versei *b.* 99.
 Catull magy. *b.* 159.
 Chariclia *b.* 73.
 Chateaubriand Atalája *b.* 254.
 Christus comparat regnum coelorum 190.
 Classica iskola *b.* 154. 249.
 Classica mondakör 135.
 Codex, Jancsó- 203.
 — kecskeméti 203.
 — lipcei 202. 234.
 — Lugossy 202.
 Colardeau heróidja *b.* 153.
 Colonnai Guidó Trójai Vesz. *b.* 82.
 Comico-tragoedia 223.
 Constantinus Porph. *b.* 106. 108.
 Corneille Horatius és Curatiusai *b.* 147.
 Cronegk Codrusa *b.* 255.
 Cupido *b.* 74. 75.
 Cyrus trag. *b.* 106. 108.
 Csábrág vára megvevése 164.
 Csáktornyai Mátyás 137. 194.
 Csanádi Demeter 174.
 Császár (török) - krónika 179.
 Csáti Demeter 95. 153.
 Csegéri András 180.
 Cserői, regény, *b.* 176,
 Cserényi Mihály 181.
 Csíkei István 184.
 Csíki énekeskönyv *b.* 91.
 Csízi István *b.* 98.
 Csokonai Vitéz Mihály *b.* 224. 267.
 Cziráky Antal gr. *b.* 122.
 Czirjék Mihály *b.* 153.
 Daedalus temploma *b.* 78.
 Dajka János, Keserői, Gradualja 239.
 Dálnoki János 137.
 Dániel István *b.* 151.
 Dávid és Góliáth hist. 184.
 — és Bethsabé hist. 185.
 — és Óriás hist. 186.
 Dávid Ferenc énekeskönyve 202.
 Dayka Gábor 216. *b.* 153.
 Debrecen Sirlma *b.* 135.
 Debreceni János 209. 213.
 Debreceni kör *b.* 205.
 Decsi Gáspár 186.
 Decsi Sámuel *b.* 122.
 Delfin, költemény, *b.* 127.
 Della Valle *b.* 253.
 Dévai Mátyás 199.
 Dézsi András 185.
 Dobai András 189.
 Dorat heróidjai *b.* 153.
 Dorottya, víg epos *b.* 227.
 Döme Károly *b.* 165.
 Dráma, tanodai 225. *b.* 94. 105.
 Durand : Az első ember elesése *b.* 148.
 Dusch Erk. levelei *b.* 150.
 — Tiszta szeretet *b.* 253.
 Dugonics András *b.* 175. 211. 262. 263.
 Dugonics Gyöngyösie *b.* 81.

- Édes Gergely *b.* 204.
 Egervár viadalja 166.
 Egri historia 167.
 Egy igaz istenről (az) 191.
 Eleázár mártíromsága 184.
 185. 186.
 Elegiaköltők a XVI. száz.
 208.
 Ember Próbája *b.* 132.
 Endrődy János *b.* 203. 259.
 262. 263.
 Ének sz. István jobb kezé-
 ről 103.
 — sz. Lászlóról 105.
 — sz. Bernáté 103.
 — Pannonia megvéte-
 léről 93.
 — Magyarország meg-
 vételéről 153.
 — Mátyás királyról 97.
 — egyházi, a középkor-
 ban 102. a XVI.
 száz. 197.
 Énekek (történeti) a kö-
 zépkorban 32. 85.
 Énekek a XVI. században
 113. 152.
 Énekeskönyvek, kath. 197.
 239. *b.* 90.
 Énekeskönyvek, protest.
 200. 202. 238. *b.* 105.
 Énekeskönyvek, unitár. 202
 Énekeskönyvek, szombato-
 soké 203.
 Enyedi György 132.
 Enyedi Sámuel Praecepta
 Morumja *b.* 87.
 Epos, vallási 104.
 — bibliai 182.
- Eposa a népies iskolának
 b. 182.
 Erdély nyomorúságáról
 Bátori Gábor alatt 234.
 235.
 Erdély veszedelméről 209.
 Erdélyi historia 167.
 Erdélyi Máté 185.
 Eszterházi Vigasságok *b.*
 127.
 Erdősi János 213.
 Eszther hist. 184. 186.
 Etédi Márton *b.* 190. 195.
 Etele udvari dalnokai 20.
 Etele-monda (magyar és
 külföldi) 46.
 Etelka *b.* 176. 263.
 Etelka Karjelben *b.* 179.
 263.
 Euryalus és Lucretia hist.
 143. *b.* 187.
 Fabchich József *b.* 172.
 Fábíán Juliánna *b.* 204.
 Faludi Ferenc *b.* 102. 108.
 Falusi Notárius Budai uta-
 zása *b.* 196.
 Falusi Notárius Pokolba
 Menetele *b.* 200.
 Falusi Notárius Elmélke-
 dései *b.* 200.
 Fanni Hagymányai *b.* 221.
 Fazekas Mihály *b.* 206.
 Feddő költészet 101. 192.
 Fejedelemségről (az) 193.
 Fejér György *b.* 255.
 Fejér testvérek *b.* 260.
 Fekete Imre 185.
 Felvinci György *b.* 87. 94.

- Fenelon Telemachja *b.* 99.
 151.
 Fenyőfa hasznos voltáról
b. 86.
 Ferenciek énekeskönyve *b.*
 91.
 Florinda *b.* 98.
 Fortunátus hist. 126.
 Földi János *b.* 165. 205.
 Fösvénységről (az) 193.
 Fráter Gáspár 185.
 Fridericus szász hg. *b.* 106.
 Füsi Pius Cátója *b.* 99.
 Gáti István *b.* 121. 192.
 Gedeon (a vitéz) hist. 184.
 Gellert *b.* 184. 253.
 Gergely deák 97.
 Gessner Salamon *b.* 184.
 Gizmunda és Giscardo hist.
 132.
 Gosárvári Mátyás 153.
 Gosárvári Ambrus 158.
 Gottsched *b.* 256.
 Góböl Gáspár *b.* 148. 202.
 Gönczi György énekes-
 könyve 202. 239.
 Görcsöni Ambrus 158.
 Graduál, öreg, 239.
 Gróf Pontisz regény *b.* 253.
 Gvadányi József gr. *b.* 196.
 Gyapjas Vitézek *b.* 180.
 Gyarmati Imre 209.
 Gyászvitézek mondája 79.
 Gyermekes Physikája
 versb. *b.* 203.
 Gyéza reformjai 82.
 Győke Ferenc 186.
 Gyöngyösi István *b.* 64.
 84. 163.
 Gyöngyösi János *b.* 205.
 Gyulai Márton 213.
 Gyűjtemény, Rózsaszínű,
b. 254.
 Hajnal Mátyás 240.
 Halálról való emlékeztető
 189.
 Haller János Hármashist.
b. 82.
 Haller László *b.* 99.
 Haller Úzongja *b.* 254.
 Hari Péter *b.* 203.
 Hariadenus hist. 180.
 Hármashist. 130.
 Három istenfélő férfiak
 hist. 185.
 Harsányi Sámuel *b.* 151.
 Hatvani István *b.* 203.
 Hegedősök 33. 55.
 Helikoni Virágok *b.* 264.
 Heliodor Aethiopikái *b.* 73.
 180.
 Heltai Gáspár 127. 148.
 157. 196. 202. énekes-
 könyve 202.
 Heptalogus *b.* 99.
 Heroidek *b.* 153.
 Hervej Sírhalmai *b.* 152.
 Hétmagyar mondaköre 68.
 Himfy Szerelmei *b.* 233.
 Hírlapirodalom kezdete *b.*
 121.
 Hoffgref György ének-
 gyűjteménye 183.
 Holberg Klimiusa *b.* 254.
 Homer Iliásza *b.* 160.
 Horác ford. a XVI száz.
 213.

- Horác *b.* 155. 159. 165.
 171. 267.
 Horváth Ádám *b.* 165. 186.
 193. 203. 204. 206.
 Horvát András 189.
 Hún költészet 19.
 Hún monda a magyarok-
 nál 27. 35.
 Hún krónika 153.
 Hunniás *b.* 186.
 Hunyadi-krónika 156.
 Hunyadi László, epos *b.*
 190. trag. 128. 171.
 Huszár Gál 199. 200.
 Huszti Péter 138.
 Icon vicissitudinis huma-
 nae vitae 178.
 Idari Péter 139.
 Igaz Barátság 191.
 Igaz Barátság tükrö *b.*
 110.
 Igazság Bujdosása *b.* 110.
 Illei János *b.* 99. 108. 109.
 112. 133. 211. 255.
 Ilosvai Péter 117. 139. 185.
 190.
 Illyefalvi István 186.
 Illyés András énekesköny-
 ve *b.* 91.
 Illyés István énekesk. *b.* 91.
 Illyés próf. hist. 184. 185.
 Imre és Konrád *b.* 107.
 Intermezzo, egy, *b.* 107.
 Irodalomtörténet, mi? 3.
 Iskola, francia *b.* 248.
 — classica *b.* 154. 249.
 . — népies *b.* 250.
 — új *b.* 250.
 Isten (az) városáról 189.
 Istennek irgalmasságáról
 193.
 István patriárka hist. 84.
 Istvánfi Pál 131.
 Izrael kijövése Egyiptom-
 ból 184.
 Izsák áldozatjáról 185.
 Izsák és Rebeka *b.* 110.
 II. János kir. élete 174.
 János (sz.) Fővétele 185.
 János (sz.) Látásáról 189.
 Játékos Gyűjt. Erdélyi *b.*
 262.
 Jekóniás *b.* 107. 108. 109.
 Jephta tragédiája 186.
 Jeruzsálem pusztulása 180.
 — veszedelme 180.
 Joacház *b.* 107.
 Jób (sz.) hist. 186.
 Jolánka *b.* 176.
 Jónás próf. hist. 184.
 Joveniánus hist. 128.
 József hist. 185.
 II. József, epos *b.* 192.
 Judit assz. hist. 184.
 — és Holofernes hist.
 185.
 Kádár István hist. *b.* 79.
 Kákonyi Péter 184.
 Kalmár György *b.* 100. 155.
 Kanizsa ostroma, színen
 216.
 Kapitány György Bajvia-
 dalja 165.
 Karádi Pál névtelene 222.
 Karkönyv, Batthyányi-féle
 197.
 Karkönyvek patakiak 198.
 — kecskeméti 203.

- Kármán József *b.* 218.
 Károly cs. hada Saxoniába 165.
 Károlymondakör 125.
 Kártigám *b.* 252.
 Katalin-legenda 105.
 Katona István, Gelei, Gradualja 239.
 Kátosi Péter 209.
 Kazinczy András *b.* 89.
 Kazinczy Ferenc *b.* 165. 210. 215. 223.
 Kelemen László *b.* 258.
 Kemény János Emlékezete *b.* 70.
 Kenyérmezei diadalról egykoru ének 96.
 Kenyérmezei ütközet hist. 157.
 Kereskényi Ádám *b.* 108.
 Kétféle hitről 193.
 Királykrónika 159.
 Királyok könyveiből hist. 185.
 Kis János *b.* 122. 166. 254.
 Kisfaludy Sándor *b.* 233.
 Kisfaludy Sándor és Petrarca *b.* 241.
 Klopstock ódái *b.* 155.
 Klytaemnestra tragédiája 230.
 Kocsi János *b.* 261.
 Kohári István *b.* 84.
 Kolosi Török János 233. 234.
 Kolumbán János *b.* 98.
 Kónyi János *b.* 183.
 Kor, ujjászületési, *b.* 116.
 — nyelvújítási *b.* 116.
- Kor, epigónoké *b.* 117.
 Kotzebue *b.* 254.
 Kovács Ferenc *b.* 149.
 Kovács József *b.* 153.
 Kovács József, az ifj. *b.* 207.
 Kovásznai Sándor *b.* 173.
 Kölcey Csokonairól *b.* 226. 231.
 Költészet a XVII. száz. *b.* 3.
 Költészet a XVIII. száz. *b.* 96.
 Költészet, alkalmi, a XVII. száz. *b.* 87.
 Költészet, egyházi 102.
 Költész., elbeszélő a XVII. száz. 232.
 Könyvtár, Téli és Nyári *b.* 254.
 Köröspataki János *b.* 79.
 Körösztsegről (a szent) 190.
 Középkor, magyar 85.
 Középkori nemzeti költészet 85.
 Középkori népköltészet 85.
 Középkori történeti költészet 85.
 Középkori történeti műköltészet 98.
 Kulcsár István *b.* 173. 192.
 Kún László trag. II. 179.
 Kunics Ferenc *b.* 108. 109.
 Lafontaine *b.* 254.
 Láisz 127.
 Langobárd monda 123.
 Lantos Sebestyén 160.
 Lázár János *b.* 98.

- Leel és Böles mondájok 78.
 Legújabb kor *b.* 114.
 Lelki Hódolat *b.* 105.
 Lelki Óra *b.* 105.
 Lelki Tárház *b.* 86.
 Leoninisták *b.* 205.
 Lesage Sánta Ördöge *b.* 254.
 Léva vára Megvevése 164.
 Levita hist. 185.
 Liszti László báró *b.* 56. 63.
 Losonci István halála 166.
 Lucán Pharsaliája magy. *b.* 127.
 Lucinda *b.* 206.
 Lucretia története 187. *b.* 194.
 Ludas Matyi *b.* 207.
 Lupuly vajda hist. *b.* 79.
 Luther énekei 199.
 Luther papok ellen (ének a) 193.
 Lyra coelestis *b.* 91.
 Máдай Mihály 180.
 Magyar akadémia megpendítve *b.* 121.
 Magyar Gyász *b.* 190.
 — hőskor 13.
 — irodalom korszakai 9.
 — középkor 84.
 — Lant *b.* 171.
 — Játékszin *b.* 262.
 — Múza *b.* 121.
 — Múzeum *b.* 121. 166. 210.
 — nyelv legrégibb kora. 10.
 — ókor 13. 81.
 Magyar ösvallás 14.
 — — i énekek 85.
 — régi, hősmonda 54.
 Magyar társaság, erdélyi *b.* 122.
 Magyar társaság, pesti *b.* 122.
 Magyar társaság, soproni *b.* 122.
 Magyarok Urodalmi *b.* 179.
 Magyarország Megvétele 153.
 Magyellóna (szép) hist. 125.
 Mátyás István fogságáról 163.
 Makabeus hist. 185.
 Makabeusok könyvéből szép hist. 186.
 Manasses és Nabugodonozor 185.
 Mária Terézia kora *b.* 117.
 Marmontel Belizárja *b.* 151.
 Marmontel Erk. Meséi *b.* 150. 184.
 Mátyás kir. hist. 158.
 Mátyás király, epos *b.* 127.
 Mátyási József *b.* 203.
 Mauritius cs. *b.* 108.
 Meglőtt és megleendő dolgokról hist. 188.
 Melius Péter 191.
 Méltóság keserve *b.* 135.
 Mesék 195. *b.* 99. 146.
 Mészáros Ignác *b.* 108.
 Metastasio magy. *b.* 252.

Miller Szigvártja *b.* 253.
 Milton Elvesztett Paradicsoma *b.* 148. 158.
 Mindenés Gyűjtemény *b.* 121. 165.
 Mohácsi Veszedelem *b.* 56.
 Molnár Albert, Szenci, 238. 239.
 Molnár Borbála *b.* 203.
 Molnár Ferenc *b.* 86.
 Molnár János *b.* 155.
 Morálisok 223. *b.* 110.
 Moribus (de) in convivio 191.
 Moschus magy. *b.* 159.
 Mózsés és Józsue hada *b.* 185.
 Mulató Óra *b.* 184.
 Murányvára Megvevése 194.
 Murányi Vénus *b.* 65. 66.
 Nabukodonozor his. 188.
 Nádudvari Győzedelem 176.
 Nagy János *b.* 173.
 Nagy Lajos Cátója *b.* 99.
 Nalácz József báró *b.* 148. 152.
 Nandorfejevári Győzedelem *b.* 192.
 Nárai György *b.* 91.
 Negyedik László *b.* 263.
 Nevelők (a) *b.* 256. 257.
 Népies költészet hanyatlása 150.
 Népszínköltészet a közép-korban 105.
 Névtelen, Szendrei 120 — 13.

Névtelen, Bujdosó 189.
 — Drávai 129.
 — Felnémeti 193.
 — győri *b.* 208.
 — Ihászé 177.
 — kitért barát 193.
 — Kolosvári 186.
 — Küküllői 185.
 — Lévai 137.
 — Nikolsburgi 157.
 — Pataki 143.
 — Sarlóközi 188.
 Nyári Éjtszaka *b.* 203.
 Nyéki Vörös Márton 233.
 Nyírkállai Tamás 101.
 Nyíry (Ceglédi) János 186.
 Oberster, az, dráma *b.* 263.
 Ódák a XVI. száz. 213.
 Oeconomia coniugalis 191.
 Ómagyar néveltség 13.
 — egély 14.
 — nyelv 15.
 — írás 17.
 — költészet 32.
 Ónodi János *b.* 87.
 Orczy Lőrinc báró *b.* 136.
 Óriás Lóránt 101.
 Ormpruszt Kristóf 194.
 Oroszhegyi Mihály *b.* 86.
 Orpheus *b.* 121. 166. 210.
 Orpheus és Eurydice *b.* 184.
 Országgyűlés satirico-critica való leírása *b.* 201.
 Osszián magy. *b.* 215.
 Ovid heroídjai *b.* 173.
 Önállók (az) 250.

- Ördög Mátyás Veszede-
me 168.
Öreg Fösvény (az) *b.* 256.
Örvendi Molnár Ferenc
b. 86.
Pál (sz.) apostol élete 185.
Pál érsek levelére felelet
193.
Pál, szomoruj *b.* 107.
Palatics György 209.
Palinodia *b.* 77.
Panasza Krisztusnak 193.
Pankotai Tamás 204.
Pannonia megvételeéről
ének 93.
Pap István *b.* 99.
Pápai István *b.* 152.
Páris és Helena hist. 137.
Parthenius szerelmes tör-
ténétei 187.
Pártos Jeruzsálem *b.* 193.
Paskó Kristóf *b.* 79.
Pécsi János 191.
Pécsi Simon 204.
Péczei József, az első, *b.*
145. 152. 255.
Péczei Király Imre 238.
Peleskei notárius *b.* 196.
200.
Perzsafejedelmek hist. 181.
Pesti György 189.
Pesti Mizsér Gábor 195.
Petki János 192.
Philosophus, vígj. *b.* 130.
Pindar s a görög lyrikusok
magy. *b.* 172.
Plautus magy. *b.* 173.
Plutarch 187.
Pluto tragédiája *b.* 94.
Podmaniczky József, báró
b. 259.
Poétika *b.* 171.
Póli István 128.
Politikai irányköltészet
234.
Ponciánus históriája 145.
Pontyi jelleme *b.* 131.
Pooos András *b.* 194.
Pope, az ember *b.* 135. 152.
— a kritikáról *b.* 152.
267.
Pozsonyi papnövelde *b.*
256.
Príni Péter fogságáról 163.
Properc magy. *b.* 159.
Protászevicz Benedek *b.*
259.
Próza (szépirodalmi) 147.
Ptolomaeus kir. hist. 190.
Ptolomaeus, dráma, *b.* 107.
108.
Pyramus és Thisbe hist.
139.
Racine, az ifj., a vallásról
b. 153.
Racine Mithridatése *b.* 147.
— Phaedra és Hyppolitja
b. 147.
Rádai Balázs 199.
Ráday Gedeon gróf *b.* 155.
166. 211. 213.
Rádai Pál *b.* 105.
Rájniz József *b.* 156. 159.
160. 164.
Ráth Mátyás *b.* 121. 163.
Recipe a rest és csácsogó
asszonyok ellen 194.
Regény kezdete 142.

- Regény a XVIII. században *b.* 251.
 Regény, verses *b.* 64. 194.
 Regényes költészet a középkorban 98.
 Regényes költészet a XVI. száz. 115.
 Reland Galateája *b.* 206.
 Részögről (sok) 194.
 Révai Miklós *b.* 121. 140. 159. 164. 255. 267.
 Rikóti Máttyás, víg epos *b.* 212.
 Rimay János 236.
 Romai asszonyoknak (az) cifraság tilalmáról való perlódések 194.
 Romai Gesták 116. 126. *b.* 83.
 Rontó Pál *b.* 201.
 Rózsakoszorú *b.* 74.
 Rudolfiás *b.* 193.
 Rustán császár hist. 129.
 Salamon kir. (bölc) hist. 186.
 Salamon kir. *b.* 107.
 Salamon és Markalf 147.
 Salánki György 176.
 Salernói diaetika versb. *b.* 87.
 Sámson hist. 184.
 — és Dalila hist. 185.
 Sándor-mondakör 139.
 Sándor, nagy, mond. *b.* 82.
 Sándor Leopold nádor, *b.* 259.
 Sartorius János *b.* 105.
 Satira a papok nótelenségéről 193.
 Satira gonosz asszonyemberekről 194.
 Scytha király *b.* 194.
 — nyelvostály 11.
 Schedius Lajos *b.* 260.
 Schmalkaldi háború 165.
 Sedeciás *b.* 107. 108.
 Sehy Ferenc *b.* 260.
 Semiramis *b.* 107.
 Senai Lucretia *b.* 194.
 Shakespeare Rómeója *b.* 255.
 Silius Italicus 192.
 Simai Kristóf *b.* 259. 262.
 Sintenis : Halló boldog estvéje *b.* 253.
 Skarica Máté 199.
 Soos Márton *b.* 263.
 Sophokles magy. 230 *b.* 172.
 Spira Ferenc hist. 179.
 Stöckel Lénárd 225.
 Sturmman Ferenc *b.* 173.
 Szabadkai Mihály 97.
 Szabó Dávid (Barcafalvi) *b.* 210.
 Szabó Dávid (Baróti) *b.* 156. 164. 211.
 Szabó László, Szentjóni *b.* 215. 263.
 Szabó Sándor (Kún) *b.* 255.
 Szakmári Fábri István 187.
 Szalkai Viadal 164.
 Szatmári Mihály *b.* 165.
 Száz Fabula 196.
 Szegedi Gergely 199.
 — István 199.
 — Lőrinc 199. 226.

- Szegedi Lénárd énekes-
 könyve *b.* 90.
 Szegedi Veszedelem 166.
 Székely Balázs 185.
 — István 198.
 Szelepcsényi énekesköny-
 ve *b.* 90.
 Szentek Hegedűje *b.* 105.
 Szentjóni Szabó László *b.*
 215. 263.
 Szentmártoni Badó János
 232. 234.
 Szentpáli Ferenc *b.* 87.
 Szép János *b.* 266.
 Szepetneki János 209.
 Széptan kezdeti Magyar-
 országon *b.* 265.
 Szerdahelyi György *b.* 265.
 Szerecsenek, *a, b.* 180.
 Szeremlyéni Mihály 184.
 Szerencse forgandóságáról
 191.
 Sziget Ostroma *b.* 4.
 Sziget Veszedeleme 172.
 Szilágyi és Hajmási hist.
 120.
 Szilágyi Sámuel *b.* 148.
 Szinán basa hist. 178.
 Színészet a középkorb. 105.
 — *a* XVI. száz. 215.
 — *a* XVII. száz. *b.* 92.
 — *a* XVIII. száz. *b.*
 105. 122. 254.
 Színészet, országos részvét
 tárgya Magyarországon
b. 257. Erdélyben *b.* 260.
 Színészárság, első nem-
 zeti *b.* 259. második *b.*
 261.
- Színház, első állandó, *b.*
 261.
 Szitnya vára Megvevése
 164.
 Szittyiai Történetek *b.* 180.
 Szkanderbég vitéz dolgai
 180.
 Szkárosi 192.
 Szöllősi István 178.
 Szőnyi Benjamin *b.* 105.
 203.
 Sztárai Mihály 185. 199.
 Sztárai Miklós 185.
 Szuhányi Ferenc *b.* 166.
 Szulimán cs. Viadali 179.
 Takács József *b.* 203.
 Tamerlán, színdb. *b.* 107.
 Táncz Menyhért *b.* 107.
 Tanköltészet a XVI. száz.
 187.
 Tanköltészet a XVII. száz.
b. 82.
 Tanköltészet a XVIII. sz.
b. 99.
 Tarimenes utazása *b.* 135.
 Tarjai Mihály 185.
 Társaságok, pesti, *b.* 265.
 soproni 265.
 Tasnádi Péter 213.
 Tatárjárás hist. 155.
 — 1663-ki, *b.* 79.
 Tavaszi Virágok *b.* 264.
 Tékozló fiú 184.
 Telamon kir. hist. 139.
 Teleki Ádám gr. *b.* 147.
 — József gr. az id. *b.*
 144.
 Telemach magy. *b.* 99. 151.
 Temesvár Megvevése 166.

- Temesvári István 157.
 — János 155.
 Terenc magy. *b.* 173.
 Teremtés hist. 186.
 Természet Könyve *b.* 204.
 Természet Világa *b.* 135.
 Tésla Mihály krónikája *b.* 79.
 Testőrsereg, nemes, *b.* 115.
 Theophania 226.
 Tibull magy. *b.* 159.
 Tinódi Sebestyén 156. 160. 179. 184. 194.
 Tintinnabulum Tripudiantium 233.
 Tisztségre vágyódók (*a.*) *b.* 256.
 Titus és Gizippus hist. 132.
 Titus kegyelmessége *b.* 108.
 Tóbiás hist. 185.
 Tóbiás Házassága 185.
 Toldi-monda 98. 117.
 Toldi Miklós, dráma *b.* 179. 263.
 Tollharcok *b.* 163. 164. 165.
 Tolnai Bálint 191.
 Tolnai György 186.
 Tolvaj Ferenc *b.* 87.
 Torkos János 185.
 Tornósy Péter, fársángi ját. *b.* 255.
 Tóke Ferenc 179.
 Tökéletes asszonyállatok-ról 187.
 Török Bálint fogságáról 163.
 Török János Vitézsége 167.
 Tripartitum versben *b.* 87.
 Trójai Veszedelem 135. 137.
 Trója Veszedelem *b.* 176.
 Túnisz Megvétele 180.
 Túnyogi Sámuel hist. *b.* 39.
 Túri György halála hist. 175.
 Túri Mihály 234.
 Tündér Ilona 121.
 Udvarbírákról (az) és kulcsárokról 194.
 Újfalvi Imre énekeskönyve 202.
 Újkor 108.
 Újkori költészet 110.
 — — időszakai 111.
 Ulysses történetei *b.* 176.
 Uránia *b.* 121. 220.
 Utazó Lélek *b.* 202.
 Utolsó ítélet 188. 189.
 Vajdakamarási Lőrinc 189.
 Valkai András 124. 155. 159. 180.
 Vályi András *b.* 122.
 Vályi Nagy Ferenc *b.* 166. 192. 193. 194.
 Vanière Paraszti Majorsága *b.* 157.
 Várad pusztulásáról 209.
 Varkucs Tamás csatái 164.
 Varsányi György 187.
 Várta-Mulatság *b.* 184.
 Vásárhelyi András 103.
 Vasfai Gáspár 118.
 Vay Lőrinc 209.
 Vedres István *b.* 121.
 Verbőci Imre viadalja 164.
 Veres Gáspár 132.
 Verestói György *b.* 99.
 Verseggy Ferenc *b.* 166. 211. 267.

- Veszprémi István *b.* 98.
 Vida György tréf. hist. *b.* 98.
 Vida László *b.* 261.
 Világ kezdetétől lött dolgok 185.
 Virág Benedek *b.* 166.
 Virgil Aeneise *b.* 158. 173.
 — Eklogái *b.* 158. 161.
 — Georgikái *b.* 161.
 Virtus (a) és Voluptásnak vetekedések 192.
 Vitéz Francisco hist. 118.
 Vízözön hist. 185.
 Voltaire Candídja *b.* 151.
 — Guesclin Adelaídjá *b.* 147.
 Voltaire Henriása *b.* 148.
 — Mahometja *b.* 147.
 — Triumvirátusa *b.* 130.
 Voltaire Zayrja, Méropja, Tancrédja, Alzírje *b.* 146. 147.
 Volter és Grizeldisz 131.
 Waltron gr., dráma *b.* 184.
 Wesselényi Miklós, id. báró, *b.* 261.
 Wieland regényei *b.* 254.
 Xerxes-krónika 187.
 Young Éjtszakái *b.* 152.
 Zalányi Péter *b.* 151.
 Zechenter Antal *b.* 146. 153.
 Zichy Péter, gr. *b.* 89.
 Zoltán József *b.* 151.
 Zombori Antal 186.
 Zrínyi Miklós, gr. *b.* 4. 52. 89.
 Zrínyi Miklós Szigetben *b.* 184.
 Zrínyiász *b.* 4.
 Zsebkönyvek *b.* 264.
 Zsigmond-krónika 156.
 Zsuzsánna hist. 184.

Heckenast Gusztáv,
pesti könyvtárúsnál megjelent s a haza minden
könyvtárúsnál kapható :

MAGYAR MYTHOLOGIA,

írta **IPOLYI ARNOLD.**

Pest, 1854. nagy 8-rét, a legtömöttebb nyomta-
tással összesen 660 lap. Ára füzve 8 ft p. p.

*Perdifficilis, Brute, quod tu minime ignoras, quaestio est de natura
deorum; quae ad agnitionem animi pulcherrima est.*

Cicero.

Az ember isteneiben nyomja ki saját jellemét.

Kölcssey.

Tartalom: Isten. Istenek. Szellemeik. Ördög. Tündérek. Óriás. Hősek. Elemek. Állatok, növények. Égi testek, természeti tűnemények. Világ. Lélek, végzet, átok, üdv. Halál utáni állapot. Varázs. Boszorkány. Papok. Szenthelyek, oltárok, bálványok, jelvek. Istentisztelet, áldozat, ünnepek, szertartások. Temetés.

„Ezek fő szakaszai e páratlan munkának — írja **Toldy Ferenc** — mely nagyszerű tudományos készüllettel és lángelmű vizsgálattal hozza napfényre a magyar nép ősvallása egész rendszerét, kimutatja annak ezer meg ezer fenmaradt szárait népünk regéi, példabeszédei, szokásai és babonáiban, folytonos tekintettel azon solidaritásra, mely közte és az új- és ó-világ valamennyi hitregéi közt van, de nem mindig kölcsönzésben, hanem igenis gyakran, sőt alapvonalaiban mindenütt, a mindenütt azonegy emberi lélek felsőbb törvényeiben leli eredetét. A philosophiának nincs érdekesebb, az emberiség és műveltség történetének nincs fontosabb tárgya a népek ősvallásai ismereténél, s az új koré a dicsőség, hogy az élő népek mythológiáit ezer forrásaiból merítve újra megteremtette. De e perctől fogva nem csak a skandinávok, és finnek, és

németek dicsekedhetnek ilyennel : büszkén állíthatjuk Ipolyi Arnoldot e tudomány Columbusai mellé, s munkáját a historiai tudomány nagyszerű fölfedezményei közé. Egy csapással meg vannak cáfolva azon celebri-
tások, kik a kereszteletlen magyart isten, vallás, böl-
csészet nélküli emberevő és vérivó vadaknak kiáltozák,
s nemzetünknek kivíva a műveltségi népek közt azon
hely, mely egy ily szellemiséggel bíró népet köztük
megillet.“

KÖLCSEY FERENC

Minden Munkái.

**Báró Eötvös József, Szalay L. és
Szemere Pál**

szerkesztése alatt.

Hat kötetben, Kölcsey' arcképével.

8-rét. Finom velinpaper. Csinosan fűzve ára
mind a hat kötetnek 9 ft 20 kr. p. p.

Nyomtató papiroson 7 forint pengő pénzben.

E gyűjteményben foglaltatnak : Kölcseynek minden
eddig megjelent, s még kéziratban levő munkái, jelesen
I. 1832-ben megjelent versei, korábbiakkal és később-
biekkel bővítve, elbeszélései; egy eredeti dráma-
törredéke, s fordításai Homérból. II. Elbeszélés-
sek és vegyes beszédek. III. Aesthetikai és kritikai
dolgozatok. IV. Philosophiai, nyelvészeti és vegyes
dolgozatok. V. Vegyes dolgozatok. VI. Országgyűlési
és megyei beszédek.

Szegedi Körmentő

IV László - Erdély palatoma jótétele
 Mikulás - Tomásey " "
 Szegedvári vértanúk
 Tiszlújváros ...
 Csikás ...
 becsületfő ...
 Dallos Pista -
 Mátyás király leánya
 Pálffy István
 Tóla

Tobor Katéria ++
 Huszárcsón +++
 Brankovich György 0
 Hunyady László +++
 Bonari ++
 D. Rakóczy Péter +++
 Csikás +++
 nélen fegy
 erigény
 sen bade
 banya rém.
 Troubatous
 Két huszári ezred
 Szegedi Kúpeér

14
 140
 140
 140

140
 30
 40

12
 25
 6
 6

325
 115
 5
 17

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

